

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської,
В. А. Дубовика

ОДЕСА
ОНУ
2017

УДК 327-049.5(477):355.43
С833

Рекомендовано до друку Вченою радою
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 9 від 30 травня 2017 р.

Рецензенти:

Зеленько Галина Іванівна – професор, доктор політичних наук, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;

Копійка Валерій Володимирович – професор, доктор політичних наук, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Перепелиця Григорій Миколайович – професор, доктор політичних наук, директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України.

Друкується за підтримки Фулбрайт Україна

С833 **Стратегічна культура та зовнішня політика України** : монографія / за заг. редакцією І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської, В. А. Дубовика. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. – 264 с.
ISBN 978-617-689-239-7

У монографії досліджено зовнішню політику України крізь призму «стратегічної культури», не відкидаючи також здобутків політичного реалізму. В центрі уваги – безпека в широкому розумінні, що включає військово-політичні, економічні та ідеологічні аспекти. На основі вивчення політики України щодо НАТО, ЄС, РФ, США, Китаю, Туреччини, Єгипту, а також окремих регіонів, виявлено наступні тенденції. Україна демонструє «фемінні» риси стратегічної культури (політика розвитку безпеки через дипломатію); втрата ядерної зброї підштовхнула Україну до нехтування розвитком конвенційного стримування; регіональна активність України характеризується асиметричними стосунками з тими, хто був проголошений «стратегічними партнерами», що не відповідає потенціалу нашої держави.

Видання призначене для фахівців в галузі політології, викладачів, студентів ВНЗ, а також для широкого кола читачів.

УДК 327-049.5(477):355.43

ISBN 978-617-689-239-7

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	5
<i>Ігор Коваль, Ольга Брусиловська, Володимир Дубовик</i>	
РОЗДІЛ 1. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК НАУКОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	7
<i>Ольга Брусиловська, Поліна Сіновець</i>	
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ТА БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС	21
<i>Поліна Сіновець</i>	
РОЗДІЛ 3. ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ І ВІДНОСИНИ З НАТО	34
<i>Сергій Глебов</i>	
РОЗДІЛ 4. ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЄС КРІЗЬ ПРИЗМУ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	55
<i>Ірина Максименко, Денис Кузьмін</i>	
РОЗДІЛ 5. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ	79
<i>Сергій Глебов</i>	
РОЗДІЛ 6. ЧИННИКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН	100
<i>Ольга Брусиловська</i>	
РОЗДІЛ 7. АМЕРИКАНО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ (1991-2017)	120
<i>Володимир Дубовик</i>	
РОЗДІЛ 8. УКРАЇНО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ	138
<i>Михайло Покась</i>	
РОЗДІЛ 9. УКРАЇНО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ	154
<i>Юлія Тарасюк</i>	

РОЗДІЛ 10. КРАЇНИ ЛЕВАНТУ ТА ЄГИПЕТ У ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ	170
<i>Ірина Зубаренко, Дмитро Побле</i>	
РОЗДІЛ 11. ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	191
<i>Аліна Задорожня</i>	
РОЗДІЛ 12. ПІВДЕННОСХІДНИЙ ТА ЗАХІДНОБАЛКАНСЬКИЙ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	204
<i>Ірина Максименко, Юлія Майстренко</i>	
ВИСНОВКИ	227
<i>Ігор Коваль, Ольга Брусиловська, Володимир Дубовик</i>	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	231
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	261

ВСТУП

Стратегічна культура держави – це інтегрована система символів, відображених у мові, аналогіях, міфах, метафорах, повсякденних ритуалах, що створює стійкі стратегічні цілі/преференції щодо ролі сили (економічної, військової, політичної) в міждержавних відносинах. Стратегічна культура пов'язана з розділеними віруваннями, моделями поведінки, що виростили із загального досвіду і прийнятих наративів (усних і письмових), які міняють колективну ідентичність та відношення до інших груп, та які визначають припустимі цілі і методи для досягнення завдань у сфері безпеки.

Нинішня зовнішня політика потребує цілісного реалістичного бачення та стратегічного підходу. Наразі це фактично поле битви, де визначається майбутнє української державності. Стратегічне мислення обумовлюється кількома конкретними речами. По-перше, здатністю визначати пріоритети, а не переслідувати безліч різних цілей за принципом «за все добре та проти усього поганого». По-друге, умінням адекватно оцінити середовище, в якому ми знаходимося, окресливши його фундаментальні характеристики, ключові тенденції розвитку, можливості і ризики, які генеруються для держави вже сьогодні. По-третє, спроможністю, нехай і принципово обмеженою, передбачити контури майбутнього.

Світ навколо України швидко змінюється. Міжнародна безпека підірвана, значення військової сили зросло, стабілізуючий вплив цінностей і норм зменшився. Ревізіонізм Росії підриває світовий і тим паче регіональний порядок, та їх подальші версії напевно будуть менш сприятливими для реалізації наших інтересів. У цих умовах покладатися на рецепти і плани десяти- або двадцятирічної давнини означає діяти без стратегічних орієнтирів.

Сучасні політологи-міжнародники приділяють усе більшу увагу вивченню стратегічної культури, тому що все частіше виникають міжнародні проблеми, пов'язані з тим, що актори «розмовляють різними мовами», тобто одне й теж явище в різних культурах трактується по-різному, і сторонам часто неможливо зрозуміти точку зору опонента. Щоб передбачити майбутній розвиток і проводити стратегічне планування, політикам та політологам, залученим до процесу прийняття рішень, треба вміти враховувати раптову зміну культурних символів та поведінкових звичок, зміни, проведені політичними елітами різних держав. Для сучасних політологів питання, як ідентичність впливає на стратегічний вибір держави, має все більшу актуальність. Отже, основні поняття, найчастіше пов'язані із трактуванням стратегічно-культурного дискурсу: істо-

рія, національний характер, національна пам'ять, культура, релігія, віра, звичаї, етнічність, мультикультуралізм, поведінкові звички, соціалізація, політична думка, цінності, мораль і право, церемонії, міфи.

Головні чинники, що впливають на стратегічну культуру – це: 1) географія, ресурси, клімат, військова і технічна організація; 2) політична система; 3) історичний досвід, погляди політичних еліт, погляди різних поколінь, міфи та символи, «головна книга» (релігійна тощо).

Не обійшли увагою зазначену проблему вивчення стратегічної культури представники одеської школи міжнародних відносин. Для нас вирішальним у виборі методології дослідження зовнішньої політики України – предмету наших багаторічних досліджень – став той фактор, що «стратегічна культура» не є власне одною з класичних теорій, а навпаки є новою дослідницькою програмою, сумісність якої зі школою політичного реалізму, однак, є дуже високою. Можна розглядати цілі, що зазвичай ставлять перед собою «стратегічні культуралісти» та «реалісти», як такі, що взаємно збагачують та доповнюють одні одних. «Реалісти» прагнуть «пояснити» (причина – наслідок) такі категорії як влада («сила», «міць»), національний інтерес, баланс сил, «межі міжнародних систем», «центри сили», «розподіл сил між суб'єктами», «зони впливу», «правила гри». «Культуралісти» прагнуть «зрозуміти» (контекст, інтерпретація). При цьому в центрі уваги обох шкіл безумовно залишається безпека, але безпека в широкому розумінні цього поняття. Вона включає не тільки військово-політичні аспекти, але й економічні та ідеологічні. Останній компонент набуває все більшого значення в умовах явища, що в літературі зазвичай називають «українською кризою», а на нашу думку, є проксі-конфліктом, який має значення для розвитку всієї системи європейських відносин.

Монографія відображає розвиток зовнішньої політики України за напрямками, що досліджувалися співробітниками кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова. Відповідно, праця структурно поділяється на дванадцять розділів, кожний з яких висвітлює окремий напрямок зовнішньої політики нашої держави.

РОЗДІЛ 1

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА
ЯК НАУКОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Ольга Брусиловська, Поліна Сіновець

Ідея, що на стратегічний вибір тих, хто приймає рішення, впливають цінності та установки, що глибоко занурені в історії їхніх держав, не представляє собою нічого нового. Концепт стратегічної культури – чи можливо краще його назвати «науковою дослідницькою програмою» – є вельми популярним у дослідженнях по всьому світу, особливо важливим для розуміння «безпекового портрету держави». Певною мірою ця дефініція пов'язана із поняттям «політична культура», однак відрізняється більш вузьким фокусом, спрямованим на дослідження насамперед ролі «жорсткої сили» у формуванні державного світогляду.

Цю дефініцію уперше визначив Джек Снайдер наприкінці 1970-х рр.; він визначив стратегічну культуру як деяку «загальну суму ідеалів, умовних емоційних відповідей і зразків повсякденної поведінки, яку члени національної стратегічної спільноти придбали через інструкцію або імітацію, і поділяють один з одним стосовно ядерної стратегії».¹ Отже, Снайдер визначив цей феномен як комплекс загальних світоглядів, ставлень та поведінкових стереотипів, що стало першою спробою інтерпретувати воєнну поведінку держави виходячи з її культурно-історичного підґрунтя.²

Аластер Йен Джонстон стверджує, що стратегічна культура є стійкою, якщо рейтинг переваг є постійним. Висока кореляція між стратегічними перевагами та фактичною стратегічною поведінкою є показником застосування концепції стратегічної культури. Джонстон також відмітив, що при погляді на концепцію стратегічної культури, аналітикові слід мати на увазі, що може бути різниця між проголошеною та таємною доктриною.³

Інші автори зайняли швидше скептичну позицію щодо концепту стратегічної культури. Одна з найочевидніших рис, яку можна критикувати, це те, що концепт майже неможливо визначити кількісно. Як Ніколас Ренгер спостерігав, дефініція «культура» «здається представляє все, що добре позитивістські навчені фахівці з міжнародних відносин повинні ненавидіти. Це – невблаганно вільний концепт, відкритий для нескінченних інтерпретацій».⁴ Існує небезпека, що концепт є таким вільним, що ним можна пояснити все – і тому ніщо.

Усе ж, незважаючи на ці очевидні заперечення, поняття стратегічної культури зберігається в літературі, присвяченій міжнародним відносинам. Це підказує нам, що незважаючи на проблеми, концепт є достатньо надійним, щоб запропонувати корисний внесок, коли це стосується стратегічного вибору і державної поведінки.

Академічно ідея стратегічної культури походить з конструктивізму, який розширює розуміння запропонованої неореалістами безпекової поведінки держав, керованих насамперед поняттям загрози. У даному випадку ідея раціональності пояснюється особливостями національних стратегічних культур держав, що є ключовим для розуміння головних завдань, цілей та обмежень держав на рівні безпеки.

Отже, підсумовуючи відмінності від політичної культури, яка визначається сукупністю загальноприйнятих цінностей, установок, переконань, орієнтацій, що сприяють регулюванню політичної поведінки всіх членів суспільства, зазначимо, що стратегічна культура може бути найкраще визначена як «сукупність цінностей, установок, переконань та моделей поведінки, які поділяються нацією і походять із суспільного досвіду та засвоєних наративів, формуючи колективну ідентичність щодо відповідних цілей та засобів забезпечення національної безпеки».⁵

Праця Снайдера свого часу мала значний резонанс, однак, насправді велику увагу стратегічній культурі почали приділяти лише у першій декаді ХХІ ст., що більшою мірою було пов'язано з розумінням Сполученими Штатами Америки необхідності будувати свою оборонну політику (й насамперед політику стримування), керуючись особливостями національних безпекових стилів потенційних опонентів.

Роберт Каган, як добре відомо, виступав з позиції, що європейці і американці мають швидше різні установки стосовно використання збройної сили. США, як єдина всесвітня наддержава, були схильними діяти односторонньо і, якщо необхідно, на випередження. Ховаючись у їхньому «кантіанському раї», європейці, на відміну від цього, були значно менше схильними до використання збройної сили і прихильнішими до обумовленого правилами міжнародного порядку.⁶ Так само Стівен МакГір та Майкл Сміт характеризують США як «націю-воїна», тоді як ЄС як «державу, що торгує».⁷ Асле Тої також використав концепт стратегічної культури, коли пробував примирити заявлені цілі зовнішньої політики ЄС та його поведінку в контексті трансатлантичних стосунків.⁸

Колін Грей вважав, що стратегічна культура не є виразно детермінованою. Концепт, проте, є корисним, тому що він забезпечує контекст певних стратегічних виборів. Іншими словами, він дуже допомагає нам, коли ми інтерпретуємо, чому ті, хто приймає рішення, роблять певний вибір. Грей також визнає, що обставини, можливо, примушують тих, хто

вирішує, зробити вибір, який іде по суті проти державної «стратегічної культури». Ясно, що обставини можуть змусити тих, хто вирішує, зробити вибір, який лежить далеко за межами їхньої «зони комфорту». Можемо очікувати, проте, що у цих обставинах вони можливо б стикнулися з опором. Наприклад, були б якісь дебати у суспільстві про те, чи прийнятий курс дій є цілком бажаним. Опозиційні політики могли б критикувати новий напрям урядової зовнішньої політики. Ті, хто формує суспільну думку в ЗМІ, можливо, також брали б участь у дебатах; і громадська думка може добре виявляти градус незручності чи навіть пряму опозицію до нового курсу.⁹

Деякі з цих елементів можна ясно побачити на прикладі німецьких decision-makers, які були змушені переоцінити свою точку зору стосовно використання військової сили в 1990-х рр. А. Далгаард-Нільсен зауважив, що в Німеччині після 1945 р. розвивалися дві домінуючі школи думки. Перша, пов'язана з поміркованими правими в німецькій політиці, може характеризуватися виразом «Ніколи більше наодинці», який означає, що Німеччина потребує бути частиною багатостороннього альянсу. Інша рівнялась на соціал-демократів і може коротко визначатися виразом «Ніколи більше війна»; іншими словами, Німеччина не повинна прибігати до військової сили, окрім випадків самооборони. Факт, що існували дві школи, що змагалися, «робить наголос на множинній і динамічній, скоріше ніж на монополістичній природі стратегічної культури».¹⁰ Обидві школи «представили альтернативні інтерпретації німецької історії відносно безпеки і оборонної політики»,¹¹ хоча більшу частину «холодної війни» великою мірою існував консенсус щодо зовнішньої політики і політики національної безпеки, яку ФРН повинна проводити. У 1990-х рр., перед лицем розпаду Югославії, що призвів до гуманітарної катастрофи, і ліві, і праві в німецькій політиці були змушені переглянути своє ставлення щодо використання військової сили. Як Далгаард-Нільсен зауважив, ліві зробили висновок, що «германська історична відповідальність була не лише відповідальністю опиратися війні; це також відповідальність зупиняти агресію проти неозброєних цивільних осіб, якщо необхідно – погрожуючи або застосовуючи силу».¹² Німецький уряд врешті решт вирішив, що доведеться брати участь у війні в Косово в 1999 р. і, що є більш спірним, відіслати солдатів до Афганістану. Однак уряд виступив проти іракської війни 2003 р. і навіть нещодавно утримувався від втручання у Лівію в 2011 р.

Подібним чином Крістофер Рівс характеризує сучасну польську стратегічну культуру, що народилася в боротьбі двох домінуючих шкіл думки. У результаті цієї боротьби польська стратегічна культура трансформувалася за декілька коротких років: політика інтервенціонізму, яку

Польща обрала на межі ХХІ ст., швидко еволюціонувала в умовах економії. Це був швидше випадок, коли одна стратегічна доктрина витіснила іншу. Політика економії не була чимось новим: вона була присутня в дискусіях польських інтелектуальних кіл після Другої світової війни і була центральною до приходу першого посткомуністичного уряду на початку 1990-х рр. Доктрина «романтичного» інтервенціонізму повторно затвердилася після того, як Польща стала членом НАТО в 1999 р., головним чином тому, що уряд був стурбований, як продемонструвати позитивний вклад до Альянсу. Факт, що польська участь у закордонних місіях, здається, не мала будь-якої користі, в комбінації з ситуацією у східноєвропейській безпековій сфері, що погіршувалася, означав, що «інтервенціоністська» доктрина почала слабшати та була замінена положенням, що робило акцент швидше на територіальному захисті (Доктрина Коморовського).¹³

Норберт Етельхубер у статті «Російський ведмідь: Російська стратегічна культура та що це означає для Заходу» ідентифікує природу стратегічної культури Росії: це схильність використовувати силу для досягнення стратегічних цілей. Автор стверджує, що західні політики послідовно невірно сприймають причини російської зовнішньополітичної поведінки, тому що не беруть до уваги усталений характер стратегічної культури Росії. Від 1600 р. воєнна міць стала головною інституційною основою державності Росії. Оскільки Росія не має географічних кордонів, які легко обороняти, вона завжди була вразливою для зовнішніх атак.¹⁴ Як писав Джордж Кеннан про ситуацію в Росії, «тут обережність, обачність, гнучкість та обман є цінними якостями».¹⁵ Поразка була б катастрофою в Росії з її видовженою географією. З часом високо централізована, мілітаристська (але в той же час схильна до ризику) політична система, що спиралася на ідею масових військ, могла бути свідомо принесена в жертву. Спадкоємність російської стратегічної культури, попри всі стратегічні зміни протягом їхньої історії вражає, і ця якість, «звичайно, виникає в основному з політичної культури і психології, сформованої географією».¹⁶ Ця спадкоємність повинна матися на увазі при обговоренні можливих змін у російській стратегічній культурі.

Ця стаття стверджує, що Росія має стратегічну культуру, яка є досить стабільною, незважаючи на значні зміни, що відбулися після розпаду Радянського Союзу. Роль збройної потуги як джерела сили скоротилася, водночас вплив економічної сили зріс. У епоху по закінченню холодної війни Росія мала на меті відновити свій статус великої держави, а також розвинути (або відновити) національну самосвідомість. Водночас, стратегічна культура, що переважає в Москві, робить Росію особливо чутливою до дій Заходу. Особлива увага Росії належить колишнім радянським

республікам і етнічним росіянам, що живуть там, що стало для деякого причиною значного занепокоєння. Уже 27 вересня 1994 р. Борис Єльцин заявив, виступаючи в ООН, що «пріоритетні інтереси Росії лежать у нових незалежних країнах колишнього Радянського Союзу».¹⁷ Багатогранна взаємодія в регіоні СНД залишається абсолютним пріоритетом для Росії. У цьому регіоні Україна, з найбільшим російським населенням і сильними культурними й економічними зв'язками з Росією, має першорядне значення.

Загравання Єльцина на початку 1990-х рр. з інтеграцією і реакція Росії на атаки 9/11 породили міф, що Росія прийняла інтеграцію з Заходом як фундаментальний стратегічний вибір. Це була б головна зміна у стратегічній культурі Росії, зміна, яка, звичайно, ніколи б не відбулася. Сьогодні ми повинні впоратися з Росією, яка дотепер ще дбає про свої інтереси згідно з гоббсівськими правилами. Таким чином, як висловився Роберт Каган, «претензії Росії спрямовані не на ту або іншу систему зброї. Те, що обурює Росію і те, що вона прагла б переглянути – це в цілому врегулювання 1990-х рр. після холодної війни».¹⁸ У середині 1990-х рр. Росія почала консолідувати державу. Національна ідеологія, національно орієнтована політика, а також ідея Росії як великої держави, знову вийшли на перший план і стали ключовою темою для оцінки всіма основними політичними партіями. Сергій Кортунів описав школу думки, яка виникла в цю епоху, як школу «освіченого демократичного патріотизму», що «містить у собі ідеї відкритого суспільства, індивідуальних свобод та сильної і відповідальної державної влади».¹⁹

До 2000 р. відбулося останнє фундаментальне зрушення в російській стратегічній культурі. Економіку слід розглядати як важливу опору російської влади, можливо, навіть важливішу за військову. Російське керівництво сподівалося подолати кризу національної ідентичності, що стала інтенсивною після розпаду Радянського Союзу.

У 2007 р. «суверенна демократія» (дефініція була вперше використана Владиславом Сурковим у 2006 р. як модернізаційна парадигма, що описує незалежну суверенну державу, вільну від іноземного впливу) стала новою національною ідеологією з її введенням у партійну платформу «Єдиної Росії». Відповідно до цієї ідеї тільки держава із сильною армією може вважатися суверенною державою. Крім армії, держава повинна мати державний контроль над експортним потенціалом економіки; тільки тоді в державі буде стале національне майбутнє. Як Норберт Етельхубер резюмує, цей вибір Путіна став можливим тільки тому, що культура авторитарного правління в Росії існувала протягом століть. Більшість росіян сьогодні прагнуть мати сильне і потужне керівництво.²⁰

Таким чином, на сьогодні одним із найменше досліджених кейсів залишається стратегічна культура нашої країни. Можливо, одним з пояснень, чому дослідники ще не зверталися до українського прикладу, є те, що стратегічна культура України, так само як і українська нація, все ще знаходиться в процесі розвитку. Це означає, що сучасні виклики та загрози українській безпеці є тими чинниками, що потенційно змінюють український стратегічний світогляд. Однак, існує нагальна необхідність дослідження стратегічної культури України, як у відстеженні стабільних елементів цього портрету, так і тих динамічних складових, що трансформуються.

Географічні та історичні характеристики формування української стратегічної культури. Базові характеристики української стратегічної культури походять із комбінації географічних, геополітичних та історичних чинників, що сформували сукупність її сучасних світоглядів.

Починаючи з географії, варто зазначити, що більша частина української території історично являла собою рівнини, відкриті для проникнення як із Заходу, так і зі Сходу. Південні частини мають природний кордон у вигляді Чорного моря, однак, регіон південних степів був приєднаний до загальної території відносно нещодавно, а до цього він довгий час був відірваний від більшої частини України. Відкритість українських територій посилювало те, що споконвіку вони знаходилися на перетині більшості торговельних шляхів зі сходу на захід та з півдня на північ, отже, стратегічно ці землі були завжди привабливими для сусідів. Загалом це призвело до низки наслідків.

З одного боку, привабливість українських територій дуже часто робила їх жертвою експансії з боку сусідів, що в процесі історичного розвитку перешкоджало успішній консервації України заради створення сильної та незалежної державності. Після славнозвісного минулого Київської Русі та Галицько-Волинського князівства протягом Середніх віків українські землі ставали частинами різних держав, насамперед Великого князівства Литовського (пізніше Речі Посполитої), а згодом і Московського царства (пізніше Російської імперії).

З іншого боку, заради зміцнення власних кордонів, а згодом і державної незалежності, українські лідери були змушені складати союзи з сусідами, щоб не допустити війни з двома, або більшою кількістю ворогів із Заходу, Сходу та Півдня. Отже, політика розвитку безпеки через дипломатію зробила дипломатію одним з найбільш активних методів будівництва нації.

Більш того, вона сприяла формуванню такої фундаментальної риси української стратегічної культури як пошук сильної держави-партнера, що нерідко призводило до асиметричного партнерства на кшталт

відносин «патрон - клієнт». Значною мірою це стало наслідком часу й умов, у які була поставлена Україна. У XVII ст., коли доволі вдала спроба створити українську державу під керівництвом Богдана Хмельницького принесла свої результати, навряд чи це було б можливим без підтримки сильного партнера. Коли Богдан Хмельницький постав проти Речі Посполитої, він спочатку орієнтувався на Близьку Порту і отримав військову допомогу від її васала, Кримського ханства. Однак, спрямований на вирішення тактичних завдань, цей союз мав тимчасовий характер. Пізніше Хмельницький знайшов союзника у вигляді Московського царства, яке культурно, лінгвістично і за релігійною належністю було дуже близьким до українців. З часом це стало політичною традицією для України створювати власну державність завдяки альянсу з більш потужною державою. Тут можна навести приклад гетьмана Івана Мазепи, що намагався вибороти свободу від Російської імперії через альянс зі шведським королем Карлом XII, спробу, яку не вдалося втілити в життя. Інший приклад трапився у 1917-1921 рр., коли Російська імперія переживала агонію, і молода Українська республіка отримала шанс на незалежний розвиток, який вона пов'язала з розвитком Радянської Росії. У цей момент, за свідомством Володимира Винниченка, українці також розглядали два інших шляхи – становлення з опорою лише на власні сили або ж за підтримки Заходу, насамперед Польщі.²¹ Кілька років потому Українська держава часів Скоропадського починає спиратися у своїй політиці на Захід (Німеччину та Австро-Угорщину).

Доволі цікаво простежити як саме вписується в цю концепцію такий типовий український наратив, як козацька культура, що є частиною епічної національної міфології. Ця міфологія також надає певне розуміння ролі військової організації в українських традиціях, лише підкреслюючи зазначену тенденцію. На рівні національних міфів українська державність частково походить від Запорізької Січі. Запорізька Січ являла собою суто чоловічу мілітарну спільноту з суворою ієрархією та професійно-тренованою армією, що здійснювала регулярні напади на Оттоманську імперію. Найчастіше ці рейди фінансувалися Річчю Посполитою або Московським царством. Однак за традицією, започаткованою Дмитром Вишневецьким, Запорізька Січ часто змінювала політичних патронів залежно від того, хто з них був готовий надати козакам більше прав та привілеїв, що свідчить про дипломатію як головний елемент зміцнення держави в Україні.²² Яскраво ця риса підкреслюється прикладом дипломатичної і військової діяльності гетьмана Петра Сагайдачного, коли була захоплена Кафа, і від Речі Посполитої козаки отримали збільшення реєстру. Як результат, Сагайдачний об'єднав зусилля з королевичем Владиславом у спільному поході на Москву.

Також, крім дипломатії як стратегічного інструменту виживання та розвитку держави, однією із специфічних рис, успадкованою козаками від Київської Русі, був перманентний пошук збільшення свобод від зовнішнього патрона, якщо вони вважали, що той занадто їх принижує або утискає їхні права. Отже, цитуючи Богдана Кистяківського, «кожний період боротьби за незалежність... був тісно пов'язаний з будь-якими попередніми репресіями проти українства».²³ Цю тенденцію можна помітити в регулярних сутичках козаків з Річчю Посполитою, найдраматичніший момент яких відобразився у національно-визвольних змаганнях 1648-1657 рр.

На нашу думку, ця риса походить ще з часів Київської Русі, коли будь-яке утискання прав людей ініціювало активні бунти та навіть нерідко призводило до стихійної зміни влади. Зокрема, Микола Костомаров зазначає, що князі на Русі обиралися і так само змінювалися вічем, яке «вважало за собою право судити їх, проганяти і страчувати встановлені ними другорядні влади, а іноді і їх самих».²⁴ Саме з цього звичаю змінювати владу заради інтересів особистості походять такі риси української стратегічної культури як «відсутність ясної цілі, поривчастість руху, прагнення до створення і якое розкладання ще не створеного».²⁵

Тобто, в українській стратегічній культурі присутні дві начебто взаємно виключні речі. З одного боку, українці готові єднатися з сильнішим союзником, легко віддаючи йому право керувати у цьому альянсі, а з іншого, навіть «опіка батьків над дорослими дітьми здається для [українців] нестерпним деспотизмом. Претензія старших братів... збуджує шалену ворожнечу між ними».²⁶ Отже протягом усієї історії українців влаштовувало існування «старшого брата» як сили, що була здатна захистити й організувати їх, нерідко у рамках певної держави. Однак, коли ж той старший брат починав занадто утискати їхні права, це зазвичай ініціювало певний стихійний протест, метою якого ставало не лише знищення альянсу з деспотичним братом, але й самого брата.

Сприйняття загрози. Особливу увагу варто приділити визначенню ворогів в українській стратегічній культурі. Цікавим є те, що незважаючи на традиційну належність українців до польської або російської імперій, стратегічно українці ніколи не визначали поляків або росіян як ворогів. Навпаки, певною мірою можна зазначити, що українці зазнали певних процесів конвергенції з обома домінуючими політичними культурами. Цей факт не тільки значною мірою вплинув на самоідентифікацію українців, а й зумовив доволі низький «больовий поріг» стратегічної культури українців.

Зазначена риса є однією з найбільш яскравих розбіжностей між російською та українською стратегічними культурами. Перша традиційно

підкреслює переваги власної ідентичності перед так званими «іншими» та відчуває велику уразливість від перспективи наближення західної цивілізації до власних кордонів. Друга ж відкрита для будь-яких типів інтеграції та співіснування з «іншими».²⁷ Микола Костомаров зазначав, що українці, перейнявши від греків нову віру, не перейняли від них тієї неприхильності до західної церкви, що була притаманна Греції. «Отой дух терпимості, брак національної пихи, перейшов і в характер козаччини та живе досі в народі. ...Походи козаків на турків і кримців викликав не сліпий фанатизм до невірних, а помста за напади, за полон українських людей... Пам'ять про часи кривавої ворожнечі з поляками і досі ще не зникла в народі, але ворожнечі... до польської народності в українському народі немає».²⁸

Російський чинник є одним з найбільш контрверсійних в українській стратегічній культурі. Фактично від самого початку відновлення української державності (а саме з Переяславської Ради, яка фактично створила підґрунтя для знищення української самостійності та перетворення українських земель на частину Російської імперії), і навіть пізніше (у 1917 р. під час створення УНР) Росія завжди перешкоджала остаточному створенню національної української держави. Певною мірою ця політика дала свої результати у вигляді популяризації «міфу про особливу слов'янську ментальність та спільну історичну долю Росії та України як на рівні еліт, так і на загальносуспільному рівні».²⁹ Зрозуміло, що ця концепція не працює щодо Західної України, яка історично була частиною Імперії Габсбургів, однак саме ця частина країни завжди представляла меншість населення держави та ніколи не була постачальником її політичних еліт. Тобто, підсумовуючи загальні настрої на момент розпаду СРСР, варто відзначити, що лише 25% українського населення сприймали тоді Росію як загрозу.³⁰

Така традиційна до останнього часу симпатія українців до Росії могла пояснюватися не лише релігійною, лінгвістичною та культурною близькістю українців та росіян, а й також тим, що у Радянському Союзі Україна ніколи не сприймала себе колонією, скоріше почуваючи себе республікою – фундатором багатонаціональної держави, що особливо підкреслював статус України як члена ООН.³¹ Це також пояснює факт успадкування Україною певних рис радянської стратегічної культури, таких як сентименти за статусом великої держави, а також відчуття рівності з росіянами з питань розділу радянської спадщини.

Контрверсійним залишається питання щодо розмірів поширення в українців потягу до ідеології євразійства, що стала панівною в РФ. Прихильники євразійства стверджують, що існує окрема цивілізація на території, що відповідає колишній Російській імперії. Вони припису-

ють культурне значення російськомовному співтовариству (так званий «Русский мир»). Поняття «нації» розширене до включення областей, де російська мова і культура є домінуючими. Особливо чітко ці ідеологічні схеми почали додаватися до «консервативних цінностей» Путіна з 2012 р., коли президент заявив про існування унікальної «мультиетнічної цивілізації з російською серцевиною» і триєдиного російського народу (великоросійського, малоросійського та білоруського). Ця ідеологія стала інструментом для того, щоб управляти конфліктами на пострадянському просторі (Абхазія, Південна Осетія, Крим, «Новоросія»).

Регулярні дані соціопитувань постійно виявляють, що більшість росіян не змогла прийняти розпуск Радянського Союзу і незалежність України. Згідно з опитуванням ВЦИОМ 2006 р. 66% усіх росіян шкодували про крах СРСР. У 2005 р. 71% та у 2007 р. 48% опитаних росіян висловлювали бажання об'єднатися з Україною.³² У 2012 р. основою вкрай успішної президентської кампанії Путіна стала саме обіцянка відродити колишню могутність на базі створення Євразійського Союзу, тобто повернути собі радянську спадщину. У Росії приєднання Криму трактувалося, як «возз'єднання» і «виправлення історичної помилки» 1954 р., і було підтримано більше ніж 97% виборців. Рейтинг Путіна в цей момент досяг максимуму за всі роки його правління.³³ Цікаво, що в грудні 2014 р. Путін, підсилюючи претензії на Крим, посилався на його сакральну цінність для російської нації, порівнюючи її з важливістю Храмової гори в Єрусалимі для іудеїв і мусульман.

Очевидно, що наслідком анексії Криму стало зростання ворожості між російськими й українськими громадянами. На сьогодні російські громадяни в значній мірі вірять урядовій інтерпретації подій на східній Україні. Протягом 2015 р. знизилася частка тих, хто підтримував вступ у ЄС із 52 до 44%, і знову виросла частка тих, хто виступав за Євразійський союз: з 13 до 17%; частка тих, хто виступає проти вступу в обидві організації виросла з 23 до 27%.³⁴ Однак, парадоксальним чином частка тих, хто підтримує вступ України в НАТО виросла за рік з 44 до 75%, а тих, хто проти, впала з 35 до 20%.³⁵ Отже, притаманна українцям стратегічна культура підводить їх до тверджень, що Україні в умовах, коли здається, що всі попередні правила зламані, що міць – це єдине, що в сучасних міжнародних відносинах має ціну, буде вкрай складно самотійно протистояти гібридній війні, що ведеться Росією.

Загальні особливості української стратегічної культури. Головною характеристикою українського світогляду, на думку політолога Андрія Окари, є «загальна невизначеність, ...безхребетність. Наявна тому причина – порушення статево-рольової або... гендерної гармонії в бік применшення чоловічої і домінування жіночої першопричини».³⁶ Отже,

сукупність зазначених вище рис демонструє так звані «феменінні» риси, що здебільшого ототожнюють національні інтереси з інтересами іншої держави – сильного партнера України.

Історичний досвід свідчить про те, що в рамках такого партнерства Україна готова відмовлятися від частини власного суверенітету та відігравати другорядну роль, однак лише за умов дотримання її інтересів та прав старшим партнером.

Варто зазначити іманентне для українців прагнення до поважного ставлення в такому партнерстві. Тобто готовність відповідати вимогам партнера також має певну межу, перетин якої найчастіше підштовхував зазвичай мирлюбне та схильне до компромісу українське суспільство до агресивного опору. Прикладами цього можуть слугувати як події найдавніших часів, а саме національно-визвольні змагання середини XVII ст. та Коліївщина, так і новітні події, такі як Помаранчева революція та обидва Майдани.

Доволі чіткий приклад української стратегічної культури надають українсько-російські відносини саме у сприйнятті їх Україною. З одного боку, у російсько-українському альянсі Київ завжди вважався молодшим братом, здебільшого отримуючи заступництво Москви як природне. З іншого, він вважав себе рівним Москві, саме її братом, а не васалом, що зумовило прагнення України до рівності в розподілі радянської спадщини, а також сприяло розвитку відчуження та ворожнечі в той момент, коли Москва виявила намагання «спрямувати» Київ на обраний нею шлях.

Сьогодні ситуація виглядає відмінною від періоду до 2013 р. в тому, що далеко не кожний, хто говорить російською мовою, є проросійськи налаштованим. Згідно з результатами огляду IRI в 2014 р., більше 79% російськомовних резидентів України виступили проти рішення РФ послати армію, щоб «захистити російськомовних громадян України». Переважна більшість людей на російськомовному Півдні і Сході не підтримали цього.³⁷ За опитуванням Геллапа схвалення російського лідерства в Україні впало з 43% (57% на Півдні і Сході) в 2013 р. до 5% (12% на Півдні і Сході) у вересні 2014 р. У вересні 2014 р. соціопитування А. Навального в головних русофільських містах, Одесі та Харкові, показало, що 87% резидентів прагнули, щоб їхня область залишилася в Україні (в цілому по країні – 88,3%), 3% прагнули приєднатися до Росії, 2% – до «Новоросії», та 8% – не вирішили.³⁸

Таким чином, особливістю української стратегічної культури є стиль, скоріше пасивний, реагуючий на певні ініціативи, а також відкритий для конвергенції з іншими національно-культурними просторами.

Висновки. Дефініція «стратегічна культура» пов'язана з поняттям «політична культура», однак відрізняється вужчим фокусом, спрямованим на дослідження ролі «жорсткої сили» у формуванні державного світогляду. Академічно ця ідея походить з конструктивізму, який розширює неореалістичне розуміння безпекової поведінки держав. Джек Снайдер визначив цей феномен як комплекс загальних світоглядів, ставлень та поведінкових стереотипів. Стратегічна культура нашої країни була обумовлена історичними умовами, в яких українські лідери були змушені складати союзи з сусідами, щоб не допустити війни з двома або більшою кількістю ворогів. Отже, специфічною рисою української стратегічної культури була політика розвитку безпеки через дипломатію. Пошук сильної держави-партнера нерідко призводив до асиметричного партнерства. Другою специфічною рисою був перманентний пошук збільшення свобод від зовнішнього патрона, якщо той утискав права українців. Стратегічно українці ніколи не визначали поляків або росіян як ворогів. Навпаки, певною мірою українці зазнали конвергенції з обома культурами. Зазначена риса є однією із найбільш яскравих розбіжностей між російською та українською стратегічними культурами: українська є відкритою для інтеграції та співіснування з «іншими». Сукупність зазначених вище рис демонструє так звані «фемінні» риси стратегічної культури України.

¹ Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options / Jack Snyder. – Santa Monica, CA: Rand Corporation, 1977. – P. 9.

² Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations / Jack Snyder. – A Project Air Force Report, prepared for the United States Air Force, September 1977. – P. 5.

³ Johnston A. I. Thinking about Strategic Culture / Alastair Iain Johnston // International Security. – 1995. – Vol. 19, N 4. – P. 37–39.

⁴ Rengger N. J. Culture, Society and Order in World Politics / Nicholas J. Rengger // Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World / Ed. N. J. Rengger, J. Baylis. – Oxford: Clarendon, 1992. – P. 85.

⁵ Introduction to Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction / Ed. J. Johnson, K. Kartchner, J. Larsen. – N.Y.: Palgrave Macmillan: 2009. – P. 9.

⁶ Kagan R. Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order / Robert Kagan. – N.Y.: Vintage Books, 2004.

⁷ McGuire S. The European Union and the United States: Competition and Convergence in the Global Arena / Steven McGuire, Michael Smith. – Houndmills: Palgrave Macmillan, 2008. – P. 229–243.

⁸ Toje A. America, the EU and Strategic Culture: Renegotiating the Transatlantic Bargain / Asle Toje. – Abingdon: Routledge, 2008.

⁹ Gray C. Strategic Culture as Context: the First Generation of Theory Strikes Back / Colin Gray // Review of International Studies. – 1999. – Vol. 21, N 1.

- ¹⁰ Dalgaard-Nielsen A. The Test of Strategic Culture: Germany, Pacifism and Pre-emptive Strikes / A. Dalgaard-Nielsen // *Security Dialogue*. – 2005. – Vol. 36, N 3. – P. 340.
- ¹¹ Там само. – С. 344.
- ¹² Там само. – С. 347.
- ¹³ Reeves Ch. Polish Strategic Culture and the Politics of Intervention: Explaining Poland's Retrenchment / Christopher Reeves. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wc2016.ipsa.org/user?destination=my-ipsa/events/paper-room>
- ¹⁴ Eitelhuber N. The Russian Bear: Russian Strategic Culture and what it Implies for the West / Norbert Eitelhuber // *The Quarterly Journal*. – 2009. – Winter. – P. 8.
- ¹⁵ Kennan G. The Sources of Soviet Conduct / George Kennan // *Foreign Affairs*. – 1947. – July. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.foreignaffairs.org/19470701faessay25403/x/the-sources-of-soviet-conduct.html
- ¹⁶ Ermarth F. W. Russian Strategic Culture: Past, Present, and... in Transition? / F. W. Ermarth. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fas.org/irp/agency/dod/dtra/russia.pdf
- ¹⁷ Goshko J. M. Yeltsin Claims Russian Sphere of Influence / John M. Goshko // *The Washington Post*. – 1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.friends-partners.org/oldfriends/news/wsummit/regional.peacekeeping.html>
- ¹⁸ Kagan R. End of Dreams, Return of History / Robert Kagan // *Policy Review*. – 2007. – N 143. – P. 5.
- ¹⁹ Kortunov S. The Fate of Russia: Several Observations on 'New' Russian Identity / Sergei Kortunov. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stanford.edu/group/Russia20/volume/pdf/Kortunov.pdf>
- ²⁰ Eitelhuber N. The Russian Bear: Russian Strategic Culture and what it Implies for the West / Norbert Eitelhuber // *The Quarterly Journal*. – 2009. – Winter. – P. 22.
- ²¹ Вінніченко В. Відродження нації (Історія української революції: mareць 1917 р. – грудень 1919 р.) / Володимир Вінніченко. – С. 10.
- ²² Чухліб Т. Гетьмани України-Русі / Т. Чухліб. – Донецьк: ВКФ БАО, 2012. – С. 28.
- ²³ Кистяківський Б. Вибране / Богдан Кистяківський. – К.: Абрис, 1996. – С. 36.
- ²⁴ Костомаров Н. Две русские народности / Николай Костомаров // *Собрание сочинений Н. И. Костомарова в 8 книгах*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_dve_russkie_narodnosti.html
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Stevens C. Identity Politics and Nuclear Disarmament. The Case of Ukraine / C. Stevens // *Nonproliferation Review*. – 2008. – Vol. 15, N 1. – P. 53.
- ³⁰ Там само. – С. 55.
- ³¹ Кучма Л. Украина не Россия / Леонид Кучма. – М: Время, 2003. – С. 139.
- ³² Korosteleva J. "Feeling European": The view from Belarus, Russia and Ukraine / Jelena Korosteleva, Steven White // *Contemporary Politics*. – 2006. – Vol. 12, N 2.
- ³³ Stepanowa A. Is Russian military presence in Crimea legally justified? / Anna Stepanowa. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://beyondthe.eu/is-russian-military-presence-in-crimea-legally-justified/>
- ³⁴ Як Ви вважаєте, чи треба Україні вступати до Європейського Союзу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1038

³⁵ Який варіант гарантування безпеки був би, на Вашу думку, найкращий для України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1082

³⁶ Окара А. Безхребетна Україна / Андрій Окара // Независимая газета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ng.ru/sodr/2001-10-02/10_ukraine.html

³⁷ Liik K. What will happen with Eastern Ukraine? Policy Memo / Kadri Liik, Andrew Wilson. – The European Council on Foreign Relations. – 2014. – N 119. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ecfr.eu

³⁸ Ivanovas B. The image of the European Union in the official Russian propaganda / Bernaras Ivanovas // Constructing “Europe” and spread of European values. – Kaunas: Vytautas Magnus University, 2014.

РОЗДІЛ 2

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ТА БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС

Поліна Сіновець

Відмова України від ядерної зброї не лише наочно продемонструвала головні риси стратегічної культури України, але й стала певним етапом її розвитку. Перша спроба української держави піти проти волі великих держав могла б у разі успіху сприяти більшій маскулінізації її стратегічної культури та закріпленню звички спиратися на власні сили в питаннях безпеки та зовнішньої політики. Однак, у даному випадку саме характерність рис української стратегічної культури стала запорукою того сценарію подій, що привів до підписання Будапештського меморандуму та подальшого ядерного роззброєння Києва.

Проголосивши курс на без'ядерність у 1990 р., фактично Україна прийшла до цього рішення лише під кінець 1993 р. Протягом періоду між цими датами Київ нерідко звинувачували у проядерних настроях та амбіціях перетворитись на транзитну ядерну державу. Дійсно, ратифікація Лісабонського протоколу Верховною Радою в 1992 р. відбулася за виключенням статті 5, яка передбачала приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як неядерної держави. Ситуація 1992-1993 рр., коли Україна чинила опір вимогам РФ та США, відмовляючись від безумовного ядерного роззброєння, наводила багатьох експертів на думку, що Київ затягне режим ДНЯЗ у сувору кризу, з якої той може і не вибратися. Адже на рішення України позбутися ядерної зброї спиралася низка інших питань, зокрема, безстрокове продовження ДНЯЗ у 1995 р. та подальша доля режиму контролю над озброєннями (насамперед доля Договору СНО-1).

Період 1992-1993 рр. доволі яскраво продемонстрував певні риси української стратегічної культури. У даному випадку слід зазначити, що до без'ядерності Україна прийшла не так вже й легко, втім боротьба, що точилася протягом цих років, підтверджує закономірність українського вибору.

Після розпаду СРСР на території України залишалося 220 міжконтинентальних балістичних ракет – 130 SS-19 та 46 SS-24 за західною класифікацією, 44 важких бомбардувальники з 1,068 одиницями крилатих ракет повітряного базування на борту та 1750 одиницями призначених для них ядерних боеголовок.¹ Більше того, Україна володіла потужною цивільною ядерною інфраструктурою, а також одними з найбільших у світі ракетними підприємствами.

Із самого початку незалежності в українському політикумі спостерігалось дві тенденції щодо ядерної зброї. Зокрема, перша тенденція сформувалася під час прийняття Декларації про суверенітет України в 1990 р., коли головною ідеєю було цивілізовано «розійтися» з Росією. Останнє стало б неможливим, якщо б Україна залишила собі ядерну зброю, тож рішення про майбутній без'ядерний статус виходило саме з цього. Також певну роль у формуванні цієї позиції відігравав так званий «Чорнобильський синдром», тобто побоювання розвитку ядерних технологій (включаючи зброю) з боку населення України. Саме цим нерідко пояснюють низьку підтримку ядерного статусу України серед її населення на початку 1990-х рр. (близько 33%).²

Інший підхід до ядерної зброї сформувався значно пізніше, коли Україна вже отримала незалежність. Головна ідея була розвинута лідером парламентської групи «яструбів» Юрієм Костенком у статті «Ядерна зброя: благо чи зло?» та відстоювала визнання права власності України на ядерну зброю. Здійснення ядерного роззброєння вважалося необхідним, але мало бути поступовим, зважаючи на темпи задоволення головних вимог України: зокрема, фінансової компенсації та гарантій безпеки в обмін.³ У квітні 1993 р. 162 депутати Верховної Ради навіть підписали відкритого листа «на підтримку ядерного статусу України», в якому проголосили її правонаступницею СРСР та «транзитною ядерною державою».⁴

3 червня на закритому засіданні Верховної Ради під час дебатів з ратифікації Договору СНО-1 прем'єр-міністр Леонід Кучма у своїй промові підкреслив, що для України «єдиною реальною і стабільною перспективою могла б стати доктрина гарантованого стримування і не провокуючої оборони».⁵ Основою для такого стримування прем'єр висував збереження Україною 42 вітчизняних МБР, що мали бути знищені як елемент виконання зобов'язань по Договору СНО-1.

Крім того, Кучма не обмежився ідеями конвенційного стримування, додавши наступне: Україна – власник ядерної зброї; як мінімум на певний період Україна повинна бути проголошена ядерною державою.⁶

Такі вимоги України найчастіше інтерпретувалися Росією та Сполученими Штатами як намагання держави затягнути процес роззброєння і як результат – перетворитись на повноцінну ядерну державу. Навіть коли український президент підписав Тристоронні угоди з лідерами Росії та США, заступник директору Інституту США і Канади Сергій Рогов зазначав, що він «не знає жодної держави, яка б публічно заявила про свій ядерний статус, а потім би позбулася ядерної зброї». Рогов також наполягав на тому, що Україні (так само як і Росії) не можна довіряти,

адже «в політичній культурі цих держав відсутнє поняття дотримання договорів».⁷

Тим не менш, заявивши про свій намір стати без'ядерною, Україна здійснила заявлене. Причини як початкової відмови від роззброєння, так і фінального рішення, на наш погляд, варто шукати в тому числі і в особливостях стратегічної культури держави. Неготовність України із самого початку прийняти нав'язане їй рішення щодо безумовного вивозу ядерного арсеналу на територію Росії (як зробили Білорусь і Казахстан) доволі яскраво відображує деякі з них. Наприклад, слід зазначити, що з самого розпаду СРСР Україна заявила про те, що вона, рівно з Росією, є його спадкоємцем. Коли ж взимку 1992 р. президент Єльцин публічно оголосив Президентську ядерну ініціативу з одностороннього скорочення ядерних боєзарядів колишнього СРСР, а також перенацілювання українських МБР без консультацій з Україною, президент Л. Кравчук припинив постачання тактичних боєзарядів до Росії.⁸ До того ж у квітні Верховна Рада видала указ про встановлення адміністративного контролю над тактичною ядерною зброєю, підтверджуючи своє право на володіння ядерною зброєю.

Таким чином, Україна вимагала від Росії рівності саме в той час, коли остання публічно заявляла про «тимчасовість» української незалежності, прозоро натякаючи Європейським урядам не квапитися з відкриттям посольств у Києві.⁹

Строуб Телботт, який в 1993 р. очолював американську делегацію з переговорів із ядерного роззброєння України згадував, що посол РФ в США Володимир Лукін порівнював відносини Росії і України з відносинами Нью-Йорка і Нью-Джерсі, в той час як заступник міністра оборони Георгій Мамедов неодноразово нагадував американцям, що «все між нами і українцями – справа сімейна», маючи на увазі, що Москва не довго терпітиме втручання Вашингтона «в сім'ю».¹⁰ Таке очевидне ігнорування визнання України як незалежної держави відбувалося на тлі зростання претензій Москви на Крим, а також оскарження прав України на Чорноморський флот.

При всьому опорі російському тиску, характерною рисою української стратегічної культури була повна відсутність ідентифікації Росії як потенційної загрози українській безпеці. «Росія і Україна жили поряд 350 років, вони ніколи не застосовували зброю одна проти одної і ніколи не застосовуватимуть», зазначав президент України Кравчук у 1994 р. у своєму інтерв'ю італійській газеті.¹¹ Цей вислів підтримує думку одного з співробітників українського МЗС, висловлену в середині 2000-х рр.: «Ані тоді, ані зараз ми не вважаємо військову загрозу з боку Росії настільки реальною, щоб прагнути стримувати її ядерною зброєю».¹²

Низький поріг сприйняття загрози у відносинах з Росією певною мірою зменшував мотивацію українських політичних еліт щодо збереження ядерної зброї як механізму стримування Росії. Переважною мотивацією у зволіканні з ядерним роззброєнням було розуміння тієї великої ролі, яку ядерна зброя відіграє в політиці поряд із бажанням підтвердити свою рівність із Росією як наступницею Радянського Союзу.

У цей період Сполучені Штати повністю підтримували Росію, що створювало враження, що за океаном важливість України вимірюється лише наявністю у неї ядерної зброї. У цій ситуації єдиним важелем впливу для України лишився її ядерний потенціал.

Найчастіше ставиться таке питання: якщо Україна збиралася стати без'ядерною, про що вона неодноразово заявляла на міжнародній арені, чому вона цілих два роки відмовлялася від роззброєння? У даному випадку, вважаємо, важливе значення для розуміння України мають особливості її стратегічної культури.

Однією з головних особливостей можна вважати відсутність чітко окреслених цілей щодо захисту національних інтересів. Зокрема, щодо місця ядерної зброї у цьому процесі. Від початку не було чіткого бачення, як саме Україна може використати його на практиці. Наприклад, Юрій Костенко, як один з найбільших пропонентів збереження ядерної зброї зазначав: «У силу своєї специфіки ядерна зброя виконує захисні функції навіть за умов відсутності контролю з боку тієї держави, на території якої вона розташована. Тому ліквідація ядерної зброї без адекватної заміни іншими засобами стримування агресії обумовлює втрату ефективних чинників в системі національної безпеки та загрожує самому існуванню української держави».¹³ Тобто, концепція Костенка виглядала дивно для будь-якої держави – володаря ядерної зброї. Мати таку зброю та не контролювати її – це доволі сумнівний бонус з точки зору безпеки. Адже ціною зволікання з роззброєнням для України могли б стати агресивні дії Російської Федерації (на кшталт воєнної операції з метою насильницького «роззброєння»)¹⁴ або ж тотальна дипломатична та економічна ізоляція Києва (загрози Сполучених Штатів). Відповідно, під сумнів треба поставити щирість Костенка щодо відсутності намірів розвивати ядерне стримування, або ядерна зброя мала для Києва інше призначення. Третій варіант – це саме та відсутність стратегічного розуміння, про що вже було згадано. Тобто, головне – залишити в себе зброю, а далі – як домовимось.

Спочатку розглянемо варіант ядерного стримування, як потенційний шанс для України розвивати сектор «жорсткої безпеки», одну з найхарактерніших ознак маскулінної політичної культури. Відомо, що в квітні 1992 р. на загальному зібранні, присвяченому вивченню

можливостей блокування Україною пуску ракет з власної території, було з'ясовано, що без дозволу Москви втручання Києва в командно-контрольну систему управління ядерною зброєю є неможливим.¹⁵ Таким чином, роботи щодо створення власного ядерного стримування наче б то не велися. Однак, відомо, що у той самий час на території України функціонував Центр оперативно-стратегічних досліджень, який також вивчав можливість опанування ядерною зброєю. Крім того, припинення вивезення тактичної ядерної зброї на територію Росії в лютому 1992 р. свідчить про те, що на рівні політичних еліт Україна якнайменше досліджувала перспективи ядерного стримування.

Ідеологічно ця ідея ніколи не мала широкої політичної або експертної популярності. Принаймні, популярності публічної. Зокрема, єдиним депутатом, який відстоював концепцію ядерного стримування для України був член Комітету з безпеки та оборони генерал-майор Володимир Толубко. Він стверджував, що шлях ядерного стримування є куди більш економічним, ніж розвиток стримування конвенційного. Зокрема, він наводив радянську статистику, згідно з якою на підтримку ядерного потенціалу Москва витрачала лише 5-6% від усіх фінансів, що було виділено на військові потреби.¹⁶ З точки зору стратегічної культури цікавою особливістю позиції Толубка було те, що ядерне стримування для України він відстоював саме в тандемі з Російською Федерацією. Тобто, єдиний стратегічний простір під командуванням Москви, в якому Україна матиме певну «автономність»: адміністративний контроль над зброєю, комплектацію військового складу стратегічних ядерних сил українськими громадянами, бойове застосування ядерної зброї під контролем президентів обох держав. Головним побоюванням Толубка була загроза з боку Сполучених Штатів, які здатні заподіяти Україні те, що було зроблено «з Гренадою, Югославією і Іраком».¹⁷ Водночас, розміщення стратегічних сил РФ на території України змусить Росію захищати територію України, адже «лише 46 з 176 українських ракет за своїми можливостями дорівнюють міцності половини американських ракет наземного базування».¹⁸ Толубко пропонував Україні не приєднуватися до ДНЯЗ, ратифікувати лише Лісабонський протокол до СНО-1 без тієї його частини, що зобов'язує Україну ліквідувати ядерну зброю в конкретні терміни. Або зовсім не ратифікувати СНО-1, обмежившись лише двосторонніми домовленостями з Росією, яка для України є «найбільш вірогідним та найкращим партнером для складання договору про ракетно-ядерну зброю».¹⁹ Конструктивною була ідея того, що за такого тандему Україна зможе створити власне високоточне стримування або незалежну атомну промисловість.²⁰ Тобто, навіть відвертій проядерній позиції Толубка була притаманна ідея, що для отримання власної воєн-

ної незалежності Україні необхідно мати надійного партнера, який захищатиме її. І цей партнер традиційно асоціювався з Москвою, що також підтверджує зазначену раніше тезу про відсутність сприйняття Росії як ворога.

Цікавим є те, що в парламенті, незважаючи на відсутність відвертої ідеологічної підтримки ідей Толубка, все ж таки існувала зацікавленість щодо ядерного стримування. Відомим є епізод, коли Інститут демократії Пилипа Орлика поширив в українському парламенті копії статей американських дослідників Джона Міршеймера та Стівена Міллера, в яких вони полемізували про доцільність і реалістичність ядерного стримування в Україні. Міршеймер наполягав на необхідності збереження Україною ядерної зброї, адже вона «не спроможна захистити себе проти ядерної Росії силами звичайних озброєнь, і жодна держава, включаючи Сполучені Штати, не надаватиме їй значущі гарантії безпеки».²¹ Водночас Міллер говорив про пагубність ядерної зброї для світової безпеки та катастрофічні наслідки залишення Україною ядерної зброї у себе.²² Отже, після розповсюдження в Раді рівної кількості обох статей, наступного дня парламент запросив ще 70 копій статті Міршеймера і жодної копії статті Міллера.²³

Символічним жестом, що підтвердив проядерну тенденцію, стала часткова ратифікація Лісабонського протоколу до Договору СНО у листопаді 1993 р. Замість приєднання до СНО як без'ядерної держави Україна погодилася скоротити 42% дислокованих на її території ядерних боєголовок та 36% ракет-носіїв, як і зобов'язував своїх учасників СНО. При цьому, було офіційно оголошено, що «Україна не вважає Статтю V Лісабонського протоколу обов'язковою до виконання».²⁴

Якщо американці нерідко списували завзятість України в опорі негайному роззброєнню на обережність, то росіяни чітко бачили досить серйозні ядерні амбіції України. Зокрема Ніколай Соков, який працював тоді у відділі з контролю над озброєннями МЗС РФ, оцінює початкову українську позицію як певну «спробу пера» з розгляду можливостей створити власне ядерне стримування.²⁵ Дійсно, крім вже перелічених, існують ще декілька непрямих підтверджень зацікавленості України в ядерній зброї, яку б держава могла контролювати власноруч.

Починаючи від припинення вивозу тактичних ядерних боєголовок до Росії та встановлення адміністративного контролю за ядерною зброєю з боку України. Ця зброя вважалася найбільш небезпечною, адже в неї не існувало механізму центрального блокування боєзарядів, тобто, таку зброю могли контролювати навіть польові командири. І, зрозуміло, що її могла б контролювати держава, якщо б у неї були наявні хоча б найменші організаційні можливості. Практика продемонструвала, що в

українських реаліях початку 1990-х рр. таких можливостей не було. Про це свідчив навіть той факт, що трансфер тактичних ядерних боєзарядів було поновлено у квітні 1992 р. як результат прямих наказів Москви, виконаних міністерством оборони України, а також лояльними офіцерами на місцях. Як результат, президент Кравчук був неприємно здивований, коли у червні 1992 р. під час офіційного візиту до Вашингтона йому повідомили, що всі тактичні ядерні озброєння успішно вивезені в Росію. Здивований, бо про факт поновлення транспортування ядерних озброєнь він не мав уявлення. «Я намагався взяти ситуацію під контроль, однак мені не вдалося», - коментує Кравчук, посилаючись на те, що, більшим контролем за дислокованою в Україні ядерною зброєю володіли збройні сили СНД.²⁶ За Алма-Атинською Декларацією саме їм надавалося право розпоряджуватись ядерною зброєю держав-членів Співдружності, і, як з'ясувалося, ситуацію в українській армії мало змінило прийняття присяги на вірність Україні.

Однак, існували й інші ідеї. У своєму нещодавньому інтерв'ю президент Кравчук зазначає: «Якщо б я міг виробляти ядерні боєголовки, то був би здатен протистояти тиску Росії і США.²⁷ Цікаво, що виконання цієї мети Кравчук намагався також здійснити за допомогою держави-партнера, цього разу Сполучених Штатів. Мова йдеться про пропозицію демонтувати ядерні озброєння на території України замість того, щоб вивозити їх до Росії. Український президент запропонував американським партнерам побудувати для цього на території його країни відповідне підприємство, де проводився б демонтаж боєголовок з усіх трьох держав. Крім значних фінансових витрат на будівництво подібного підприємства, функція по демонтуванню ядерної зброї надала б Києву відповідну інформацію, досвід та й обладнання, необхідні для його виробництва. Цю ситуацію американці добре розуміли і ніяк не могли допустити.²⁸

Ілюзій відносно можливостей отримання власного ядерного стримування Україна позбавилася ще у 1992 р., однак у 1993 р. у Верховній Раді ще виступали і голосували за визнання держави ядерною. Здається, що на той час у Києві домінував озвучений Костенком підхід – Україна із ядерною зброєю, але без ядерного стримування.

Головною проблемою того часу, на наш погляд, стала притаманна українській стратегічній культурі відсутність чіткої продуманої стратегії (щодо ролі ядерної зброї в політиці держави). Зазначена ще Костомаровим відсутність ясної цілі, поривчастість руху, прагнення до створення і розкладання ще не створеного»²⁹ яскраво відрізняє українську політику в галузі ядерного планування. До речі, в даному випадку експертна думка мало чим відрізнялася від позицій політичних еліт України. Зокрема, фахівці Інституту стратегічних досліджень рекомендували

ув'язувати перехід «до без'ядерного статусу України з підтриманням її безпеки і радикальним скороченням стратегічних озброєнь до мінімально достатнього рівня ядерного стримування»³⁰, що очевидно є взаємно виключним. Адже, якщо Україна рухається до без'ядерного статусу, то навіщо їй опікуватись створенням достатнього рівня ядерного стримування? Саме таким чином, тобто зберігаючи невизначеність остаточної цілі, відбувався і подальший процес переговорів.

Згодом, коли неможливість збереження ядерної зброї Україною було остаточно з'ясовано, ядерний потенціал отримує роль певного економічного і політичного козира у великій грі Києва. З атрибуту можливого розвитку власної жорсткої сили у вигляді ядерної зброї, (що є безумовно маскулінним атрибутом політики), Україна під тиском обставин та міжнародної спільноти перетворює ядерну зброю на елемент отримання певних політичних та економічних дивідендів для себе. На кону дійсно стояло багато питань: визнання Росією належності Криму Україні, подальша делімітація кордонів, велика економічна заборгованість Києва перед Москвою, – ситуації, де ядерна зброя могла би виступати як елемент успішного торгу в непростих відносинах з Росією.

Особливу роль стимулу до роззброєння відігравала традиційна відкритість української стратегічної культури в контексті прагнення Києва якнайшвидше інтегруватися у світову спільноту демократичних держав. Зокрема, Борис Тарасюк, який відігравав провідну роль у переговорах з ядерного роззброєння України, зазначав: «Роззброєння надало Україні паспорт до міжнародної спільноти цивілізованих націй».³¹ Відкритість і, мабуть, нездатність до автаркії економічного і навіть політичного розвитку, поряд із наданими гарантіями безпеки, сприяла ствердженню і домінуванню в українській політиці класичних рис української стратегічної культури.

Цей шлях свідчить про поступовий розвиток та ствердження фемінінної традиції в українській політиці. Невдача щодо реалізації низки зусиль, спрямованих на встановлення контролю за ядерною зброєю, підштовхнула Україну на більш властивий їй шлях дипломатичної гри та поступок.

Останній крок був найбільш вірним у тих обставинах, що склалися, більш того, він був найбільш природним для України, для якої поняття жорсткої сили так і лишилося на ті часи доволі абстрактним; більш того, ситуацію погіршило підписання Будапештського меморандуму про гарантії безпеки.

З позицій сьогодення здається, що обіцяна Україні безпека з боку ядерних держав створила у Києва ілюзію повної захищеності. Будапешт-

ський меморандум, фактично, приспав в Україні природну для будь-якої держави опору на жорстку силу в підтриманні власної безпеки. Складається враження, ніби втрата такого важливого елемента жорсткої сили як ядерна зброя підштовхнула політичні еліти України до парадоксального нехтування розвитком конвенційного стримування та армією як такою.

Саме в контексті ролі жорсткої сили в політиці України цікавими є події останніх років. Якщо відстежувати цей фактор крізь призму дискурсу щодо ядерного статусу, сьогодні в Україні спостерігається певне поживлення дискусій як на загальнополітичному, так і на суспільному рівнях.

У 2014 р. у ВРУ було внесено кілька законопроектів. Перший з них «Проект Закону про денонсацію Україною ДНЯЗ від 1.07.1968 р.» було внесено спільними зусиллями депутатів партій «Удар» та «Батьківщина» 20 березня 2014 р. Другий «Проект Постанови про Заяву ВРУ щодо відновлення Україною статусу ядерної держави», був внесений партією «Свобода» 23 липня 2014 р. Голосування ВРУ по жодному з проектів не відбулося, питання про вихід України з ДНЯЗ та відновлення її ядерного статусу залишаються відкритими, проте, за умов загострення ситуації, можуть знову стати предметом політичної дискусії або спекуляцій з боку України.³²

Якщо розглядати у перспективі таку можливість, ситуація з потенційним голосуванням могла б виглядати досить неоднозначно. Зокрема, з усіх політичних партій, представлених у парламенті, три («Радикальна партія Ляшка», «Свобода» та «Правий Сектор») офіційно позиціонують своїм пріоритетом відновлення ядерного статусу України. Не зважаючи на те, що за результатами останніх виборів їх присутність у парламенті не перевищує 15%, той факт, що такі помірковані партії як «Удар» та «Батьківщина» підтримують ідею виходу України з ДНЯЗ, могло б зробити голосування із зазначених питань критичним для подальшого перебування України у системі ДНЯЗ.³³

Опитування громадської думки підтверджує зростання відповідних настроїв у країні. На кінець 2014 р. за опитуваннями Центру Разумкова 49,3% респондентів впевнені в необхідності відновлення ядерного статусу держави, в той час як 27,7% проти. Цікаво, що проядерні настрої домінують у західній і центральній частинах України (64,3 і 60,3%), трохи менше на Півдні (39,5%), у той час як лише східна Україна демонструвала швидше негативне ставлення до ядерного вибору (39,5% проти і 36,8% за ядерний вибір).³⁴ Тобто, на рівні громадської думки кількість тих, хто підтримує зараз ядерний вибір України збільшилася приблизно у два рази порівняно з початком 1990-х рр., коли ця кількість не перевищувала 33%.

Цікаву еволюцію продемонстрував так званий «Чорнобильський синдром», який на Заході нерідко вбачається одним з головних стимулів, що

сприяли відмові України від ядерної зброї. Зокрема, якщо в 2005 р. проблема Чорнобилю турбувала 13,5% українців, то у 2008 р. вона зменшилася до 7,8%. Опитування 2014 р. підтвердили, що чорнобильське питання посідає останню позицію (10% порівняно з іноземним вторгненням (62%) або зі збільшенням цін (68%) у низці побоювань людей.³⁵

Наведені цифри говорять про певну еволюцію больового порогу в українській стратегічній культурі під впливом такого очевидного виклику українській безпеці, як російська загроза. Так, після подій Майдану та його наслідків, пов'язаних з анексією Російською Федерацією Криму та початком бойових дій на Донбасі, кількість українців, що відчували в Росії загрозу, зросла до 73%.³⁶

Такі події 2014 р., як анексія Криму та військові дії на Донбасі, сприяли збільшенню ролі «жорсткої сили» у свідомості українців та в загальній українській політиці.

Водночас традиційна феміністичність стратегічно-культурного світогляду українців доволі яскраво простежується в порівнянні статистичних показників. Наприклад, серед тих українців, хто підтримує ядерний вибір України, лише 4% вірять у здійсненність цієї опції сьогодні.³⁷ Тобто, серед суспільних настроїв українців панує сприйняття власної держави як несамотійного гравця в міжнародній політиці. Ще кращу відповідь на традиційність стратегічно-культурних стереотипів України надає порівняння статистики з рейтингами росту популярності приєднання держави до Північноатлантичного альянсу: від 15% у 2012 р. до 64% у 2014 [24] та 78% у 2016 р.³⁸

Висновки. На початку 1990-х рр. Україна отримала певний поштовх до трансформації стратегічної культури. Ядерна зброя як найпотужніший символ жорсткої сили в політиці міг би надати українській стратегічній культурі певний стимул до маскулінізації. Однак, проти цього зіграли ключові риси наявної стратегічної культури України. Зокрема, значний тиск Росії і США поряд із відсутністю в Україні досвіду впевненого відстоювання власних інтересів будь-якою, навіть високою ціною, підштовхнули Київ до продовження традиційного шляху розвитку. Перманентний пошук стратегічного партнера, як інструменту захисту української державності, також був характерною рисою процесу роззброєння. З одного боку, намагання відступити від міжнародних вимог і розпочати власну ядерну програму або зберегти ядерні сили завжди розглядалися Україною в тандемі з іншою великою державою. Обидва альтернативні варіанти – Сполучені Штати або Росія – різними силами українського політикуму розглядалися як партнери, що мають фінансово підтримувати або захищати Київ. З іншого боку, результат, до якого

прийшла Україна, а саме Будапештський меморандум, став квінтесенцією політики пошуку сильного партнера – у вигляді обох держав, що гарантували безпеку України.

Дипломатія як засіб розвитку національної безпеки (замість адекватної політики воєнного стримування) поряд із відкритістю українців сприяли тому, що політичний тиск плюс обіцяна інтеграція України у спільноту демократичних держав стали запорукою успішності політики США та Росії щодо ядерного роззброєння України.

Київ не мав свідомої мотивації щодо утримання ядерної зброї. З одного боку, російська загроза до 2014 р. не відчувалася настільки суворою, щоб протистояти їй зі зброєю, тим більше з ядерною. З іншого, ані політична, ані експертна спільнота чітко не усвідомлювали головних завдань, які ядерна зброя мала б вирішувати в політиці держави. На стратегічному рівні в українців не існувало чіткого розуміння власних цілей і інтересів, пов'язаних з ядерною зброєю, які були б варті певних жертв з боку держави. Як результат, два роки відстоювання прав України на ядерну зброю завершилися її відданням, що зайвий раз підкреслює «поривчатість руху» та недостатність зусиль заради завершення того, що було почато.

Зазначені вище риси і зараз доволі помітні в політиці України. У даному випадку не можна не погодитися з Г. Перепелицею, який відзначає певну фетишизацію дипломатії, як засобу забезпечення української національної безпеки і оборони.³⁹ У сучасній політиці України ця традиція бере початок саме з Будапештського меморандуму, втім простежується й у більш пізніх документах, таких як Воєнна доктрина 2012 р., в якій головними методами попередження воєнного конфлікту було не воєнне стримування, а сукупність політико-дипломатичних заходів. У тексті доктрини згадувалося, що стримування агресора передбачає звернення України до Ради Безпеки ООН, а також до «впливових держав-гарантів безпеки України ...згідно із Будапештським меморандумом».⁴⁰

Наше дослідження не стверджує, що Україна мала б залишити ядерний потенціал, адже це значним чином ускладнило б не лише її існування, а й інтеграцію у світову спільноту демократичних держав. Головною тезою є лише те, що відмова від ядерної зброї найкращим чином демонструє специфічні риси, притаманні стратегічній культурі нашої держави.

Особливо яскравим цей приклад виглядає в опитуваннях українських громадян, зроблених у 2014-2016 рр. Поряд із чітким усвідомленням Росії як ворога та розумінням необхідності розвивати «жорстку силу» держави, українці хоч і виявляють ностальгію за ядерною зброєю, втім абсолютна більшість не вірить у спроможність України самотійно зміцнити свою безпеку. Запорукою безпеки та незалежності держави біль-

шість українців традиційно вважають приєднання до потужного воєнно-політичного альянсу, такого як НАТО.

-
- ¹ De Andreis M. The Soviet Nuclear Weapon Legacy / M. De Andreis, F. Calogero // SIPRI Research Report. - 1995. - N 10. - P. 23.
- ² Stevens C. Identity Politics and Nuclear Disarmament. The Case of Ukraine / C. Stevens // Nonproliferation Review. - 2008. - Vol.15, N 1. - P. 54.
- ³ Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. - К.: Ярославів Вал, 2015. - С. 98.
- ⁴ De Andreis M. The Soviet Nuclear Weapon Legacy / M. De Andreis, F. Calogero // SIPRI Research Report. - 1995. - N 10. - P. 27.
- ⁵ Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. - К.: Ярославів Вал, 2015. - С. 263.
- ⁶ Там само. - С. 264.
- ⁷ Trip Report: CISAC Delegation Plutonium in Moscow, March 14-18, 1994 // Nuclear Control Institute Collection, FSU-8/94-10/94. - US National Security Archives, Folder 111. - P. 10.
- ⁸ Defense Intelligence Report ODB 27029, Ukraine-Nuclear Withdrawal Suspension / Nunn-Lugar Revisited. A Conference at the Musgrove Conference Center St. Simons Island, Georgia, 26-29 September 2013. - P. 119-120.
- ⁹ Long W. J. Ideas, Beliefs and Nuclear Policies: Cases of South Africa and Ukraine / W. J. Long, S. L. Grillot // Nonproliferation Review. - 2000. - Spring. - P. 33.
- ¹⁰ Talbott S. The Russia Hand. A memoir of Presidential Diplomacy / S. Talbott. - N.Y.: Random House Trade Paperbacks, 2002. - P. 80.
- ¹¹ Kravchuk: Nonproliferation Treaty to be Signed as soon as Possible // La Republica - 29 June 1994. - FBIS-Sov-94-125, Ukraine 93, US National Security Archives.
- ¹² Stevens C. Identity Politics and Nuclear Disarmament. The Case of Ukraine / C. Stevens // Nonproliferation Review. - 2008. - Vol.15, N 1. - P. 59.
- ¹³ Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. - К.: Ярославів Вал, 2015. - С. 260.
- ¹⁴ Dynamics of Change in Eurasia, No 29, DI-26870-348C, 92 (N) // Nunn-Lugar Revisited. A Conference at the Musgrove Conference Center St. Simons Island, Georgia, 26-29 September 2013. - P. 128.
- ¹⁵ Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. - К.: Ярославів Вал, 2015. - С. 64-65.
- ¹⁶ Толубко В. Ядерное оружие, космос и флот: решение вопросов не терпит промедления // Архив министерства иностранных дел Украины, Фонд 1, дело 7058, лист 99-106. - С. 102.
- ¹⁷ Там само. - С. 101.
- ¹⁸ Там само. - С. 102.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само. - С. 103.
- ²¹ Mearsheimer J. The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent / J. Mearsheimer // Foreign Affairs. - Vol. 72, N 3. - P. 50.
- ²² Milller S. The Case Against A Ukrainian Nuclear Deterrent / S. Milller // Foreign Affairs. - Vol. 72, N 3. - P. 73.

²³ Trip Report. Discussions of CISAC Plutonium Study. Kiev, Ukraine – May, 30 – June 3, 1994 // US National Security Archives, Folder 111. – P. 16.

²⁴ Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року» // Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. – К.: Ярославів Вал, 2015. – С. 444.

²⁵ Інтерв'ю Ніколая Сокова, надане автору 15 квітня 2016 року.

²⁶ Інтерв'ю Леоніда Кравчука, надане автору 1 квітня 2016 року.

²⁷ Там само.

²⁸ Defense Intelligence Report ODB 27092, Ukraine - Nuclear Withdrawal Suspension (U), March 1992 // Nunn-Lugar Revisited. A Conference at the Musgrove Conference Center St. Simons Island, Georgia, 26-29 September 2013. – P. 124.

²⁹ Костомаров Н. // Собрание сочинений Н. И. Костомарова в 8 книгах, 21 т. Исторические монографии и исследования: СПб, Типография М. М. Стасюлевича, 1903. – Книга 1, Т.1. – С. 31-65. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_dve_russkie_narodnosti.html

³⁰ Аналитическая справка «К вопросу о размещении на территории Украины ядерного оружия» // Филиал Национального института стратегических исследований, конструкторское бюро «Южное». – 1992. – С. 35.

³¹ Long W. J. Ideas, Beliefs and Nuclear Policies: Cases of South Africa and Ukraine / W. J. Long, S. L. Grillot // Nonproliferation Review. - 2000. - Spring. – P. 57.

³² Nuclear non-proliferation // Ukrainian Prism. Foreign Policy. – 2015. – P. 134.

³³ Там само. – С. 135.

³⁴ Ставлення громадян до вступу в НАТО і інших питань безпеки. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 19 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/stavlennja-gromadjan-do-vstupu-v-nato-i-inshih-pitan-bezpeki.htm>

³⁵ Ядерна енергетика в світі та в Україні: стан та перспективи розвитку. Аналітична доповідь Центру Розумкова // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 3. – С. 10.

³⁶ Лише 2% українців продовжують вважати відносини з РФ дружніми, 73% бачать загрозу для своєї країни – 6 липня, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news>

³⁷ Референдум щодо вступу у НАТО був би виграний, проте це питання ділить Україну. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 29 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/referenit-ukrainu-.htm>

³⁸ Опитування: за вступ у НАТО на референдумі проголосували б 78% українців, Радіо Свобода, 6.07.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27841417.html>

³⁹ Перепелиця Г. Виступ на круглому столі «20 річниця без'ядерного вибору України» / Г. Перепелиця. – Одеса, 25 квітня 2016 р.

⁴⁰ Указ Президента України № 390/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://armyua.com.ua/voynna-doktrina-ukraini/>

РОЗДІЛ 3

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ І ВІДНОСИНИ З НАТО

Сергій Глебов

Концептуалізація відносин Україна-НАТО як феномена стратегічної культури України. Суть становлення і розвитку стратегічної культури незалежної України неможливо уявити без дослідження основних етапів взаємодії Української держави з Північноатлантичним альянсом. З цілої низки актуальних сюжетів зовнішньої політики України останніх 26 років, мабуть, тільки відносини з Російською Федерацією відрізнялися більшим драматизмом з прогнозованою трагічною розв'язкою, в якій, втім, неможливо не враховувати фактор НАТО. Драматизм у стосунках Україна – НАТО був заряджений іншим потенціалом, але він так само став невід'ємною частиною українсько-російських відносин і вийшов на передній план багатосторонніх зв'язків постбіполярної епохи. Об'єктивно, історія відносин України з НАТО від самого початку не могла не набути добре помітних рис геополітичної скандальності, що і зумовило для України вкрай екстремальний маршрут прямування шляхом євроатлантичної інтеграції в подальшому. Встановлення тісного двостороннього співробітництва в середині 1990-х рр., не кажучи вже про проголошення офіційного курсу на євроатлантичну інтеграцію в 2002 р., очікувано спровокувало неоднозначну реакцію, як у самій Україні, так і за її межами в силу цілої низки причин.

Перш, ніж перейти до їх аналізу, принципово важливо відразу ж враховувати концептуальний контекст стратегічного розвитку двосторонніх відносин України з НАТО на додаток до того, що вже було сказано. Без цього, їх дослідження не претендуватиме на об'єктивність в оцінці якісних компонентів стратегічної культури України, якій часто відмовляють у суб'єктності на світовій арені. На наш погляд, він полягає в тому, що в основі євроатлантичних прагнень України варто шукати не підпорядковане інтересам НАТО бажання Брюсселя (або Вашингтона) послідовно витіснити Росію з пострадянського простору і виступати агентом «зовнішньої загрози», а також цілеспрямовано розширюватися на Схід і наближатися до кордонів Росії за рахунок України. Звичайно, такі плани НАТО є гіпотетично можливими, за умови, що вони дійсно мають місце, самі по собі є дискусійними, хоча з позиції сьогодення в певних контекстах можуть оцінюватися як негативно, так і позитивно. І все ж, на нашу думку, в основі євроатлантичної інтеграції України, перш за все, лежало і лежить усвідомлене суверенне бажання Києва стати складовою частиною трансатлантичного простору безпеки. Звичайно, артикулюю-

чи в тому чи іншому вигляді бажання самоідентифікуватися у військово-політичному плані, правлячі еліти України при цьому виходили зі своїх уявлень про національну безпеку та механізми її забезпечення, як всередині країни, так і на зовнішній арені. Об'єктивно заявлені інтереси, цілі і завдання на кожному етапі євроатлантичної інтеграції України не завжди підкріплювалися необхідними засобами, ресурсами, суспільною підтримкою, виразною інформаційною кампанією, та й просто глибоким системним реформуванням національних збройних сил, усього державного сектора безпеки.

У зв'язку з цим на шляху зближення з НАТО Україна то прискорювала поступальний рух, то сповільнювала його. Під час руху, часто свідомо чи несвідомо, Київ ігнорував і не завжди виправдано справжні плани НАТО і РФ один щодо одного (якщо взагалі можна говорити однозначно про справжні і постійні наміри глобальних гравців у принципі). Були періоди, коли Україна вже після 2002 р. взагалі відмовлялася від стратегічної мети набуття членства в Альянсі, як неофіційно у вигляді банальної імітації євроатлантичної інтеграції на словах, так і офіційно у формі законодавчого оформлення статусу України як позаблокової держави. Часом євроатлантичні сподівання України обмежувалися лише тільки популістською риторикою, часом набували конкретних практичних рис, але постійно супроводжувалися жорсткою громадською дискусією, політичним протистоянням всередині країни. Сама ж тема євроатлантичної інтеграції України ставала предметом внутрішньополітичних і зовнішньополітичних спекуляцій, приводом до протистояння багатьох акторів, як на глобальному, так і на регіональному рівні. Втім, є те, що завжди залишалося постійною складовою взаємовідносин України з НАТО: негативне, часом ревниве ставлення Росії до такої взаємодії. Перманентне зближення України з НАТО, нехай навіть і з багаторічними перервами, провокувало агресивну політику Москви щодо Києва в спектрі від дипломатичного тиску до енергетичного шантажу. У підсумку, військова агресія Росії проти України в 2014 р., що включає в себе анексію Криму і ведення так званої «гібридної війни» на Донбасі, частково пояснювалася російським керівництвом як необхідний захід щодо запобігання вступу України в НАТО (про що буде далі). При цьому, НАТО висловило жорсткий протест агресивним діям Росії щодо України, що стало причиною нового витка загострення центросилових відносин між Москвою і Брюсселем, поставило їх на грань нової, вже постбіполярної «холодної війни». Аналіз євроатлантичного напрямку зовнішньої політики України принципово необхідний на даному історичному етапі, оскільки він дозволяє пролити світло не тільки на драматичність становлення стратегічної культури України в постбіполярну епоху, на специфіку російсько-

українських відносин, взаємодію в пентагоналі Україна – НАТО – США – ЄС – Росія, а й на цілу низку супутніх сюжетів трансатлантичної безпеки на багато років вперед.

Як би там не було, відправною точкою в усіх вищеназваних контекстах є зовнішньополітична стратегія України в пошуках власного механізму забезпечення національної безпеки як суб'єкта міжнародних відносин, а не об'єкта політики інших держав. За великим рахунком, на 50 відсотків усі проблеми України на цьому шляху – реакція зовнішнього середовища на сильні і слабкі компоненти рішучості Києва відстоювати свої національні інтереси послідовно, тоді як інші 50% – результат впливу внутрішньодержавних чинників нестабільної соціально-політичної системи України на прийняття зовнішньополітичних рішень і подальший розвиток стратегічної культури в напрямку євроатлантичної інтеграції.

Фактор НАТО і США у внутрішньополітичній культурі України.

У контексті останнього слід підкреслити, що внутрішньоукраїнський дискурс теми двосторонніх відносин України і НАТО зіткнувся з різними світоглядними прочитаннями того, що ховається за такими поняттями як «НАТО» і «євроатлантична інтеграція». В експертному середовищі євроатлантична інтеграція вже на підсвідомому рівні асоціюється з центральним, «каркасним» поняттям – з Організацією Північноатлантичного договору. Останнє, що характерно для певної частини пострадянських суспільств колишніх радянських республік, майже на сто відсотків несвідомо ототожнюється з усім американським, ворожим. Це й не дивно, оскільки коріння такого асоціативного процесу йдуть глибоко в історію «холодної війни» і спільного історичного минулого періоду СРСР, де колективна історична пам'ять колишніх будівельників комунізму інерційно воліє сприймати США як потенційного противника, а НАТО – як ворожий блок. Така перцепція «євроатлантичного» крізь призму США як ворога була та залишається досить актуальною для тих громадян України, які виступали за реінтеграцію України з Росією в рамках пострадянських інтеграційних структур, де лідером виступала Російська Федерація. Тож не дивно, що діяльність НАТО трактувалася як агресивна, така, що загрожує національній безпеці як України, так і Росії. І це стійке переконання постійно наростало, незважаючи на перманентну військову загрозу з боку останньої саме Україні, на відміну, до речі, від НАТО. І це при тому, що Росія, яка не прагнула до вступу, підтримувала до 2014 р. значно тісніші стосунки з НАТО, ніж Україна, яка намагалася це робити.

Дійсно, для антинатовських сил в Україні характерною була безапелляційна прихильність аксіоматичній конструкції, що закріплює логіку їхньої ідеологічної поведінки в такому послідовному ланцюжку сприй-

няття: «Росія для України – друг», «НАТО для Росії – ворог», «НАТО для України – ворог». Чого тільки варта згадка про постійну антиамериканську та антинатовську істерію проросійських політичних сил в окремі періоди проведення спільних американсько-українських щорічних військово-морських навчань «Сі Бриз» на території Одеської області і в Криму? Таким чином, логіка поведінки в стилі «ворог мого друга – мій ворог», ставала чи не єдиною автоматичною причиною протиставлення НАТО і Росії проросійськими силами в Україні. До того ж, все це супроводжувалося посиленими розмовами, часто спекулятивного характеру, про слов'янське братство, православну єдність та історичну зв'язку трьох східнослов'янських народів. Хоча спроба піти від історіїзації політики (яка свого часу породила у України «Переяславський синдром» «молодшого брата») в рамках двосторонніх українсько-російських відносин об'єктивно була неможлива в повній мірі. На відміну, скажімо, від єдиної Європи, конструкція якої в рамках спочатку ЄЕС, а потім і ЄС, стала можливою завдяки готовності великих і середніх європейських держав, якщо не повною мірою забути колишні сварки і війни, то, хоча б, не вводити їх в актуальний дискурс при вирішенні загальних політичних і економічних проблем. В іншому випадку, відсилання до історії Європи та її держав постійно б підживлювало не тільки питання спірних територій і державних кордонів, а й зробило б неможливим ведення діалогу з сучасних проблем у рамках єдиної організації – ЄС.

У випадку ж з Україною, як і з деякими іншими країнами, історіїзація її відносин з Росією є об'єктивною властивістю. Однак, якщо історичний імідж НАТО як «ворога», про що було згадано вище, це данина загальній радянській історії, то імідж сучасного «агресора», що несе певну загрозу – це справа рук політичної пропаганди. Вона досить часто офіційно відображалася в концептуальних, доктринальних державних документах у сфері зовнішньої, військової та оборонної політики, національної безпеки РФ. Задля справедливості необхідно відзначити, що імідж «агресора» промальовувався як рефлексія на силові акції НАТО постбіполярного зразка, де події в Югославії 1999 р. є відправними. Інша справа, що контраргументом у деструкції іміджу агресора можуть і повинні були стати спроби пояснити логіку поведінки Північноатлантичного альянсу об'єктивними причинами стримування іншої агресії і боротьбою із загрозами в інтересах недоторканності колективної системи безпеки. Тим більше, що зіставлення дій НАТО в Югославії в 1999 р. і дій Росії, наприклад, в Грузії в 2008-му дає благодатне підґрунтя для такого теоретизування; не кажучи вже про події в Україні.

Дилема «небезпеки» як складова стратегічної культури України. Сутність же непростого вибору Україною своїх параметрів безпеки по-

лягала в перманентній приреченості робити постійний вибір у ситуації динамічно мінливої зовнішньо- і внутрішньополітичної кон'юнктури. У зв'язку з цим, політична неоднозначність, двозначність, «туманність» української зовнішньої політики – це те, з чим зіткнулося світове співтовариство ще на зорі української незалежності. Як виявилось, загравання то з НАТО, то з Росією не сприяло збереженню Україною миру на своїй землі. Суїцидальна біфуркальність української внутрішньої і зовнішньої політики аж до 2014 р. відображала, мабуть, одну з найбільш гострих внутрішньодержавних дилем: де повинна була бути Україна – в рамках інтегрованої Європи та євроатлантичних структур безпеки, або з Росією в рамках політичних, економічних, військових структур, очолюваних РФ.

Реалізація альтернативного курсу на нейтралітет і позаблоковість, що час від часу прищеплювався українській стратегічній культурі, була приречена на провал у координатах постійної загрози з боку потенційного агресора. Адже так склалося історично, що українці впродовж усієї своєї історії постійно були приречені вирішувати для себе важливу, іноді трагічну для своєї державності і національного виживання дилему: чию сторону вибрати, щоб завоювати і забезпечити власну незалежність – Захід чи Схід? На жаль, з часів Богдана Хмельницького продовження боротьби за відновлення незалежності було можливим тільки в поєднанні стратегічного партнерства з одним із сусідів України. Особливість такої політики полягала в тому, що в той же час сусіди, які допомагали українцям, також були зацікавлені в поширенні впливу на українські землі під своїм власним контролем. Крім головного інтересу – як відродити незалежність, з'явився й інший, не менш важливий – як не позбутися її відразу ж після відродження. Тому здобуття суверенності і незалежності в 1991 році для України було пов'язане з розпадом Російської імперії як такої, останнім етапом існування якої був СРСР. У зв'язку з цим, нова парадигма двосторонніх відносин України з Росією не могла не враховувати також «свіжі» спогади про недавнє історичне минуле, з яким пов'язаний період «забуття» української державності. Так, американський історик українського походження, професор Гарвардського університету Роман Шпорлюк справедливо ставив під сумнів можливий результат зближення України і Росії в стратегічній перспективі через постановку наступної концептуальної дилеми: «... заклик до тісніших відносин України з Росією мотивований бажанням допомогти обом народам стати частиною Європи чи мова йде про щось зовсім інше, а саме про відродження колись існуючої імперської моделі українсько-російських взаємин. Одним словом, про позбавлення України незалежності...».¹

Історична дилема для України – Схід чи Захід – поступово перетворилася на наріжну дилему її стратегічної культури, де тема НАТО і відносини країн-членів Альянсу з Росією вийшли на «передову» української політики. У результаті, Україна не могла не бути втягнутою в новий виток глобального суперництва між колективним Заходом у зв'язці США – ЄС – НАТО, з одного боку, і Росією, як правонаступницею СРСР – з іншого. Іншими словами, аналіз процесу євроатлантичної інтеграції та двосторонніх відносин України з Північноатлантичним Альянсом на пряму пов'язаний як зі специфікою українсько-російських відносин, так і з проблемами взаємодії на більш високому системному рівні: на рівні двосторонніх відносин Росії з НАТО.

Відносини Росії і НАТО як один з ключових трендів розвитку трансатлантичної стратегії України. Ще з часів прийнятого в 1997 р. рішення розширювати НАТО на Схід і Югославської кризи 1999 р., у відносинах між НАТО і Росією все частіше стали проскакувати кризові нотки. Вони стали виразними з приходом Володимира Путіна до влади і з кожним роком усе наростали, поки в світі не заговорили про відновлення «холодної війни». Від підписання Основоположного акту про взаємні відносини, співробітництво і безпеку між РФ і НАТО 27 травня 1997 р. до прийняття нині діючої Воєнної доктрини РФ 2014 р. пройшло 17 років – саме стільки знадобилося РФ, щоб пройти шлях від офіційного курсу на співпрацю до офіційного курсу на конфронтацію з НАТО. Якщо в 1997 р. Росія і НАТО не розглядали один одного як противники і ставили собі за спільну мету «подолання залишків колишньої конфронтації і суперництва та зміцнення взаємної довіри і співпраці»,² то в 2014 р. НАТО була поставлена Кремлем на перше місце в списку основних зовнішніх військових небезпек для Росії: а) в контексті нарощування Північноатлантичним Альянсом «силового потенціалу» і наділення НАТО «глобальними функціями, реалізованими в порушення норм міжнародного права»;³ б) в контексті «наближення військової інфраструктури країн-членів НАТО до кордонів Російської Федерації, в тому числі шляхом подальшого розширення блоку».⁴ І це при тому, що всього лише за рік (!) до анексії Криму та за півтора до прийняття нової Військової доктрини в 2014 р. Росія в основоположному документі – Концепції зовнішньої політики РФ від 18 лютого 2013 р. – позначала як свій пріоритет «розвиток відносин з державами Євроатлантичного регіону, з якими Росію, як стверджувалося в документі, «пов'язує, крім географії, економіки та історії, глибоке», ні більше, ні менше, «загальноцивілізаційне коріння».⁵ Свідомо асоціюючи себе з євроатлантичними країнами, Росія на євроатлантичному напрямі ще чотири роки тому орієнтувала свою зовнішню політику «на формування спільного простору миру, безпеки

і стабільності, заснованого на принципах неподільності безпеки, рівноправного співробітництва і взаємної довіри ...через забезпечення істинно партнерської взаємодії Росії, Європейського союзу і США».⁶

Звичайно, те, що Росія негативно ставилася до будь-яких планів вступу нових держав з числа країн Східної Європи в НАТО і в цілому до стратегії розширення НАТО на Схід, було добре відомо. Росія неодноразово на офіційному рівні декларувала своє ставлення і до потенційних планів інтегрування України в НАТО. Зокрема, про це чітко говорилося в Концепції зовнішньої політики РФ 2008 р., де зазначалося, що «Росія зберігає негативне ставлення до розширення НАТО, зокрема до планів прийому в члени альянсу України і Грузії...».⁷ Примітно, що ні в 2008 р., навіть коли вирішувалося питання про надання Україні та Грузії ПДЧ в НАТО, ні тим більше в 2013 р., коли мова навіть не могла йти про прийняття України в НАТО, фактична тема розширення НАТО за рахунок України не могла бути реалізована в тій короткостроковій перспективі, про яку постійно говорили в Кремлі. Однак, саме ця тема стала однією з базових у поясненні всьому світові і, перш за все, російським громадянам, мотивів повернення Криму «назад додому». Виявилось, що саме Україна стала одночасно причиною загострення «натовського синдрому» Росії і приводом до відкритого протистояння із Заходом на глобальному рівні в Чорноморському регіоні; і це при тому, що до Криму Росія, як ми знаємо, придивлялася ще з 1991 р. в очікуванні слушного часу. Оскільки Росія в своєму глобальному наративі в англomовному варіанті найчастіше воліє використовувати фразу «експансія НАТО» замість «розширення НАТО», то простежується прямий зв'язок між геополітичною параноєю боязні «експансії НАТО» після 1991 р. і анексією Криму в 2014 р., що увійшла в завершальну стадію підготовки в дні Євромайдану і Революції Гідності.

Чого тільки вартє зізнання, зроблене Президентом Росії 17 квітня 2014 р., в тому, що фактична анексія була продиктована, в тому числі, реакцією Росії на вступ України до НАТО (гіпотетичне, абсолютно нереальне на той момент для все ще позаблокової України при діючих «Харківських домовленостях» до 2042 р. мінімум): «...якщо ми нічого не зробимо, то в якийсь час, ... втягнуть у НАТО Україну і скажуть: «Вас це не стосується», – і натовські кораблі опиняться в місті російської військово-морської слави – в Севастополі ... Але якщо туди зайдуть війська НАТО ... тоді для нас це має вже геополітичне значення: тоді Росія виявиться практично витисненою з Причорномор'я. У нас залишається маленький шматок берега – 450 або 600 кілометрів. Усе!»⁸

Куди більш відвертим був міністр закордонних справ РФ, який фактично звинуватив НАТО в тому, що сталося в 2014 р. на території Укра-

їни. Виступаючи на форумі «Територія смислів на Клязьмі» 24 серпня 2015 р., Сергій Лавров, мабуть на виправдання російської агресії проти України, заклав у свій меседж «натофобський» сенс. Звинувачуючи НАТО в тому, що Альянс порушив принцип взаємної поваги «інтересів партнера» і принцип «прагнення знайти консенсус», Лавров зазначив, що якби НАТО відповідала таким принципам, як це, на думку міністра, робила Росія, «то не було б, звичайно, ніякої конфронтації в силу просування військової інфраструктури НАТО впритул до кордонів Росії, ... не було б і української кризи, якби справи не велися на основі ультиматумів та «чорного і білого» розуміння того, що відбувається, на основі принципу «або з нами, або проти нас», а через пошук загальноприйнятних компромісів.... Отже, вони відмовилися від проголошеної їхніми ж лідерами лінії на те, щоб зробити єдиний і неподільний простір рівної безпеки в Євро-Атлантиці. Ось цей «натоцентризм», ця спроба зберегти розділові лінії, є системною проблемою, а вже все інше, включаючи трагедію на Україні, – похідне від цього поділу на «своїх» і «чужих».⁹

У даному випадку не будемо заглиблюватися в дискурс про те, хто більше зробив для того, щоб ідея «єдиного і неподільного простору рівної безпеки в Євро-Атлантиці» провалилася, а «розділові лінії в Європі» збереглися. Мабуть, це «натоцентризм» анексував Крим і почав «гібридну» війну проти суверенної європейської держави. Однак, так вийшло, що своєю військовою агресією проти України Кремль відкрив друге дихання НАТО, актуалізував трансатлантичну солідарність і повернув Україну як на офіційному рівні, так і на громадському, на рейки євроатлантичної інтеграції. Росія ж, розв'язавши війну в Україні, все зробила для того, щоб стати «чужою» як для України, так і для решти демократичного світу, занурюючись у пучину санкцій і самоізоляції. Так чи інакше, з середини 1990-х років саме Україна проявила власний інтерес у зміцненні європейської безпеки і своєї власної через планомірне зближення і активну співпрацю з головним структурним елементом євроатлантичного простору безпеки – НАТО, навіть попри тиск з боку Росії.

Парадокси стратегічного «окультурення» України в контексті ключових етапів розвитку відносин з НАТО. Еволюція відносин між Україною та НАТО з 1992 до 2017 р. пройшла декілька історичних та, водночас, суперечливих етапів.

А) 1992 – перша половина 2004: визначення стратегічних пріоритетів. Перші безпосередні контакти незалежної України з НАТО розпочалися вже в січні 1992-ого, коли представник України вперше взяв участь у засіданні Робочої групи Ради Північноатлантичного співробітництва (РПС), пізніше перейменованого в Раду євроатлантичного партнерства (з 1997 року). 22-23 лютого 1992 р. відбувся візит Генерального

секретаря НАТО Манфреда Вернера до Києва, який офіційно запросив Україну взяти участь у РПС (членом цієї організації Україна стала 10 березня 1992), а 8 липня 1992 р. Президент України Леонід Кравчук відвідав штаб-квартиру НАТО в Брюсселі. Регулярні контакти і співробітництво України з НАТО на постійній основі почалися після підписання Україною – першою з країн СНД – рамкового документу програми міжнародного співробітництва під егідою Північноатлантичного Альянсу – «Партнерство заради миру» (ПЗМ).

Зокрема, у другому пункті цього Документу від 10 січня 1994 р. зазначалося, що партнерство створюється як «вираз загальної переконаності в тому, що стабільність і безпека в Євроатлантичному регіоні може бути досягнута тільки шляхом співпраці і спільних дій...», а держави-члени Північноатлантичного альянсу та інші держави, що підписують цей документ, нагадують, що вони «віддані збереженню демократичних суспільств, їхньої свободи від примусу і залякування та принципам міжнародного права» та дотримуються, в тому числі, принципу «утримання від загрози силою або застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави».¹⁰ У результаті, Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко підписав Рамковий документ програми ПЗМ у штаб-квартирі НАТО 9 лютого 1994 р., а 25 травня того ж року Україна передала НАТО свій презентаційний документ для цієї програми. У 1997 р. з метою сприяння та розширення співпраці, при НАТО було засновано Місію України, а в Києві відкрито Центр інформації та документації НАТО. У відкритті Центру взяв участь Генеральний секретар НАТО Хав'єр Солана. Україна стала першою країною на пострадянському просторі, де був відкрито таке представництво.

Загалом, у першій половині 1997 р. відбулися знакові події у відносинах України з Північноатлантичним альянсом. Так, 20 березня 1997 р. у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі відбувся перший раунд переговорів з НАТО по формалізації відносин «Україна-НАТО». 1 травня 1997 р. генеральний секретар НАТО відвідав Київ, а вже 29 травня 1997 р. на засіданні міністрів закордонних справ країн-членів НАТО в португальському місті Сінтра Хав'єр Солана і Міністр закордонних справ України Геннадій Удовенко парафували Хартію про Особливе партнерство між НАТО і Україною, яка була підписана на саміті глав держав і урядів НАТО в Мадриді 9 липня 1997 р. Ця Хартія стала основоположним документом, що визначив відносини між НАТО і Україною на багато років. У Хартії фіксувалося, що незалежна, демократична та стабільна Україна є одним із ключових факторів забезпечення стабільності в Центральній Східній Європі, і на континенті в цілому, а також відзначено, що союзники по НАТО продовжуватимуть підтримувати суверенітет та незалеж-

ність України, її територіальну цілісність і її статус без'ядерної держави, як ключові фактори стабільності та безпеки в Центральній-Східній Європі та на континенті в цілому.¹¹ З метою створення в Україні дієвого механізму імплементації Хартії з урахуванням пріоритетів у розвитку відносин України з НАТО 4 листопада 1998 Указом Президента України була затверджена Державна програма співробітництва України з НАТО на період до 2001 р., а потім і до 2004 р.

У підсумку, епохальною подією у відносинах України з Альянсом стало прийняття Радою національної безпеки і оборони України 23 травня 2002 р. стратегічного рішення щодо набуття Україною в перспективі повноправного членства в НАТО. У рішенні Ради зазначалося, що «Україна розглядає НАТО як основу майбутньої загальноєвропейської системи безпеки і підтримує процес її розширення», а також «виходить з того, що кінцевою метою її політики, спрямованої на євроатлантичну інтеграцію, є вступ до цієї організації як основи загальноєвропейської структури безпеки».¹² 8 липня 2002 р. Указом Президента України № 627/2002 було затверджено Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору, що передбачала поглиблення євроатлантичної інтеграції на шляху до набуття членства в Північноатлантичному альянсі.¹³

Таким чином, було покладено край багаторічним коливанням і геополітичній невизначеності, а перед органами державної влади були поставлені складні, але конкретні завдання. З прийняттям 22 листопада 2002 р. в Празі Плану дій НАТО – Україна, на основі якого стали розроблятися щорічні Цільові плани Україна – НАТО,¹⁴ взаємовідносини двох сторін зміцнилися ще більше.

Наміри України щодо інтеграції в структури Північноатлантичного альянсу підтвердив Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. Стаття восьма «Основних напрямів державної політики з питань національної безпеки» визначала: «...у зовнішньополітичній сфері Україна веде активну міжнародну політику з метою отримання членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, зберігаючи добросусідські відносини і стратегічне партнерство з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також країнами світу».¹⁵

Ще більш конкретні наміри України в питанні приєднання до НАТО були викладені в новій редакції Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України Леонідом Кучмою № 648/2004 15 червня 2004 р. Вона передбачала прискорене реформування Збройних Сил і перехід національної армії на стандарти НАТО. Серед основних умов забезпечення військової безпеки України виділявся курс на проведен-

ня політики євроатлантичної інтеграції, кінцевою метою якої є вступ до НАТО.¹⁶

Б) Друга половина 2004-2005: стратегічні зигзаги України. Здавалося б, інтеграційні процеси в напрямку набуття Україною повноправного членства в НАТО набирали хід. Однак, і як наслідок, відразу ж дав про себе знати природний фактор української стратегічної культури – Росія. Чітко заявлений курс на вступ до НАТО, нехай навіть і у віддаленій перспективі, був розцінений у Росії як конкретний крок «проти» і «від» Росії, а не як формальний і досить непевний крок України «назустріч» Північноатлантичному альянсу. Дехто в таких стратегічних рішеннях України побачили «стратегічну зраду», що само по собі поставило відносини «путінської» Росії з самовпевненою Україною в ранг «стратегічного Дежавю» за прикладом подій початку 18 століття в стосунках між «петровською» Росією і гетьманською Україною.

Тому не випадково Леонід Кучма своїм Указом від 15 липня 2004 року № 800, рівно через місяць після підтвердження курсу на євроатлантичну інтеграцію у Воєнній доктрині, ввів у дію протилежне рішення Ради національної безпеки і оборони від 6 липня «Про подальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії «Україна-НАТО» на найвищому рівні 29 червня 2004 року» та змінив у тексті Воєнної доктрини абзац другий пункту 9, абзаци другий і третій пункту 16.¹⁷ Фактично, Україна відмовлялася від положень про те, що кінцевою метою України є вступ до НАТО, та від стратегії на підготовку до повноправного членства в НАТО і ЄС: необхідне лише «істотне поглиблення відносин з НАТО і ЄС як гарантами безпеки і стабільності в Європі».¹⁸ Формально, це сталося у відповідь на те, що саме під час роботи Комісії «Україна – НАТО» (КУН) у рамках Стамбульського саміту НАТО рішення про залучення нашої держави до офіційних програм підготовки до членства в Альянсі прийнято не було. Таке рішення Альянс погодив з огляду на критичне ставлення держав-членів до внутрішньополітичних процесів в Україні. Неформально, українська влада, мабуть, щоб заспокоїти Росію, в силу свого вузькокорпоративного розуміння подальшого розвитку стратегічної культури України, та законсервувати діючий політичний режим всередині країни, використала таку ситуацію як привід заспокоїти Росію фактичною відмовою від стратегічного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію та опертися на політичну підтримку Кремля саме напередодні президентських виборів в Україні. Відіграючи «російську карту», вже під час згаданого Стамбульського саміту НАТО Президент України Леонід Кучма, мабуть також, щоб зберегти обличчя та зіграти на випередження, заявив про те, що Україна не готова стати членом НАТО.¹⁹ А вже на саміті Україна – ЄС в Гаазі 8

липня 2004 р. Президент України заявив про те, що Україна так само не готова вступати в ЄС.²⁰

Так чи інакше, поступовий відхід від зближення з НАТО все виразніше став проявлятися з другої половини 2004 р. Російська Федерація напередодні першого і другого туру президентських виборів в Україні восени 2004 р. де тільки можна підтримувала проросійського кандидата Віктора Януковича, тоді ще прем'єр-міністра України від партії влади. Така досить різка зміна курсу не залишилася не поміченою на Заході. Показове і досить різке політичне зближення України з Росією в 2004 р. настільки стурбувало Захід, що він, нарешті, почав голосно говорити про Україну в стратегічному плані, хоча і в контексті російського фактора і менш ніж за місяць до президентських виборів в Україні. У жовтні 2004 р. прозвучала ціла серія зізнань стратегічного характеру щодо України з боку Заходу.

Так, колишній міністр закордонних справ Австрії, тоді ще кандидат на одну з найвищих посад Єврокомісії, а згодом комісар ЄС з питань зовнішніх зв'язків і політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер, 5 жовтня 2004 р., під час свого затвердження на цю посаду, підкреслювала, що ЄС повинен бути зацікавлений тримати Україну на своєму боці, щоб не потрапити у сферу російського впливу, оскільки Росія йде у протилежному напрямку від демократії.²¹ Сполучені Штати так само проявили свою заклопотаність. Пол Вулфовіц, тоді ще перший заступник міністра оборони США, на зустрічі з польськими студентами у Варшаві 6 жовтня 2004 р. зазначив, що мета створення єдиної Європи не буде досягнута до тих пір, поки до НАТО не приєднається Україна.²² На його думку, США повинні були більше приділяти уваги Україні: «НАТО має простягнути руку Україні і дати їй членство, в кінці кінців».²³ Така точка зору мала природне звучання в Польщі, яка була і до цих пір залишається неформальним адвокатом України у складі ЄС і НАТО. У свою чергу, Польща і ще десять країн-членів ЄС під час своєї зустрічі 10 жовтня 2004 р. попросили ЄС надати Україні європейську перспективу для того, щоб тримати Україну ближче до ЄС.²⁴ На жаль, змушені констатувати, що деякі позитивні сигнали проукраїнського характеру з боку Заходу були чутні тільки тоді, коли Україна зближувалася з Росією, і дуже невпевнено проявлялися тоді, коли Україна намагалася спілкуватися із Заходом безпосередньо. Втім, схема спілкування Брюсселя з Києвом через Москву також стала чинником розвитку стратегічної культури України в умовах *Realpolitik*.

У грудні 2004 р. в Україні відбулися президентські вибори на тлі «Помаранчевої революції». 23 січня 2005 р., прийнявши присягу під час інавгурації, новообраний президент і сформований ним уряд краї-

ни обрали курс на інтенсифікацію євроатлантичної інтеграції з метою прискорення вступу України до НАТО. Під час Брюссельського саміту НАТО 22 лютого 2005 р. Альянс за участі президента Віктора Ющенка був ознайомлений з новою стратегією України щодо інтеграції в його структури. У НАТО від України очікували остаточного самовизначення, в тому числі і на рівні внутрішньодержавного реформування в напрямку побудови реальної демократії і боротьби з корупцією. На такій оптимістичній хвилі, та як з'ясувалося пізніше, із завищеними очікуваннями, 21 квітня 2005 р. під час засідання КУН на рівні міністрів закордонних справ у Вільнюсі було ініційовано Іntenсифікований діалог щодо прагнень України до членства в Альянсі та відповідних реформ.

Свою позицію щодо інтеграції в НАТО політичне керівництво України підсилило Указом Президента від того ж 21 квітня 2005 р., яким була відновлена «інтеграційна» редакція Воєнної доктрини України, тобто в текст документа знову повернулася позиція про те, що Україна готується до повноправного членства в НАТО та ЄС. Новий текст звучав так: «Виходячи з того, що НАТО і ЄС є гарантами безпеки і стабільності в Європі, Україна готується до повноправного членства в цих організаціях».²⁵

В) 2006 – 2010: період стратегічних скандалів та провального ПДЧ. Відповідно, на таку стратегію України НАТО в період 2006-2008 рр. відповіла політикою «відкритих дверей» щодо вступу України в Альянс. Як і слід було очікувати, Росія відреагувала. Цього разу курс України назустріч НАТО та ЄС спровокував постановку питання про перегляд цін на енергоносії для України, причому в такому вигляді, що в США та Європі на тлі першої газової кризи у відносинах Росії та України в 2006 р. заговорили про енергетичний шантаж і новий вид енергетичної зброї, яка потенційно загрожувала і країнам НАТО та ЄС.

Паралельно дали про себе знати і проросійські сили в Україні, скориставшись затяжною парламентською кризою в першій половині 2006 року. 3 серпня 2006 р. Президент, Голова Верховної Ради, Прем'єр-міністр і лідери парламентських фракцій Верховної Ради України підписали Універсал національної єдності, який між іншим визначив, що Україна і надалі розвиватиме взаємовигідне співробітництво з НАТО, а питання про вступ до НАТО буде вирішуватися за результатами референдуму, що буде проводитися після виконання Україною всіх необхідних для цього процедур.²⁶ Тим не менш, 4 серпня 2006 р., коли в рамках виходу України з урядової кризи уряд очолив політичний супротивник Ющенка Віктор Янукович, у зовнішній політиці України намітився різкий та скандальний поворот. Тоді, під час вересневого засідання КУН в Брюсселі, Янукович, взявши на себе функцію «істини в останній інстан-

ції», заявив, що Україна поки не готова приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ).²⁷

Риторика прем'єр-міністра Януковича щодо НАТО, що завадила в 2006 р. двостороннім відносинам України з Альянсом вийти на якісно новий рівень, стала блискучим прикладом згаданої невідповідності офіційної риторики офіційній стратегії та ще й у контексті політичної боротьби опонентів. Врешті-решт, як відзначав колишній посол США в Україні Стівен Пайфер у грудні 2006 р., змагальний процес у сфері зовнішньої політики України призводить до зниження довіри і до президента, і до прем'єр-міністра, і до України.²⁸ І справа не тільки в тому, що були перекреслені колишні політичні домовленості, а в тому, що від імені України Віктор Янукович фактично відмовився від реалізації стратегічного курсу. Навіть мотивація про те, що населення України не підтримує вступ України в НАТО, не повинна була призвести до ревізії зовнішньополітичного курсу. По-перше, саме приєднання до Плану дій, хоч і є першим конкретним кроком до набуття членства в НАТО, однак, не проголошує сам факт вступу, оскільки в разі невиконання Плану, ні про який вступ і говорити не доведеться. По-друге, якщо Україна навіть не була готова до вступу, то приєднання до ПДЧ повинно було підготувати Україну до цього, тобто допомогти Україні реалізувати стратегічну мету на довгоочікуване реформування всередині країни, на що саме наполягали як в НАТО, так і в ЄС. У цьому, як виявилось і що було навіть тоді зрозумілим, не були зацікавлені політичні еліти України, які намагалися законсервувати пострадянську модель використання олігархічної системи вибудовування політичних та економічних стосунків у країні у відносинах між владою та рештою суспільства. Така недолуга українська політична культура просто відкидала як чужорідне тіло всі зазіхання ззовні на своє збагачення в непрозорих умовах недо-реформованої країни. У решті решт, євроатлантична інтеграція для України – це не стільки мета, скільки процес перетворення на доброякісну демократичну європейську країну за підтримки розвинутих країн-членів НАТО, з чим не хотів миритися політичний істеблішмент України.

Так чи інакше, такий когнітивний зовнішньополітичний дисонанс української політичної еліти в серцевині прийняття політичних рішень, коли президент говорить «так» євроатлантичній інтеграції, а прем'єр-міністр говорить «ні», призводить не тільки до нерозуміння логіки дій міжнародними партнерами України, а й до внутрішньополітичних криз. На той час уже колишній Міністр закордонних справ України Борис Тарасюк, який поплатився відставкою через послідовне відстоювання курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію в недоброзичливому до НАТО уряді Януковича, зазначив у березні 2007 р., що внутрішніми

перешкодами на шляху України до ЄС є тривалий час існуюча невідповідність декларацій про прагнення вступити до лав ЄС й ігнорування європейських цінностей і стандартів.²⁹ На наш погляд, це повною мірою стосується й євроатлантичної інтеграції України. Епопея відставки Бориса Тарасюка, який цілеспрямовано витискався з грудня 2006 по лютий 2007 р. з уряду Януковича з посади міністра закордонних справ, не тільки красномовно підкреслила такий висновок; але й довела різницю підходів проросійського прем'єр-міністра Януковича і прозахідного міністра Тарасюка, який увійшов у проросійськи налаштований уряд за квотою прозахідного президента і «виставленого» з нього з тих же мотивів. Характерно, що в Росії зраділи відставці Б. Тарасюка.³⁰

Звичайно, мова ніколи не йшла про негайну інтеграцію України в ЄС і НАТО, але орієнтація на конгломерат демократичних держав з тими характеристиками, що відповідають національним інтересам України, вже робила Україну інтегрованою в ціннісний простір єдиної Європи. Внутрішньополітичне протистояння, політичні скандали і кризи навколо демократичних цінностей поза і в контексті НАТО тільки підкреслювали внутрішню регресивну пострадянську сутність українського політико-економічного істеблішменту. Так чи інакше, вдаючи із себе конгломерат кількох олігархічних угруповань, які постійно боролися за владу в Україні, український істеблішмент у тій чи іншій мірі реальним демократичним реформам протиставляв курс на розколювання народу України за темами мови, федералізації і НАТО.

На початку 2008 р. стався черговий скандал, приводом для якого стала заява Генсека НАТО про те, що організація отримала лист за підписом Президента України, Прем'єр-міністра і спікера з проханням приєднати Україну до ПДЧ. Саме 15 січня 2008 р. відбулося представлення офіційної заяви про можливість приєднання України до ПДЧ в НАТО (так званий «Лист трьох», підписаний Президентом України Віктором Ющенком, тоді вже Прем'єр-міністром Юлією Тимошенко і Головою Верховної Ради Арсенієм Яценюком).³¹ Скандал паралізував роботу українського парламенту на 2 місяці, тому що антинатовські сили у Верховній Раді (фракції Партії регіонів і Компартії України) заблокували її роботу з вимогою відізвати цей лист. Втім, у березні 2008 р. спікер Арсеній Яценюк зумів досягти компромісу в парламенті, і, за домовленістю провідних політичних партій, парламент відновив свою роботу. Пізніше Яценюк назвав помилкою підписання в 2008 р. керівництвом України листа до Генсека НАТО про бажання України приєднатися до ПДЧ, оскільки Україна не провела «консультації не лише з українськими партнерами по альянсу», а й з тими, «хто впливає на рішення, серед інших і з Німеччиною».³² Водночас Яценюк визнав і факт програву ін-

формаційної війни на Заході і на Сході в ті дні. «Наші опоненти в питанні інтеграції в НАТО зі Сходу були набагато активнішими і виграли цю битву», згадуючи події 2008 р. підкреслив Яценюк.³³ Показовими є і такі слова колишнього підписанта «листа трьох» щодо непослідовності України в реалізації своєї стратегічної культури: «Якщо ти сказав: «Так», то потрібно відповідно поводитись, або не говори «так»... У нас виходить, що політики говорять Росії «так», а потім біжать до Брюсселя і підписують іншу декларацію, а потім повертаються назад до Росії».³⁴

Повертаючись же до 2008 р., варто відзначити, що США доклали значних зусиль, щоб переконати своїх союзників по НАТО в необхідності приєднання Грузії та України до ПДЧ на Бухарестському саміті НАТО. У той же час, багато в чому під впливом російського фактора, різку протидію підключенню України і Грузії до ПДЧ надали Німеччина і Франція. Як і слід було очікувати, 3 квітня 2008 р. на саміті НАТО в Бухаресті Альянс не надав ані Україні, ані Грузії ПДЧ і прийняв рішення перенести розгляд заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в НАТО на більш пізній період. Проте, на Саміті одноголосно була узгоджена Декларація, в якій Україну (поряд із Грузією) запевнили в отриманні членства в НАТО в майбутньому.

Г) 2010 – 2014: від позаблоковості до кризової інтеграції. З приходом до влади в Україні в 2010 р. Віктора Януковича питання про вступ України до НАТО було взагалі заморожено. 2 квітня 2010 р. Янукович своїм рішенням ліквідував міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО і Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції. Зняття з порядку денного питання про вступ до НАТО було закріплено Законом України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р.³⁵ У ньому президент Янукович через підвладну йому парламентську коаліцію більшості у статті 11 Закону закріпив для України принцип позаблоковості, тобто неучасті України у військово-політичних союзах, але при цьому не зняв з порядку денного пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку «європейської системи колективної безпеки». Якою мірою українська «позаблоковість» повинна була поєднуватися з поняттям «європейська система колективної безпеки», що все ж передбачає взаємні зобов'язання і участь у комплексі стратегічних домовленостей за «колективним» принципом, тобто в рамках єдиної військово-політичної структури (інша просто буде неефективною) – було незрозуміло.

Події Євромайдану і Революції Гідності в листопаді 2013 – лютому 2014 р. стали переломними у відносинах України з НАТО. 23 грудня 2014 р. Верховна Рада України своїм законом № 35-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення

політики позаблоковості» скасувала позаблоковий статус України і відновила вектор на інтеграцію до НАТО.³⁶

Згідно з новою редакцією Воєнної доктрини України, прийнятої та затвердженої вже за Президента Петра Порошенка Указом № 555 від 24 вересня 2015 р.,³⁷ Україна вважає пріоритетним завданням поглиблення співпраці з НАТО і досягнення до 2020 р. повної сумісності ЗСУ з відповідними силами країн-членів НАТО.³⁸ Відмовляючись від позаблокового статусу, Україна взяла курс на зміну підходів до забезпечення національної безпеки, надаючи пріоритет «участі в удосконаленні та розвитку євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки».³⁹ З метою забезпечення своєї національної безпеки, Україна «буде інтегруватися в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС, а також поглиблювати співпрацю з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для членства в цій організації», – йдеться у Воєнній доктрині.⁴⁰

Висновки. Таким чином, міжнародно-політична ситуація середини 1990-х рр. диктувала Україні необхідність подальшої розробки виваженої політики з метою уникнення геополітичного тиску як з боку Сходу, так і з боку Заходу. Така дилема могла би бути і не такою гострою, в разі, якщо б інтереси Росії і Заходу (насамперед США, НАТО, окремих союзників США в Європі) якщо не збігалися б повністю, то хоча би не мали стратегічних суперечностей у підходах до світових і європейських проблем безпеки. Втім, Україна опинилася між НАТО і Росією, тобто між просторами, де, з одного боку, з початку 1990-х рр. переважали «м'які», а з іншого, все ще «жорсткі» підходи до визначення загроз і, відповідно, забезпечення захисту від них. Свого часу прагнення країн Центральної та Східної Європи якнайшвидше інтегруватися в НАТО багато в чому було пов'язане з бажанням якомога далі дистанціюватися від Москви і забезпечити собі саме «жорстку» безпеку від Росії, сховавшись за військовим щитом НАТО і «ядерною парасолькою» США. У цьому випадку Україна якраз потрапляла в ту саму «сіру зону», зону накладання просторів безпеки – «натовської» і «не-натовської» – де зберігався полігон для обкатки постбіполярних стратегій країн-членів НАТО і Росії в контексті їхнього перманентного протистояння.

Втім, якщо Росія від самого початку виступала проти гіпотетичного розширення НАТО за рахунок України і бачила в цьому загрозу своїй національній безпеці, то питання про вступ або не вступ України до НАТО Росія в контексті своїх інтересів безпеки повинна була розглядати більш тонко. З точки зору стратегічної культури України та її інтересів національної безпеки, для Києва принципово важливим була стратегія Росії на руйнування іміджу країни, яка продовжує проводити політику з позиції сили заради захисту власних інтересів. Наприклад, національні

інтереси Росії ще з кінця 1990-х рр. могли превентивно захищатися шляхом переконання української влади відмовитися від наміру поставити питання про інтеграцію в НАТО, але не тому, що НАТО – це агресивний блок, а тому, що Росія захищає і поважає інтереси України не менше, ніж НАТО, і прагне розвивати тісні економічні та політичні відносини, підкреслюючи незаперечність українського суверенітету, незалежності, демократії та її курсу на європейську інтеграцію. І ось тільки в цьому випадку Україна мала право приймати рішення про продовження курсу на євроатлантичну інтеграцію, виходячи виключно зі своїх внутрішніх пріоритетів, де російське домінування не стане вирішальним при ухваленні рішення, а Москва без зайвих докорів прийме будь-яке рішення Києва. Наддержавний статус у XXI ст. забезпечується не шляхом спекуляції історією і механістичним приєднанням територій, а шляхом впливу на прийняття рішень реально суверенними урядами. Це передбачає створення таких умов, за яких ці уряди, підтримуючи незалежність і відображаючи волю народу як вищого носія суверенітету, усвідомлено йдуть у сферу впливу того чи іншого наддержавного центру сили. У боротьбі за сфери впливу перемагає той центр сили, який зміг запропонувати «ходовий товар» і виграв у конкурентній боротьбі у свого опонента, того, хто готовий цей «товар» у вигляді стратегічного партнерства «придбати». Це нагадує процедуру «зомбування», але рішення владної еліти приймається усвідомлено без придушення волі на основі суспільного інтересу, а потрапляння у сферу того чи іншого впливу відображає стратегічне бажання жити за тими правилами, механізмами, стандартами, які пропонує центр, а розділяє приєднана периферія. Так чи інакше, Україна взяла курс на ті правила, механізми, стандарти, що лежали в серцевині стратегічної культури найбільш економічно розвинених демократій окремих країн-членів НАТО. Однак, Україна недооцінила «миролюбність» північного сусіда і стала об'єктом російської агресії навіть поза контекстом теми безпосереднього набуття членства в Альянсі.

Парадоксально, але сама ж Росія і актуалізувала цей порядок денний для України після 2014 р. 2 лютого 2017 р. президент Порошенко в інтерв'ю німецькій газеті *Berliner Morgenpost* заявив: «Чотири роки тому тільки 16% громадян підтримувало вступ України до НАТО, зараз – 54% ... Як президент, я прислухаюся до думки мого народу і буду проводити референдум з питання про вступ у НАТО. І якщо українці проголосують, я зроблю все можливе, щоб досягти членства в Північноатлантичному альянсі».⁴¹ Петро Порошенко висловив думку, що без НАТО не обійтися, і з боку західних країн було б абсолютно безвідповідально послабити трансатлантичне співробітництво. «Я твердо переконаний у тому, що НАТО є єдиною функціонуючою організацією колективної

безпеки», – зазначив Порошенко.⁴² І таке бачення суб'єктності України як невід'ємної частини євроатлантичного простору залишиться одним з ключових факторів як подальшого розвитку її стратегічної культури, так і взагалі постпостбіполярного процесу формування нового світового порядку.

¹ Шпорлюк Р. Формирование современной Украины: западное измерение / Роман Шпорлюк // Перекрестки. – 2006. – № 1-2. – С. 30.

² основополагающий акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией Североатлантического договора, 27 мая 1997. Организация Североатлантического договора. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm

³ Военная доктрина Российской Федерации (в редакции от 2014 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/589760

⁴ Там само.

⁵ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/122186

⁶ Там само.

⁷ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации Д. А. Медведевым 12 июля 2008 г.) Президент России. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/news/785>

⁸ Прямая линия с Владимиром Путиным. Президент России. Официальный сайт. 17 апреля 2014 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796>

⁹ Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на Форуме «Территория смыслов на Клязьме», Владимирская область, д. Дворики, 24 августа 2015 года. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1680936

¹⁰ Partnership for Peace: Framework Document. Issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council, 10 Jan. 1994 - 11 Jan. 1994. NATO official web-site. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24469.html

¹¹ Хартия про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, Документ 994_002, 9 липня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_002

¹² Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 «Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Указ

Президента України від 8 липня 2002 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/International/Strategia.pdf>

¹³ Стратегія України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) (Указ Президента України від 8 липня 2002 року № 627/2002) / Україна-НАТО: сучасний стан відносин та перспективи розвитку / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: Фоліант, 2008. – С. 320-332.

¹⁴ План дій Україна-НАТО, 22 листопада 2002 // NATO official web-site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_19547.htm?selectedLocale=uk

¹⁵ Закон України «Про основи національної безпеки України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351). Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

¹⁶ Воєнна доктрина України. Затверджено Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648/2004. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20120608>

¹⁷ Указ Президента України від 15 липня 2004 року № 800/2004 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року «Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна-НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року». Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/800/2004>

¹⁸ Там само.

¹⁹ Кучма исключил из Военной доктрины цели вступить в НАТО и ЕС, 26 июля 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.podrobnosti.com.ua/power/2004/07/26/135508.html>

²⁰ Кучма заявил Евросоюзу, что Украина не готова к вступлению, 8 июля 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/main/97758>

²¹ Будущий комиссар ЕС по международным отношениям Бенита Ферреро-Вальднер заявила о том, что Европейский Союз должен хотя бы удержаться на своей стороне Украину, 5 октября 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/103588-v-evroparlamente-schitayut-chto-es-dolzhen-hotya-by-uderzhat-ukrainu>

²² Замглавы Пентагона: Украина должна быть в НАТО, 6 октября 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/103618>

²³ Там само.

²⁴ ЕС согласился дать Украине «европейскую перспективу», 11 октября 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/103983>

²⁵ Указ Президента «Питання Воєнної доктрини України» № 702/2005 від 21 квітня 2005 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/702/2005/ed20090720>

²⁶ Універсал національної єдності Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України; Універсал від 03.08.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06>

²⁷ Верховна Рада України, Інформаційне управління. Верховна Рада України у дзеркалі ЗМІ. За повідомленнями друкованих та інтернет-ЗМІ, телебачення і радіомовлення 28 лютого 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/25583.pdf>

²⁸ Stephen Pifer: Activity of the Ukrainian government doubts Prime Minister's. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.radiosvoboda.org/article/2006/12/6888d458-8177-4db3-9bb5-310c4fa80c6a.html>

²⁹ Тарасюк: ЕС пропонує Україні політику, неправильну по визначенню, 6 березня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/181780>

³⁰ В Росії обрадовались відставці Тарасюка, 31 січня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pr.ua.com/news/2007/01/31/181206.htm>

³¹ Ющенко, Тимошенко і Яценюк підписали заяву про НАТО, 15 січня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/346088-yushchenko-timoshenko-i-yatsenyuk-podpisali-zayavlenie-o-nato>

³² Яценюк назвав помилкою лист до НАТО і вважає, що Тимошенко грає в «дурачка», 29 квітня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segoday.ua/politics/power/jatsenyuk-nazval-oshibkoj-list-trekh-v-nato-i-cchitaet-chto-timoshenko-ihraet-v-durachka.html>

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Закон України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

³⁶ Закон України № 35-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 4, ст. 13). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-viii>

³⁷ Указ Президента України № 555/2015 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Офіційний сайт Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

³⁸ Воєнна доктрина України. Затверджено Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Порошенко: В Україні пройде референдум по питанню членства в НАТО. 2 лютого 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.net/politics/1755432-poroshenko-v-ukraine-proydet-referendum-po-voprosu-chlenstva-v-nato.html>

⁴² Там само.

РОЗДІЛ 4

ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЄС КРИЗЬ ПРИЗМУ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Ірина Максименко, Денис Кузьмін

Проголошення незалежності України та нормативно-інституційне оформлення Європейського Союзу (ЄС) відбувалося в умовах зміни системи міжнародних відносин. Турбулентність цього періоду сприяла виникненню та загостренню етнополітичних конфліктів, поширенню нових, невоєнних загроз безпеки, що вимагало перегляду підходів до безпеки та засобів її забезпечення. ЄС та Україна, які мали відшукати своє місце в новому постбіполярному світі, спиралися на однакові принципи: неподільність міжнародного миру та міжнародної безпеки, «безпека для себе через безпеку для всіх». Це обумовило прагнення молодшої Української держави стати частиною спільного європейського простору безпеки через інтеграцію до ЄС. Однак, досі Україна залишається на периферії інтеграційних процесів, у так званому вакуумі інтеграції між потужними партнерами – ЄС та Росією. Вона не є членом ЄС, з точки зору функціональної ідентичності не належить до регіону Східної Європи, окремо стоїть від інтеграційних євразійських процесів. В умовах формування багатоцентричного світового устрою, в якому змінюється система відносин між ЄС та Російською Федерацією, інституційно та економічно слабка Україна перетворилася на елемент геополітичної гри між двома полюсами. Для того, щоб відстояти свою незалежність та спосіб життя, потрібно переосмислити сутність відносин між Україною та ЄС, розробити адекватну стратегію відносин з Союзом відповідно до сучасних тенденцій. Використання концепту стратегічної культури дозволяє виокремити чинники та врахувати помилки, що призвели до неефективності діалогу сторін, які на різних етапах говорили про стратегічний характер відносин.

Особливі риси стратегічної культури ЄС. Традиційно стратегічна культура розглядається як комплекс ідей, поглядів та підходів до питань безпеки і оборони. Він постійно змінюється, однак є своєрідним «компасом», що допомагає зробити вибір в періоди невизначеності¹. Історія доводить, що світового порядку можна дотримуватися або силою, впливаючи на поведінку інших, або нормою (набором правил, принципів, політичних угод та обов'язків, які поділяє світова спільнота або її частина). Перша та Друга світові війни знецінили в очах європейських держав класичну силу (hard power) як один з головних інструментів світового регулювання. Вже тоді формуються базові риси стратегічної культури ЄС – «мир через інтеграційний проект»², відмова від принципу рівноваги сил,

гегемонізму окремих держав, а також розмежування на друзів та ворогів.

Поступово під впливом внутрішніх (різні національні стратегічні культури держав-членів) та зовнішніх (Карибська криза, розширення, світові енергетичні та фінансові кризи, війна в Іраку тощо) чинників формується специфічний підхід у безпекових питаннях: досягнення компромісу на основі переговорів та взаєморозуміння, примат правових норм на базі консенсусу їх учасників, створення міжнародних інститутів для нейтралізації загроз, попередження та врегулювання міждержавних конфліктів мирними засобами. Це обумовило створення особливого типу «безпекової спільноти», що поєднує класичні елементи (національний інтерес) та ідеалістичні мотивації – гуманізм та етика³. Характерною рисою стратегічної культури ЄС є відсутність терміну «ворог», зосередженість на загрозах безпеці з використанням нормативних інструментів для їхньої нейтралізації та сприйняття інших саме крізь історично сформовану «лінзу сприйняття».

На відміну від класичних акторів міжнародних відносин ЄС покладається тільки на «м'яку силу» в питаннях безпеки: поширюючи власні ідеї, норми та правила, він впливає на соціальні та політичні системи інших держав, створює умови для взаємодовіри та комунікації, що забезпечує вирішення спірних питань без війни. Такий підхід було успішно застосовано в найближчому оточенні спільноти – відносно країн Центральної та Східної Європи. Проголошуючи новий світовий порядок, лідери західноєвропейських держав передбачали в першу чергу розширення зони миру та стабільності шляхом надання допомоги для європеїзації та інтеграції країн ЦСЄ. Це пояснює обрання чіткого формату відносин з країнами ЦСЄ – від асоціації до розширення. Водночас ситуація з Україною була більш складною.

Сприйняття Україною ЄС та Євросоюзом України як базис відносин у 1990-і рр. Зазначимо, що стратегічній культурі України притаманні подібні до культури ЄС риси: відкритість до кооперації та мирного співіснування з іншими державами, відмова від конфронтаційних підходів, відданість дипломатичним засобам у регулюванні протиріч та конфліктів. Саме тому Україна, першою з республік СРСР, проголосила курс на відновлення тісних контактів з європейськими країнами та приєднання до загальноєвропейських та регіональних інтеграційних процесів. Такий курс є повністю органічним, це її цивілізаційний вибір, зроблений у далекій давнині та ніким не відмінений⁴.

Ще до виникнення Київської Русі слов'янські племена ходили походами на Візантійську імперію задля «миру і любові». Згодом через встановлення торговельних та воєнно-політичних контактів (у тому числі через династичні шлюби) великі князі Київської Русі домагалися

визнання власної держави на міжнародному рівні. Також у західноєвропейських державах українські лідери шукали допомоги для боротьби із зовнішніми ворогами, які часто були загрозою для всіх європейських держав (Данило Галицький проти монголо-татарської навали; гетьмани Б. Хмельницький, І. Виговський та І. Мазепа проти Речі Посполитої та Російської держави; лідери УНР та Центральної Ради проти Радянської Росії). Поширеними в українських землях були традиції політичної культури, що сьогодні визначено як загальноєвропейські цінності: гідність, свобода та законність, рівність усіх, демократія та право, мирне співіснування різних народів та вирішення конфліктів мирним шляхом тощо⁵. Крім того, це цілком відповідало національним інтересам та сучасним тенденціям розвитку світового порядку.

Від початку Київ розглядав ЄС як головний центр тяжіння, важливий елемент посткомуністичного розвитку держави та перехрестям усього спектру зовнішньополітичних інтересів: розширення контактів з західноєвропейськими державами та міжнародними організаціями, отримання допомоги для всебічної трансформації та модернізації країни, а також як важливий інструмент підтримки України на міжнародному рівні, більш швидкого залучення до процесів прийняття рішень на глобальному і регіональному рівнях. Крім того, в умовах зламу сталої радянської системи «європейський курс» України розглядався як ідеологічно нова платформа, що визначатиме прогресивне майбутнє держави та сприятиме консолідації української нації. Водночас, головним імперативом було гарантування безпеки держави, а зближення з ЄС не сприймалося як загроза суверенітету та незалежності України. Уже в липні 1993 р. Верховна Рада України офіційно визначає повноправне членство України в Європейських Співтовариствах перспективною метою української зовнішньої політики⁶. Першим етапом просування до асоційованого, а згодом – повного членства України в ЄС мала стати Угода про партнерство та співробітництво (УПС, 1994 р.).

Підписання принципово нової за змістом угоди між ЄС та пострадянською країною свідчило про чималу зацікавленість з боку офіційного Брюсселя. З іншого боку, такий тип угод значно відрізнявся від Європейських угод, що були підписані в грудні 1991 р. між ЄС і Польщею, Угорщиною та Чехословаччиною, оскільки вони, надаючи державам - аплікантам асоційований статус, містили конкретну перспективу членства. Такі угоди були підписані з усіма країнами ЦСЄ, крім Білорусі, Молдови та України. Отже, ЄС провів чітку лінію між країнами ЦСЄ та західними новими незалежними державами та обрав різні стратегії відносин з цими двома групами країн.

У результаті тотального російського домінування протягом століть в Європі спостерігалась відсутність знань про Україну, яка на момент проголошення незалежності була «великою білою плямою» на ментальній географічній карті Європи⁷. На той час про українську державу та її історію майже ніхто не знав, вона сприймалася як «тінь Росії». Також їй приписувалися основні риси східнослов'янської культури, що дорівнювалася російській та зовсім не була схожа на європейську. Посилаючись на тезу С. Хантінгтона щодо неможливості мирного співіснування різних культур, противники української інтеграції в ЄС заговорили про те, що наша країна повинна будувати своє майбутнє в «слов'янській системі»⁸. Це активно підтримувалося Росією, оскільки повністю відповідало інтересам Кремля: повернути собі повний контроль над економічною, політичною та безпековою сферами країн пострадянського простору. Намагання Києва підтримувати тісні відносини з Москвою та зберегти торгово-економічні зв'язки з колишніми союзними республіками в рамках СНД надало підстави Брюсселю очікувати на швидке об'єднання України, а також Молдови та Білорусі з Росією. Таким чином, на початку 1990-х рр., за словами З. Бжезинського, в Європі сумнівалися як в життєздатності нових держав, що виникли на уламках СРСР, так і в бажанні Москви пристосуватися до нової дійсності⁹.

Це негативно вплинуло на внутрішню ситуацію та зовнішній контекст закріплення позицій незалежної України. Не сприяло це й реалізації курсу на «повернення до Європи»: забезпеченню безпосередньої участі у загальноєвропейському процесі та європейських структурах¹⁰. І хоча, на думку колишнього Міністра зовнішніх справ України А. Зленка, цей факт разом з дезінтеграцією СРСР для європейців виявилися сюрпризом¹¹, у січні 1992 р. ЄС офіційно визнав незалежність Української держави, закликав до діалогу, а згодом розпочав переговори щодо підписання угоди про партнерство та співробітництво.

Не покращувала імідж України і ситуація навколо ядерної зброї, що була розташована на українській території. Європа вітала відмову Києва від ядерної зброї та знищення арсеналів у мінімальні строки, однак вкрай негативно ставилася до спроб української сторони пов'язати реалізацію цих заяв з отриманням відповідної компенсації, допомоги в цьому процесі, а також наданням міжнародних гарантій безпеки. ЄС не бажав брати до уваги аргументи України. Географічна близькість та відсутність чіткого розуміння, хто несе відповідальність за безпеку зберігання і транспортування ядерних матеріалів, ризик виникнення локальних збройних конфліктів – все це посилювало відчуття небезпеки в ЄС та примушувало безапеляційно тиснути на Україну¹².

У той же час Євросоюз був зацікавлений у збереженні незалежної, економічно і політично стабільної України як буфера між Європою і Росією. І в рамках такої стратегії ядерне питання було лише частиною проблеми¹³. Для вирішення комплексу пов'язаних з цим питань, ЄС використовував УПС, яка включала весь спектр встановлення і розвитку економічних і політичних відносин з Україною. Наприклад, підписання і ратифікація цього документу стали інструментом торгу, започаткувавши принцип обумовленості в політиці ЄС відносно України. УПС став інструментом зближення України із західним світом, утворивши певну систему «повернення України в Європу». І хоча цей документ не був головним стимулом для підписання Україною Лісабонського протоколу, він доповнив зусилля США і зіграв важливу роль у врегулюванні проблеми.

Слід також враховувати негативний вплив економічної кризи, відсутність досвіду самоврядування, прийняття та реалізації стратегічних рішень чи то у сфері безпеки, чи в економічних питаннях, а також необхідність одночасно вирішувати завдання створення інститутів незалежної держави, формувати націю одночасно з демократизацією та впровадженням ринкових реформ – все це не сприяло формуванню привабливого образу України.

Зрозуміло, що за таких обставин європейські лідери не прагнули до прийняття довгострокових політичних рішень щодо України, зокрема щодо надання в майбутньому асоційованого членства. Посилаючись на необхідність адаптації ЄС до нових умов та підготовку країн-претендентів до потенційних ризиків, Брюссель обмежився розмовами про встановлення партнерських відносин, «практично адекватних» асоційованому членству, та про можливість повернутися до цього питання пізніше¹⁴. Це викликало відчуття того, що, за словами А. Зленка, для багатьох європейців, включаючи політиків, стіна не зникла, вона лише пересунулася на кордон з Україною»¹⁵.

Разом з тим, у рамках проголошеної відповідальності ЄС за безпеку та стабільність усіх європейських країн, Брюссель приймає низку документів, спрямованих на підтримку суверенітету та реформування України. Так, у Плані дій по Україні (грудень 1996 р.) ЄС вперше говорить про підтримку входження України до європейської системи безпеки: включення питань безпеки в політичний діалог, розробка загальних орієнтирів у сфері міжнародних відносин на базі спільних інтересів, сприяння поглибленню контактів із ЗЄС та ОБСЄ¹⁶. Позитивні наслідки не забарилися: протягом червня-липня 1997 р. Україна та країни ЦЄС підписують угоду про співробітництво у сфері повітряного транспорту в миротворчих та гуманітарних цілях у рамках Петерзберзьких місій, Україна та

Румунія підписують Договір про відносини добросусідства і співробітництва, підписується Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО, Україну запросили на лондонську зустріч країн «Великої сімки» (червень 1998 р.), під час якої обговорювалися ядерні випробування, що провели Індія та Пакистан, та ситуація в регіоні в цілому.

Згадані події, а також прийняття Стратегії інтеграції України в ЄС (червень 1998 р.) та організація Національного агентства з питань розвитку та європейської інтеграції, дещо змінюють сприйняття України. Під час другого Саміту Україна – ЄС (16 жовтня 1998 р., Відень) «на основі спільних цінностей та інтересів, що є життєво важливим фактором зміцнення миру, стабільності і процвітання в наших країнах, а також в Європі в цілому» двостороннім відносинам присвоєно статус «стратегічного та унікального партнерства»¹⁷. Цей підхід був закріплений в Спільній стратегії ЄС відносно України (січень 1999 р.). Принципово важливим моментом цього документу є визнання з боку Союзу європейського вибору та прагнень України, а також того факту, що всебічне співробітництво найкращим чином відповідає інтересам ЄС, оскільки є невід’ємним фактором миру, стабільності та процвітання в новій об’єднаній Європі¹⁸.

Стратегія чітко окреслила стратегічні цілі ЄС відносно Української держави: сприяти процесам демократичних та економічних реформ; розвивати співробітництво з метою забезпечення стабільності та безпеки і вирішення спільних питань на європейському континенті; посилити співпрацю між ЄС та Україною в контексті розширення ЄС. Документ доповнив УПС конкретними проектами, зокрема у сфері безпеки та зовнішньої політики: попередження криз, поглиблення безпеки, роззброєння, торгівля зброєю, а також приєднання України до заходів ЄС в рамках Петерзберзьких місій. З іншого боку, ЄС продемонстрував неготовність до обговорення перспектив переходу до асоціації або вступу, наголошуючи на необхідності конструктивно працювати через УПС, на необхідності її ґрунтового використання перш ніж розглядати будь-яку іншу угоду.

Усі заяви представників України щодо зміни формату відносин ЄС сприймав як контрпродуктивний ідеалізм, відсутність розуміння сутності подій. Водночас, з боку ЄС також не спостерігалось розуміння позицій української влади, для якої перспектива членства в ЄС напередодні президентських виборів 1999 р. стала б інструментом консолідації та передумовою проведення складних та важких для суспільства системних реформ.

Таким чином, у перший період позиція ЄС щодо України відрізнялася від політики щодо країн ЦСЄ¹⁹. Рішення про включення Болгарії, Руму-

нії, Словаччини, пострадянських країн Балтії до політики розширення, а також зближення ЄС з Росією, надання їй окремих переваг перед Україною (зокрема, можна виокремити такі факти, як набуття чинності угоди між Росією та ЄС раніше за УПС, надання російській державі статусу країни з ринковою економікою, а Україна залишалася країною з перехідною економікою, незважаючи на однакові проблеми та економічну ситуацію, прийняття Спільної стратегії ЄС щодо Росії в червні 1999 р., тоді як для України подібний документ було прийнято лише у грудні) викликали в Києві відчуття виключення та подвійних стандартів. Ці моменти посилювали в українському політикумі відчуття, що ЄС не розглядає Україну частиною «Європи», скоріше вважає її часткою Євразії, частиною російської сфери впливу²⁰.

Така ситуація не сприяла трансформації держави «в повноцінну європейську країну, яка вимірюється рівнем стабільності та процвітання «на противагу» просто країні, що знаходиться в Європі»²¹. Коментуючи таку ситуацію, Дж. Шерр зазначав, що «політичні лідери України іноді діяли, як ніби вони могли б досягти інтеграції шляхом декларації, або просто шляхом приєднання та участі в міжнародних організаціях і політичних клубах, а не шляхом проведення конкретних структурних змін»²². К. Волчук вказувала, що посилення на географічні параметри та історичні приклади сформувало специфічне сприйняття ЄС як заснованого на цивілізаційному вимірі геополітичного об'єднання, членство в якому надається відповідно до європейській приналежності²³. На жаль, відсутність порозуміння щодо європейської інтеграції України з обох боків, що, за висловом Д. Тедстрема, нагадувало «діалог глухих»²⁴, визначала характер відносин між Києвом та Брюсселем і надалі.

Ключові тенденції відносин Україна - ЄС на початку XXI ст. Переобрання Л. Кучми на другий президентський термін формально започаткувало наступний етап у відносинах між Україною й ЄС. Брюссель неоднозначно сприймав фігуру Кучми, однак підтвердив підтримку процесів європеїзації України та намір зміцнювати відносини «стратегічного партнерства» з Україною, що займає «унікальну позицію» в Європі і є «регіональним актором першого плану»²⁵. Своєю чергою, Кучма під час інаугураційної промови проголосив курс на вступ до ЄС стратегічною метою своєї політики, що згодом втілювалося в низці документів. У цих документах зазначалося, що «базовою основою нашого подальшого розвитку є європейський вибір... Особливе значення має послідовна політика України щодо зближення з Європейським Союзом, набуття статусу асоційованого, а згодом повноправного члена ЄС»²⁶ з урахуванням того, що «це угруповання буде визначати напрями економічного прогресу та політичну стабільність у регіоні в довгостроковій перспективі»²⁷. Для

досягнення цієї мети потрібно втілити «такий комплекс системних перетворень, який би дав можливість нашій державі до кінця 2007 р. претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. – створити реальні (внутрішні) передумови для вступу України в ЄС»²⁸. Водночас, серед українських політиків та експертів говорили про те, що просування України в бік ЄС не може відбуватися за рахунок односторонніх кроків, отже, ЄС повинен робити рівноцінні зустрічні кроки до набуття Україною статусу асоційованого члена²⁹.

Деякий час спостерігалася часткова компенсація наявних слабкостей України як суб'єкта певною увагою до неї як об'єкта³⁰. Європейська спільнота сприймала Україну як важливу державу з огляду на забезпечення регіональної консолідації, безпеки, розвитку, що дозволяло останній отримувати чимало авансів, зокрема, «позитивний сигнал» під час Гетеборзького саміту (липень 2001 р.) та «сигнал дружби» на Саміті Україна – ЄС в Ялті (вересень 2001 р.). Результати виборів до Верховної Ради 2002 р. перекреслили сподівання ЄС на прорив у процесі європеїзації України. Після цих виборів у Брюсселі «почали відкрито говорити, що непередбачуваній Україні з її адміністративним ресурсом і нерівним доступом до ЗМІ немає місця в Європі»³¹, що «Україна не має жодного виміру, за яким вона була б настільки стратегічно важлива для Європи і Заходу, що могла б торгувати цим в обмін на послаблення вимог щодо дотримання норм»³². У відповідь на вимоги української сторони щодо адекватних зустрічних кроків представники ЄС заявляли, що «для танго потрібні двоє» і що «поки ЄС та Україна не на танцполі, вони мають знати кроки»³³. Занепокоєність з боку ЄС небезпечним і нестабільним майбутнім сусідом на власних кордонах, перспективи членства якого на тлі посилення радянських тоталітарних тенденцій вже навіть не розглядалися, досягла критичної точки.

Серед причин, що завели відносини України та ЄС у глухий кут, головним чином, є домінування «декларативної» і брак «імплементаційної» культури в органах виконавчої влади як у здійсненні внутрішніх реформ, так і в реалізації УПС та Стратегії інтеграції України до ЄС, слабка забезпеченість пріоритетності політики європейської інтеграції, нерозвинені механізми міжвідомчої координації та моніторингу виконання ухвалених рішень і взятих зобов'язань, а також низький рівень фахової підготовки, знань і вмінь державних службовців у тому, що стосується європейської інтеграції³⁴. Цікавою є думка З. Бжезінського про те, що головною причиною нездатності України відігравати потенційну роль у регіоні та зблизитися з ЄС, полягає в низькому рівні патріотизму у вищих політичних елітах, які найбільше переймаються власним збагаченням, що робить їх залежними від зовнішніх сил, внаслідок чого очевид-

ними є дуже заплутані хаотичні зв'язки і брак стратегічного бачення для розбудови суто української демократії, що у свою чергу могло б стати базою для інтеграції в Європу.³⁵

Зміна ставлення ЄС до України та її євроінтеграційних амбіцій відобразилася в ініціативі Брюсселю «Розширена Європа – сусідство: нова система стосунків з нашими східними та південними сусідами», яка передбачала створити зону процвітання та добросусідства – «кільце друзів» – з якими ЄС міг би знаходитися в тісних, мирних стосунках та співпрацювати з ними задля стабільності, безпеки та сталого розвитку як у межах ЄС, так і поза ними. Основна ідея Європейської політики сусідства (ЄПС), в основу якої була покладена ця ініціатива, полягала в «інтеграції без вступу», коли надаються всі переваги «членства», але без права участі в інститутах ЄС та впливу на процеси прийняття рішень³⁶. Європейські експерти відразу заговорили про впровадження платформи нового європейського «мінімалізму» або, навіть, доктрини «кілець навколо Європи», що матиме серйозні ризики для ЄС. Так М. Емерсон зазначав, що слабка європейська політика чи пропозиція занадто слабких стимулів за наявності важких зобов'язань могла виявитися набагато гіршою, ніж її відсутність: зростання скептицизму щодо Союзу, а отже відторгнення та зростання нестабільності як на кордонах, так і в самому ЄС³⁷.

Саме така ситуація спостерігалася в Україні стосовно ЄПС, яка не була кроком вперед до інтеграції, незважаючи на положення щодо цінності української держави як партнера для ЄС, в тому числі в контексті успішності політики сусідства. Більш того, зі стратегічного партнера Євросоюзу вона поступово перетворилася на «особливого сусіда», в компанії разом з Білоруссю та Молдовою, Марокко та Ізраїлем. Доцільно відмітити спільність заяв європейських та українських експертів щодо невідповідності ЄПС потребам та потенціалу України. Зокрема, К. Волчук та Т. Кузьо вказували, що вигоди ЄПС не стимулюватимуть далекосяжні реформи³⁸. По-перше, щоб мобілізувати внутрішню підтримку реформ (у першу чергу, подолати внутрішні бар'єри на шляху реформ, громадську амбівалентність, досягти консенсусу серед політичних еліт), для України «Європа» має стати, перш за все, політичним, а не тільки економічним проектом. По-друге, співвідношення витрат і вигод для України є менш привабливим, ніж для країн з перспективою членства. Особливо з урахуванням того, що політична й економічна трансформація України прирівнювалася до підготовки до членства, а вимоги, викладені в ЄПС, збігалися з аналогічними вимогами для асоційованих членів. По-третє, ЄПС з її недиференційованим підходом не дає достатніх важелів впливу ЄС на країни. Такий стан тільки посилював асиметричність відносин

між ЄС і державами-кандидатами та тиснув на внутрішню ситуацію в останніх, викликаючи відчуття подвійних стандартів у політиці «відкритих дверей» Євросоюзу.

У ЄС виникає відчуття «втоми від України» через суттєвий розрив між внутрішніми реаліями (проблеми у сфері свободи слова та правосуддя, криза «Кучма-гейт» та «кольчужний скандал», корупція та віртуальна боротьба з нею) та зовнішньополітичною риторикою. Закріплення за Україною периферійного положення через отримання статусу країни-сусіда свідчило про таке: ЄС поступово відходить від концепції «ЄС важливий для України й Україна також важлива для ЄС; ми поділяємо життєві інтереси в підтримці стабільності та процвітання в Європі»³⁹ до сприйняття як країни, з якою ЄС мусить зміцнити і поглибити взаємини – так, щоб Європа не мала проблем по сусідству⁴⁰.

Втім, попри недоліки ЄПС та критичне ставлення до неї з боку українських політиків та експертів, реальність вимагала максимально ефективно використовувати потенціал взаємодії з ЄС, особливу увагу приділяючи безпековим питанням.

У 2003 р. ЄС приймає Європейську стратегію безпеки (ЄСБ), яка стала «стратегічною ідентифікаційною карткою ЄС» у світовій політиці⁴¹, та з якою пов'язують оформлення стратегічної культури ЄС. У документі Євросоюз офіційно визначив власне місце та взяв відповідальність за поширення європейських інтеграційних цінностей, що мають стати базисом для розвитку решти світу. За оцінками провідних європейських експертів, ЄСБ зазначає, що тривала стабільність може гарантуватися тільки там, де безпека, процвітання, демократія та рівність гарантовані всім громадянам. Просування згаданих головних цінностей у решті світу з метою трансформації міжнародного середовища в контексті власних інтересів – найкращий засіб захистити їх для себе, а отже й самого себе⁴². Отже, у сфері зовнішньої політики, спрямованої на гарантування та посилення власної безпеки, ЄС обрав шлях впливу на своє оточення і моделювання його більше за рахунок того, чим він є, а не в силу того, що він робить⁴³. Головна мета політики ЄС відповідно до ЄСБ – сформулювати «коло друзів» вздовж периферій різного типу через посилення співпраці в пріоритетних сферах (економіка, транспорт, енергетика, екологія, запобігання конфліктам).

Україна опинилася на перехресті цих вимірів, оскільки, з одного боку, вона говорила про інтеграцію з ЄС, а з іншого, намагалася підтримувати дружні стосунки з Росією, балансуючи між Заходом та Сходом. Однак, незрозумілість для ЄС необхідності для Києва підтримки двополюсної політики тільки посилювала сприйняття її як серйозного джерела нестабільності. Така ситуація вкрай загострила ризик перетворення України

на країну-аутсайдера та закріплення консервативного підходу ЄС до неї.

Водночас, вступ нових членів (у першу чергу, Польщі та країн Балтії) збільшив кількість прибічників ідеї встановлення з Україною «привілейованого партнерства». З урахуванням того, що стратегічна культура ЄС певною мірою є сукупністю елементів стратегічних культур його членів, можна констатувати, що увага до України збільшувалася. Польща однією з перших підняла питання про розробку окремого підходу до України, підтримала ініціативи Швеції та Данії з більш активного залучення української держави до спільних проектів з новими членами Союзу. Крім того, активна участь президента Польщі А. Квасневського як міжнародного посередника у низці «круглих столів» з представниками ЄС в листопаді-грудні 2004 р., участь багатьох польських політиків і громадських активістів як спостерігачів на президентських виборах сприяли мирному врегулюванню політичної кризи⁴⁴.

Позитивний вплив на ставлення до України відіграла Помаранчева революція, що стала «кульмінацією низок розчарувань та вимогою структурних змін у політичному керівництві країни»⁴⁵. Активна участь громадянського суспільства та мирні протести населення, які виступали за демократичний розвиток держави, проєвропейську зовнішню політику, стали для громадян ЄС свідченням європейської приналежності українського народу. Україна стає більш зрозумілою, з «іншої» переходила в категорію «своя», невід’ємна складова єдиного європейського простору. Своєрідним доказом може слугувати той факт, що в середині 2005 р. 55% респондентів з Німеччини, Франції, Великобританії, Італії, Іспанії та Польщі підтримували вступ України до ЄС⁴⁶.

Це був момент відкриття вікна можливостей для виходу України на «шлях у майбутнє – шлях, яким іде Об’єднана Європа». У цьому відношенні нова влада ставила за мету активізувати політичний діалог між Україною та ЄС, максимально ефективно використовувати позитивне ставлення до України. Похідною точкою Києва було «переведення відносин від партнерства та співробітництва до інтеграції та асоціації». Однак ЄС послідовно притримувався позиції, визначеної ще в 1994 р. – тільки повне виконання угод (УПС, Плану дій) є передумовою успішної інтеграції України в економіку Європи та допоможе Україні підтвердити її європейську ідентичність. ЄС наголошував, що питання членства відволікає Україну від реальних внутрішніх перетворень. Говорити про перспективи діалогу Україна – ЄС можна буде лише за умов виконання цього «домашнього завдання».

Разом з тим, українські аналітики визнавали неспроможність України реалізувати самостійно та у визначені терміни ані УПС, ані План дій (лютий 2005 р.). Особливо це стосувалося ПД, що містив широкий пере-

лік вимог до України, які були загальним баченням напрямів подальшої роботи. Термін реалізації складав усього три роки та не передбачав відповідної технічної допомоги, яку отримали країни-кандидати для здійснення подібних кроків. На додаток посилення двосторонньої співпраці ставилося в залежність від виконання Україною широкого переліку вимог, передбачених ПД⁴⁷.

ЄС намагався продемонструвати підтримку України: сприяв членству України в СОТ, розширив співробітництво у сфері СЗБП та врегулюванні конфліктів, ініціював регіональні проекти та програми, які містили додаткові можливості інкорпорації української держави в проекти Євро-союзу. З одного боку, це демонструвало лише часткову задоволеність від реалізації Києвом євроінтеграційних завдань, а з іншого говорило про повернення до визнання геополітичної важливості України. Останнє сприяло прийняттю у вересні 2008 р. рішення про початок переговорів щодо Угоди про асоціацію, побудованій на принципі політичної асоціації та економічної інтеграції. Цим кроком Брюссель офіційно визнав власні зобов'язання. Частково цей підхід втілювався в започаткуванні ініціативи «Східне партнерство» та прийнятті Порядку денного асоціації в 2009 р.

Основна ідея Східного партнерства (СП) полягала у створенні в рамках регіональної та двосторонньої кооперації необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і країнами СП. Передбачалося, що реалізація ініціативи відновить довіру між ЄС і країнами-партнерами, створить більш тісні зв'язки між ними і вибудує якісно нову систему відносин на принципах стратегічного партнерства і спільних цінностей. Попри амбіційність програми, що була результатом компромісу між прихильниками подальшого розширення ЄС на Схід та критиками такої політики, її зміст вирізнявся розмитістю цілей, відсутністю раціонального підходу, асиметрією між порядком денним ЄС та країн-партнерів. Зокрема, це стосується стимулу членства, який був достатньо вагомим, щоб понести суттєві витрати, пов'язані з реформами. Інакше реформування за європейським зразком є непосильним тягарем⁴⁸. В Україні ж адаптаційний тиск без перспективи членства не мав такого ефекту. Крім того, недостатня фінансова база та відсутність кореляції СП з політикою ЄС відносно Росії значно загострювало дилему «інтереси та цінності» у відносинах України з ЄС, несла загрозу повернення України в орбіту Росії⁴⁹.

З точки зору України, яка намагалася стати «більше, ніж сусідом»⁵⁰, ініціатива СП не містила ніяких принципово нових підходів, які б виходили за межі вже досягнутих домовленостей з ЄС. Це давало підстави говорити про відсутність у ЄС стратегічного підходу, намаган-

ня зберегти роль спостерігача, а не активного учасника політичних процесів у регіоні⁵¹. Більш того, неготовність ЄС та Росії визнати об'єктивне існування трьохсторонньої системи міжнародних відносин у регіоні, призвела до того, що впливові актори не визнавали можливості для країн-партнерів розвивати рівноцінні відносини з кожним з них. В умовах посилення геополітичного протистояння Росії та ЄС це призвело до перетворення України спочатку на «нормативне», а з 2014 року на справжнє поле битви.

Російський чинник у двосторонніх відносинах. Російський чинник від початку відігравав важливу роль. Однак, у Брюсселі не могли або не бажали зрозуміти, що російська орієнтованість Києва пов'язана з тривалою економічною та енергетичною взаємозалежністю України та Росії. Тільки зберігання хиткої системи рівноваги було запорукою української незалежності та цілісності. Зауважимо, що в цьому простежується протиріччя в підході ЄС до України, оскільки ЄСБ виходить з того, що навіть в епоху глобалізації географія є важливою.

В. Янукович відразу наголосив на пріоритетності проєвропейського курсу та продовженні переговорів щодо «інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою отримання членства в Європейському Союзі»⁵². При цьому він відійшов від принципу «європейська інтеграція як самоціль» і розглядав її як інструмент модернізації держави на базі існуючих форматів співпраці. Результатом активного політичного діалогу Україна – ЄС у 2010 р. стали заяви про необхідність прагматизації двосторонніх відносин: підписання Угоди про асоціацію (УА) в 2011 р., що стане своєрідною «точкою відліку» для подальшого просування відносин.

Разом з тим, Янукович розраховував на визнання Брюсселем неможливості європейського прогресу «без добросусідських відносин з Росією», без «чіткого дотримання двостороннього балансу національних інтересів і взаємної поваги»⁵³, оскільки Україна іде «до Європи разом з Росією в більшій мірі, ніж з Болгарією та Румунією – просто в силу нашої куди більшої залежності»⁵⁴. Однак його кроки з порозуміння з Москвою (переговори з пролонгації перебування Чорноморського флоту РФ в Криму, про вільну економічну зону з Росією, Білоруссю та Казахстаном, про підписання українсько-російського енергетичного договору) викликали сумніви щодо геополітичного вибору України⁵⁵. Замість того, щоб виробити у відносинах з Україною менш технократичний підхід та запровадити гнучкі сценарії переговорів з низкою компенсаторних механізмів, ЄС підготував для України так звану «матрицю Фюле» – перелік реформ, які мали бути виконані в чітко визначені терміни. Ці вимоги були лише списком зобов'язань, що Україна взяла на себе раніше. Од-

нак, їх виконання та перетворення України на країну з розвинутою демократією, досконалою судовою системою і низьким рівнем корупції, тобто з принципово новим способом урядування, було неможливим протягом декількох місяців⁵⁶.

Така ситуація обумовила певну політичну риторику (численні заяви, звернення та резолюції з метою «обвинуватити та присоромити», обіцянки та попередження⁵⁷) та невизначеність у діалозі, що згодом проявилось в найглибшій кризі відносин Україна – ЄС, які характеризувалися «холодним миром». Так, у процесі узгодження тесту УА, загострилися протиріччя щодо функціонування зони вільної торгівлі та включення в текст документу перспективи членства України. Також різку критику з боку ЄС викликали внутрішні процеси в Україні, що йшли врозріз із «необхідністю слідувати нашим спільним цінностям, як то свобода слова, верховенство права» та ін. ЄС навіть удався до одностороннього переносу офіційного візиту Януковича в жовтні 2011 р., а окремі лідери членів ЄС відмовилися відвідати Євро-2012 в Україні та Ялтинський саміт.

У таких обставинах Україна вдалася до проголошення курсу на встановлення «стратегічної рівноваги». ЄС не міг допустити виникнення нової авторитарної держави на теренах України, а отже – призупинення розширення на Схід зони демократії, свободи та безпеки⁵⁸. Тому ЄС іде на деякі поступки в декларованих цінностях, погоджуючись на парафування тексту та підписання УА, яка, за словами Ж. М. П. Тейшейра, надасть Україні такого самого статусу, як Норвегії чи Швейцарії⁵⁹. Основним критерієм, як і раніше, залишалася здатність українських еліт виконувати власні обіцянки. Цей крок був зроблений під тиском Польщі, Литви, до певної міри, Швеції, Чехії, Великої Британії, які були найбільше зацікавлені у збереженні України в орбіті ЄС. Вони вважали, що УА надасть ЄС повноваження контролювати перебіг реформ, а функціонування ЗВТ стане механізмом поступової інтеграції України до ЄС та зламає систему російського контролю⁶⁰. Але значна обмеженість угоди, що не надавала відповідної підтримки для попередження економічної кризи та гарантії національної безпеки, викликала розчарування Києва.

Крім того, коли Кремль від заяв щодо належності української держави до російської геополітичної орбіти⁶¹ перейшов до використання інструментів *Realpolitik* для відстоювання власних інтересів у регіоні, ЄС продовжував керуватися думкою, що зближення України з ЄС залежить тільки від українського вибору. Брюссель вважав цілком достатнім приймати резолюції щодо підтримки проєвропейських зусиль України, а також з критикою тиску Росії на Україну⁶². Надзвичайна політизованість переговорів щодо УА та відсутність у ЄС чіткого розуміння щодо

необхідності підтримки України в умовах, коли Росія пропонувала значні фінансові та економічні вигоди⁶³ без зайвих вимог, посилювали дисонанс двосторонніх відносин. Врешті решт, політика ЄС та Росії, які примушували українську державу зробити остаточний вибір, призвели до політичної кризи в Україні та нового конфлікту в Європі.

На жаль, у ЄС не змогли адекватно оцінити важливість подій Євромайдану в Україні та готовність Росії до надзвичайних кроків. Ніякі заяви представників та інститутів ЄС щодо підтримки «права всіх суверенних держав проводити зовнішню політику без зовнішнього тиску»⁶⁴, заклики до «демократичного вирішення політичної кризи в Україні», не відповідали ані поточній ситуації, ані «ціннісно-орієнтованій» політиці ЄС в регіоні.

Очікуючи на рішучу та жорстку реакцію з боку ЄС на дії Росії, що призвели до порушення міжнародних норм та територіальної цілісності держави в наслідок її європейської орієнтації, Київ був дуже розчарований неоднозначністю політики ЄС під час анексії Криму та початку збройного конфлікту на Сході України⁶⁵. Так само обурення та навіть закиди про «зраду» України європейськими чиновниками, які знову побоюлися дратувати Росію⁶⁶, викликала позиція ЄС щодо підписання тільки політичної частини УА. Можна погодитися з тим, що такий крок став фактичним визнанням легітимності повноважень нової української влади ще до проведення президентських виборів у травні 2014 р. Але, з іншого боку, з урахуванням обставин виникнення «найсерйознішого виклику європейській безпеці після падіння «залізної завіси» ЄС мав би брати на себе більше відповідальності за ситуацію. Навіть європейські експерти, проводячи паралелі з політикою провідних європейських країн відносно Німеччини в 1938 р., наголошували на важливості для об'єднаної Європи діяти швидко та ефективно, інакше ціна буде завищеною.⁶⁷

Можна допустити, що ЄС чекав на результати виборів нового президента в Україні, але й після обрання П. Порошенка заяви лідерів ЄС не змінюють загальну тональність: підтримка України, заклики до співпраці на всіх рівнях та між усіма учасниками, врегулювання кризи мирними засобами, виконання Женевських домовленостей, впровадження санкцій проти Росії. Водночас вперше пролунала пропозиція надати Україні, Молдові та Грузії перспективу повноправного членства в ЄС як альтернативу російському проекту ЄАЕС. Про це заявив Єврокомісар з питань розширення Ш. Фюле в інтерв'ю німецькій газеті Die Welt 30 травня 2014 р.: «Якщо ми серйозно прагнемо трансформації у Східній Європі, тоді ми маємо всерйоз використовувати найсильніший інструмент, що сприяє перетворенням – розширення». Він висловив ті самі міркування,

які Україна тривалий час намагалася донести до Брюсселя: європейська перспектива, попри наявність цілої низки передумов, є найкращим стимулом для проведення реальних реформ.

Варто зазначити, що криза довіри у відносинах України з ЄС та стратегічна невизначеність обох акторів щодо подальшого формату відносин під впливом посилення геополітичних протиріч на континенті негативно вплинула на ставлення українців до ЄС. Так, якщо в 2010 р. 52,8% респондентів підтримувало ідею інтеграції України до ЄС, у першій половині 2013 р. лише 45,8%⁶⁸. Цікаво що ситуація повторюється: після саміту у Вільнюсі – 60% опитаних вважали орієнтацію на ЄС та асоціацію з ним основною умовою поліпшення ситуації в країні⁶⁹, у грудні 2015 р. вступу до ЄС підтримали б 56% опитаних⁷⁰, у вересні 2016 р. лише 49,7% громадян⁷¹. Однак це не відміняло сподівань українського народу на те, що УА між Україною та ЄС сприятиме формуванню європейської ідентичності в Україні, стане імпульсом та певним алгоритмом розробки нової форми суспільно-політичних відносин, а також модернізаційного механізму розбудови економіки та політичної системи й інноваційного розвитку як запоруки стабільного поступу країни⁷².

У своїй інаугураційній промові Президент Порошенко нагадав, що «європейський вибір – це серце нашого національного ідеалу, вибір, зроблений нашими предками»⁷³. Уже в Посланні Президента до Верховної Ради головною метою політики визначено формування до 2020 р. основних передумов, необхідних для отримання Україною членства в ЄС⁷⁴. Таким чином, підписання та початок ратифікації УА формалізувало євроінтеграційні пріоритети України та її вихід із зони російського геополітичного впливу. Водночас, відтермінування старту ЗВТ між Україною та ЄС до 1 січня 2016 р. неоднозначно сприймалося як в Україні, так і серед членів ЄС⁷⁵. Зокрема, серед негативних чинників називають те, що рішення було прийнято під тиском Росії, створення часового коридору для гальмування євроінтеграції України, погіршення переговорних позицій Києва через «втому» від українського питання, збільшення економічних втрат європейських країн через санкції проти Росії. До позитивних наслідків відносять певні гарантії щодо отримання «чіткого сигналу від ЄС про перспективу членства» на Ризькому саміті Східного партнерства, збереження преференцій для українських експортерів, збільшення митних надходжень, що сприятиме покращенню економічного стану України.

Але обидві сторони знову недооцінили неприйнятність для Кремля втрати України. Російська агресія в Криму та на Сході України створила умови для гальмування реформ, відтягування ресурсів на військові та оборонні потреби та знесилення української економіки. Кремль знову

починає грати на існуючих протиріччях всередині ЄС, широко популяризуючи думки, що підтримка України та санкції проти Росії занадто дорого обходиться економікам європейських країн, що це зайвий тягар для ЄС. Ще одним важливим інструментом, яким вдало оперує Москва, є загроза повномасштабної війни, в яку будуть втягнуті європейські країни. Тобто здійсниться найбільший страх членів ЄС – у Європу повернеться війна. Але якщо Польща, Швеція, країни Балтії готові до більш рішучих дій, то економічно пов'язані з Росією члени ЄС (Греція, Італія, Кіпр, Угорщина, Чехія) і навіть Франція та Німеччина виступають за нормалізацію відносин із РФ.

Саме таку тональність набули відносини між Україною та ЄС протягом 2015-2016 рр. Підсумки 17-го Саміту Україна – ЄС та Ризького саміту Східного партнерства свідчать, що ЄС неготовий запропонувати щось більше ніж існуючий формат відносин. З одного боку, він очікує на прогрес у виконанні Україною положень УА, а з іншого, сподівається досягнути компромісу з Росією.

Подібна позиція ЄС має загрозливий характер для України. Обмеженість санкцій та їх тимчасовий характер не переконує Кремль сприймати ЄС як серйозного партнера та шукати мирне рішення. З іншого боку, як показали результати роботи «нормандської групи», Франція та Німеччина тиснуть лише на Україну в питанні виконання умов Мінських угод, не маючи ефективного механізму примусити Росію виконувати свої зобов'язання. Як слушно зазначив французький публіцист Ален Гіймоль, «інтереси європейців і українців у межах цього формату не обов'язково збігаються, але врегулювання кризи в Україні» – шанс для Європейського Союзу досягти великого успіху⁷⁶. ЄС не бажає почути аргументи України: без виведення російських військ не можливе припинення вогню, проведення чесних виборів на окупованих територіях Донбасу, а закріплення в Конституції особливого статусу цих територій фактично легалізує окупаційний режим, законсервувавши проблему на багато років. Крім того, проведення цих виборів стане кроком до формалізації конфлікту на Сході як суто внутрішньодержавного, а відмова Києва вести переговори з формально легітимними представниками влади на окупованих територіях остаточно перетворить українську владу на головного відповідального за перебіг подій та встановлення миру. Це дозволить ЄС зняти санкції проти Росії, але в Брюсселі не враховують, що таким чином Кремль отримає інструмент дестабілізації України, а отже й ситуації в усій Європі.

Таким чином, 2014 рік, з одного боку, став точкою неповернення у відносинах між Україною та ЄС, визначив активність, але й безрезультатність відносин, які досить часто ставали заручниками внутрішньої

політики країн-членів ЄС. Так, міграційна та сирійська криза, терористичні атаки, Brexit, а також зростання правих, популістських поглядів та євроскептицизму всередині Європи визначили негативне ставлення 61-71% жителів Австрії, Німеччині, Люксембургу, Франції, Бельгії і Фінляндії до подальшого розширення ЄС. Водночас, 61-73% мешканців Румунії, Литви, Мальти та Хорватії виступають «за». Щодо України, то якщо в 2010 р. її вступ у ЄС підтримували 37% респондентів, то в 2014 р. вже 52% громадян ЄС (переважно з Польщі, Швеції, Португалії, Іспанії, Греції, Італії) погоджувалися з тим, що Україні слід надати перспективу членства⁷⁷.

Втім, внутрішні події не покращують позиції Києва: корупційні скандали, повільність у проведенні реформ, формальний характер прийнятих постанов та законів (закон про люстрацію, наприклад). На жаль, така тенденція зберігатиметься найближчі роки, що не дає підстав очікувати на прорив у відносинах. Водночас, посиляючись на слова президента Європейської Ради Д. Туска, який у листопаді 2016 р. визнав, що «український народ заслуговує на більше», а «успіх України стане успіхом усієї Європи», можна прогнозувати збереження практичної інтеграції України в європейський простір. Головним завданням української влади залишається втілення в життя широкомасштабних реформ попри надзвичайно важкі умови.

Висновки. Тенденції у відносинах Україна – ЄС визначаються їхньою стратегічною культурою. Домінуючим є відмінне сприйняття одне одного, що призвело до формалізації та надмірної політизації відносин, і, врешті решт, проведення сторонами політичних заходів, що, незважаючи на явну спільну мету – європеїзацію та євроінтеграцію України, – відображали непорозуміння. Свідомий та логічний «європейський вимір» поступово перетворився лише на інструмент внутрішньої та зовнішньої політики представників різних політичних сил України. ЄС, відмовляючись визнати українські євроінтеграційні перспективи та сприймати Україну як частину Європи, сприяв перетворенню геополітичного вибору на декларацію. Сьогодні загострилася дилема між політичними імперативами, практичними інтересами та актуальними завданнями політики ЄС. Має бути переглянута асиметричність відносин між Києвом та Брюсселем, політика має бути прозорою. Сьогодні ЄС має виключне право визначати перспективу членства будь-якої держави і терміни її вступу, а оцінка результатів виконання двосторонніх угод (УПС, Плани дій, Угода про асоціацію) знаходиться в залежності від держав-членів ЄС. Спроби української сторони продемонструвати готовність обстоювати власні інтереси щодо окремих проблем, серед яких перспектива членства України в ЄС або відносини з Росією, викликала критику з боку

ЄС та заяви про невиконання Україною свого «домашнього завдання». Усе це сприяло збереженню тенденції до політизації практичних сфер співпраці, позначало «довжину» європейського маршруту України.

Безпека європейських країн є фундаментальним імперативом для ЄС. Першим реальним випробуванням для стратегічного та геополітичного акторства ЄС у XXI ст. є конфлікт навколо України, який всупереч стратегічним інтересам ЄС триває «поза контролем Європейського Союзу»⁷⁸. Отже, можна очікувати, що ЄС надаватиме підтримку та допомогу. Водночас, тривалість та ефективність цих кроків залежатиме від самої України. Неефективність (зокрема в реалізації положень Угоди про асоціацію) на тлі збереження слабкості політичних інститутів України негативно відображатиметься на ставленні ЄС до країни. Така ситуація, в кращому випадку, приведе до збереження сценарію довгострокового вибіркового зближення. У гіршому випадку, в ЄС посилюватимуться консервативні підходи, за якими Україна залишиться поза «останніх» рубежів, що розв'яже руки Росії для посилення тиску на Україну.

Таким чином, щоб не повторювати попередні помилки та досягти взаємовигідних відносин, Україна та ЄС мають будувати подальші відносини виходячи з принципу спільної участі у визначенні завдань і дорожніх карт для їх реалізації. Україна має слідувати шляхом виконання взятих на себе зобов'язань. ЄС має відмовитися від висування односторонніх вимог, пропонуючи засоби їхнього втілення в тісній співпраці з Києвом, чіткі механізми для підтримки та контролю їх виконання.

¹ Meyer O. C. The Quest for a European Strategic Culture: Changing Norms on Security and Defense in the European Union / Christoph O. Meyer. – Palgrave Macmillan, 2006. – P. 2.

² Tocci N. The EU in Conflict Resolution / Natalie Tocci // Conflict Resolution: Theories and Practice / Ed. by Stefan Wolff and Christalla Yakinthou. – London and New York: Routledge, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ethnopolitics.org/isa/Tocci.pdf.

³ Edwards G. Is There a Security Culture in the Enlarged European Union? / Geoffrey Edwards // The International Spectator. – 2006. – № 3. – P. 10.

⁴ Кучма Л. Україна – не Росія / Леонид Кучма. – М.: Время, 2003. – С. 510.

⁵ Хартия основных прав Европейского Союза. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524

⁶ Постанова Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 02.07.1993 № 3360-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

⁷ Каппелер А. У тіні Росії. Як Україна зникла з європейської свідомості / Андреас Каппелер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2015/06/utini-rosiji-yak-ukrajina-znykla-z-jevropejskoji-svidomosti/>

⁸ Геополітичне майбутнє України : матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції. / Дипломатична академія України при МЗС України. Інститут міжнародних відносин Національного університету ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1998. – С. 45.

⁹ Бжезінський З. Велика шахівниця / Збігнев Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С. 89.

¹⁰ Постанова Верховної Ради УРСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» 25 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/581-12>

¹¹ Zlenko A. Ukraine and the EU: It Takes Two to Tango / Anatoliy Zlenko // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 21.

¹² Sperling J. EU-US Management of Nuclear Proliferation in the 21st Century: How Strategic is a Strategic Partnership? / J. Sperling // The EU and the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: strategies, Policies, Actions / Ed. by Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis, Clara Portela. – Palgrave Macmillan, 2015. – P. 166; 3 виступу на круглому столі «20 років роззброєння України: підсумки та уроки», 27 квітня 2016 р. Одеський центр з питань нерозповсюдження ОНУ.

¹³ Boyer Y. Europe and the Challenge of Proliferation / Yves Boyer, Christophe Carle, Joachim Krause, Harald Müller and Geoffrey Van Orden // Chaillot Paper. – 1996. – № 24. – P. 34.

¹⁴ Зленко А. Діпломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Анатолій Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 114.

¹⁵ Там само. – С. 60.

¹⁶ Resolution of the European Parliament on the Commission communication to the Council on an Action Plan for Ukraine (C0M(96)0593 C4-0103/97). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51998IP0059\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51998IP0059(01):EN:HTML)

¹⁷ EU-Ukraine Summit. Joint Press Release. – Vienna, 1998, October. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: europa.eu/rapid/press-release_IP-98-902_en.htm

¹⁸ Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_492

¹⁹ Kuzio T. EU and Ukraine: a Turning Point in 2004? / Taras Kuzio// Chaillot Papers. – 2003. – № 47. – P. 5; Sherr J. Ukraine's New Time of Troubles / James Sherr. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brange.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99519/INF0698.pdf>

²⁰ Sherr J. Ukraine's New Time of Troubles / James Sherr. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brange.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99519/INF0698.pdf>; Zlenko A. Ukraine and the EU: It Takes Two to Tango / Anatoliy Zlenko // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 203.

²¹ Tedstrom J. The EU and Ukraine: A Transatlantic View / John Tedstrom // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 33; Wolczuk K. Integration without Europeanisation: Ukraine and its Policy towards the European Union / Kataryna Wolczuk // EUI Working Paper RSCAS. – № 2004/15. – P.25.

²² Sherr J. Ukraine's New Time of Troubles / James Sherr. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.brange.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99519/INF0698.pdf>

- ²³ Wolczuk K. Integration without Europeanisation: Ukraine and its Policy towards the European Union / Kataryna Wolczuk // EUI Working Paper RSCAS. – № 2004/15. – P. 7.
- ²⁴ Tedstrom J. The EU and Ukraine: A Transatlantic View / John Tedstrom // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 31.
- ²⁵ European Council Common Strategy of 11 December 1999 on Ukraine // Official Journal of the European Communities. – 1999. – 12 December.
- ²⁶ Послання Президента України до Верховної Ради «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 – 2004 рр.» від 23 лютого 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276%D0%B0/2000>
- ²⁷ Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14 вересня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>
- ²⁸ Послання Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» від 30 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02/page>
- ²⁹ Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98; Пашков М., Чалий В. Україна на шляху європейської інтеграції. Соціологічне опитування / Михайло Пашков, Валерій Чалий // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 9. – С. 4.
- ³⁰ Дергачов О. Розширення ЄС і нові параметри європейського курсу України / Олександр Дергачов // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 70.
- ³¹ Яворська Г. ЄС – Україна: перспективи «сусідства» / Галина Яворська // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 40.
- ³² Немиря Г. Європейський Союз і Україна: старі партнери – нові сусіди? / Григорій Немиря // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 6.
- ³³ Pidluska I. Ukraine and the EU. What Prospects for Integration / Inna Pidluska // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 194.
- ³⁴ Немиря Г. Європейський Союз і Україна: старі партнери – нові сусіди? / Григорій Немиря // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 1-19, с. 6; Пашков М., Чалий В. Україна на шляху європейської інтеграції: соціологічне опитування УЦЕПД // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 9. – С. 7.
- ³⁵ Дідик О. «Велика шахівниця» Збігнева Бжезінського та геополітичні орієнтири європейської України / Ольга Дідик // Українознавство. – 2013. – 1. – С. 252.
- ³⁶ Wolczuk K. Integration without Europeanisation: Ukraine and its Policy towards the European Union / Kataryna Wolczuk // EUI Working Paper RSCAS. – № 2004/15. – P. 20.
- ³⁷ Эмерсон М. Экзистенциальная дилемма Европы / Майкл Эмерсон // Вестник Европы. – 2005. – № 15. – С. 42; Эмерсон М. Институализация Большой Европы / Майкл Эмерсон // CEPS Policy Brief. – 2003. – № 42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: aei.pitt.edu/1946/1/PB42_Russian.pdf
- ³⁸ Wolczuk K. Integration without Europeanisation: Ukraine and its Policy towards the European Union / Kataryna Wolczuk // EUI Working Paper RSCAS. – № 2004/15. – P.

16; Kuzio T. EU and Ukraine: a Turning Point in 2004? / Taras Kuzio // Chaillot Papers. – 2003. – № 47. – P. 20-21.

³⁹ Solana J. The EU and Ukraine: Ten Years after Independence / Javier Solana // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 28-29.

⁴⁰ Дергачов О. Розширення ЄС і нові параметри європейського курсу України / Олександр Дергачов // Розширення ЄС. – 2003. – 1. – С. 73.

⁴¹ EU security and defence policy. The first five years (1999-2004) / Ed. by N. Gnesotto. – Paris: EU Institute for Security Studies, 2004. – P. 6; Valasek T. European security strategy: concepts to practice : remarks to the IRRI-KIIRB Conference (18 February, 2003, Palais d'Egmont, Brussels) / Tomas Valasek. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cdi.org/document/search/displaydoc.cfm?DocumentID=2077&StartRow=1&ListRows=10

⁴² Вагнер В. Цивільна світова держава? Зовнішня політика та політика оборони і безпеки Європейського Союзу / В. Вагнер, І. Гелльманн // Європейська інтеграція / За ред. М. Яхтенфукса та Б. Колер-Кох. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 390; Biscop S. Ends, means, and meaning / Sven Biscop // Strategic Europe. – 2011. – October 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieeurope.eu/publications/?fa=45658>; Haine J-Y. Idealism and power: the new EU security strategy / J.-Y. Haine // Current History. – 2004. – Vol. 103, № 671. – P. 109.

⁴³ Maull H. W. Europe and the new balance of global order / H. W. Maull // International Affairs. – 2005. – Vol. 81, № 4. – P. 778.

⁴⁴ Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки-2005 : монографія / За ред. О.С. Власюк. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2005. – С. 563.

⁴⁵ Фрейєре М. Р. Політика сусідства як новий формат стратегічного партнерства / М. Р. Фрейєре // Європейська інтеграція та процеси внутрішньої трансформації: українські перспективи та португальський досвід. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 118.

⁴⁶ Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки-2005: монографія / За ред. О. С. Власюк. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2005. – С. 496.

⁴⁷ Європейський проект та Україна : монографія / А. Єрмолаєв, Б. Парахонський, Г. Яворська, О. Резнікова. – К.: НІСД, 2012. – С. 88; План дій Україна – ЄС: результати і перспективи // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 6 (100). – С. 4.

⁴⁸ Emerson M. After the Vilnius fiasco: Who is to blame? What is to be done? / Michael Emerson. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ceps.eu/publications/after-vilnius-fiasco-who-blame-what-be-done>.

⁴⁹ Сидорук Т. Системные ограничения Восточного партнерства / Татьяна Сидорук // Восточное партнерство. Цели – опыт – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах, охваченных программой / Под. ред. П. Байора. – Краков, 2013. – С. 45.

⁵⁰ Longhurst K. Recasting Relations with the Neighbours - Prospects for the Eastern Partnership / Kerry Longhurst, Susanne Nies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Europe_Visions_4.pdf

⁵¹ Яворська Г. Щодо змін у європейській політиці сусідства: наслідки для України. Аналітична записка / Галина Яворська, Олена Снігир. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/526/

⁵² Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

⁵³ Янукович В. Двадцать лет Украины: Наш путь только начи-

нається / Виктор Янукович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/dvadsat_let_ukrainy__nash_put_tolko_nachinaetsya.html

⁵⁴ Кучма Л. Україна – не Росія / Леонід Кучма. – М., 2005. – С. 511.

⁵⁵ Фрейєре М. Р. Політика сусідства як новий формат стратегічного партнерства / М. Р. Фрейєре // Європейська інтеграція та процеси внутрішньої трансформації: українські перспективи та португальський досвід. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 120-123.

⁵⁶ Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 3-4. – С. 4.

⁵⁷ Kropatcheva E. Ukraine's EU Integration during the Presidency of Victor Yanukovich / Elena Kropatcheva // EU-Russia Paper. – 2014. – February. – P. 4.

⁵⁸ Відносини ЄС–Україна–Росія: проблеми і перспективи: аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4-5. – С. 2.

⁵⁹ Україна в системі європейської безпеки: виклики і перспективи // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 4. – С. 20.

⁶⁰ Шерр Дж. Україна і Європа: остаточне рішення? / Джеймс Шерр // Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 3-4. – С. 76.

⁶¹ Максименко І. Зовнішньополітичний курс України як чинник геополітичного лідерства ЄС та Росії / Ірина Максименко // Актуальні питання міжнародних відносин. – Вип. 120. Ч. 1. – Київ: Київський інститут міжнародних відносин, 2014. – С. 64-65.

⁶² European Parliament resolution of 12 September 2013 on the pressure exerted by Russia on Eastern Partnership countries // Mission of Ukraine to the European Union. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/press-center/news/14800-rezolyucija-jevropejskogo-parlamentu-shhodo-tisku-shho-zdijsnyujetsya-rosiyeju-na-krajini-skhidnogo-partnerstva-vid-12-veresnya-2013-roku>

⁶³ Dragneva R. Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations With Russia / Rilka Dragneva, Kataryna Wolczuk // Europe-Asia Studies. – 2016. – Vol. 68, Issue 4. – P. 692.

⁶⁴ European Parliament resolution on the outcome of the Vilnius Summit and the future of the Eastern Partnership, in particular as regards Ukraine (2013/2983(RSP)). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-0595>; European Council Conclusions (19/20 December 2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-217-2013-INIT/en/pdf

⁶⁵ Заява голів держав і урядів ЄС щодо України (07/03/2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_07_01_uk.htm

⁶⁶ International Weekly – 2014. – № 05 (18.03.2014 - 02.04.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-05-18.03.2014-02.04.2014.pdf>

⁶⁷ Åslund A. Putin Needs Victory / Anders Åslund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.piie.com/realtime/?p=4275>

⁶⁸ Відносини України з ЄС і РФ: позиції та оцінки громадян. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4-5. – С. 113; Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 3-4. – С. 112.

⁶⁹ Опитування: Українці стали більш зорієнтованими на ЄС після саміту у

Вільнюсі. 1 грудня 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/96462>

⁷⁰ Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості // Національна безпека і оборона. – 2016. – № 3-4. – С. 13.

⁷¹ Зовнішньополітична орієнтація громадян України. Результати соціологічного дослідження, вересень 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0916Inter.doc>

⁷² Хилько О. Конкурентна боротьба ЄС і Росії на просторі спільного сусідства / О. Хилько // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 120 (частина I). 2014. – С. 105.

⁷³ Порошенко П.: Європейський вибір – це серце нашого національного ідеалу / Петро Порошенко // Зовнішні справи. – 2014. – № 5. – С. 5.

⁷⁴ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – С. 417.

⁷⁵ Силіна Т. Угода про асоціацію: ходіння по муках / Тетяна Силіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/ugoda-pro-asociaciyu-hodinnya-ro-mukah-_html; International Weekly – 2014. – № 15 (03.09.2014 – 17.09.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-15-03.09.2014-%E2%80%9417.09.2014.pdf>

⁷⁶ Чи є майбутнє у «нормандської четвірки»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161019_normandy_format_quartet_it?SThisFB

⁷⁷ Літра Л. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? / Леонід Літра, Іване Чхіквдзе. – К.: Інститут світової політики, 2016. – С. 6.

⁷⁸ The European Foreign Policy Scorecard 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecfr.eu/scorecard/2015>

РОЗДІЛ 5

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

Сергій Глебов

Чорноморська» (де)концептуалізація стратегічної культури України. Виняткова складність геополітичного симбіозу військових і економічних чинників у Чорноморському регіоні, сила їхнього впливу на глобальний міжнародно-політичний контекст останніх років свідчать про високий ступінь актуальності міжнародних відносин у зазначеному регіоні. Геополітичний простір, що сформувався в басейні Чорного моря з найдавніших часів, завжди залишався в зоні пильної уваги суб'єктів, що в ньому перебували, ставав предметом силового протистояння сторін, які прагнули в нього проникнути. З огляду на те, що стратегічна культура як окремо взятої держави, так і всієї регіональної політичної системи, представлена набором сукупних «вірувань, відносин і норм з приводу використання військової сили, часто сформований історичним досвідом»,¹ міждержавні конфліктно-кризові вузли в басейні Чорного моря на всіх історичних етапах природним чином корегували процеси становлення української державності і зовнішньої політики України. Після розпаду СРСР науковий і практичний інтерес до Чорноморського регіону повною мірою було відновлено в незалежній Україні. Він поставив перед новим українським керівництвом завдання концептуального оформлення національних інтересів з урахуванням регіональної специфіки. Така специфіка багато в чому зумовлювалася сукупністю раніше закладених у Чорноморський регіон геоекономічних переваг, що з новим постбіполярним поштовхом на початку 1990-х рр. стали активно реалізовуватися в регіоні в напрямку побудови системи регіонального співробітництва. З позиції ж сьогодення можна констатувати, що анексія Криму Російською Федерацією раз і назавжди встановила вододіл як у чорноморській історії незалежної України, так і в геополітичній історії всього регіону. Цей вододіл визначив межі національних інтересів України та особливостей розвитку її стратегічної культури в контексті того, що було «до», і що стало «після».

Національні інтереси української держави в Чорноморському регіоні – природному середовищі існування України як суб'єкта міжнародних відносин «до» зосереджувалися, передусім, у площині торгово-економічній, військово-стратегічній, енергоресурсній, екологічній, інформаційній, соціально-культурній. Як у контексті процесу постбіполярної регіоналізації світового простору, так і у справі створення дієвої системи міжнародної безпеки і співпраці в євроатлантичному просторі, для

України завжди актуальним завданням залишалося вироблення цілісної, концептуально обґрунтованої регіональної політики. Вона неодмінно повинна була відповідати сучасним геополітичним і геоекономічним інтересам України на всіх системних рівнях. Не складно припустити, що успішна реалізація пріоритетів регіональної політики в комплексі не тільки піднімала б міжнародний авторитет української держави, сприяла б її внутрішньополітичній консолідації, а й зміцнювала б статус України як сильної морської європейської держави.

Разом з тим, на шляху оформлення національної «чорноморської регіональної доктрини», а тим більш успішної її реалізації, розташовувався цілий розсип «підводних чорноморських наріжних каменів спотикання»; на них у процесі вироблення стратегічної культури зовнішньополітичної поведінки постійно «ковзалася» державна стратегія незалежної української держави. До таких належали як неврегульовані міждержавні проблеми політичного й економічного характеру з окремими сусідами по регіону, так і відсутність стратегічного бачення чіткого взаємозв'язку субрегіональних проблем із загальноєвропейськими і загальносвітовими процесами. Можливо, багато поколінь українських керівників вважали, що можна було обійтися і без комплексної програми регіональних дій. Мабуть, простіше було зосередитися на вирішенні окремих тактичних «нестиковок», вирішувати ті, чи інші проблемні питання двосторонніх або багатосторонніх відносин у міру їх надходження методом «латання регіональних дірок». Швидше за все, такий «флегматичний» *ad-hoc* підхід до стратегічних пріоритетів країни в зовнішній політиці в контексті відстоювання національних інтересів на регіональній арені підмінявся набагато більш прозаїчними інтересами: економічною вигодою окремих наближених до центру вироблення і прийняття політичних рішень олігархічних груп. Втім, не вдаючись до внутрішньополітичної дискусії життєдіяльності українських геополітичних еліт у стартові 26 років української незалежності, варто підкреслити, що від них безпосередньо залежали успіхи в зовнішній політиці. Адже наявність консолідованої стратегії, яка б враховувала весь спектр субрегіональних, міжрегіональних і глобальних порядків денних у процесі прийняття зовнішньополітичних рішень з урахуванням багаторівневих вимог відповідності національним інтересам України, напевно зробило б більш ефективною регіональну політику, дозволило б з більшою впевненістю відстоювати відповідні інтереси, і не тільки в Чорноморському регіоні. Як наслідок, не тільки підвищилися б шанси на успішне вирішення «старих» регіональних проблем, якими була стурбована українська держава до 2014 р., а й стало б можливим своєчасне попередження нових викликів національній безпеці України на всіх рівнях. Не факт, звичайно, що більш

послідовна і структурована політика України в Чорноморському регіоні до 2014 р. змогла б запобігти агресивним діям Росії щодо Криму та Донбасу. Однак, напевно б ускладнила план захоплення півострова, якби не звела повністю нанівець будь-яку провокацію військової агресії проти України. Проте, час було втрачено, і його не повернути назад (будемо сподіватися, на відміну від Криму і миру на Донбасі). У підсумку, ключовий національний інтерес України в Чорноморському регіоні «після» – це, ні багато, ні мало – відновлення територіальної цілісності і державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях Кримського півострова і Сходу країни.

Становлення регіональної зовнішньополітичної культури України в умовах постбіполярності. Повертаючись до основ становлення чорноморського вектора зовнішньої політики України на рубежі 1980-х - початку 90-х рр., варто ще раз згадати, що крах біполярного світового порядку в той історичний період зарядив новим імпульсом традиційні міжнародні політичні та економічні процеси. При цьому, процес створення нового світового порядку залучав і нові форми міждержавних зв'язків. У числі затребуваних виявився процес регіоналізації світового простору, взятий на озброєння державами в різних частинах світу як перехідний механізм від гнучкої біполярної системи до нової, багатополюсної. На етапі перехідної монополярної моделі «новий регіоналізм» дав шанс Новим незалежним державам (ННД), таким як Україна, не опинитися в ізоляції від загальносвітових політичних і економічних трансформацій. З початком 1990-х рр. під впливом об'єктивних і суб'єктивних причин (закінчення «холодної війни», розпад СРСР, що спричинив появу ННД, зовнішньополітичне прагнення держав до співпраці в умовах зростаючої взаємозалежності світу тощо) в зоні Чорноморського басейну почала складатися нова система міжнародних відносин зі своїми елементами, структурою, середовищем. Наявність особливого змісту і форми у взаєминах чорноморських держав з часом дозволяло ідентифікувати їх як частину єдиного простору – Чорноморського регіону, причому з географічним і структурним розумінням існуючих зв'язків у визначенні терміна «регіон». Формування Чорноморських регіональних відносин – це закономірний процес, де Чорноморський регіон до кінця 1990-х рр. став одним із прикладів постбіполярної регіоналізації міжнародного простору саме як «усвідомлена необхідність» для мирного співіснування з боку чорноморських держав.²

Тож не дивно, що Україна відразу ж підключилася до вибудовування нових систем взаємовідносин на рівні регіональних зв'язків. Ще на початку 1990-х рр., крім конкретних практичних сюжетів, перш за все, пов'язаних з Чорноморським флотом колишнього СРСР і «кримською»

проблематикою, чорноморський порядок денний України починав усе виразніше проявлятися на концептуально-теоретичному рівні. Про це, зокрема, свідчить ціла низка положень, закріплених у 1993 р. Верховною Радою України в такому базовому державному документі як «Основні напрями зовнішньої політики України».³ Національні інтереси України і основні завдання її зовнішньої політики, так чи інакше, пов'язувалися з успішним теоретичним і практичним «опрацюванням» чорноморського вектору. Цей вектор був сумісний і з чотирма головними напрямками зовнішньої політики України, до яких у 1990-ті рр. належали: розвиток двосторонніх відносин з країнами-сусідами (в Чорноморському регіоні до них, перш за все, необхідно зарахувати Росію, Молдову, Румунію); розширення участі в європейському регіональному співробітництві (перш за все, в рамках ініціативи зі створення Чорноморського економічного співробітництва); співробітництво в рамках СНД (а це взаємодія з такими країнами Чорноморського регіону, як Росія, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан); участь у діяльності ООН та інших міжнародних організаціях (таких, наприклад, як Рада Європи та ОБСЄ, до складу яких також входять країни Чорноморського басейну).

Таким чином, з перших же днів державної незалежності на чорноморські рубежі поширювався цілий комплекс національних інтересів України. Без їхнього належного захисту саме в Чорноморському регіоні неможливо було впевнено говорити про забезпечення національної безпеки, захисту політичної незалежності, державного суверенітету й економічних інтересів України в цілому. Ключовим завданням у такому контексті було збереження територіальної цілісності України і недоторканності її кордонів. Пункт 5, розділ II «Основних напрямів ...» закріплював тезу про те, що «Україна не пред'являє територіальні претензії до сусідніх держав і не визнає жодних територіальних претензій до себе». Як виявилось згодом, зберегти територіальну цілісність України все ж не вдалося. Її територіальні інтереси були ущемлені саме у стосунках з її безпосередніми сусідами по Чорноморському регіону, саме в басейні Чорного моря; і справа не закінчилася тільки неоімперськими «м'якими» набігами на Севастополь у 1990-х рр. і мирно вирішеною кризою навколо Тузли в 2003 р. І якщо з Румунією в контексті острова Зміїний і з Молдовою з приводу Джурджулешт все ж було дотримано цивілізованих процедур, хоча і не на взаємовигідній основі, то Крим просто став об'єктом силової анексії з боку Росії.

Такий фінал є тим більш болючим з урахуванням того, що чорноморська державницька орієнтація України йде в глибину століть її історії. Визначаючи її, Ю. Липа підкреслював, що для України метою було захо-

плення чорноморських берегів, що з давніх часів українці посідали найбільші ріки, які впадають у Чорне море, від Дунаю до Кубані, то відступаючи під натиском кочівників угору за течією, то спускаючись до гирл за сприятливіших умов.⁴ Чорне море протягом століть ставало частиною культурної самосвідомості українського народу, елементом його самоідентифікації. При цьому, народи України здавна мали вихід до Чорноморських берегів як по суші, так і за допомогою річкових систем, у різні періоди своєї історії змушені були доводити своє право заселяти прибережний простір. У своїх «Листах на Наддніпрянську Україну» один з видатних українських політичних діячів другої половини XIX ст. Михайло Драгоманов зазначав: «Без північних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край ...»⁵

Так, чи інакше, курс на двостороннє та багатостороннє співробітництво в зоні Чорноморського басейну було взято ще в 1990 р. З ініціативою створення «Чорноморської зони економічного співробітництва» (ЧЗЕС) виступив президент Туреччини Тургут Озал. У березні 1991 р. ідею регіональної взаємодії підтримала УРСР під час зустрічі Голови Верховної Ради Л. Кравчука з Т. Озалом у Києві.⁶ Відповідно до статті 27 Закону УРСР «Про зовнішньоекономічну діяльність» УРСР самостійно могла набувати членство в міжнародних міжурядових економічних організаціях на підставі відповідних міжнародних договорів та/або установчих актів зазначеної організації.⁷

Досить швидка реалізація проекту створення регіональної спільноти стала можливою завдяки двом істотним чинникам, що прискорили його – одного об'єктивного, іншого суб'єктивного. Об'єктивний полягав у тому, що розпад Радянського Союзу і закінчення «холодної війни» зробили теоретично можливою появу першого об'єднання держав із різними економічними та політичними системами на основі спільних економічних та інших інтересів. Суб'єктивний же фактор знаходився у площині державної психології: усвідомлене бажання країн Чорноморського регіону до тісної співпраці зумовило швидке практичне втілення ідеї турецького президента в життя. Саме з ініціативи Туреччини вже 25 червня 1992 р. у Стамбулі на саміті глав одинадцяти держав – Албанії, Азербайджану, Вірменії, Болгарії, Греції, Грузії, Молдови, Румунії, Росії, Туреччини та України – був підписаний основоположний документ – Декларація про чорноморське економічне співробітництво, прийнята на найвищому рівні,⁸ закріплена Босфорською заявою.⁹ Пункт 8 Декларації чітко визначив мету офіційного оформлення регіональної співпраці, відобразивши тим самим національну зацікавленість у ній кожної з країн: перетворити Чорне море на зону миру, стабільності й процвітання, успішно розвивати дружні й добросусідські зв'язки.¹⁰

Сусідство, географічна близькість країн-учасниць, спільність історичної долі, традиції економічних і гуманітарних зв'язків, єдність природного середовища, міжнародні договори – все це й лягло в основу загально-регіональної стратегічної культури, частиною якої мала стати регіональна політика як України, так і Росії, так само як й інших Чорноморських країн.

Стратегія геополітичного протистояння і «російський фактор». Однак, методологічно було б неправильним аналізувати чорноморський вектор зовнішньої політики України у відриві від стратегічного курсу країни на світовій арені, як, втім, і навпаки. На його становлення мали безпосередній вплив як мінімум п'ять різнорівневих процесів: загальносвітова економічна глобалізація, політична фрагментація міжнародного простору, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція і посткомуністична трансформація на пострадянському просторі. І у нашому контексті мова йде не тільки про «багатовекторність» підходів України до обрання інтеграційного вектору розвитку і геополітичну дилему зовнішньополітичного вибору між ЄС і РФ, НАТО і РФ, умовним «Заходом» і «Сходом» в умовах глобалізації. Мова насамперед іде про субрегіональні міжнародні відносини. Їхня специфіка саме і полягає в тому, що вони, як правило, розвиваються на двосторонньому і багатосторонньому рівні країн, що безпосередньо межують одна з одною, мають давню історію взаємин, не завжди позитивну; а часто густо і територіальні суперечки, аж до збройних конфліктів між ними. У зв'язку з цим, на передній план актуальних проблем регіональної політики України від самого початку стали виходити не стільки перспективи багатосторонньої економічної взаємодії, скільки виклики на двосторонньому рівні її національній безпеці. Ключові з них були пов'язані безпосередньо з проблемою розподілу ЧФ і з небезпечними для України російськими методами просування своїх чорноморських інтересів у Криму.

Якщо навіть погодитися з тим, що за умови рівноправного підходу до України, наявність військової присутності в Криму для Росії є стратегічно необхідною у відстоюванні своїх національних інтересів безпеки, то питання розподілу Чорноморського флоту (в тому числі баз дислокації) для Росії не повинні були переходити в площину територіальних претензій.¹¹ Виникнення ж і постановка питання про російську приналежність Криму і Севастополя свідчила про повну зневагу міжнародним статусом України як незалежної держави при повному порушенні міжнародно-правових норм. Як зазначив відомий канадський політолог українського походження Тарас Кузьо, причина безуспішності спроб вирішити проблему ЧФ саме й лежала в нездатності Росії визнати суверенітет України

над Кримом і Севастополем.¹² У травні 1997 р. Росія виявилася все ж здатною це зробити, проте, лише на папері. У Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. Росія безпосередньо один на один визнала територіальну цілісність України (Стаття 2 Договору).¹³ Тим самим вона вперше, після довгих коливань, погодилася зберегти (як виявилось, тимчасово) колишні внутрішні кордони Радянського Союзу як міжнародні кордони, тому що за декілька днів до цього було вирішено долю ЧФ умовами трьох базових двосторонніх угод¹⁴ саме в інтересах РФ: ЧФ РФ залишався в Севастополі принаймні до 2017 р. наче на своїй території. На ділі, Україна вкотре отримала лише офіційне підтвердження територіальної непорушності існуючих кордонів між двома країнами. Втім Росія, в умовах більш потужних військово-морських показників, отримувала реальну можливість дестабілізувати зсередини суверенну територію України в потрібний час. Навіть «Харківські домовленості» від 21 квітня 2010 р. про продовження оренди військово-морської бази в Севастополі для Чорноморського флоту до 2042 р. не вгамували нав'язливого бажання Кремля взагалі формально приєднати Крим до себе. При цьому, ще до анексії Криму, Росія дотримувалася тактики «тліючої проблеми» щодо своїх домагань на Крим і Севастополь: час від часу на різних рівнях, у тому чи іншому вигляді або контексті повторювалася думка про наявність проблеми і російської причетності до неї.¹⁵ Німецький дослідник Уве Хальбах з федерального Інституту східноєвропейських і міжнародних досліджень (Кельн, ФРН) ще в 1990-х рр. відзначав, що нагнітання конфліктної ситуації є сучасним російським засобом утримання нових держав у сфері свого впливу.¹⁶ У кінцевому підсумку, цей неоімперський засіб і спрацював у 2014 р., при цьому, ані натовський, ані турецький контраргумент з різних причин не запобіг розвитку саме такого трагічного сценарію.

Для експертів такий розвиток подій не став сюрпризом. Ще на самому початку 2000-х рр. автор цієї глави відзначав, що «подальше нагнітання «проблеми» Криму, Севастополя, Чорноморського флоту як поза, так і у зв'язку зміцнення діалогу Україна-НАТО, можуть залишатися ключовим знаряддям російської зовнішньої політики», що «може бути використане Росією: 1) задля дестабілізації політичної ситуації в Україні; 2) задля збереження України у своїй сфері впливу навіть після підписання широкомасштабного політичного українсько-російського договору і документального оформлення розподілу флоту».¹⁷ Уже тоді ставало очевидним, що затягування, а тим більше подразнення цілої низки кримських проблем у рамках українсько-російських відносин, може перетворити їх на джерело військового конфлікту, значно гострішого за югославський.¹⁸

Як і припускав Тарас Кузьо ще в 1994 р., кримська проблема може стати не тільки тестом [а за 20 років дійсно стала – прим. автора], іспитом для української незалежності, але й для міжнародної спільноти щодо її здатності попереджати конфлікти.¹⁹

Отже, особлива регіональна специфіка для України в такому контексті полягала в тому, що той самий умовний «Схід» в особі Російської Федерації – регіональний сусід України – представляв серйозний дестабілізуючий фактор впливу на її стратегічну культуру. Без негайного реагування на виклики національній безпеці України з боку Москви й успішного їх подолання (а з аналогічними викликами безпеці зіткнулася низка країн Чорноморського регіону) всі перспективи взаємовигідної співпраці в Чорноморському регіоні в багатосторонньому форматі були приречені на провал. Власне, це і показала подальша еволюція ОЧЕС, діяльність якої після 25 років з моменту ініціації можна оцінити як малоефективну, особливо на тлі повністю провальної (з урахуванням анексії Криму) недосяжної амбітної мети «перетворити Чорне море в зону миру, стабільності і процвітання ...». Показовим з цього приводу став дипломатичний демарш делегації України в ОЧЕС в січні 2016 р. (підтриманий низкою держав-членів) у зв'язку з початком російського головування в цій взагалі системоутворюючій Чорноморський політичний регіон організації.

Таким чином, як на глобальному, так і на субрегіональному рівні, зовнішньополітичний курс України залежав від цілої низки чинників у теорії і практиці стратегічного планування. Причому, як внутрішніх, так і зовнішніх. Але всі вони були пов'язані з викликами національній безпеці України. Не випадково, держсекретар із закордонних справ Великої Британії та у справах Співдружності Малкольм Ріфкінд, виступаючи в Київському інституті міжнародних відносин ще 4 вересня 1995 р., зазначив: «Україна, як і кожна інша держава, повинна виходити з того, що не існує безпеки без добрих відносин із сусідами».²⁰

З огляду на все вищезгадане, без перебільшення можна говорити про те, що політика України в Чорноморському регіоні з 1991 р. й у наступні десятиліття, як і в цілому історія незалежної України в Чорноморському регіоні, – це не стільки історія пошуку шляхів ефективної моделі міжрегіонального економічного співробітництва, скільки не завжди успішна політика зміцнення власної військово-морської безпеки, державного суверенітету і територіальної цілісності; історія тактичних перемог і стратегічних помилок; історія нереалізованих можливостей.

Так чи інакше, аналіз регіональної політики України, як усередині суто географічного периметра басейну Чорного моря, так і у геополітичних рамках більш широкого Чорноморського регіону як системи,

вписується в багаторічний сценарій геополітичної боротьби центрів сили регіонального та глобального рівнів при істотному впливі інших компонентів системи і зовнішнього середовища. У такому контексті сам Чорноморський регіон за багато століть власною специфікою міжнародних відносин сформував особливу регіональну стратегічну культуру, яку своєчасно мала аналізувати і від якої превентивно мала страхуватися саме в безпековому плані українська держава. Адже чорноморській стратегічній культурі завжди була притаманна геополітична конкуренція регіональних центрів сили, що досить довго сповідували силову поведінку по відношенню один до одного та балансували «на грані». Такий сценарій очікувано залишився актуальним і після 1991 р., коли численні суб'єкти міжнародних відносин у Чорноморському регіоні відверто вступили також і у відносини геополітичні, де «геополітичні відносини – це відносна єдність і боротьба різних світових або регіональних сил, що виникає з вирішальною або істотною роллю просторово-територіального фактору».²¹ Те, що геополітична конкуренція провідних світових гравців по суті взяла в постбіполярні заручники весь Чорноморський регіон і Україну, повною мірою продемонструвала анексія Криму Російською Федерацією «нібито» у відповідь на геополітичні апетити НАТО. Втім, з початком становлення зовнішньої політики незалежної України і вітчизняних Чорноморських студій було очікуваним, що повністю деконструювати геополітику (при її боротьбі за простір) як підґрунтя розгляду міжнародних відносин у Чорноморському регіоні не вдасться. Перш за все, тому, що від самого початку цей регіон перебував на стику «старого» й «нового» регіоналізму, допускав збереження геополітичної конкуренції США та його союзників з правонаступником СРСР уже після закінчення «холодної війни». Як наслідок, незважаючи на все різноманіття й строкатість концепцій регіоналізму в сучасній теорії міжнародних відносин як науки, його аналіз здебільшого залишався відкритим трактуванням саме неореалізму та близьких до нього шкіл і напрямків. Ця теза тільки була підтверджена з однозначною очевидністю в 2014 році реаліями чорноморської (не)безпеки.

Глобальна культура регіональної безпеки та Україна. Безпека в Чорноморському регіоні, як обов'язкова умова його процвітання, одразу потрапила в пряму залежність від загроз, закладених відразу на двох рівнях: міжнародному та внутрішньодержавному. У зв'язку з цим, перед чорноморськими країнами, особливо новими, що стали на шлях національного відродження і регіонального співробітництва, виникла проблема спільного стримування таких дворівневих загроз, незважаючи навіть на те, що не всі загрози безпосередньо торкалися їхньої території або кордонів, але, так чи інакше, були викликами їх національній безпеці.

Варто зазначити, що така необхідність спільного реагування на загрози та виклики виникла не на порожньому місці. Незважаючи на те, що в роки функціонування біполярної моделі глобальної системи міжнародних відносин провідна роль у визначенні параметрів глобальної і регіональної безпеки належала двом наддержавам, політичні та наукові дискусії з приводу нових конфігурацій систем безпеки все одно не припинялися, особливо в роки «розрядки». Такі поняття і концепції, як «колективна безпека», «загальна безпека», «всеосяжна безпека» потрапляли в обіг і ставали предметом міжнародних переговорів, конвенцій, актів, резолюцій. Це означало, що, незважаючи на весь консерватизм центросилових підходів до безпеки, тим більше ядерної, керівники СРСР і США усвідомлювали необхідність пошуку більш ефективної, більш гнучкої системи «мирного співіснування», застерігаючи світ від прийняття ірраціональних рішень для запобігання навіть потенційній загрозі третьої світової, ядерної війни. Під час «холодної війни» активну роль у теорії та практиці міжнародних відносин виконував підхід не стільки протиставлення, а поєднання і взаємоповаги національних інтересів кожної держави з інтересами «загальної», «всеосяжної» безпеки. І ось тоді, коли біполярна система перестала існувати на глобальному рівні, а регіони отримали велику економічну та політичну самостійність, на рівень окремих регіонів і держав «спустився» обов'язок нести відповідальність за власну безпеку, в тому числі, і за рахунок своїх ресурсів; а найчастіше, і за рахунок своїх інтересів.

У зв'язку з цим, з початком 1990-х рр. виникає необхідність пошуку і встановлення в зоні Чорноморського басейну нової системи безпеки, що в ідеалі мала задовольнити політичні, економічні, військово-політичні, екологічні, інформаційні інтереси кожної з країн регіону. На думку Роберта Гілпіна, міжнародна система тоді є стабільною, коли жодна з держав не вважає, що ініційовані нею зміни в системі будуть корисними їй і навпаки, держави намагатимуться змінити міжнародну систему, якщо очікувані результати перевищать очікувані втрати.²² Побудова системи безпеки мала б іти в напрямку створення таких умов, які б виключали результат з нульовою сумою. Девід Фарнсворт визначав таку систему в такий спосіб: у ній держави все ж стикаються з перемогами і поразками, але без явних переможців і переможених.²³ У цьому контексті, Україна та всі інші держави Чорноморського регіону намагалися створити структури кооперативної безпеки, як на рівні загально-регіональної багатосторонньої співпраці (наприклад, з 2001 р. діє «Чорноморська військово-морська оперативна група» BLACKSEAFOR/БЛЕКСІФОР), так і з залученням позарегіональних ВМС (наприклад, з 1997 р. проводяться щорічні багатонаціональні військово-мор-

ські навчання в українській акваторії Чорного моря «Сі Бриз»). Прищеплювала Україна й культуру захисту своїх регіональних інтересів у рамках так званих «трійок», «четвірок» на кшталт започаткованої ще в 1997 році та створеної в 2006 р. «Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ», чи в рамках українсько-грузинської ініціативи «Співдружності демократичного вибору» (СДВ), що була започаткована в 2005 р. за часів дружби двох президентів В. Ющенка та М. Саакашвілі. Завдяки таким субрегіональним організаціям та ініціативам Україна намагалася перетворитися з фактичного об'єкта зовнішніх політик сильніших держав на реального суб'єкта міжнародних відносин.

Взагалі, на практиці побудова такої універсальної регіональної системи безпеки, саме про яку зазначали процитовані Гілпін та Фарнсворт, часто руйнується через різні національні цілі кожної конкретної країни регіону. Не варто забувати, що «регіони самі по собі є ареною конкуренції... «національних інтересів», що перетинаються».²⁴ Вони, в свою чергу, також залежні і від державної ідеології стратегічного розвитку країни. Так сталося, що за часів «холодної війни» Чорноморський регіон, як і деякі інші, став ареною ідеологічної конкуренції, навіть епічної боротьби протилежно спрямованих інтересів. У цьому контексті, на стратегічну культуру та зовнішню політику чорноморських країн з обтяжливим комуністичним минулим від самого початку впливали ціннісні критерії демократичного світу. Але започатковані процеси посткомуністичної трансформації почали пробуксовувати в деяких пострадянських країнах, що призвело до появи загроз нового протистояння в Чорноморському регіоні вже після розпаду СРСР. Секьюритізація процесів демократичного розвитку стає невід'ємним порядком денним міждержавних відносин у Чорноморському регіоні та інтегрованою частиною питань безпеки по лінії протистояння Схід-Захід. Тому для України і ГУАМ, і СДВ, які в РФ сприймалися як антиросійські та проамериканські, на субрегіональному рівні повинні були стати важливими допоміжними компонентами просування на шляху зміцнення демократичних основ своєї стратегічної культури. Втім, якщо Україна зробила свій демократичний вибір, вона і повинна була успішно провести демократичні реформи в країні якомога швидше, чого, на жаль, не сталося.

Не випадково анексія Криму з боку Росії стала реакцією Кремля на чергову спробу українського суспільства повернутися на шлях демократії, до якої також було додано згадку про ворожість НАТО як військово-політичного блоку країн, які сповідують демократичні принципи. Взагалі, різні підходи чорноморських гравців саме до питань сутності демократії та її розповсюдження вплинули на безпеку Чорноморського регіону та законсервували його геополітичне обличчя на світовій мапі

як регіону постійної напруги та конфліктів. Використовуючи термінологію відомих американських теоретиків Макса Сінгера та Арона Вільдівського, які ще на початку 1990-х рр. запропонували своє розуміння моделі «справжнього світового порядку», Чорноморський регіон більшою мірою і надалі продовжує бути «zone of turmoil», тобто зоною безладу, сум'яття, потрясіння, метушні, ніж «зоною миру».²⁵ Концепт демократії, на наш погляд, займає ключове місце у визначенні «зони миру». Саме брак демократії і перетворює зону миру на зону безладу, або точніше, стосовно Чорноморського регіону, не дає можливість зоні безладу перетворитися на зону миру. Тому варто тісно пов'язувати внутрішньополітичні реформи в Україні з питаннями зміцнення її безпеки та протистояння загрозам, що концентруються на межі зіткнення демократичного і недемократичного просторів геополітики. Україна, як і увесь Чорноморський регіон, знаходяться саме на межі їхнього зіткнення, створюючи ту саму «сіру зону», де панують «безлад, сум'яття, потрясіння, метушня».

Зрозуміло, що перебування у ворожому середовищі не може не формувати ані відповідну стратегічну культуру, ані відповідні методи захисту. Це, до речі, давно мало б спонукати Україну, як суверенну державу, поглянути на проблему регіонального сусідства і державних кордонів абсолютно з іншого боку; а саме в контексті регіональної культури поведінки щодо сусідів по регіону, в контексті підсилення захисту свого кордону, в тому числі, військовими засобами. Якщо державні кордони з початком постбіполярної ери набувають тенденцію до «розмивання» в умовах політичної та економічної інтеграції, універсалізації повсякденних проблем, глобалізації загальних загроз, то коли мова йде про питання національної безпеки, то тут держави все ж таки діють куди більш прагматично. Ці дії багато в чому пов'язані з бажанням контролювати той чи інший геополітичний простір для підвищення своєї власної безпеки, навіть якщо їй насправді нічого не загрожує. При цьому, слід враховувати, що «геополітична проблема кордонів виникає завжди, коли починається боротьба за контроль, приєднання, освоєння політичного простору», а власне кордон «є периферійним органом держави і як такий є свідченням його зростання, сили і слабкості змін у цьому організмі».²⁶ Саме в такому контексті можна розглядати відносини в трикутнику Україна-Росія-НАТО, де Росія, задля протистояння просуванню НАТО на пострадянський простір, тобто до її зони впливу, використала анексію Криму як своєрідний механізм унеможливлення подальшої євроатлантичної інтеграції України. У такому випадку категорія державного кордону дійсно втрачає свою відносно нову об'єднавчу, «сполучну» функцію. Натомість, починає виступати в традиційному використанні: як фактор розколу, від-

окремлення, розмежування, предмет пильної уваги й один з ключових об'єктів охорони; адже «кордон між державами, навіть самими дружніми, – це завжди політико-стратегічна лінія поділу їх інтересів».²⁷ У даному випадку, кордон поділу дійсно різних інтересів; кордон поділу недемократичного і демократичного політичного простору між Росією та країнами НАТО, Заходом та Сходом *a-la* «Залізна завіса». Одна проблема: РФ в рамках свого стратегічного «безкультур'я» щодо пострадянських країн «забула» спитати Україну щодо її ставлення до питань демократизації та в односторонньому агресивному порядку принесла її територіальну цілісність у жертву задля угамування своїх глобальних неоімперських амбіцій.

Треба підкреслити, що Україна, як і решта чорноморських країн, має своєчасно прилаштувати свою стратегічну культуру відповідно до особливостей розвитку самого Чорноморського регіону. У цьому контексті, поява в науковому дискурсі поняття «Великого Чорноморського регіону» поставила на порядок денний чорноморських країн нові стратегічні завдання як відображення глобального впливу на формування регіонального безпекового ландшафту. Взагалі, концепція «Великого Причорномор'я», чи «Великого Чорноморського регіону» («Wider Black Sea region») є «винаходом» активізованого в США і ЄС на початку 2000-х рр. військово-політичного дискурсу з питань майбутнього євроатлантичної безпеки і Чорноморського регіону як його складової частини. Не випадково Чорноморський регіон розглядався західними стратегічними дослідниками як своєрідний «Бермудський трикутник»,²⁸ якийсь незвіданий, загадковий простір «вакууму сили», де до кінця невідомо, як себе будуть поводити різні стратегії, які туди потрапляють. Вводячи в обіг поняття «Великий Чорноморський регіон», його автори, по суті, намагалися окреслити нові політичні та стратегічні рамки дебатів навколо західної стратегії щодо Туреччини, України та Південного Кавказу. Такий підхід не міг не торкатися і Росії. Багато в чому епохальною в цьому сенсі стала стаття «Чорне море і рубежі свободи» провідного співробітника Німецького Фонду Маршала у США Рональда Асмуса і президента проекту «Перехідні демократії» Брюса Джексона, де відкрито прозвучали неофіційні тези американської зовнішньої політики стосовно розробленої концепції «Великого Чорноморського регіону».²⁹ У такому євроатлантичному контексті Чорноморський регіон виступає як «стратегічна спільність, єдність якої продиктована економічними інтересами країн ЄС та інтересами військово-політичного блоку НАТО ... Таким чином відбувається моделювання простору, на яке пошириться система безпеки Євроатлантичного співтовариства... На концептуальному рівні робиться спроба розглядати Великий Чорноморський регіон час-

тиною більших геополітичних утворень: частиною Європи, частиною всього Євroatлантичного співтовариства».³⁰ Це частково пояснюється і більш активною регіональною політикою самих Чорноморських держав, які виявили бажання ще в 1990-ті рр. стати членами НАТО і частиною євroatлантичної спільноти. Як зазначає Асмус, «спочатку стимулом для дебатів на Заході навколо стратегічних планів по створенню «Великого Чорноморського регіону» стали ініціативи тих європейців, в основному румунів і болгар, які самі населяють узбережжя Чорного моря. Вони прийшли до усвідомлення того, що процес розширення ЄС і НАТО не повинен зупинитися на їх країнах, але по можливості охопити інші держави Причорномор'я».³¹ Із зрозумілих причин, про що більш детально буде йтися в розділі про зовнішньополітичні стосунки України з НАТО, такий євroatлантичний фактор впливу став потужним подразником геополітичних амбіцій Москви і спровокував агресивну стратегію у відповідь саме в Чорноморському басейні.

Об'єктивно, наявність чорноморських країн-членів НАТО на чолі з Туреччиною в Чорноморському регіоні завжди мала неабиякий вплив на українсько-російські відносини. У зв'язку з цим, саме центросилові відносини глобального та регіонального порядку внесли найбільш впливові чинники до процесу формування стратегічної культури України щодо проблем власної та загальної безпеки в зазначеному регіоні.

Україна в контексті центросилової конкуренції. З появою нових незалежних чорноморських держав на початку 1990-х рр. розстановка сил у Чорноморському регіоні дійсно змінилася. Але, незважаючи на це, стратегічної зміни багатовікового геополітичного сценарію в регіоні не відбулося. Як і двісті років тому, постбіполярна геополітична ситуація в регіоні виявилася детермінованою боротьбою Росії та Туреччини за можливість домінування в Чорномор'ї. Дві найбільш потужні чорноморські держави, провідні військово-політичні потуги, фактично виявилися полюсами тяжіння для країн зі схожими інтересами (не випадково, розглядаючи зовнішньополітичні кроки суверенних держав Чорноморського регіону на початку 1990-х рр., доводилося говорити про їх вектор тяжіння – протурецький чи антиросійський, і навпаки). Виходячи з цього, на рубежі століть можна було виділити наступні партнерські вузли, що у своїй основі мали загальні, на той момент більшою мірою подібні, ніж з протилежною стороною, зовнішньополітичні інтереси: Росія – Греція – Вірменія і Туреччина – Азербайджан – Україна – Грузія. У зовнішній політиці Болгарії і Румунії підтримувалася пріоритетна лінія на безпосереднє спілкування з ЄС і НАТО без особливого форсування відносин із вузловими утвореннями в Чорномор'ї.

Така розстановка сил від самого початку зумовлювала шляхи створення регіональної системи безпеки. В ідеалі – це одночасне згладжування двосторонніх протиріч у російсько-українських, російсько-турецьких, турецько-грецьких, вірмено-азербайджанських відносинах. На практиці це виявився складний процес підтримки балансу сил у регіоні між опозиційними сторонами. Він зачіпав ціле коло питань щодо формування, перш за все, прийнятних військово-політичних кондицій у регіоні. Ключовим у цьому відношенні залишалася розстановка військово-морських сил Чорноморських держав.

Втім, Російська Федерація, успадкувавши геополітичні інтереси Російської імперії та СРСР, змушена була знову шукати можливість закріплення своїх інтересів у тій сфері російського впливу, що формувалася не одне десятиліття, і з втратою якої Росії складно було претендувати на відновлення статусу наддержави. Однак, на відміну від подій двохсотрічної давнини, на шляху відродження російського домінування в регіоні постала незалежна Україна, здобувши свій національний інтерес у регіоні, відмінний від російського. Перш за все, він, так чи інакше, був спрямований на дистанціювання від Росії та вихід зі сфери її впливу, як економічного, так і політичного. Україна не тільки позбавила РФ 2 782 кілометрів узбережжя північної частини Чорного моря зі стратегічно важливою військово-морською інфраструктурою, мінімізувавши тим самим військову присутність останньої в регіоні; Україна через низку об'єктивних і суб'єктивних причин виявилася мало не головною в числі тих сил, які похитнули позиції Росії також і як середземноморської держави. Туреччина ж, претендуючи на роль регіональної наддержави в умовах нездатності Росії протистояти її зростаючому впливу на країни колишнього СРСР, у 1990-х рр. повною мірою скористалася сприятливою можливістю для розширення своїх економічних, політичних, культурних впливів на країни регіону. Українсько-турецький діалог, крім перспективних економічних відносин, набував певного пріоритетного значення для обох країн у контексті їх співпадаючого зовнішньополітичного інтересу на етапі 1990-х рр. – стримування російської політики в регіоні. Втім, зближення Росії та Туреччини на початку 2000-х рр. змінило підходи обох держав до визначення місця і ролі України в їх регіональній політиці. Більш детально про українсько-турецькі відносини йдеться у відповідному розділі. Втім, у цьому центросиловому контексті постає питання, наскільки і далі наразі дружні стосунки Росії і Туреччини, незважаючи на кризове півріччя листопада 2015-червня 2016 р., будуть іти врозріз з інтересами України з підтримання балансу сил у Чорноморському регіоні за рахунок середніх та малих країн регіону. Урок від такого центросилового тандему Україна мала винести завчасно, ще

на етапі П'ятиденної російсько-грузинської війни серпня 2008 р., коли Туреччина, попри очікування більш жорсткої реакції на дії Росії, запропонувала Москві більш помірковані підходи щодо вирішення конфлікту. Можливо, така позиція дійсно посприяла швидкому закінченню бойових дій на території Грузії в позитиві, але саме вразливість енергопроводів з Азербайджану до Туреччини через територію Грузії з боку Росії надають Москві додаткові важелі впливу як на Туреччину, так і на інші безпекові кондиції в басейні Чорного моря.

Взагалі треба підкреслити, що на «передову» стратегічної культури впровадження як загальноєвропейської безпеки, так і чорноморської вже давно вийшов фактор взаємодії міжнародних акторів у сфері видобутку, транспортування і споживання енергоресурсів. Іншими словами, сучасна стратегічна концепція чорноморської регіональної безпеки (поза фактором військової агресії Росії щодо України), сфокусована на концепції «енергетичної безпеки» настільки, що в цьому випадку вже немає необхідності уточнювати, що безпека саме «енергетична»,³² а сам Чорноморський регіон фактично трансформувався вже в Чорноморсько-Каспійський та й став об'єктом енергетичної секьюритізації в глобальному вимірі. Уже в такому контексті Україна серйозно повинна задуматися про свою енергетичну безпеку, про її зміцнення через диверсифікацію джерел отримання енергоносіїв; про модернізацію всієї енергетичної інфраструктури шляхом упровадження енергозберігаючих технологій; про захист енергетичних інтересів за допомогою ринкових механізмів закріплення ціни на імпорتنі вуглеводні; робити ставку на розробку власних запасів нафти і газу та інших альтернативних джерел енергетичної сировини. Та, безумовно, пильно стежити за динамікою турецько-російських відносин.

Висновки. Проводячи вододіл «до» і «після» подій 2014 р., варто підкреслити, що зараз уже – «після», перед українським політичним керівництвом у справі подальшої реалізації чорноморського вектору зовнішньої політики стоять вкрай важливі завдання: провести «роботу над помилками» і зробити висновки від невикористаних раніше регіональних можливостей державницького потенціалу України. Адже окрім проблеми Криму та Донбасу, перед Україною все ще залишаються регіональні інтереси, раніше нереалізовані повною мірою. І звичайно, паралельно з цим необхідна розробка довгострокової стратегії повернення Кримського півострова під суверенітет України. У такому випадку, всім зацікавленим в успішній регіональній політиці і появі цілісної української чорноморської стратегії (можливо, у вигляді офіційної доктрини або концепції), на наш погляд, необхідно враховувати кілька ключових

концептуальних контекстів регіональної стратегічної культури, яка є сукупністю стратегічних культур чорноморських країн.

По-перше, з науково-практичної точки зору, крім нового стратегічного пріоритету – відновлення територіальної цілісності України – актуальним залишається необхідність співставлення сучасних регіональних відносин і внутрішньополітичних змін у державах Чорноморського басейну з глобальними наслідками системних криз останніх 30 років. Адже крах біполярного світу на рубежі 80-х - 90-х рр. XX ст. спочатку занурив Чорноморський регіон у вир політичної, економічної, ціннісної постбіполярної трансформації, а схожа за потужністю та сценарієм повернення до «холодної війни» найбільша постбіполярна криза з моменту анексії Криму тільки зараз виходить на свій пік.

По-друге, агресивна політика путінського режиму, на перший погляд, іде врозріз з логікою національного економічного інтересу до багатостороннього економічного співробітництва, оскільки спирається на логіку геополітичного домінування та силову реінтеграцію пострадянського простору. Однак, навіть така політика не позбавлена економічних амбіцій регіонального та глобального масштабу, що зараз притаманні Росії; Росії, яка шукає шляхи подолання економічної і політичної (само)ізоляції, в тому числі, намагаючись розколоти європейську й євроатлантичну єдність привабливими економічними перспективами відновлення співпраці з нею. При такому підході, в цілому поділяючи детерміністську тезу про те, що в основі політики лежить економічний інтерес, на наш погляд, як і раніше, на особливу увагу заслуговує вивчення сучасних глобальних економічних, і, перш за все, енергетичних стратегій. Вони все активніше проникають і вже динамічно діють тривалий час у басейні Чорного моря, через Південно-Кавказький регіон формуючи нову геоекономічну регіональну просторову реальність – Чорноморсько-Каспійський регіон. Не тільки регіональні актори, а й позарегіональні, включаючи енергетичні ТНК, що давно присутні на ринку вуглеводнів у басейні Чорного моря і на Каспії, готові досить жорстко відстоювати в цьому міжрегіональному просторі свої інтереси. І не тільки економічні. З огляду на це та в контексті подальшого вивчення стратегічної культури України, актуальним стає переосмислення традиційних механізмів впливу на регіональну та загальноєвропейську систему безпеки політичної боротьби, економічної співпраці та регіонального протистояння таких чорноморських центрів сили, як Туреччина і Росія. Нерозривно з цим логіка сучасних глобальних геополітичних процесів змушує нас поглянути на інтереси і «реальну» політику таких впливових позарегіональних акторів, як США, а в недалекому майбутньому й Китаю, ще пильніше. Адже сам Чорноморський регіон вже давно став про-

стором перманентної боротьби конкуруючих, хоча й нерівнозначних, інтеграційних процесів в економічні та військово-політичні структури. Втім, якою саме мірою і надалі тон подальшому розвитку Чорноморському регіону як політичній системі будуть задавати такі організації, як ЄС і НАТО, з одного боку, ЄАЕС з ОДКБ на чолі з Росією, з іншого – велике питання. Стратегічна культура України в епоху входження в «пост-постбіполярний» період своєрідного хаосу, коли постає питання щодо подальшої долі і ЄС, і НАТО, і США, і Росії, не може не шукати альтернатив ще донедавна сталим інтеграційним стратегіям сьогодення.

По-третє, варто звернути особливу увагу на проблему подальшого порівняння потенціалу співробітництва та конфліктності в Чорноморському регіоні навіть поза контекстом війни Росії проти України. Питання чорноморської безпеки, що в сучасних умовах розуміються максимально широко і зачіпають не тільки традиційний військовий компонент, виходять на передній план світових відносин. Теж саме стосується й економічної безпеки, виклики якої чітко проєктуються на чорноморські берега завдяки зростаючій глобальній конкуренції та тяжінню деяких впливових акторів до протекціонізму. Саме тут і зосередилася «міцна» суміш перспективних можливостей для співпраці, з одного боку, і загроз, що можуть дестабілізувати будь-яке перспективне поле взаємовигідної кооперації, з іншого. На жаль, сьогодні Чорноморський регіон можна віднести до одних з найбільш небезпечних регіонів світу з високим рівнем внутрішньорегіональної конфліктогенності. І це при тому, що через Чорне море мав би проходити не один каркас міжрегіональної системи безпеки, в тому числі, й енергетичної: як з Півночі на Південь, так і з Заходу на Схід. Крім того, до регіону все сильніше проникають тенденції глобального, якщо не протиборства, то, як мінімум, зіткнення інтересів. Саме Чорноморський регіон став першим і сьогодні по-суті залишається єдиним (крім локальної проблеми Косова на Балканах) європейським полем зіткнення глобальних стратегій безпеки США, НАТО і РФ у новий період вже «пост-постбіполярного» історичного витка. Не випадково він усе частіше асоціюється з початком нової «холодної війни». Як наслідок, Чорноморський регіон автоматично стає робочою студією для «обкатки» нових моделей багаторівневих стратегій безпеки, що мають діяти (або не діяти) в середньо- і довгостроковій перспективі. Чого тільки варте фактичне перетворення Кримського півострова Росією на «неприступну» військову фортецю з ризиком розміщення там ядерної зброї; й як наслідок відповідні ініціативи США та НАТО розмістити елементи ПРО в Румунії та Туреччині у відповідь. Таке небезпечне піке Чорноморського регіону в напрямку стрімкої гонки озброєнь, спровоковане

«жорсткою силою» Російської Федерації, не може не хвилювати чорноморські держави, в тому числі й Україну, яка, як і весь регіон, стає потенційною заручницею зовнішньополітичних інтересів сильніших держав уже на глобальному рівні.

По-четверте, питання сучасної глобальної геополітичної конкуренції, що відбиваються на багатьох регіонах світу, особливо на тих, де є економічна перспектива, переходять у площину ціннісних зіткнень різноманітних правових традицій, історій, культур, ментальностей. Чорноморський регіон не залишився на узбіччі загальносвітового процесу економічної глобалізації, що супроводжується перенесенням ідей ліберальної демократії – тих ідей, що сповідуються локомотивами глобалізованого світу, – в ті регіони, де такі ідеї або модифікуються, згідно з місцевою кон'юнктурою, або відкидаються зовсім. У Чорноморському регіоні, що трансформується, зосередилися і такі держави, які самі переживають непростий етап політичної, економічної, ціннісної трансформації, тому проникнення сюди демократичних традицій накладається на відсутність історичного досвіду реалізації демократичних цінностей. У результаті, практично всі чорноморські держави, і перш за все, Україна, переживають сьогодні драматичний процес революційного перелому в розвитку загальнорегіональної стратегічної культури. Культури, що тим не менш, повинна закріпити як регіон, так і ті чорноморські держави, які бажають цього, в інтеграційному полі цивілізованих акторів.

¹ Chappell L. Differing Member State Approaches to the Development of the EU Battlegroup Concept: Implications for CSDP / Laura Chappell // *European Security*. – 2009. – № 18 (4). – Р. 419.

² Глебов С. Постбіполярний регіоналізм як політична, світоглядна і функціональна парадигма / Сергій Глебов // *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки: монографія* / Ред. І. М. Коваль, О. І. Брусиловська. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. – С. 56.

³ Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України», 2 липня 1993 р. // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. – 1993. – № 37. – Ст. 379.

⁴ Украинская государственность в XX веке (Историко-политологический анализ) / Ред. А. Дергачев. – К.: Політична думка, 1996. – С. 84.

⁵ Там само. – С. 85.

⁶ Черніков І. «... Вирішили зміцнити між собою назавжди найкращі та сердечні відносини» / Ігор Черніков // *Політика і час*. – 1992. – № 4. – С. 37.

⁷ Закон України «О внешнеэкономической деятельности», 16 апреля 1991 г. // *Право и практика*. – 1997. – № 21. – С. 30.

⁸ Декларація про чорноморське економічне співробітництво, прийнята на найвищому рівні, 25 червня 1992 р. // *Політика і час*. – 1993. – № 1. – С. 85-87.

- ⁹ The Bosphorus Statement, Istanbul, 25 June 1992 // BSEC Handbook of Documents. Vol. 1. – Istanbul: PERMIS, 1995. – P. 9-10.
- ¹⁰ Декларація про чорноморське економічне співробітництво, прийнята на найвищому рівні, 25 червня 1992 р. // Політика і час. – 1993. – № 1. – С. 85.
- ¹¹ Glebov S. Russian Black Sea Fleet and Ukraine's Security Strategy: Agenda 2017 / Sergii Glebov // Military Bases: Historical Perspectives, Contemporary Challenges / NATO Science for Peace and Security Series E: Human and Societal Dynamics – Vol. 51 / Proceedings of the NATO Advanced research Workshop on Political and Societal Impact of Military Bases: Historical Perspectives, Contemporary Challenges, Lisbon, Portugal, 13-15 December 2007 / Ed. L. Rodrigues, S. Glebov. – Amsterdam: IOS Press, 2009. – P. 181.
- ¹² Кузьо Т. Чеченська криза і «ближнє зарубіжжя» / Тарас Кузьо // Політика і час. – 1995. – № 8. – С. 45.
- ¹³ Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной, 31 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 7. – С. 50-58.
- ¹⁴ Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины, 28 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 10. – С. 74-80; Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о параметрах раздела Черноморского флота, 28 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 10. – С. 34-37; Соглашение между правительством Российской Федерации и правительством Украины о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины, 28 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 10. – С. 80-83.
- ¹⁵ Чумак В. Роль России в Черноморском регионе, украино-российские отношения, вероятные интересы Москвы в Крыму / В. Чумак // Occasional Papers. – 1997. – № 6. – С. 51.
- ¹⁶ Там само. – С. 50.
- ¹⁷ Глебов С.В. Становление системы безопасности и сотрудничества в Черноморском регионе и роль Украины в этом процессе (1990-е годы): Дисс. / Сергій Володимирович Глебов. – Одесса, 2002. – С. 72.
- ¹⁸ Strekal O. The Crimean Conflict and Its Implications for Ukraine's National Security / Oleg Strekal // Stiftung Wissenschaft und Politik Projektpapier № 2. – Ebenhausen: Forschungsinsnitut fur internationale politik und sicherheit, 1994. – P. 7.
- ¹⁹ Кузьо Т. Конфлікт не владнати без компромісів / Тарас Кузьо // Політика і час. – 1994. – № 6. – С. 31.
- ²⁰ Виступ Малкольма Рифкінда, Державного секретаря у закордонних справах Великобританії та в справах Співдружності, в Українському інституті міжнародних відносин 4 вересня 1995 року // Політика і час. – 1995. – № 10. – С. 10.
- ²¹ Багров Н. Объект, предмет, базовые категории регионального геополитического анализа / Николай Багров // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 26. – С. 242.
- ²² Gilpin R. War and Change in World Politics:[monograph] / Robert Gilpin. – Cambridge, 1983. – P. 10.
- ²³ Farnsworth D. International Relations: [monograph] / David Farnsworth. – Chicago: Nelson-Hall Publishers, 1992. – P. 349.
- ²⁴ Hettne B. Globalization, the New Regionalism and East Asia / Bjorn Hettne // Glo-

balism and Regionalism. Selected Papers, delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September, 1996, Hayama, Japan / Ed. T. Tanaka, T. Inoguchi. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unu.edu/unupress/globalism.html>

²⁵ Singer M., Wildavsky A. The real World Order: Zones of peace / Zones of Turmoil. Revised Edition / Max Singer, Aaron Wildavsky. – Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1996. – 224 p.

²⁶ Багров Н. Объект, предмет, базовые категории регионального геополитического анализа / Николай Багров // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 26. – С. 244.

²⁷ Там само. – С. 244.

²⁸ Asmus R. Developing a New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region: Istanbul Paper #2 / Ronald Asmus. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gmfus.org/publications/article.cfm?id=48&parent_type=P

²⁹ Asmus R., Jackson B. The Black Sea and the Frontiers of Freedom / Ronald Asmus, Bruce Jackson // Policy Review. – June & July 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hoover.org/research/black-sea-and-frontiers-freedom>

³⁰ Тупота О. Концептуальное осмысление проблем безопасности в Черноморском регионе на примере деятельности Германского Фонда Маршалла (США) / Ольга Тупота // Флот 2017. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.flot2017.com/ru/analitics/1983>

³¹ Асмус Р. Евро-атлантическое Причерноморье / Рональд Асмус // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7699.html>

³² Глебов С. Энергетическая безопасность Европы: Черноморский транзитный контекст / Сергій Глебов // Чорноморська безпека. – 2012. – № 2 (24). – С. 18.

РОЗДІЛ 6

ЧИННИКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Ольга Брусиловська

Історія та міфологія відносин українців та росіян. Росія та Україна мають великий період спільної історії. Але сьогодні історія стала не тільки предметом гарячих обговорень, а перетворилася на один з тих «каменів спотикання», через які сторони очевидно не зможуть домовитися ще довгі роки. Серед найбільш болісних питань можна виділити такі.

Київ, сучасна столиця України, у РФ часто згадується як «мать городов русских» або як колиска російської цивілізації. Потужна держава Київська Русь була попередницею першої російської (Московське князівство) та української (Галицько-Волинське князівство) держав, колискою обох націй. Проблема № 1 у медійних дискусіях: хто ж є справжнім спадкоємцем Київської Русі? Оскільки питання сформульовано некоректно, відповідь має бути такою: Київська Русь була населена «руси-чами», яких можна вважати предками і російського, і українського народів, але не можна ототожнювати з жодним із них.

Після вторгнення монголо-татар історія росіян і українців почала рухатися різними шляхами. Пізніше українські землі стали частиною Литви, тому що Литовське князівство перемогло монгольську орду, а потім – Речі Посполитої (спільна держава Литви і Польщі). Російські землі були згруповані навколо Москви. Проблема № 2 у суспільних дискусіях: Наскільки обґрунтованими були претензії Москви на всі землі колишньої Київської Русі, виходячи з її позиціонування себе як головної православної держави («третій Рим») і захисника всіх православних народів? Тут знову слід зауважити некоректність питання, що хвилює обидва суспільства, адже слід вести мову не про обґрунтованість претензій, а тільки про реальні політичні та воєнні можливості Москви того часу.

Після того, як у 1654 р. була підписана Переяславська угода, Україна поступово до кінця XVIII ст. була поглинута Російською імперією. Проблема № 3 у дискусіях як науковців, так і пересічних громадян: Переяславська угода була «возз'єднанням» братніх народів або тимчасовим військовим союзом Московської держави та запорізьких козаків під проводом Б. Хмельницького? Історичні джерела свідчать, що Хмельницький розглядав угоду як тимчасовий військовий союз, але трактування її як «возз'єднання» було так глибоко вкорінене в радянській історіографії, що досі не піддається сумніву російським суспільством. Треба зазначи-

ти, що ця ілюзія служить знаряддям у свідомо побудованій ідеологічній доктрині сучасної РФ.

У 1932-1933 рр. Україна пережила Голодомор («Винищування голодом»), який був штучним голодом, що вбив до 7,5 мільйонів українців. З 2006 р. Голодомор був визнаний незалежною Україною та декількома іншими країнами як геноцид проти української нації. Вітчизняні вчені не погоджуються з природними факторами і поганою економічною політикою як головними причинами голоду, а вважають, що метою Й. Сталіна було остаточне руйнування українського селянства, яке розглядалося як потенційно нелояльне до радянської влади. Київський апеляційний суд 13 січня 2010 р. посмертно визнав Сталіна, Кагановича, Молотова, Косіора, Чубаря й інших функціонерів Комуністичної партії винними в геноциді проти українців протягом Голодомору.¹ Проблема № 4, що набрала міжнародного розголосу: чи дійсно Голодомор був геноцидом проти українців чи просто частиною сталінського плану колективізації сільського господарства (боротьба з «кулаками»)?

Проблеми історії, трансльовані, а скоріше спотворені засобами масової інформації, досить сильно впливають на взаємне сприйняття громадян обох держав.

Сприйняття відносин з Росією в Україні відрізнялося значною мірою за регіональною ознакою. Багато жителів східних і південних областей до 2014 р. вітали б більш близькі відносини з Росією. Центральні й особливо західні області (які ніколи не були частиною Російської імперії) виказували менш дружнє ставлення до ідеї зближення з Росією.²

У Росії, однак, не спостерігалось ніякої регіональної різниці в оцінках України. Згідно з соціологічними опитуваннями, росіяни взагалі стабільно показували більш негативне ставлення до України, аніж навпаки. У цілому спроби України переорієнтуватися на ЄС і НАТО оцінювались як антиросійські і ворожі. Це підживлювалося також обговоренням в Україні, чи потрібно надавати офіційний статус російській мові, чи робити її другою державною мовою.

В Україні і досі існує розкол на православний російськомовний Схід, Південь і переважно греко-католицький україномовний Захід. До 2014 р. цей чинник відігравав важливу політичну роль. За опитуванням 2010 р. близько 83% населення визначали себе як українці, але 14%, що чимало, – як росіяни. 40% називали себе прихильниками української православної церкви, але 25% - російської православної церкви. Що стосується мови, то й тут населення розділилося практично навпіл: 50% опитаних відповіли, що вважають своєю рідною мовою українську, 47% назвали такою мовою російську.³ Можливо, ці відомості теж спонукали кремлів-

ських ідеологів наполягати, що українці бажають возз'єднання з Росією, а українські можновладці стоять на заваді суспільним мріям.

Найбільш обговорювані в Росії проблеми, які шкодили Україні в очах росіян: можливе членство України в НАТО; спроби України визнати Голодомор геноцидом проти української нації; спроби реабілітувати Українську Повстанську Армію (УПА).

Останнє питання завжди залишалося найбільш складним для звичайних людей, особливо для людей старшого покоління, навіть в Україні. У Росії ж взагалі ніхто досі не може зрозуміти, що УПА була чимось набагато більшим, ніж партизани, які співробітничали з німецько-фашистськими окупантами. Серед рухів опору в Європі УПА була унікальною, тому що не мала жодної істотної іноземної підтримки. Її ріст і сила були відбиттям її популярності серед західних українців. Поза цим регіоном УПА не мала підтримки, отже, більшість східних українців розглядали ОУН-УПА як колабораціоністів і фашистів. 10 січня 2008 р. Президент Віктор Ющенко представив законопроект «Про офіційний статус борців за незалежність України з 1920-х до 1990-х рр.» Згідно з проектом, люди, які брали участь у політичних, партизанських, підпільних і бойових діях заради свободи і незалежності України (Українська Військова Організація, Карпатська Січ, ОУН-УПА, Українська Головна Визвольна Армія, так само як люди, які допомагали цим організаціям), повинні бути визнані ветеранами війни. На честь святкування національного Дня Єдності 22 січня 2010 р. Ющенко представив Степана Бандеру до звання Героя України посмертно. 15 травня 2015 р. Президент Петро Порошенко підписав законопроект, який забезпечував «суспільне визнання кожному, хто боровся за українську незалежність у ХХ ст.», включаючи УПА.⁴ У російських мас-медіа ця проблема, як і в цілому все, пов'язане з незалежністю України, подавалася виключно як робота «націоналістів». Російська публіка вважала, що українська політична еліта – це єдина річ, що блокує «сердечне бажання простих українців возз'єднатися з Росією». При цьому деякі представники російської політичної еліти весь час продовжували стверджувати, що українська мова – це лише російський діалект, що Україна (як і Білорусь) повинна стати частиною Російської Федерації. У червні 2010 р. Міхаїл Зурабов, тодішній російський посол в Україні, заявив: «Росіяни й українці – це одна нація з деякими нюансами й особливостями».⁵ До того ж українська історія не розглядалася як окремий предмет у російських університетах, а завжди включалася в історію Росії.

Усі ці проблеми сьогодні є особливо важливими в контексті розуміння відмінності культур, у тому числі стратегічної культури обох народів,

тих обмежень, які громадяни РФ і України покладають на можливості еліт щодо політичного вибору.

Разом з тим, ці обмеження є прямо пропорційними ступеню демократичності держави. Отже, помітною є така еволюція: зростання впливу громадянського суспільства в Україні, і водночас поступове падіння його впливу в РФ. У Росії сьогодні неможливо в науковому руслі писати про альтернативні трактування цих проблем, в Україні ж вони стали предметом численних політичних спекуляцій, розділення суспільства за принципом «поганий» – «гарний» українець, «зрадник» або «патріот».

На історичні проблеми народів накладає свій відбиток і різниця їхніх ментальних особливостей.

Ідентичність російського народу визначають наступні фактори: «Великий простір»; невизначеність Росії в її нинішніх кордонах; те, що Росія ніколи не була етнічною державою до 1991 р.; східнослов'янська ідея; боротьба ідеї цивільної нації («ми всі – росіяни») з ідеєю етнічної держави («Росія для руських»); ортодоксальність (традиційна віра); ідея «співвітчизників» (компатріотів), які визначаються вживанням російської мови.

Ідентичність українців є насамперед плюралістичною. Вона заснована не тільки на етнічності й мові, але визначається впливом таких чинників як регіональна приналежність, різниця історії (входження в імперію Романових або Габсбургів, раніше – входження в Річ Посполиту або «Дике поле»), релігія (три православні церкви, греко-католицька, протестантська церква, іудаїзм євреїв, сунітський іслам кримських татар), клановість регіональних економік.

Ідентичність українців суттєво відрізняється від російської ступенем своєї рухливості, тим фактором, що її формування взагалі ще не закінчено. Сьогодні на її зміни насамперед впливає політична культура (козацька традиція бунтарства), сучасний політичний режим (недосконалий конкурентоспроможний авторитаризм), поточний конфлікт, російський тиск, російська мова, незначний прогрес у напрямку входження до західних структур, відсутність прогресу у внутрішньополітичних змінах, корупція. Таким чином, Україна тільки зараз стає політичною і цивільною нацією, що накладає істотний відбиток на проблему стратегічного вибору й успішність зовнішньої політики держави.

Разом з тим, слід зазначити, що сильні і слабкі сторони такого стану практично врівноважуються. Недосконалий або конкурентоспроможний авторитаризм запобігає об'єднанню влади в руках прихильників твердої руки, після кожного очевидного великого досягнення уряд стає твердішим, олігархи контролюють основні мас-медіа, але існує багато альтернативних джерел інформації. Основна слабкість – Україна залишається на сьогодні розділеною нацією, і цей поділ легко експлуатується зовнішніми силами.

Україна не може вирватися з клітки залежності в галузі енергетики; вона бідна ресурсами, в ній відсутній реальний «соціальний контракт» (суспільний договір за Ж.-Ж. Руссо) і ефективна державна безпека. Отже, Україна може ще довго коливатися між демократією й авторитаризмом, але немає причин uważати, що перемога авторитаризму можлива, як це відбулося в Росії.

Таким чином, розвиток сучасних російського та українського суспільств, переобтяжений не тільки соціально-економічними та політичними проблемами, але й великою кількістю міфів, що негативно впливають на сприйняття одним одного, демонструє негативну динаміку. Почуття єдності, породженої спільним радянським минулим, навіть посткомуністичної ностальгії, поступово зникає; йому на зміну прийшли пошуки нової ідентичності, драматичні для обох суспільств. Вони тим більше багаті на взаємну недовіру, чим ближчими народи відчували себе в минулому. У такому жорсткому сценарії «ментального розлучення» немає нічого оригінального; в історії подібні речі відбувалися вже не раз (наприклад, у Новий час чехи тим більш затято виборювали свободу від австрійців, чим більше часу прожили в імперії Габсбургів і чим більше запозичували з багатой імперської культури).

Розвиток україно-російських відносин у 90-х рр. XX – на початку XXI ст. Відносини Росії й України перетворилися на міжнародні відразу після розпуску Радянського Союзу і виникнення на політичній мапі світу нових незалежних республік (Білоруські угоди 8 грудня 1991 р.).

Росія негайно відкрила посольство в Києві та консульства в Харкові, Львові й Одесі. Україна – посольство в Москві та консульства в Ростові-на-Дону, Санкт-Петербурзі, Єкатеринбурзі, Тюмені і Владивостоку. Однак, 23 лютого 2014 р. російського посла в Україні Міхаїла Зурабова було відкликано; тимчасовим повіреним Росії в Україні був призначений Андрей Воробйов, який помер 30 травня 2016 р. Екстраординарний і повноважний посол України в Росії, Володимир Єльченко, був відкликаний у березні 2014 р. у зв'язку з початком російської агресії в Криму. Водночас посольство України в Росії продовжує функціонувати; з січня 2016 р. тимчасовим повіреним України в Росії став Руслан Німчинський.

Існують різні оцінки цієї ситуації. Так, представник «Батьківщини» Олена Шкрум не один раз висловлювала подив, що Україна не повністю відкликала дипломатичних представників з Росії, у той час як РФ здійснює пряму агресію проти України: «Для мене дивно, чому ми не відзивали послів і чому ми не доручили захищати наші інтереси, наприклад, Швейцарії. Це – нормальна практика».⁶ 15 березня 2016 р. у Верховній Раді був зареєстрований законопроект про переривання дипломатичних відносин з Росією.⁷ Поточна ситуація все ще подібна до формули Троцького часів Першої світової війни «ні миру, ні війни», яка, треба підкреслити, історично себе не виправдала. При цьому очевидно, що заморожу-

вання дипломатичних відносин не дозволяє захищати елементарні права українських громадян у РФ. Наприклад, 16 березня 2016 р. у Грозному при нападі на Ігоря Каляпіна, голову Комітету із запобігання тортурам, був поранений український консул Олександр Ковтан, який був там у зв'язку із судом над Миколою Карпюком і Станіславом Клихом.⁸ Це не викликало жодних відповідних кроків з боку обох МЗС.

Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, підписаний у Києві 31 травня 1997 р., встановив принципи стратегічного партнерства, визнання недоторканності існуючих кордонів, поваги до територіальної цілісності і взаємні зобов'язання не використовувати свою територію, щоб шкодити безпеці один одного.⁹ Договір був ратифікований Федеральними Зборами Російської Федерації 2 березня 1999 р. і денонсований Державною Думою РФ 31 березня 2014 р. Україна в лютому 2015 р. заявила про припинення дії окремих положень Договору 1997 р., що пов'язані із статусом Криму.¹⁰ Отже, і ця ситуація викликає подив своєю невизначеністю.

Росія й Україна поділяють 2 295 кілометрів кордону. Але цей кордон дотепер залишається прозорим; російські збройні загони легко йдуть в Україну і вертаються назад. У 2014 р. український уряд оприлюднив план будівництва захисної стіни по кордону з Росією, названий Проект «Стіна». Таке будівництво коштувало б майже 520 млн. дол. і вимагало б чотири роки.¹¹ Але проект перетворився на черговий «довгострій». Більше того, протягом 2016-2017 рр. у результаті протиправної діяльності посадових осіб Державної податкової служби і суб'єктів приватного сектора при виконанні робіт з інженерно-технічного облаштування українсько-російського державного кордону, територій, прилеглих до районів проведення антитерористичної операції (АТО) і анексованого Росією Криму («Стіна»), було привласнено понад 100 млн. гривень бюджетних коштів.

Після розпуску Радянського Союзу на українській території було майже 5 тис. одиниць ядерної зброї (приблизно третина радянського ядерного арсеналу) й Україна вважалася третьою у світі ядерною державою.¹² У 1992 р. Україна погодилася добровільно вилучити більш ніж 3 тис. одиниць тактичної ядерної зброї. Після підписання Будапештського Меморандуму (5 грудня 1994 р.) про гарантії безпеки від США, Великобританії й Росії, а потім подібних угод із Францією і Китаєм, Україна погодилася знищити решту своєї ядерної зброї та приєднатися до Угоди про нерозповсюдження ядерної зброї.¹³ Однак, на сьогодні стало очевидним, що меморандум не спрацював як гарантія української безпеки.

Протягом 1990-х рр. обидві країни поряд з іншими пострадянськими державами заснували Співдружність Незалежних Держав і заново налагодили ділові стосунки. Незважаючи на протиріччя щодо острова Туз-

ла, відносини з РФ поступово поліпшувалися в роки правління Леоніда Кравчука (1991-1994) і Леоніда Кучми (1994-2004).

Ці відносини будувалися насамперед на економічній основі. У той час як російська частка в експорті України поменшала з 26,2% у 1997 р. приблизно до 23% у 1998-2000 рр., частка російського імпорту залишалася стійкою: 45-50%. Рівень імпорту з Росії залишався на високому рівні через велику залежність від енергетичних ресурсів Росії. Тим часом, прогрес в економічній інтеграції з Росією був проблематичним значною мірою через політичні причини. РФ широко використовувала заборону на імпорт до Росії деяких товарів як політичний інструмент. Наприклад, була заборона ввозу молочної та м'ясної продукції з України.¹⁴ На 2004 р. 84% українського експорту припало на інші ринки, окрім Росії. Основна причина відносного зниження експорту в Росію полягала переважно в потребі РФ товарів західних стандартів, а також у поступовому послабленні зв'язків між підприємствами на пострадянському просторі. Однак, залежність України залишалася особливо сильною в енергетичній сфері: до 70-75% щорічно використаного газу і близько 80% нафти йшло з Росії. У 2002 р. російський уряд брав участь у фінансуванні будівництва атомних електростанцій у Хмельницьку і Рівному. Росія залишалася головним ринком для українських металів, прокату сталі і труб, електричних машин, верстатів і устаткування, продовольства, виробів хімічної промисловості. Це був ринок збуту більше ніж дев'яти десятих виробництва українських товарів. Незважаючи на уповільнення темпів розвитку, Росія посідала четверте місце як інвестор в українську економіку (після США, Нідерландів і Німеччини): 150,6 млн. дол. США з 2,047 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій, які Україна одержала до 1998 р.¹⁵

Але політичні відносини України з РФ були складними завжди; періоди напруженості та прямої ворожнечі змінювалися періодами відносно спокою. Замість того, щоб намагатися інтегруватися із Заходом, Росія поставила на меті створення системи з центром у Кремлі на території майже всього колишнього СРСР. У цьому світогляді Україна зайняла видатне місце. Росія не прагнула «возз'єднання» з Україною. «Лідери та еліта Росії бачать Україну як суму прибуткових активів і привабливих можливостей, а не як територію, що повинна бути фізично приєднана до Росії».¹⁶ Однак, значна частка росіян бачила Україну як відокремлену державу, а не як чужу іноземну країну. Багато українців, своєю чергою, дотримувалися аналогічного ставлення до Росії.

Значення України для Росії, в першу чергу, визначалося кількома ключовими чинниками. Найважливішим серед них є позиція України як транзитного коридору для російських нафти і газу на шляху до клієнтів у ЄС. Лише на щабель нижче йдуть різні економічні активи в Україні, від металів до телекомунікацій, що становлять інтерес для бізнес-груп Росії. Крім

того, Україна є домом для найбільшої частини російськомовного населення за межами РФ, яке проживає на Сході та Півдні України. Нарешті, Російська православна церква розглядає Україну, разом із самою Росією і Білоруссю, як невід'ємну частину своєї «канонічної території».

Докорінні зміни у зовнішній політиці Росії відбулися не відразу після приходу Володимира Путіна до влади. Але між 2003 і 2005 рр. Кремль визначив Росію як самостійну велику державу, наполягаючи на тому, щоб і Сполучені Штати, і Європейський Союз ставилися до Росії як до рівного партнера.¹⁷ Зовнішня політика Росії знову стала більш напористою. Інтереси Росії все частіше формулювалися в конкретних економічних умовах, із застосуванням економічних санкцій. Вважаючи надлишок енергії своєю основною перевагою, уряд Росії прагнув забезпечити свою домінантність у енергетичному секторі країни.

Великою проблемою стали енергетичні поставки, оскільки ще радянські нафто- та газопроводи у Західну Європу проходили через Україну. Після того як нові угоди ввійшли в силу, газові борги України були заплачені передачею Росії ядерної зброї, що Україна успадкувала від СРСР (у т. ч. стратегічні бомбардувальники Ту-160).¹⁸

Та найбільш гострі суперечки точилися навколо Криму. По-перше, це було питання про приналежність Криму, яким УРСР управляла з 1954 р. У результаті угод 1990-х рр. Крим залишився частиною України, але одержав республіканський автономний статус. По-друге, суперечка велася навколо Севастополя як бази Чорноморського флоту. Місто разом з іншими частинами України брало участь у національному референдумі щодо незалежності України і 58% його населення висловилися на користь знаходження у складі Української держави.¹⁹ Однак Верховна Рада Росії зажадала повернути місто в 1993 р. Після декількох років інтенсивних переговорів у 1997 р. проблема була вирішена компромісом: Чорноморський флот був поділений, деякі з морських баз у Севастополі здані в оренду російському флоту до 2017 р.

До початку 2000-х рр. Москва, по суті, погоджувалася з геополітичними хитаннями Києва між Росією і Заходом. Проте, у 2003 р. вона зробила спробу прив'язати Україну ближче до себе. Проект СЕП Росії, Білорусі, Казахстану і України, який спочатку призводить до економічного союзу, а зрештою до створення політичного та безпекового угруповання під егідою Москви, був створений з явною метою відсунути Україну подалі від ЄС і НАТО.²⁰ Цей проект, проте, був заснований на помилковій передумові; Москва дізналася про це важким шляхом фіаско під час президентської виборчої кампанії 2004 р. в Україні, що закінчилася Помаранчевою революцією.

Розробляючи свою стратегію напередодні президентських виборів 2004 р. в Україні, Кремль зробив величезний прорахунок. Він поклався

на єдиного кандидата від «партії влади», висунутого попереднім президентом Л. Кучмою. Прем'єр-міністр В. Янукович вважався проросійським політиком. Але щоб бути щиро і послідовно проросійським, а не просто розігравати російську карту, треба відмовитися від України та побажати її включення до складу Росії. Так, Леонід Кучма, вперше обраний у 1994 р. як дружній Росії кандидат, дуже скоро виявив себе важким партнером для Кремля. Сам Путін засвідчив ненадійність Кучми на його зустрічі з новим Президентом України В. Ющенком в Астані в січні 2005 р.²¹ Гліб Павловський, кремлівський політтехнолог, що працював на Януковича від імені Кремля, зазначив, що умови його контракту з адміністрацією президента Росії включали забезпечення перемоги на виборах, які він підготував (хоча це було оскаржене українською опозицією), але не перешкоджання революції.²² Пізніше Кремль зробив ще одну помилку, хибно розуміючи революцію, як «спецоперацію», режисовану США. До весни 2005 р. їх самовпевненість впала до найнижчого рівня з моменту приходу Путіна до влади.

Еволюція україно-російських відносин після 2004 р. Після Помаранчевої революції 2004 р. загострилися відразу кілька проблем двосторонніх відносин, включаючи бажання України приєднатися до НАТО і газова суперечка. Багато аналітиків наголошують на суб'єктивному факторі й вважають, що відповідальність за погіршення відносин лежить на президентах В. Ющенку і В. Путіні, а також войовничому мері Москви Ю. Лужкові та на міністрі закордонних справ України Б. Тарасюку і лідері парламентської опозиції Ю. Тимошенко.²³

На нашу думку, набагато важливішими були інші моменти. По-перше, це почуття загрози для режиму, що охопило Кремль після української революції. Демократичний розвиток України – хоче вона того чи ні – впливає на внутрішній соціально-політичний розвиток у Росії. Тобто український Майдан 2004 р. став можливим і, з точки зору можновладців, найбільш небажаним прикладом для російського суспільства. По-друге, в РФ побоювалися, що кінцевою метою США та ЄС є сприяння зміні режиму шляхом організації кольорової революції в самій Росії.²⁴ Отже, якщо раніше російська політична еліта була оптимістичніше налаштована щодо ЄС, розглядаючи його як більш м'який союз, ніж НАТО, то після Помаранчевої революції Кремль виступив проти подальшого розширення ЄС на Схід, навіть якщо б така перспектива була дуже далекою. Отже, Україна, як і Центральна Азія та Південний Кавказ, розглядалися Кремлем як «поля бою» із Заходом. Для Кремля це значно підвищувало «ціну» поразки на цих теренах.

Зміцнивши свої позиції за кілька перших років, Путін зробив ставку як на традиційний російський патріотизм, так і на новий постімперський націоналізм. Офіційний націоналізм Кремля знайшов своє ви-

дображення в таких поняттях-близнюках як «суверенна демократія» і «енергетична супердержава», що вийшли на перший план у 2005 р.²⁵

Незабаром, після Помаранчевої революції, Москві стало зрозуміло, що перемога Ющенка не була кінцем світу; треба було тільки змінити умови великої гри. Нова тактика Москви базувалася на чотирьох ключових елементах: 1) ігнорувати київську прозахідну політику, особливо, амбіції стосовно НАТО на офіційному рівні; 2) провокувати дестабілізацію всередині України, поглиблюючи історичний поділ країни та стримуючи рух до НАТО; 3) використовувати прямий економічний, соціальний і культурний тиск як інструмент зовнішньої політики; 4) пропонувати допомогу в забезпеченні безпеки України за допомогою різних форм співпраці з СНД або двосторонніх каналів.

Чимала група розбіжностей у російсько-українських відносинах була пов'язана з російською військовою базою в Криму, і з базуванням Російського Чорноморського Флоту (ЧМФ) в Севастополі, зокрема. З часу російсько-українського договору 1997 р. Україна розглядала величезну кількість суперечок, викликаних розміщенням ЧМФ в Україні, що не отримали остаточного рішення. На технічному рівні основні питання, що викликали стурбованість, включали статус і функціонування російських військових трибуналів у Криму, переміщення гідрографічного та навігаційного обладнання в Україну, інспектування ЧМФ Україною, кількість військового контингенту, який розміщувався в Україні, інвентаризацію займаної площі та обладнання, зданого в лізинг ЧМФ, а також угоду про спільні дії в екстрених випадках. Деякі з вищевказаних питань, наприклад, переміщення гідрографічного та навігаційного обладнання в Україну, були принципово виключені російською стороною з програми російсько-української підкомісії щодо російського ЧМФ до закінчення терміну лізингу в 2017 р.²⁶ Інші питання, такі як режим перетину кордону для російських військових і модернізація флоту, були змістом переговорів найвищого рівня.

На політичному рівні одне питання швидко стало дуже популярним у Москві, особливо у світлі президентських виборів 2008 р. в Росії. Під час щорічної телефонної розмови Путіна з російськими громадянами в жовтні 2006 р., він припустив можливість розширення базування ЧМФ в Криму і після офіційного закінчення договору в 2017 р.²⁷ Московська риторика служила не тільки внутрішнім російським цілям. Пропозиція про допомогу в безпеці була логічним продовженням добре організованих масових протестів проти навчань Сі Бриз у Криму в 2006 р. Такі протести закінчилися першим з 1997 р. скасуванням спільних військових навчань з США та іншими країнами НАТО за програмою «Партнерство заради миру». Російські розвідувальні служби та персонал ЧМФ безпосередньо брали участь у підготовці антинатовських атак спільно з Партією Регіонів Януковича, яка потім проводила антинатовську політику в Україні.²⁸

Метою Москви стала дружба і нейтральна Україна, тобто пізня версія Фінляндії, розташованої між Росією і Заходом. Для Росії принциповим стало питання про продовження права на базування Чорноморського флоту в Криму після 2017 р., коли поточний договір закінчувався. Також важливим для РФ було збереження використання двох радарів раннього попередження в Мукачеві та Севастополі, які РФ орендувала в Україні. Ще одним постійним подразником був кордон в Азовському морі, в районі Керченської протоки.

«Крапкою неповернення» для українсько-російських відносин став 2008 р. Він почався з того, що в лютому Росія в односторонньому порядку вийшла з українсько-російської міжурядової угоди по SPRN, підписаної в 1997 р.

Протягом російсько-грузинської Восьмиденної війни відносини між Україною і Росією остаточно погіршилися. Нові українські інструкції для російського чорноморського флоту вимагали, щоб флот спочатку одержав дозвіл на перетин українського кордону; Росія відмовилася їх виконувати. Росія звинуватила Україну в продажі нею зброї Грузії й у тому, що 200 членів УНА-УНСО й УПА боролися на грузинській стороні. Міністр оборони України Юрій Єхануров заперечував, що українські військові були в Грузії, і що Україна передавала їй зброю; передачі військового устаткування між Україною і Грузією проводилися відповідно до раніше встановлених контрактів, законів України та міжнародних угод.²⁹

Київський політолог Олександр Сушко у серпні 2008 р. написав про можливий сценарій російської стратегії: «Якщо Захід вибачить Росії грузинську війну, «миротворче» вторгнення на територію України стане просто питанням часу. З моменту, коли Росія почала масове вторгнення регулярної армії на грузинську територію, конфлікт перетворився на геополітичну війну, націлену на руйнування існуючого світового порядку. У остаточному підсумку, реваншистська стратегія може призвести до знищення російської державності, однак, перш, ніж це трапиться, спалахнуть множинні локальні конфлікти, усуваючи рудименти незалежності сусідніх країн... Росіяни навмисно готують себе до війни з Україною. У Росії відсутність війни викликає хвилювання, нестійкість і зниження почуття національної гордості. Періоди національного ентузіазму були майже повністю пов'язані з війнами. Путін почав із Чечні, Медведєв із Грузії. Гасло: «Там наші громадяни!» допомагає створити почуття квазі-законності, що є достатнім для російських громадян. Вони скажуть у найкращому разі: «Американці роблять те ж саме». У випадку початку воєнних дій проти України звичайні російські громадяни підтримають своє політичне керівництво. Їм будуть говорити, що це не війна проти братнього народу, а війна проти «злочинного уряду».³⁰

З 2008 р. особливо важливим для розуміння двосторонніх відносин стає міжнародний контекст. Росія відкрито виступила проти однополярного світоустрою, заявивши про свою готовність повернутися на арену як наддержава з глобальними інтересами. І якщо США підтримали Україну в бажанні приєднатися до НАТО в січні 2008 р., коли Україна прагнула одержати «План дій щодо членства в НАТО», то для Росії було важливим рішуче виступити проти будь-якої євроатлантичної перспективи для України і Грузії. Згідно зі стенограмою промови Путіна на зустрічі на вищому рівні Ради Росія - НАТО в Бухаресті в 2008 р., Путін говорив про відповідальність Росії за етнічних росіян в Україні і переконував НАТО діяти продумано; згідно зі ЗМІ, він навіть конфіденційно натякнув американській колезі про можливість для України втратити цілісність у випадку її вступу в НАТО. Згідно з витоком дипломатичних документів у Сполучених Штатах, Путін «кинув виклик територіальній цілісності України, говорячи, що Україна була штучним утворенням, зліпленим після Другої світової війни з клаптиків територій Польщі, Чеської Республіки, Румунії й особливо Росії («від Росії Україна одержала всю східну і південну частину, і до сьогодні третина населення її – росіяни, а в Криму навіть 90%»))». ³¹

У січні 2009 р. суперечка щодо цін на природний газ вилилася у «газову війну»: експорт російського природного газу через Україну був закритий. Відносини ще більше погіршилися у лютому 2009 р. після заяви російського президента Дмитра Медведєва, що Україна повинна компенсувати газові втрати європейським країнам. Після того, як 23 березня 2009 р. був опублікований план модернізації інфраструктури природного газу України за участю ЄС, російський міністр енергетики С. Шматко сказав, що це шкодить інтересам РФ. Згідно з Путіним, «взагалі обговорювати такі проблеми без основного постачальника просто несерйозно». ³² Залучення ЄС до українських реформ призвело до того, що якщо спочатку тільки НАТО розглядалася як ворог РФ, то тепер ним став і ЄС.

Цей рік став піковим з точки зору інформаційної війни, яку проводили російські ЗМІ проти України, одностайно зображуючи її як агресивну й жадібну державу, що прагнула одночасно приєднатися до ворогів Росії й експлуатувати дешевий російський газ. Із цього моменту РФ стала розробляти кілька проектів, покликаних перенаправити газові потоки в обхід України (Південний потік, Північний потік).

У липні 2009 р. під час обговорення в Державній Думі теми 300-ої річниці Полтавської битви, заступник голови С. Багдасаров сказав, що «наступні президентські вибори в Україні... будуть нашою Полтавою № 2». ³³ У цей час 80% росіян підтримували політику Путіна щодо України.

11 серпня 2009 р. президент Д. Медведєв на вебсайті Kremlin.ru розкритикував Ющенка за погіршення відносин Росії й України й «антиросійську позицію української влади». Медведєв навіть оголосив,

що не буде посилати нового посла в Україну до поліпшення відносин.³⁴ Усі їхні надії були пов'язані з новими президентськими виборами, які Янукович зміг виграти не стільки завдяки російській підтримці, скільки через внутрішні розбіжності в середовищі українських «західників».

Згідно з Тарасом Кузьо, Віктор Янукович (2010-2014) був найбільш проросійським і прорадянським президентом в Україні.³⁵ З моменту приходу до влади він виконав усі вимоги, висунуті РФ. 22 квітня 2010 р. Янукович і Медведєв підписали угоду про оренду російської військово-морської бази в Севастополі на наступні 25 років. Харківський договір був ратифіковано вже 27 квітня.³⁶ У відповідь Україна одержувала знижки на поставки природного газу, що становили 100 дол. за кожен тисячу кубічних метрів.

Після прийняття Верховною Радою у липні 2012 р. закону Ківалова-Колесніченка «Про державну мовну політику в Україні» державний статус української мови став фікцією. Не менше 80% періодичних видань в Україні були російськомовними. Радіо і телебачення були переповнені російськими виробами. Взагалі протягом усього періоду незалежності українці дивилися переважно російські телевізійні канали, які прищеплювали російський менталітет і підживляли українську ідентичність.³⁷

На цей момент приблизно 70% економічного потенціалу України управлялося російським капіталом. Протягом останніх 10 років у Верховній Раді і в уряді «регіонали» і комуністи створили потужне проросійське лоббі. Російські спецслужби встановили контроль над силовими структурами України – армією, поліцією та службою безпеки.

17 грудня 2013 р. здавалося, що останній бій за Україну закінчено, Янукович відмовився від підписання Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом, одержавши за це нову угоду з РФ. Президент Путін погодився надати Україні 15 млрд. дол. фінансової допомоги і 33% знижку на природний газ.³⁸ Угода була підписана на тлі масових протестів в Україні під гаслом зближення з Європейським союзом. Фактично було дві хвили вуличних дій у 2013 р. – у квітні і листопаді; остання відома як Євромайдан.

Перш, ніж Янукович ганебно залишив Київ, Москва заявила, що не буде втручатися у внутрішній конфлікт в Україні і обвинувачувала у втручанні західні країни, що демонстрували солідарність із Майданом. Москва вважала, що Янукович здатен відновити контроль над країною. Але цього не сталося. Тож Євромайдан викликав заздалегідь сплановані Кремлем політичні й економічні заходи, що розглядалися як відсіч глобальному супротивнику – Заходу – на території своїх життєвих інтересів, в Україні. Росія віддала перевагу жорсткій силі. Мало хто передбачав, що як тільки новий уряд буде сформований в Україні, Кремль перейде до неспровокованого збройного втручання. Чому Москва пішла на це? На нашу думку, якби в той момент їй не вдалося змінити вектор

розвитку системи міжнародних відносин, то не тільки будь-яка подальша активність на просторі СНД могла б стати безглуздою, а й РФ поступово втратила б надію на відновлення статусу наддержави, а саме ця надія є підґрунтям стратегічної культури Росії.

Російсько-український конфлікт. Путін щодо походження російсько-українського конфлікту пояснював, що він був викликаний поспіхом, з яким Європейський Союз прагнув до асоціації з Україною. «Це було неприпустимо для Росії, тому що зазіхало на її інтереси в сусідній державі». Н. Патрушев, секретар Ради Безпеки Російської Федерації, інтерпретував події в Україні, як «наступні кроки за планом руйнування Радянського Союзу й потім Росії».³⁹ У цьому контексті анексія Криму і конфлікт навколо «Новоросії» – це тільки окремі інциденти в «холодній війні» Росії із Заходом. Умовно її початок можна віднести ще до першого президентства Путіна і президентства Дж. Буша – мол. Буш в одній зі своїх промов 2004 р. заявив: «Я вважаю, що Бог насадив у кожному людському серці бажання жити вільно. І навіть коли це бажання розтоптувалося тиранією протягом десятиліть, воно підніметься знову».⁴⁰ Намір США сприяти поширенню демократії в усьому світі був сприйнятий Росією як вторгнення Заходу в зону, що розглядалася як зона її життєвих інтересів («близьке зарубіжжя»). Російські доктринери стверджують, що, борючись із ліберальною глобалізацією, Росія насамперед протистоїть анархізму («глобальному Майдану», запереченню всіх ієрархічних правил) та захищає суверенітет і право націй вибрати їхні власні цінності. Нова «холодна війна» стала насамперед війною інтерпретацій. Власна інтерпретація примножується всіма можливими способами, тоді як «чужа» інтерпретація маргіналізується. Ціль полягає в тому, щоб нейтралізувати ворога, підтримати союзників і виграти невирішені суперечки.⁴¹ У лютому 2014 р. Кремль почав використовувати цілий арсенал засобів щодо подальшої дестабілізації ситуації в Україні. Насамперед було оголошено, що в Україні відбулося неконституційне збройне захоплення влади, хоча обрана в жовтні 2012 р. Верховна Рада продовжувала працювати в повному складі. Потужна пропагандистська машина Кремля нарошувала оберти. Використовуються всі мас-медіа, особливо Інтернет і супутникове телебачення. «Русский мир» з 2007 р. є аналогом British Council, «Россотрудничество» з 2008 р. є аналогом USAID. Була задіяна також міць Російської православної церкви і так званих неурядових організацій.⁴²

У березні 2014 р. Російська Федерація майже без єдиного пострілу анексувала Крим.⁴³ 6 березня 2014 р. Парламент Криму прийняв резолюцію № 1702-6/14, що передбачала референдум. Влаштований з 10-денним повідомленням, референдум характеризувався повною непрозорістю щодо складу списків виборців і виборчих комісій, так само як і відсутністю міжнародних спостерігачів. Крім того, ініціатива не пропонувала

виборцям вибір статус-кво, залишаючи тільки дві можливості: 1) приєднання до Російської Федерації як суб'єкта федерації; 2) повернення до Конституції Криму 1992 р. як «невід'ємної частини України».⁴⁴ Референдум був проведений тільки на Кримському півострові, що суперечить Конституції України, оскільки питання про зміну кордону можуть бути вирішені тільки на національному референдумі. По-друге, кримські татари бойкотували референдум. По-третє, референдум був проведений під прицілом так званих «зелених чоловічків», фактично російських бійців, які пізніше одержали медалі честі від Путіна за те, що «повернули Крим». І нарешті, кримський референдум був сфальсифікований. Згідно з офіційною інформацією 123% жителів Севастополя проголосували за приєднання до Росії. Фактично, анексія Криму ніколи не визнавалася міжнародним співтовариством, навпаки, вона була оголошена правопорушенням Генеральною Асамблеєю ООН, яка підтримала територіальну цілісність України. 27 березня 2014 р. ГА ООН передала дорадче Рішення 68/262, яким оголосила кримський референдум недійсним і приєднання Криму правопорушенням Росії. Петро Порошенко, обраний новим президентом 25 травня 2014 р., на сесії ПАРЄ 26 червня 2014 р. заявив, що двосторонні відносини з Росією не можуть бути нормалізовані, поки Росія не поверне Україні контроль над Кримом.⁴⁵

Путін не міг прийняти втрату України і діяв відповідно. Заколот на Донбасі готувався російськими спецслужбами багато років і став можливий тільки завдяки прямій військовій агресії Росії. На початку повстання на Донбасі сепаратисти досягли успіху, тому що поліція і служба безпеки в Донецькій і Луганській областях майже повністю перейшли на сторону сепаратистів. Завдяки підтримці комуністів і «регіоналів» були проголошені «Донецька Народна Республіка» і «Луганська Народна Республіка». 11 травня 2014 р. був проведений «референдум» про їхню незалежність. Лідери сепаратистів дійшли згоди щодо об'єднання цих «республік» у федеральну державу «Новоросія».

Поняття «Новоросія» означає конфедерацію самозваних республік Донецька та Луганська. Путін уперше назвав цю частину України «Новоросією» 17 березня 2014 р., після анексії Криму, і 11 вересня він відвідав церкву в Москві, щоб «запалити свічі на згадку полеглих у боротьбі за Новоросією».⁴⁶ Сьогодні «Новоросія» є прикладом псевдо-реальності; вона у душі імперських амбіцій і «руського мира» співвідноситься з таким історичним поняттям як *Rex Romana*. Це ідеї, що служать, щоб створювати нові міфи.⁴⁷

На відміну від ситуації в Криму, на Донбасі українська армія активно пручалася, поступово збільшуючи боєздатність. Десятки тисяч добровольців пішли в Національну гвардію. З іншого боку, громадяни на Південному Сході залишалися пасивними, що стало неприємним сюрпризом для Путіна; щоб допомогти повстанню було направлено безліч

офіцерів спецслужб і десятки тисяч бійців. Сепаратисти продовжували одержувати зброю, боєприпаси і фінанси в достатніх кількостях через прозорий російсько-український кордон. Але всередині РФ підтримка відкритої війни знизилася з 70% у квітні 2014 р. до 30% на початку 2015 р.⁴⁸ Пік показників смертності в серпні-вересні стривожив Кремль: публіка довідалася про труни, що прибувають у Росію з України, про секретний похорон солдатів, убитих у «Новоросії». Комбінація військових жертв і економічного спаду стала проблемою для режиму Путіна. Санкції вразили Росію, і Москва зрозуміла, що ескалація агресії може закінчитися подальшими санкціями. Ультранаціоналісти критикували Кремль за те, що він не намагався захопити більше території. Кремль є далеким від того, щоб бути заручником їхніх поглядів, але розуміє, що поразка на Донбасі заподіяла б серйозний збиток репутації Путіна. Москва прагне і далі перешкоджати Україні рухатися на Захід, але, на думку А. Кореви, не певна у кращому способі досягти цього: спробувати зробити Україну «державою, що провалилася», або домовитися із президентом Порошенком.⁴⁹

Мінські угоди (12 лютого 2015 р.) передбачали, серед іншого, видалення військових засобів із сепаратистських областей і контроль кордону Росія - Україна. Цей кордон усе ще є прозорим. Поточна місія ОБСЄ з контролю над кордоном є тільки символічною. Деякі дослідники навіть вважають, що Місія може принести більше шкоди, аніж користі, оскільки присутність ОБСЄ закріплює законність неприпустимої ситуації.⁵⁰ Дорожня карта врегулювання конфлікту поки що не принесла відчутних результатів за винятком того, що були частково обмінені полонені, частково відведено важку техніку і знижено інтенсивність обстрілів. На думку київської дослідниці Галини Зеленько, «компроміс, який з погляду його поручителів і підписантів, закладений у Мінських угодах, провокує так зване «посилення одного виду конфлікту іншим» і веде до подальшої дестабілізації соціально-політичної й економічної ситуації».⁵¹ Адже «суть проблеми в тому, що мало того, що Мінські угоди як міжнародний договір не мають юридичної сили, так ще й предмет конфлікту визначений помилково. Справа не у відсутності повноважень місцевих влад, а у присутності російських військ і воєнізованих загонів на українській території».⁵²

Висновки. У результаті розходження моделей розвитку України та Росії, країни, що оголошували себе стратегічними партнерами, вступили в період затяжного конфлікту. Внутрішні українські аспекти цього конфлікту є надзвичайно різноманітними. Негативні сторони конфлікту переважають; водночас конфлікт із Росією зцементував українську політичну ідентичність. Незважаючи на те, що в результаті Євромайдану українці залишилися розділеною нацією, українське громадянське суспільство, якщо під ним мати на увазі найбільш активну й організовану

частину громадян, стало більш мобілізованим. Можна навіть зробити висновок, що поточний конфлікт дав Україні національну ідею, відсутність якої так довго і болісно позначалася на процесі посткомуністичного розвитку нашої країни. Очевидним є також те, що в ході конфлікту, розпочатого не українцями, вони вперше відмовилися від традиційно пасивної ролі, «фемінної» ролі тих, хто не намагається захистити себе сам, а тільки шукає нового сильного партнера. Щодо Росії, то складається враження, що як політичні еліти, так і в цілому суспільство, одержимі Україною. Для цього є кілька підстав: боротьба Кремля з кольоровими революціями з метою недопущення повторення цього сценарію в Росії; погляд на Україну як російське дзеркальне відображення; «східнослов'янська» ідеологія; переконання Путіна, що Україна – це «штучно створена країна» і «держава, що провалилася». Без втручання Росії Україна теоретично могла стати прикладом успіху; в результаті реалізації амбітних реформ нової влади та втілення Угоди про асоціацію з ЄС Україна могла б повторити шлях сусідніх слов'янських країн (Польща, Словаччина, Чеська Республіка). Навпаки, провал України може бути представлений російській громадськості як неминучий наслідок демократичного повстання і зближення із Заходом. Путін прагне, щоб українська держава розпалася через нестабільність зсередини, а не знищити її військовим шляхом ззовні; він прагне добитися якомога гучнішого краху української європеїзації. Росія також прагне придбати неофіційне право вето щодо подальшого розширення НАТО і ЄС на Схід. Нейтралітет, накладений на Україну на міжнародному рівні, насамперед означав би здатність Росії набагато більше впливати на ситуацію в Україні в порівнянні з ЄС. Статус буферної держави став би фактором, що закріплює патову ситуацію в регіоні. Росія вже виказала широту своїх геополітичних амбіцій і, вочевидь, має намір далі діяти з позиції різниці між «російською цивілізацією» і Заходом. Це буде не тільки джерелом багатьох труднощів у відносинах Росії із Заходом, але й найбільшою загрозою існуванню системи міжнародних відносин у тому вигляді, як ми її знаємо сьогодні.

¹ Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>

² Якою має бути політика України стосовно Росії? (динаміка 2002-2012, регіональний та віковий розподіл). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=840

³ White S. Belarus, Ukraine and Russia: East or West? / S. White, I. McAllister, V. Feklyunina // The British Journal of Politics and International Relations. – 2010. – Vol. 12. – P. 348.

⁴ Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>

- ⁵ Brusylovskaya O. Russian-Ukrainian conflict. First stage: propaganda war / Olga Brusylovskaya // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20. – Вип. 2 (23). – С. 59-64.
- ⁶ Брусиловська О. Концепт національних інтересів та зовнішня політика сучасної України / Ольга Брусиловська // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. Серія: Політичні науки. – 2016. – Т. 22. – Вип. 2 (27). – С. 9-19.
- ⁷ Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
- ⁸ Там само.
- ⁹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (Київ, 31 травня 1997 р.) (Договір ратифіковано Законом № 13/98-ВР від 14.01.98). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_006
- ¹⁰ Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
- ¹¹ Брусиловська О. Кейси Криму та «Новоросії» у контексті нових викликів європейській безпеці / Ольга Брусиловська // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2016. – Vol. 6. – P. 10-18.
- ¹² Покась М. Денуклеаризація України та роль США у прийнятті Україною рішення про ядерне роззброєння (1991-1992): аналіз американської політичної думки / Михайло Покась // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / Під ред. І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 222.
- ¹³ Дубовик В. Дискусія американських науковців щодо ядерної зброї на терені України у 1992-1993 роках / Володимир Дубовик // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / Під ред. І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 247.
- ¹⁴ Astrov V. Belarus, Ukraine and Moldova: Economic Developments and Integration Prospects / Vasily Astrov, Peter Havlik // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. - Wash. - Vienna: Center for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. – P. 140.
- ¹⁵ Там само. – С. 141.
- ¹⁶ Trenin D. Russia and Ukraine / Dmitri Trenin // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. - Wash. - Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. – P. 197.
- ¹⁷ Piontkovsky A. Ukraine between Russia and the EU / Andrey Piontkovsky // *National Security and Defence Journal*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf
- ¹⁸ Дубовик В. Дискусія американських науковців щодо ядерної зброї на терені України у 1992-1993 роках / Володимир Дубовик // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / Під ред. І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 255.
- ¹⁹ Брусиловська О. Кейси Криму та «Новоросії» у контексті нових викликів європейській безпеці / Ольга Брусиловська // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2016. – Vol. 6. – P. 10-18.
- ²⁰ New Integration Project for Eurasia – A Future That Is Being Born Today [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru>
- ²¹ Trenin D. Russia and Ukraine / Dmitri Trenin // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. - Wash. - Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. – P. 201-202.

- ²² Там само.
- ²³ Emerson M. Ukraine and the European Union / Michael Emerson // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Wash. – Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007.
- ²⁴ Barbashin A. Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule / A. Barbashin, H. Thornburn. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2015-09-20/putins-philosopher>
- ²⁵ Piontkovsky A. Ukraine between Russia and the EU / Andrey Piontkovsky // *National Security and Defence Journal*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf
- ²⁶ Брусиловська О. Кейси Криму та «Новоросії» у контексті нових викликів європейській безпеці / Ольга Брусиловська // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2016. – Vol. 6. – P. 10-18.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Kovalova E. Ukraine and Its Neighbors. Ukraine's Role in Changing Europe / Elena Kovalova // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Wash. – Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. – P. 180.
- ²⁹ Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
- ³⁰ Сушко О. Україна – наступна? / Олександр Сушко // *Українська правда*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/08/12/3517426/?attempt=1?attempt=2>
- ³¹ Liik K. What will happen with Eastern Ukraine? Policy Memo / Kadri Liik, Andrew Wilson // *The European Council on Foreign Relations*, 2014, № 119. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ecfr.eu
- ³² Piontkovsky A. Ukraine between Russia and the EU / Andrey Piontkovsky // *National Security and Defence Journal*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf
- ³³ Вечернее пленарное заседание Госдумы 3 июля 2009 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gosduma.net/news/273/58994/>
- ³⁴ Mendelson S. E. Generation Putin. What to Expect from Russia's Future Leaders / S. E. Mendelson. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreignaffairs.com/articles/142488/sarah-e-mendelson/generation-putin?cid=nlc-foreign_aff
- ³⁵ Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine / Taras Kuzio // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Wash. – Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007.
- ³⁶ Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (Угоду ратифіковано Законом № 2153-VI (2153-17) від 27.04.2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_359
- ³⁷ Volovich O. Battle of Ukraine / Oleksiy Volovich // *Borysfen Intel*. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/en/guests/bitva-za-ukrainu/>
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Darczewska J. The Information War on Ukraine: New challenges / Jolanta Darczewska. – Cicero Foundation Great Debate Paper, 2014, N 14/08. – P. 4.
- ⁴⁰ Там само. – С. 10.
- ⁴¹ Там само. – С. 6.
- ⁴² Popescu N. The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the

Troubled Neighbourhood / Nicu Popescu, Andrew Wilson. – European Council on Foreign Relations, 2009.

⁴³ Постановление Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации от 1 марта 2014 года N 48-СФ города Москва «Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rg.ru/2014/03/05/voyska-dok.html>

⁴⁴ Stepanowa A. Is Russian military presence in Crimea legally justified? / Anna Stepanowa. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://beyondthe.eu/is-russian-military-presence-in-crimea-legally-justified/>

⁴⁵ Урядовий портал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kmu.gov.ua/>

⁴⁶ Volovych O. The Agony of the Empire / Oleksiy Volovych // Borysfen Intel. – 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bintel.com.ua/en/guests/agonija-imperii/>

⁴⁷ Darczewska J. The Information War on Ukraine: New challenges / Jolanta Darczewska. – Cicero Foundation Great Debate Paper, 2014, N 14/08. – P. 11.

⁴⁸ Topouria G. Three reasons why Crimea is not Kosovo / George Topouria. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://beyondthe.eu/crimea-definitely-not-kosovo/>

⁴⁹ Korewa A. Putin's cynicism promotes terrorism against Ukraine / A. Korewa. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europe.newsweek.com/putins-cynicism-promotes-terrorism-against-ukraine-336466?rm=eu>

⁵⁰ Liik K. What will happen with Eastern Ukraine? Policy Memo / Kadri Liik and Andrew Wilson. – The European Council on Foreign Relations, 2014, № 119. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ecfr.eu

⁵¹ Зеленько Г. Влияние реализации «Минских соглашений» на социально-политические процессы в Центрально-Восточной Европе / Галина Зеленько // Современные глобальные вызовы и Беларусь: институты, идеологии и стратегии социально-политического взаимодействия. Ч. 2. – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2016. – С. 175.

⁵² Там само.

РОЗДІЛ 7

АМЕРИКАНО – УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ (1991-2017)

Володимир Дубовик

Розпад СРСР застав США зненацька. Американське керівництво не приділило належної уваги питанням взаємодії із пострадянськими державами до фактичного закінчення розпаду. Політика США щодо України добре ілюструє зміни американського бачення зовнішньої політики в останні місяці холодної війни. Промова президента Дж. Буша в серпні 1991 р., де він застерігає українців від «суїцидального націоналізму», відбулася всього за кілька тижнів до проголошення незалежності України. Вашингтон бачив у президентові М. Горбачові надійного та вартого довіри партнера, боявся можливої нестабільності та хаосу у зв'язку з розпадом СРСР. До того ж Вашингтон надзвичайно турбувало майбутнє радянського ядерного арсеналу.

Після провалу серпневого путчу адміністрація Дж. Буша визнала глибокі та незворотні зміни, що відбувалися на пострадянському просторі. Адміністрація зобов'язалася визнати Україну, якщо більшість громадян України проголосують за незалежність. Ідея пов'язати визнання незалежності України з долею ядерної зброї на терені України була відкинута, хоча від України очікували ядерного роззброєння. Тому, коли українці проголосували за незалежність 1 грудня 1991 р., дорога до визнання була повністю відкрита. Вашингтон дочекався поки Радянський Союз був нарешті офіційно розпущений та визнав Україну 25 грудня 1991 р.

Протягом першого року у двосторонніх відносинах здавалося, що Вашингтон піклується лише про денуклеаризацію України. Водночас, спроби України розвивати більш всеохоплюючі відносини були в основному відхилені. Основна увага Києва зосереджувалася саме на внутрішніх викликах. Країна була готова вважати США своїм головним союзником, джерелом фінансової допомоги, а також моделлю розвитку. Вашингтон, своєю чергою, бачив Україну виключно через призму «ядерної проблеми». Крім того, зовнішня політика США на той момент набувала форми запеклого «русоцентризму». Москва розглядалася як головний партнер у цій великій зоні. Сполучені Штати мали унікальний момент (що часто називається «однополярним моментом»), але не надали гідної уваги цьому факту та можливостям, що відкрилися для формування нової пострадянської Євразії.

1992 рік був роком виборів. Переймання виборами залишило відбиток на зовнішній політиці, що була не достатньо активною в той час. Україна не достатньо досліджувалася, ані експертами, ані журналістами в США, не кажучи вже про достатню увагу з боку адміністрації. «Ядер-

на» хмара затрималася над відносинами. Коли прем'єр-міністр Л. Кучма відвідав Вашингтон восени 1992 р., йому було відмовлено у зустрічі з офіційними особами високого рівня.

З приходом до влади адміністрації У. Клінтона з'явилися перші ознаки того, що ця команда готова до змін. Діалог з Києвом був запущений, і тепер Вашингтон задавався питанням, що варто зробити задля прогресу по «ядерній проблемі», але разом з тим, що може бути зроблено в інших галузях. Спеціальний радник Державного Секретаря Струоб Телботт був ключовою фігурою. Віце-президент А. Гор був також залучений, і Україна залишилася в його компетенції на найближчі роки. Міністр оборони Лес Аспін конструктивно підходив до вирішення питання. Зміна тону, ознака того, що Вашингтон тепер готовий вислухати позицію і занепокоєння Києва, створили гарні умови для прориву. Ще одним чинником стало усвідомлення того, що Росія як «історія успіху», не відбулася. Поставало розуміння того, що «русоцентристська» політика на пострадянському просторі не працює.

У «ядерній проблемі» Вашингтон запропонував тристоронній підхід, коли стало очевидно, що Київ і Москва зайшли в глухий кут у своїх двосторонніх переговорах. Пішли перемовини з приводу умов денуклеаризації, що були висунуті Україною. Конгрес зробив свій внесок, у тому числі «Програмою спільного зменшення загроз» сенаторів С. Нанна та Р. Лугара, що стала достатньою для владнання цієї проблеми. Президент особисто приїхав для підписання тристоронньої угоди між Україною, Росією і Сполученими Штатами в січні 1994 р. Будапештський меморандум був підписаний у грудні 1994 р. Конкретні зобов'язуючі гарантії були там відсутні і поступилися досить погано визначеним запевненням безпеки. Україна не була готова серйозніше торгуватися з цього питання. Нарешті, зняти це питання з порядку денного і, таким чином, почати отримувати економічну підтримку з боку Сполучених Штатів виглядало правильним рішенням для Києва. Великою помилкою було вважати, що Будапештський меморандум сам по собі гарантував Україні життєздатний механізм безпеки.

1994 рік було символічно оголошено американським урядом «роком України». Президентські вибори в Україні 1994 р. зіграли свою роль. Новий президент Леонід Кучма розглядався у Вашингтоні, як такий, що зможе виконати економічні реформи. Фінансова допомога зростала, і Україна посіла третє місце у списку країн, які її отримували, на доволі довгий час, що допомогло стабілізувати економіку, національну валюту, приборкати інфляцію. Американська допомога мала велике значення в боротьбі з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС. Тут роль віце-президента А. Гора була особливо важливою.

Двостороння міжурядова комісія Л. Кучми – А. Гора переймалася з 1996 р. співробітництвом у різних сферах – від зовнішньої політики і

безпеки до торгівлі, економічного розвитку та інвестицій. Боротьба з корупцією розглядалась як критичне завдання. Одним з пріоритетів виступало посилення енергетичної безпеки України. Покращення ефективності сільськогосподарського сектору України також було в числі нагальних потреб. Запрацював проект «Морський старт» у галузі комерційних космічних запусків. Українець Леонід Каденюк злітав у складі екіпажу космічного комплексу «Колумбія» в листопаді - грудні 1997 р.

У 1994 р. Україна стала першою країною в СНД, що приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру». Було проголошено статус стратегічного партнерства з США (Статут був підписаний лише в 2008 р., і комісія стратегічного партнерства створена в 2009 р.). Україна підписала Хартію про особливе партнерство з НАТО в 1997 р. Україна відігравала більш активну роль у різних регіональних інтеграційних об'єднаннях. У тому числі ГУАМ, формування якого позитивно сприймалося Вашингтоном.

Двосторонні відносини поступово погіршилися за час другого президентського терміну Л. Кучми в 1999 - 2004 рр. Спочатку побачили тривожні ознаки фальсифікації на виборах 1999 року. Президент нібито санкціонував застосування надзвичайних заходів, щоб змусити замовкнути провідного опозиційного журналіста Г. Гонгадзе. Записи майора М. Мельниченка продемонстрували глибоко цинічне обличчя керівництва. Засоби масової інформації та опозиція зазнавали тиску.

Дозвіл Кучми на продаж радіолокаційної станції виявлення повітряних цілей «Кольчуга» в Ірак, який у той момент знаходився під суворими санкціями, був сприйнятий негативно у Вашингтоні, тим більше, що там саме тоді розглядали можливість потенційної військової операції в Іраку. До того ж, Київ продав військове обладнання уряду Македонії, а президент Л. Кучма брехав особисто раднику президента США з національної безпеки К. Райс про ці продажі. Усе це призвело до погіршення двосторонніх відносин. Заяви Кучми в 2002 р. про бажання України приєднатися до НАТО і його рішення направити українських військовослужбовців для участі в операції в Іраку під керівництвом США не змінили настроїв у двосторонніх відносинах.

Події 11 вересня 2001 р. і початок США «війни з тероризмом», безумовно, мали певний вплив і на український вимір американської зовнішньої політики. Акцент був зроблений тепер на Великому Близькому Сході, і роль усього пострадянського простору помітно зменшилася. У 2004 році відбулася «помаранчева революція». Вашингтон мав зайняти позицію і, досить природно, що ця позиція проявилася у твердій підтримці демократичного руху України. У пост-помаранчеві часи з'явилася можливість істотно поліпшити двосторонні відносини. Адміністрація президента Дж. Буша бачила в Україні певний приклад успішного просування демократії. Цей момент незабаром був втрачений, коли з'ясувалося, що

глибоких реформ не буде і корупція зберігалась. Це призвело до зневіри в те, що Україна зможе провести реформи, і в решті решт – до високої хвилі «втоми від України».

Відносини між Україною і США напередодні Євромайдану не були активними, але при цьому після того, як Янукович прийшов до влади, Вашингтон дивився на події в Україні досить спокійно, без жодного задоволення або відчаю. Навіть деякі рухи Януковича в бік Росії – гальмування інтеграції в НАТО та продовження терміну оренди російської військово-морської бази в Севастополі до 2042 р. – не були сприйняті у Вашингтоні як підстава для занепокоєння. Навпаки, тодішній держсекретар США Г. Клінтон навіть позитивно прокоментувала такі події, підкресливши, що зовнішня політика України стала більш «збалансованою».¹ Це досить добре вписувалося в новий формат відносин з Росією в рамках політики «перезавантаження».

Ситуація в Україні не розглядалась як кризова або така, що потребувала негайного американського втручання. Український напрямок був переданий тим відділам в адміністрації, що займалися моніторингом ситуації у сфері прав людини. Певна увага була приділена справі Ю. Тимошенко, і Вашингтон у цьому питанні узгоджував позицією з ЄС.²

Заява В. Януковича про відмову підписати Угоду про асоціацію з ЄС стала несподіванкою для Вашингтона. Здається, що у Вашингтоні були не в змозі точно передбачити можливі наслідки російського тиску на Київ. З іншого боку, навіть за умови, що у Вашингтоні мали певну інформацію про тиск Москви, можна констатувати, що США, ймовірно, не могли щось вдіяти. Пропозиція Москви, яку по суті прийняв Янукович, полягала в поєднанні шантажу й обіцянки великого негайного кредиту. Ні США, ні ЄС не могли зробити щось подібне задля забезпечення підписання угоди.

Сама відмова від підписання угоди не мала стати причиною зміни у стосунках між Києвом і Вашингтоном. Саме рішення української влади використовувати грубу силу проти демонстрантів, які критикували відмову уряду від підписання угоди, створило нову ситуацію, яку не могли просто ігнорувати у Вашингтоні. Позиція США була головним чином реакційна, ситуативна, тобто змінювалася залежно від подій в Україні.

З точки зору Вашингтона, новий Майдан дуже нагадував попередній. Проте були і відмінності. По-перше, досить швидко стало очевидним, що цього разу режим був готовий зберігати владу силою. По-друге, у ситуації кінця 2013 р. йшлося про долю законно обраного президента. Вашингтон не міг говорити про «зміну режиму». Увага натомість була сконцентрована на спробі скоректувати поведінку українського уряду, посередництві, налагодженні діалогу між владою і опозицією. Дипломатичні зусилля США були зосереджені саме на цьому, а не на підтримці Євромайдану, як наполягає московська пропаганда³.

Треба згадати, що на той час адміністрація Обама майже повністю відмовилася від політики просування демократії у світі. Не було ніякого системного підходу до підтримки демократичних рухів. Замість цього акцент був зроблений на просування американських інтересів, а не цінностей. Так, наприклад, неохоче, адміністрація погодилася підтримати так звану арабську весну. Проте, в Ірані, Сирії і Бахреїні позиція адміністрації була іншою. Це викликало певну критику в Сполучених Штатах.^{4 5}

Б. Обама на своєму шляху до президентства постійно використовував гасло багатосторонньої дипломатії. Він обіцяв діяти разом з традиційними партнерами США в Європі. У цьому випадку Вашингтон отримав можливість діяти відповідно до даних обіцянок та узгоджувати свою позицію з позицією керівництва Європейського Союзу і провідних європейських держав. Тенденція координувати свої дії в Україні з європейськими гравцями була продовжена і під час нового етапу кризи, викликаного початком російського вторгнення. Це, окрім іншого, дало Вашингтону можливість відмовитися від керівництва розв'язанням кризи. Однак, на практиці, в ході довгострокової кризи в Україні, в кожен конкретний момент, відчувалося, що насправді розв'язати кризу без американської участі і керівництва неможливо.

Протягом майже трьох місяців Євромайдану США прагнули заспокоїти гарячі голови активістів Євромайдану, застерігаючи їх від революційного шляху розв'язання кризи. Пріоритетним був компромісний варіант взаємних поступок з певним розподілом повноважень. Були пропозиції про виключення найбільш одіозних фігур з уряду і натомість включення декількох представників опозиції. Також підтримкою американської дипломатії користувалася ідея переформатування уряду та натомість створення тимчасового технократичного уряду.⁶

При цьому, схоже, що Янукович і його оточення не дуже довіряли американському посередництву. Критика Вашингтона на його адресу переконала його, що США не дотримувалися нейтралітету та насправді, мабуть, хотіли б усунути його від влади. Він, звичайно, не забув, як у 2004 р. позиції західних країн і інститутів, серед яких були і США, не дозволили йому прийти до влади. Природно, що це збільшило вплив Москви на його оточення. Канали, які Вашингтон зазвичай використовував для комунікації з Януковичем, були заблоковані.

На етапі, коли стало зрозуміло, що небезпека ескалації кризи і насильства збільшилася, дипломатичні зусилля Вашингтона були спрямовані на досягнення певного компромісу. Опозицію закликали погодитися на компроміс, притримати свої очікування і зупинити радикалів (у кожній заяві містився заклик до обох сторін протистояння втриматися від насильства). Уряд Януковича закликали дозволити опозиції взяти участь у розподілі влади, розглянути питання створення технічного уряду національної єдності, погодитися на конституційну реформу і мож-

ливість проведення дострокових виборів і, звичайно ж, відмовитися від ескалації насильства. Аж до останніх годин перебування Януковича при владі Сполучені Штати зверталися до нього, як до президента держави. Американські посадові особи проводили з Януковичем телефонні переговори та особисті зустрічі. Американські дипломати ніколи не висловлювали бажання або вимоги до Януковича піти у відставку. Це докорінно відрізнялося від позиції Вашингтона у випадках із громадянським протистоянням у таких країнах, як Єгипет, Сирія, Лівія, коли на певному етапі лунали заклики до відставки старих лідерів.

Як відомо, Вашингтон підтримав місію Штайнмаєр – Фабіус – Сікорський. Проте, водночас, лідери опозиції вже не говорили від імені всього Євромайдану. Угода від 21 лютого 2014 р. відображала статус-кво, який більше не існував. Вона де-факто втратила чинність наступного дня, коли В. Янукович несподівано покинув свою посаду і в найкоротший термін покинув територію України. США сприйняли втечу Януковича як доконаний факт, як навмисний акт його власного волевиявлення.⁷

Верховна Рада була законним органом, що обиралася народом України. Перерозподіл влади в парламенті відбувся природним шляхом після кульмінації кризи, коли прихильники экс-президента відвернулися від нього. Крім того, це не була узурпація влади, оскільки новообрані лідери мали статус тільки тимчасових представників; загальні вибори нового президента були проведені. Усе це дало США підстави визнати нову українську владу. Уже на цьому етапі було цілком очевидно, що Україні потрібна не тільки дипломатична, а й фінансова підтримка з боку США.

Але головні випробування для України були ще попереду. Росія взяла курс на анексію Криму. Це кричуще порушення всіх норм міжнародного права, а саме його основних принципів, таких як державний суверенітет і територіальна цілісність, не кажучи вже про порушення низки двосторонніх українсько-російських угод, було непересічною подією. Вашингтон негайно і категорично засудив анексію Криму. Таким чином, Сполучені Штати поступово втягнулися в новий виток кризи, що на даний час піднявся на новий рівень і перетворився з кризи в Україні на кризу навколо України.

Одним з перших кроків у відповідь на російське військове вторгнення до Криму було прийняття рішення про призупинення членства Російської Федерації в так званій Великій Вісімці. Це було спільне рішення США та інших держав-членів і стало сигналом для Москви, що її дії можуть призвести до подальшої міжнародної ізоляції. З нашої точки зору, символічні дипломатичні кроки в цьому напрямку мають продовжуватися.

Уже на початку березня 2014 р. було оголошено про програму фінансової допомоги з боку США у вигляді кредитних гарантій на суму 1 млрд. дол.⁸ Звичайно ж, мова йде про пряму допомогу, але треба пам'ятати про

значний внесок американської сторони в бюджет МВФ (близько 1/5), який, по суті, є головним донором України в цей важкий час. Крім того, Сполучені Штати також зробили свій внесок у спробу повернення до України тих активів, що були незаконно вилучені з країни.⁹

Є багато інтерпретацій Будапештського меморандуму. На нашу думку, цей документ ніколи не був ефективним механізмом захисту безпеки України і не повинен розглядатися як такий. Звичайно, Росія грубо порушила умови меморандуму. Що стосується США та Великої Британії, то вони обіцяли провести міжнародні консультації та розглянути це питання в ООН у разі виникнення загрози безпеки суверенітету і територіальній цілісності України. І це було зроблено.

У відповідь на так званий «референдум», проведений в Криму 16 березня 2014 р. Сполучені Штати негайно оголосили санкції проти конкретних російських осіб, які були залучені до підризу суверенітету і територіальної цілісності України. Виконавчі накази 13660 і 13661 вступили в силу.¹⁰ Це був крок у правильному напрямку, хоча блокування рахунків і обмеження права цих фізичних осіб на отримання американської візи навряд чи могло бути ефективним важелем впливу на позицію Москви.

Наприкінці березня 2014 р. Сполучені Штати поставили українським військовим 300 000 одиниць сухого пайка зі своїх складів у Європі.¹¹ Це був фактично перший приклад американської прямої допомоги Україні у сфері військового співробітництва.

Початок спецоперації Москви на Донбасі створив нову ситуацію. Експерти довго будуть обговорювати формат втручання Росії: чи то дійсно була так звана «гібридна війна». Але було абсолютно очевидно, що Україна залишилася візаві проти російської агресії. США взяли участь у першому засіданні, присвяченому кризі навколо України в Женеві 17 квітня 2014 р. Хоча ця зустріч не була успішною і викликала багато критики, участь американців у ній була позитивним кроком. На жаль, після цього Вашингтон відмовився від участі в подальших спробах визначити способи вирішення кризи навколо України в багатосторонньому форматі та делегував свої повноваження двом своїм європейським союзникам. Ми вважаємо, що це було помилкою. Американська дипломатична присутність могла б дати більше шансів вплинути на позицію Москви.

Відповідаючи на агресивні дії Росії на Сході України, Сполучені Штати представили програму санкцій проти Російської Федерації. Ми вважаємо, що введення санкцій є позитивним інструментом впливу на дії Москви, але, в той же час, санкції є інструментом, ефективність якого важко виміряти та відчутти.

У роботі цих (або будь-яких інших) санкцій є багато аспектів. По-перше, санкціям потрібен час, щоб стати дійсно відчутними. Тому, незважаючи на те, що ми хотіли б спостерігати швидкі зміни, вони рідко приводять до такого результату. По-друге, досить часто санкції призво-

дять до поступового зниження рівня життя пересічних громадян, але не політичної еліти, яка є їх основною цільовою групою. Крім того, короткострокові санкції можуть дати обґрунтування активної пропаганди авторитарної держави, можуть консолідувати населення навколо своїх лідерів у боротьбі із зовнішнім впливом. По-третє, для того, щоб бути ефективними, санкції повинні бути всеосяжними, загальними, а не вибірковими, які б залишали певні обхідні шляхи для можливих порушень режиму санкцій. По-четверте, санкції наносять удар по тих, хто ввів їх. Чим більшим є об'єкт санкцій та чим ширшим є економічне співробітництво з цим об'єктом, тим більше потерпають економічні інтереси країн, які ввели ці санкції. По-п'яте, санкції працюють краще проти країн зі слабкою економікою. Росія не може називатися країною з дійсно розвиненою економікою, хоча вона не є слабкою. Москва в даний час використовує значні фінансові ресурси, що накопичилися в попередні роки. Це дещо пом'якшує дію санкцій щодо неї.

Таким чином, санкції не привели до зміни поведінки Москви, хоча можна припустити, що її поведінка могла би бути більш агресивною, якщо санкції не були би введені. Санкції повинні залишатися в силі до того часу, поки Росія не припинить свою агресію проти України. Справа в тому, що набір інструментів та методів Заходу та США, які могли б дозволити впливати на Росію, є досить обмеженим. Не так багато можливостей для впливу залишилося доступними, коли ідея прямого військового втручання в конфлікт на боці України більше не обговорюється, і тільки дискусії навколо можливого постачання зброї Україні тривають.

Американські санкції впроваджуються у відповідності з тими, які впроваджує ЄС. Це був принциповий аспект для адміністрації Обама. Він не хотів грати першу скрипку в цьому «концерті» санкцій. Вашингтон робив все, щоб зберегти консолідацію трансатлантичного співтовариства в цьому питанні.

США покладали великі надії на успішне проведення президентських виборів у травні 2014 р. Агентство США з міжнародного розвитку та Державний департамент США надав фінансову допомогу на підтримку підготовки та проведення цих виборів. Успішні вибори мали виняткове значення для дискредитації московської пропаганди про нібито нелегітимність нової української влади. Дострокові вибори Верховної Ради України, що відбулися в жовтні 2014 р., можна розглядати в тому ж контексті. Американські партнери України покладали великі надії на нових членів українського парламенту, нову правлячу коаліцію та новостворений уряд. Цей уряд, як очікувалося, мав проводити далекосяжні фундаментальні реформи і заходи по боротьбі з корупцією. США продовжують докладати зусилля з допомоги Україні у покращенні економічного становища, здійсненні реформ і захисті суверенітету та територіальної цілісності.

Для аналізу «українського напрямку» американської зовнішньої політики (як і будь-якого іншого напрямку з цього питання) треба, крім усього іншого, відзначити складний характер прийняття рішень у цій сфері. Без сумніву, всі основні рішення приймаються в Білому домі. Особливо це стосувалося адміністрації Обами. Це може звучати тривіально, бо в будь-якій адміністрації, вирішальне слово за президентом, але ця адміністрація була особливо централізованою. Іншою відмінною рисою адміністрації Обами була її крайня закритість і нестача прозорості. З самого початку свого президентства Б. Обама наполягав на тому, що є абсолютно неприпустимим, щоб внутрішня робота адміністрації розкривалася, і що ті, хто порушують це правило, мають бути покарані. Певною мірою такий підхід не дозволяє нам дізнатися більше про внутрішні дискусії з будь-яких питань – у тому числі і про кризу навколо України.

Президент Б. Обама відомий як дуже обережний політик, зокрема прихильник обережного підходу до зовнішньої політики. Він не любив палку риторику, драматичні дії та довго розмірковував перед прийняттям кожного рішення. Політика президента стосовно українського напрямку в рази підняла рівень обережності. У Білому домі зрозуміли ступінь важливості і відповідальності за можливі наслідки будь-яких дій у цьому напрямку. Кожен крок тут мав наслідки для України, відносин України з США, американсько-російських відносин, американських інтересів у Євразії. Президент Обама також був у курсі, що його політика завжди піддавалася критиці з різних боків. На жаль, ефект політизації бере своє, таким чином, що навіть успішні кроки у зовнішній політиці адміністрації часто піддаються критиці. Так, з часом президент та його оточення засвоїли навички відторгнення критики, навіть конструктивної. Це часто робило їх ізольованими від протилежних точок зору чи суперечливих поглядів.

З нашої точки зору, існував певний брак особистої публічної участі з боку президента Б. Обами в обговоренні кризи навколо України. У ситуації безпрецедентної і затяжної кризи навколо України, президент не часто говорив про неї. Найчастіше, він доручав своїм підлеглим зробити це замість нього. Можна сказати, що така позиція могла мати погані наслідки: відомо, що пряме втручання президента має більшу вагу, ніж дії будь-якого іншого представника адміністрації; заява або телефонна розмова президента привертає більше уваги (і, ймовірно, має більший вплив), ніж заява, скажімо, Дж. Байдена або Дж. Керрі (при всій повазі).

За часів адміністрації Обами зміцнилася роль Ради Національної Безпеки. Джеймс Джонс (за 1,5 роки) і, безумовно, Том Донілон (2,5 роки) підвищили рівень важливості РНБ. З того часу як РНБ очолила Сьюзан Райс, відома довірена особа, людина з «внутрішнього кола» (і, варто зазначити, дуже маленького кола) президента, роль РНБ зросла ще більше. Оскільки вона обійняла цю посаду в липні 2013 р., криза навколо Укра-

їни відбувалася під наглядом саме цього радника президента з національної безпеки. Наскільки сильно впливала РНБ та її голова на точку зору президента – це питання залишається відкритим (з часом історики, ймовірно, дадуть відповідь). Президент визначає політику та пріоритети, рекомендує дотримуватися певного курсу дій, і це природно. РНБ може грати різні ролі - просто точно здійснювати політику президента або спробувати щось виправити, використати свій вплив на президента, щоб змінити його ставлення до певного питання.

Звичайно, формально, Державний департамент відповідає за зовнішню політику. Джон Керрі достатньо ретельно робив свою роботу на цій посаді (остаточна оцінка буде зроблена з часом). Він вдався до низки спроб для вирішення кризи навколо України та забезпечення необхідної допомоги. Проте, виникає питання, чи мав цей конкретний державний секретар достатньо часу для вирішення цього питання. Державний секретар є особою, яка несе відповідальність за численні проблеми та напрямки. Немає жодних сумнівів у тому, що проблеми Близького Сходу забирали значно більше часу pana Керрі, ніж криза навколо України. Хтось побачить у такому рівні уваги державного департаменту до цього питання неправильні сигнали. Проте, делегування конкретних напрямків певним особам у рамках Державного департаменту є цілком природним.

Під час кризи навколо України саме Вікторія Нуланд, помічник держсекретаря США у справах Європи і Євразії особисто займалася керівництвом цього «українського напрямку» політики США. Завдяки послідовній та принциповій позиції пані Нуланд з моменту Євромайдану та її активній участі в ситуації всередині і навколо України, можна з упевненістю казати, що, напевно, в історії відносин США з будь-якою пострадянською країною не було жодного діяча, який викликав би такі ж сильні емоції - від повного засудження і демонізації до надзвичайної популярності, майже героїзації. В. Нуланд отримала репутацію жорсткого чиновника, когось, хто в разі потреби міг провести неприємне чи важке рішення. Вона чітко і недвозначно висловила свою позицію.¹²

У той час як В. Нуланд узяла на себе роль, скажімо, виконавчого директора і відповідала за важку рутинну роботу, ідеологічна конструкція американського підходу до російської агресії проти України була найкращим чином представлена Самантою Пауер, представником США в ООН. С. Пауер отримувала визнання протягом багатьох років з її постійною увагою до захисту норм міжнародного права, прав людини і жорсткої критики авторитарних режимів. Тому для С. Пауер дії Росії були прямим викликом усім нормам і цінностям, про які вона так дбала.

У ході триваючого конфлікту Пентагон надавав значну допомогу українським військовим, у тому числі проводив прямі тренінги для військових і здійснював підготовку особового складу Національної гвардії

України. Одним з важливих питань, що обговорюється вже деякий час, є питання про можливі поставки американської летальної зброї до України. Ештон Картер, колишній міністр оборони, ясно дав зрозуміти, що він особисто схильний підтримати цю ідею, і що він готовий, принаймні, розглянути це питання.¹³ Генерал Мартін Демпсі, який був головою КНШ в 2011-2015 рр., висловив таку ж думку.¹⁴ Його наступник, Голова КНШ, генерал Джозеф Данфорд теж вважає цю ідею розумною.¹⁵ Філіп Брідлав, Верховний Головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, який обіймав цю посаду з 2013 р. до травня 2016 р.,¹⁶ а також нинішній командувач Кертіс Скапаротті¹⁷ і генерал Бен Ходжес, генерал-командувач армії Сполучених Штатів у Європі, також висловили підтримку цій ідеї.¹⁸ Однак, треба зазначити, що вони не на сто відсотків впевнені, що такий крок допоможе Україні і не призведе, навпаки, до ескалації конфлікту і розширення російської агресії. Саме відсутність визначеності щодо можливих результатів такої поставки зброї, а також визначення обмежень стосовно того, що США могли б зробити, щоб допомогти Україні (не кажучи вже про небажання бути втягнутою в непрямую війну з Росією в Україні) стали основними причинами, що змусили Б. Обаму прийняти рішення проти постачання летальної зброї до України.

Нарешті, ми не можемо залишити без уваги активну участь американського законодавчого органу в обговоренні і реалізації політики США щодо України, яка була дуже помітною з початку кризи навколо України. Зовнішня політика, звичайно ж, відноситься до компетенції виконавчої влади. Проте, Конгрес завжди має своє слово. Відносини між гілками влади з цього питання є не простими, і вони часто конкурують за прерогативи в цій сфері. Двопартійна підтримка України в обох палатах Конгресу було очевидною. Одним із прикладів двопартійної підтримки Конгресу був Закон про зупинення російської агресії, прийнятий в липні 2014 р. (S. 2277). Також варто зазначити Закон про підтримку свободи України 2014 (С. 2828, H.R. 5859), запропонований у березні 2014 р. Хоча, по суті, Конгрес має досить обмежений вплив, щоб змусити президента виконувати ці закони, навіть після того, як він їх підписав. Прерогатива проведення зовнішньої політики залишається за главою виконавчої влади.

Серед американських експертів тривають дискусії щодо кризи навколо України. Ця тема може бути предметом окремої монографії. Переважна більшість американських спеціалістів були стурбовані проявом російської агресії проти України і були обурені таким порушенням норм міжнародного права, суверенітету і цілісності нашої країни. Вони ставилися до України, яка опинилася перед такою істотною проблемою, зі співчуттям і підтримкою. Вчені можуть мати різні думки про те, що мотивувало російське керівництво вдаватися до таких дій, але всі вони мають критичне ставлення до самих дій. Вони обговорюють можливі

формати допомоги нашій країні та наскільки далеко США повинні зайти в підтримці України.

Тим не менш, є певні виключення. Як стало відомо тепер, В. Путін в основному підтримується на Заході двома типами політичних сил –ультралівими та ультраправими. У Сполучених Штатах ультраправі сили мають обмежений політичний вплив (принаймні з питань зовнішньої політики і до приходу Д. Трампа в Білий дім). Тут ситуація відрізняється від багатьох європейських країн, де існують такі впливові партії і великі друзі Путіна як Французький Національний Фронт або угорський Йоббік.

Багато правих активістів в Сполучених Штатах фокусують свою увагу виключно на внутрішніх справах. Їх напрямок зовнішньої політики традиційно спрямований на підтримку Ізраїлю (за винятком найбільш вірулентних ультраправих радикалів, які є антисемітами) а, починаючи з 2001 року, ще й на виклики ісламського фундаменталізму. Частина американських традиційних консерваторів досі відчують недовіру до Росії з часів холодної війни, що, звичайно ж, робить неможливим підтримку Москви з боку цих політичних сил.

Деякі американські представники ультраправих (зокрема релігійних, соціально правих) робили спроби співпрацювати зі своїми російськими колегами на підставі загальних поглядів на расизм, ксенофобію, анти-імміграційну істерію, нехтування правами людини, гомофобію тощо. Діяльність Світового конгресу сімей можна навести як приклад у зв'язку з цим. Це стосується їхніх зусиль відбілити політику В. Путіна¹⁹.

Вплив лібертаріанської ідеології більш помітний. Традиційно її прихильники перебувають ближче до республіканців, хоча ця ідеологія, по суті, носить безпартійний характер. Лібертаріанці мають як більш помірковані, так і радикальні крила. Помірковані (Інститут Катона може служити прикладом) відомі своєю критикою надмірного, з їх точки зору, втручання Сполучених Штатів у міжнародні справи, конфлікти і внутрішні справи інших країн. У випадку кризи навколо України деякі з них також вважають, що Вашингтон надмірно втручається у справи, допомагаючи одній зі сторін конфлікту. Деякі радикальні лібертаріанці (як Інститут Рона Пола) фактично перетворилися на інструмент російської пропаганди. Вони звинувачують Сполучені Штати у кризі, нібито підтримці Євромайдану і просуванні перевороту проти экс-президента Януковича, критикують ЄС і НАТО за провокування Росії захищати свою сферу впливу.²⁰ Ця ідеологія, безумовно, має свою нішу в США, що можливо росте, але в даний час, не є по-справжньому впливовою.

Американські ультраліві сили насправді продовжують традиції антиамериканізму і антиімперіалізму часів холодної війни. Вони до цього часу вважають свою власну країну винною в початку і розгортанні міжнародних конфліктів. Вони приймають пропаганду Путіна за чисту монету. Недовіра до своєї власної країни, уряду, способу життя, політич-

ної й економічної моделі автоматично призводить до підтримки тих, хто кидає цьому виклик. Вони не хочуть помічати російський імперіалізм, експлуатацію російського населення і природних ресурсів в інтересах олігархії, грубих порушень прав людини, спроби Москви домінувати над іншими народами колишнього СРСР, расизм і безмежний шовінізм ідеології Росії по відношенню до України. Тут є і еклектична група, яка включає в себе радикальних лівих лібералів, троцькістів, сталіністів, маоїстів та інших. Окрему роль грає невелика група авторів, на чолі зі Стівеном Коеном, професором Прінстонського університету та університету Нью-Йорка (часто згадуваним у журналі «Nation») як найпомітнішої фігури.²¹ Забобони, недовіра до власної країни і, навпаки, виправдування політики Москви є характерними для них. Крім того, це супроводжується відсутністю будь-яких реальних знань про те, що насправді відбувається всередині і навколо України. Вплив цієї групи на практичну політику Вашингтона є незначним.

І, нарешті, деякі експерти роблять свій аналіз цього питання з точки зору певного різновиду класичного політичного реалізму. Вони наполягають на тому, що Україна залишається у сфері впливу Росії і тому, відповідно, немає необхідності намагатися змінити цей природний стан речей. В основному вони зосереджують свою увагу на необхідності надання допомоги Україні у фінансовій сфері і в проведенні реформ, що на їхню думку є максимумом того, що Захід може зробити. Що стосується безпеки і геополітики, Україну не слід заохочувати до участі в європейських та євроатлантичних інтеграційних процесах. Вони бачать майбутнє України як постійно нейтральної держави, такої держави, що має пройти трансформацію у вигляді «фінляндізації». У своїх підходах ці автори варіюються від «примирення» до «умиротворення» Москви. Ця група є в певній мірі впливовою. У даний час її не можна назвати домінуючою, хоча її голос стає все голоснішим. Дискусії стосовно кризи в Україні і ролі Сполучених Штатів у ній тривають.^{22 23 24}

Ситуація в Україні і навколо неї була згадана в ході президентських виборів у США 2016 р. Це питання не стало головним пунктом порядку денного для учасників кампанії, але претендентів часто просили висловити свою думку з даного питання. Кандидат від демократів Х. Клінтон висловила свою позицію з цього питання досить чітко. Вона була послідовним критиком дій Путіна щодо України і прихильником відчутної американської підтримки Україні. По суті не було великої різниці в тому, як президент Б. Обама і Х. Клінтон бачать кризу навколо України. Вона була більш схильна до публічних звинувачень Путіна, будучи одним з перших політиків такого калібру, які, наприклад, порівняли його з

Гітлером. Але, знову-таки, Обама був діючим президентом, а вона вела подібну риторику тільки в рамках своєї виборчої кампанії.

Таким чином, ми сподівалися, що в разі перемоги Клінтон на президентських виборах, її політика була би природним продовженням нинішньої політики адміністрації Обама. Можливо, були б деякі зміни в деталях, але очевидно не було би жодних серйозних зрушень. Вона могла б виступити з деякими новими ініціативами, але не в масштабі, який був би в змозі різко змінити відношення до дій Москви. Кращою надією для України було б щоб Клінтон залишила тиск на Росію на існуючому рівні. Водночас, є підстави вважати, що вона не збиралася послаблювати цей тиск, поки Росія не виконала би вимоги міжнародного співтовариства і не припинила свою агресію щодо України.

З боку Америки існує кілька варіантів того, як розглядати кризу навколо України: як пряму загрозу інтересам США, як непряму загрозу інтересам США, або як повну відсутність загрози інтересам США. Республіканський кандидат, а в результаті переможець президентської гонки Д. Трамп, під час своєї кампанії коливався між варіантами 2 і 3. Більш того, коли справа дійшла до питань типу, що Вашингтон повинен робити, його відповідь у багатьох випадках була наступною: «Нічого, це не наша проблема». Він повторював, що Україна знаходиться в Європі, і, отже, європейці повинні вирішувати цю проблему самостійно. Коли мова зайшла про його думку стосовно Путіна, Трамп, захоплюючись, відмітив якості сильного російського лідера і пообіцяв, що він зможе знайти спільну мову з ним. Тут, як і з будь-якого іншого питання, він не давав жодних пояснень стосовно того, що насправді малося на увазі, і за рахунок чого він може досягти цього результату. Крім того, Трамп виступав зі спробами виправдати поведінку Росії по відношенню до України і розглянути питання про полегшення американських санкцій і, навіть, можливого визнання Криму частиною Російської Федерації.

Після інавгурації Трамп проявив більше обережності і стриманості в своїх зауваженнях щодо України (якщо порівнювати з його виступами під час президентської кампанії). Деякі члени його адміністрації, в тому числі державний секретар Р. Тіллерсон, міністр оборони Дж. Маттіс, радник з національної безпеки Х. Р. МакМастер, представник США в ООН Н. Хейлі та інші, чітко висловлювалися з цього питання. Вони висловлювали стурбованість з приводу російської агресії по відношенню до України, зазначивши, що Росія може розглядатися як загроза для США, та не виказали жодних намірів змінити позиції Вашингтону з цього питання в рамках існуючих санкцій та американської підтримки української територіальної цілісності. Президент сам уникав демонстрації своєї позиції з цього питання і не пропонував будь-яких конкретних зобов'язань. Погляди його найближчих і довірених радників у Білому домі, таких як С. Беннон і С. Міллер з цього питання також чітко не відо-

мі. На момент написання цього розділу не було повністю зрозуміло, чи залишається президент зацікавленим у нормалізації відносин з Росією, і як це може вплинути на його відносини з Україною.

Висновки. Порядок денний американсько-українських відносин ніколи не був настільки насиченим та інтенсивним. Це є справедливим практично для всіх можливих сфер двосторонніх відносин – від військово-стратегічного партнерства до політичної, економічної та інформаційної співпраці. Ми спостерігаємо безпрецедентно високий рівень уваги щодо кризи навколо України з боку США (від урядових структур до засобів масової інформації та широкої громадськості). Проте, український вимір не став головним пріоритетом для американської зовнішньої політики. Великий Близький Схід, проблема ісламського фундаменталізму, піднесення Китаю – все це займає більш високі позиції в рейтингу пріоритетних напрямків політики, в порівнянні з українським. Тим не менш, дійсно вражає, наскільки помітним сьогодні став цей напрямок.

Число американських заяв про ситуацію всередині і навколо України з кінця 2013 р. значно перевищує число цих заяв за більш ніж двадцятирічну історію двосторонніх відносин. Звичайно, заяви не можуть замінити політику, але вони також мають значення. Вони формують певне ставлення до України та її майбутнього в Сполучених Штатах, впливають на громадську думку. Було прийнято кілька важливих законопроектів стосовно України, зокрема, прийнятих у 2014 р. Вони визначають певний високий рівень залучення Сполучених Штатів у спробах допомогти Україні і вирішити проблеми, з якими зараз стикається наша країна.

Україна потребує комплексної американської підтримки, як ніколи раніше. Ця підтримка, звичайно ж, мала практичний і своєчасний характер у минулому, наприклад, підтримка в подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи, проведенні приватизації тощо. Але до цього часу ще ніколи підтримка США не була настільки важливою. Сьогодні Україна стикається з низкою екзистенційних проблем; американська підтримка охоплює усі аспекти цих проблем без винятку. Нинішня ситуація є безпрецедентним випробуванням на витривалість для двостороннього стратегічного партнерства.

Дебати з приводу кризи навколо України тривають. У даний час підхід, який був особисто схвалений президентом Б. Обамою, залишається в значній мірі незмінним. Цей підхід оголошує стратегічну підтримку України, що в основному носить політичний, економічний і дипломатичний характер. У рамках економічної допомоги Вашингтон також робить значний внесок до бюджету міжнародних фінансових установ, що по суті, є основними донорами України. Побоювання з приводу широкомасштабної підтримки у військовій сфері переважають. Такі побоювання засновані на припущенні, що більш істотне втручання США може

привести до ескалації конфлікту на території України з боку Росії. З нашої точки зору, така думка, ймовірно, є неправильною, оскільки нинішній досвід показує, що нові хвилі ескалації і провокаційні дії викликані відсутністю жорсткого реагування на агресивні дії Москви в Україні. Крім того, немає ніяких сумнівів щодо певної втоми американців від військових інтервенцій за кордоном, несприйняття можливості – навіть віддаленої та гіпотетичної – відправки нових контингентів американських військових сил за тисячі кілометрів від своєї країни. Для американців сьогодні ці питання стосовно військової присутності за кордоном дуже чутливі та болісні.

Разом з тим, навіть у рамках окремих органів виконавчої влади можна було почути заклики до більш жорсткої реакції на агресивні дії Росії. Позиція американських військових, які бачать у сучасній Росії основне джерело небезпеки для американських інтересів, привертає увагу. Це передається в закликах до активізації бойових і стратегічних дій, як в рамках НАТО, так і в односторонньому порядку. Кілька значних представників військового відомства, керівники збройних сил США схвалюють ідеї надання Україні летальної зброї, хоча, водночас підкреслюють, що не може бути ніяких абсолютних гарантій, що такий крок буде ефективним. Цікаво буде подивитися, як найближчим часом така позиція американських військових узгоджуватиметься з дещо іншою позицією вищих політичних лідерів держави.

Можна чітко відзначити виникнення так званої «реалістичної парадигми» в поглядах стосовно ситуації навколо України серед частини американських експертів. Прихильники цього підходу вважають, що криза навколо України не загрожує безпосередньо інтересам США, і що вплив Вашингтону на ситуацію, так чи інакше, є досить обмеженим. Вони пропонують погодитися з російськими амбіціями щодо певних зон «особливих інтересів» і «сфер впливу» Росії, які повинні включати й Україну. Це призводить до заклику обмеження суверенітету України, перетворення її на нейтральну державу і здійснення так званої «фінляндизації» нашої країни.

Більш того, аргументи звучать на користь передбачуваної важливості Російської Федерації як партнера Сполучених Штатів у вирішенні різних завдань по всій земній кулі. Хоча, на наш погляд, Москва бачить свій стратегічний інтерес в підриві американських інтересів у всьому світі. Можна було б згадати у цьому контексті політику «перезавантаження», що закінчилася повним і цілком логічним провалом.

Вашингтон не хоче перетинати певну межу в стосунках з Москвою. Це пояснюється небажанням починати нову холодну війну. На практиці це означає, що в ситуації, коли Росія вже почала дії у форматі холодної війни, Вашингтон ухиляється від відповідних контрдій, задовольняючись напівзаходами. Президент Обама заявив, що санкції проти Росії є

ефективними, хоча вони не привели до помітних змін у поведінці Москви. Введення нових санкцій виглядає малоімовірним.

Підтримка США має вирішальне значення. Однак, це не забезпечить Україні ані звільнення Донбасу, ані повернення Криму, ані успішного проведення необхідних реформ. Американська підтримка допомагає витримувати величезний тиск, який зараз відчуває наша країна. Але основний внесок у вирішення проблем, які виникають перед нами сьогодні, має бути зроблений самими українцями. Крім того, важливо, щоб наші американські партнери побачили консолідацію українського суспільства навколо вирішення цих проблем, як доказ того, що заяви про новий напрям у розвитку Української держави, економіки та суспільства є серйозними. Перш ніж просити Вашингтон про підтримку, необхідно чітко визначити пріоритети і стратегію розвитку нашої країни та продовжувати рухатися в правильному напрямку.

¹ Sherr J. The mortgaging of Ukraine's independence / J. Sherr // Russian and Eurasia briefing paper. – 2010. – N 1.

² Див.: Senate Resolution 165, Congressional record. - 2013, June 25. – Vol. 159, N. 92. – P. S5149.

³ Див.: Testimony on Ukraine of V. Nuland to the US Senate Committee on Foreign Relations, January 15, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/nuland-testimony-ukraine.html>

⁴ Carothers T. Democracy promotion under Obama: revitalization or retreat? / T. Carothers, D. Kramer, J. Weinstein, J. Traub. - Carnegie Endowment, January 12, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2012/01/11/democracy-promotion-under-obama-revitalization-or-retreat-event-3507>

⁵ Bibbins Sedaca N. Holding steady? US democracy promotion in a changing world / N. Bibbins Sedaca, N. Bouchet. - Chatham House Paper. – 2014. – N 1.

⁶ Testimony on Ukraine of V. Nuland to the US Senate Committee on Foreign Relations, January 15, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/nuland-testimony-ukraine.html>

⁷ Higgins A. Ukraine leader was defeated even before he was ousted / A. Higgins, A. E. Kramer // The New York Times. – 2015. – January 3.

⁸ Jackson D. US pledges \$ 1 billion aid to Ukraine, condemns Russia / D. Jackson // USA today. – 2014. – March 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usatoday.com/story/news/politics/2014/03/04/obama-russia-ukraine-1-billion-putin-crimea/6006759/>

⁹ Fact sheet «International support for Ukraine», Statement by the White House, Office of the press secretary, March 4, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/fs-03042014.html>

¹⁰ Ukraine and Russia sanctions, US Department of State. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/>

¹¹ US delivers 300, 000 meals to Ukrainian military, March 30, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/us-meals.html>

¹² Hudson J. The undiplomatic diplomat / J. Hudson // Foreign Policy. – 2015. – June 18.

¹³ Stewart P. Obama's Pentagon nominee suggests support for arming Ukraine /

P. Stewart, A. Shalal // Reuters, February 4, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reuters.com/article/us-usa-pentagon-carter-idUSKBN0L80DA20150204>

¹⁴ Stout D. Top US general says Washington should consider arming Ukraine / D. Stout // Time. – 2015. – March 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://time.com/3731247/us-arm-ukraine-russia-general-martin-dempsey-putin/>

¹⁵ Lamothe D. Russia is greatest threat to the US, says Joint Chiefs Chairman nominee Gen. Joseph Dunford / D. Lamothe // Washington post. – 2015. – July 9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2015/07/09/russia-is-greatest-threat-to-the-u-s-says-joint-chiefs-chairman-nominee-gen-joseph-dunford/>

¹⁶ NATO general: West should consider arming Ukraine // Voice of America. – 2015. – March 22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.voanews.com/a/reu-west-should-consider-all-tools-including-arms-for-ukraine-nato-general/2690321.html>

¹⁷ New NATO SACEUR to think over granting weaponry to Ukraine // Kyiv post. – 2016. – May 5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/new-nato-saceur-to-think-over-granting-weaponry-to-ukraine-413206.html>

¹⁸ US Commander says some 12,000 Russian soldiers in Eastern Ukraine // RFE/RL. – 2016. – August 24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rferl.org/content/ukraine-us-commander-hodges-12000-russian-troops/26880574.html>

¹⁹ World Congress of Families: criticism of Putin is liberal media hysteria // Right wing watch. – 2014. – February 5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rightwingwatch.org/content/world-congress-families-criticism-putin-liberal-media-hysteria>

²⁰ Paul R. Interventionism Kills: Post-Coup Ukraine One Year Later / Ron Paul // Ron Paul Institute weekly column. – 2015. – February 22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ronpaulinstitute.org/archives/featured-articles/2015/february/22/interventionism-kills-post-coup-ukraine-one-year-later/>

²¹ Див.: Young C. Putin's pal / C. Young // Slate. – 2014. – July 24.

²² Mearsheimer J. Why the Ukraine crisis is the West's fault / J. Mearsheimer // Foreign Affairs. – 2014. – September/October.

²³ Kissinger H. To settle the Ukraine crisis start at the end / H. Kissinger // Washington post. – 2014. – March 5.

²⁴ Kirchick J. How the «realists» misjudged Ukraine / J. Kirchick // Daily beast. – 2014. – March 3.

РОЗДІЛ 8

УКРАЇНО – КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ

Михайло Покась

Стосунки України і КНР від самого початку їх формування були прикладом взаємовідносин суб'єктів з принципово різною «вагою» на міжнародній арені. Більше того, їхня зацікавленість один в одному також була абсолютно нерівнозначною, ці інтереси лежали в різних площинах.

Для України зацікавленість у Китаї знаходиться в основному в торговельно-економічній площині. КНР в Києві розглядається як ринок для експортних українських товарів та істотне джерело надходження до країни вільноконвертованої валюти. У той же час, географічна віддаленість Китаю, а також істотні відмінності на культурному і ментальному рівнях призводять до того, що в списку українських політичних пріоритетів Китай посідає далеко не перше місце. Так, у Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» 1993 р. в списку пріоритетів двосторонніх стосунків КНР включено до четвертої за рахунком групи і згадано після Японії, в одному ряду з Індією й Єгиптом.¹ У прийнятому в 2010 р. Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» Китай і Азіатсько-тихоокеанський регіон у цілому взагалі не згадуються.² Водночас, у вищезгаданому документі чітко вказаний основний пріоритет зовнішньої політики України – європейська інтеграція, у зв'язку з чим викликає здивування теза про стратегічний характер взаємовідносин України і Китаю, розміщений на сайті Посольства України в Китайській Народній Республіці.³ Втім, це протиріччя прекрасно відображає одну з ключових рис сучасної української зовнішньої політики – постійну невизначеність з її пріоритетами.

Що стосується КНР, то зацікавленість у стосунках у Пекіна знаходиться, скоріше, у військово-технічній площині. Після розпаду СРСР у розпорядженні України виявилися численні напрацювання радянського ВПК практично в усьому діапазоні засобів озброєної боротьби – від будівництва авіаносців до створення міжконтинентальних балістичних ракет. Для КНР, яка на рубежі ХХ - ХХІ ст. отримала можливість конвертувати зростаючу економічну потужність у потужність військову, можливість придбання низки технологій було складно переоцінити.

Пекін проявляв інтерес до приблизно 30 напрямів співпраці у військово-технічній сфері, в тому числі до авіаносців, великих транспортних літаків, надзвукових навчально-тренувальних реактивних літаків, танків, ракет «повітря-повітря» і «повітря-земля». За 25 років у китайський державний і приватний промисловий сектор були залучені тисячі фахівців і реалізовані більше 2000 технологічних проектів військового і подвійного призначення. Без співпраці з Україною було б важко ввес-

ти в дію авіаносець «Ляонин» (екс-«Варяг»), досягти успіху в розробці нових бойових кораблів, танків, літаків, особливо авіадвигунів. «Ляонин» оснащений українськими газовими турбінами UGT-25000, або ДН/ДА-80. Згідно з повідомленням Chinese Defense Review, у 1990-х роках Китай отримав ці турбіни без технологій. У XXI столітті у зв'язку з економічною кризою Україна нарешті погодилася передати всі технології, пов'язані з цими ГТД.⁴

Водночас, торговельно-економічні зв'язки і інвестиційна діяльність явно не були пріоритетами для Китаю, оскільки український ринок не є достатньо об'ємним, а інвестуванню в економіку України перешкоджає її значна забюрократизованість і високий рівень корупції.

Якщо говорити про стратегічну культуру Китайської Народної Республіки, необхідно згадати, що для неї характерна істотна «больова точка» – питання Тайваню. Доктрина «одного Китаю» реалізується максимально послідовно, виключень Пекін не робить ні для кого, тому держави, що розраховують на партнерство з КНР, повинні суворо дистанціюватися від будь-яких офіційних контактів з Тайбеєм під загрозою різкого погіршення стосунків з Пекіном. На жаль, українська дипломатія засвоїла це положення тільки після двох дуже хворобливих уроків.

Слід зазначити, що з перших днів надбання Україною незалежності її відносини з Китаєм розвивалися досить динамічно. Пекін першим у своєму регіоні визнав Україну незалежною державою – 27 грудня 1991 р. 4 січня 1992 р. були встановлені дипломатичні стосунки між двома країнами. Уже восени 1992 р. перший президент України Леонід Кравчук прибув з офіційним візитом у Пекін. Через рік, у вересні 1994 р., в Київ уперше, з державним візитом, приїхав голова КНР Цзян Цземінь. У тому ж 1994 р. КНР оголосила про надання Україні гарантій безпеки разом з іншими ядерними державами світу. У грудні 1995 р. з першим державним візитом у Піднебесну прибув новий український президент – Леонід Кучма. Окрім безлічі економічних домовленостей, у 1995 р. між міністерствами оборони КНР і України був підписаний важливий договір про військово-технічну співпрацю, а в 1996 р. – меморандум про поглиблення співпраці між МДБ Китаю і МВС України.

Проте потім Україна припустилася грубої помилки, що істотно ускладнила двосторонні стосунки. У серпні 1996 р. в Київ з приватним візитом прибув віце-президент і прем'єр-міністр Тайваню Лянь Чжань. Його візит широко висвітлювала преса Республіки Китай, особливий наголос зробивши на те, що Україна для Тайваню може стати «воротами в Європу».

Реакція Пекіна не змусила себе чекати і була вкрай хворобливою і послідовною. Спершу китайські представники ігнорували запрошення на прийом у зв'язку з Днем незалежності України в українських посольствах практично в усіх країнах, де вони існують. Потім була відмі-

на візиту великої урядової китайської делегації, відміна візиту в Китай української військової делегації, а сам договір про військову співпрацю так і не був підписаний. Охолодження ставлення Китаю до України відбувалося демонстративно, але тихо, без зайвого галасу в засобах масової інформації.⁵

По суті, в 1997-1999 рр. політичні стосунки між КНР і Україною були «поставлені на паузу», особливо в частині візитів високопоставлених чиновників. Тільки в 2000 р., мабуть, вирішивши, що урок Україна отримала достатній, Пекін активізував двосторонні зв'язки, і Київ з візитом відвідав Голова Постійного комітету ВЗНП, екс-прем'єр Держради КНР Лі Пен. Його візит, як представника законодавчої гілки влади Китаю, можна оцінити як підготовчий до державного візиту в 2001 р. Голови КНР Цзяна Цземіня.

За результатами переговорів лідерів двох країн була підписана декларація, в якій сторони ще раз підтвердили, що між ними не існує політичних протиріч, і вони готові розвивати активну співпрацю в майбутньому. З візитом у відповідь до Піднебесної вже на початку наступного року полетів Міністр закордонних справ Анатолій Зленко, що виявилось дуже символічним – десятиліття встановлення дипломатичних стосунків сторони відзначили черговими успіхами і досягненнями. «На цьому етапі і в нинішній геополітичній обстановці Україні потрібен такий партнер, який цінує дружбу, поважає її незалежність і територіальну цілісність, не втручається в її внутрішні справи», – так оцінив головний меседж візиту глава українського МЗС.⁶

Місяць по тому з дружнім візитом у Пекін полетів спікер Верховної Ради Іван Плющ. Українську парламентську делегацію запросив до Китаю голова Постійного комітету ВЗНП Лі Пен. Мета візиту була позначена як вивчення досвіду КНР у сфері координації і регулювання взаємодії виконавчих і законодавчих органів влади. Також Плюща, за його словами, цікавили форми і методи роботи із створення, здійснення і дотримання рішень найвищого законодавчого органу Китаю, особливо у сфері проведення «вражаючих економічних реформ». Поки Плющ зустрічався зі своїм колегою, делегація ділових кіл взяла участь в українсько-китайському бізнес-семінарі під егідою Китайського комітету сприяння міжнародній торгівлі. Широкі перспективи розвитку українсько-китайських стосунків були зафіксовані вже наступного дня під час зустрічі Івана Плюща з Цзян Цземінем. Голова КНР дуже тепло згадував свій торішній візит в Україну і відмічав, що «новим напрямом розвитку двосторонніх стосунків повинне стати розширення зв'язків усебічної дружби і співпраці, що відрізняються довгостроковою стабільністю і довірою на високому рівні».⁷

У листопаді 2002 р. в КНР почався процес передачі верховної влади від Цзяна Цземіня до Ху Цзінтао. Саме в цей момент, 17-20 листопада,

Пекін з офіційним візитом відвідав Леонід Кучма, ставши першим іноземним лідером, що відвідав Китай з державним візитом після зміни вищого керівництва країни. Також український президент був одним з перших, хто особисто вітав Ху Цзіньтао з обранням генсеком КПК. Леонід Кучма зустрівся з усіма першими особами і дав високу оцінку рішенням партз'їзду, відзначивши, що в Китаї все, що заплановано, виконується. Цзян Цземінь завірив, що Китай розумітиме і поважатиме рішення України з внутрішніх і зовнішніх питань, що приймаються з урахуванням ситуації в країні, і надаватиме посильну допомогу. У Спільній декларації, підписаній двома президентами, була зафіксована незмінність позиції КНР відносно суверенітету і територіальної цілісності України, прихильність до раніше взятих зобов'язань про надання їй гарантій безпеки. Пекін також обіцяв Києву всляку підтримку на шляху в СОТ, членом якої сам став у грудні 2001 р.

Тоді ж Леонід Кучма висловився і відносно тайванської проблеми, яку раніше Україна намагалася не коментувати. Президент заявив, що Україна однозначно солідарна з Китаєм у вирішенні тайванського питання і завершенні повного об'єднання країни на основі принципів одного Китаю і формули «одна країна – два лади». За підсумками переговорів у Пекіні були підписані чотири документи: згадана вище Спільна декларація, угода Кабінету Міністрів України й уряду КНР про співпрацю у сфері охорони інтелектуальної власності, протокол між Міністерством промислової політики і комісією з оборонної науки, техніки і оборонної промисловості КНР у сфері авіабудування, а також обмінні листи про надання уряду України допомоги від уряду Китаю.

Через півроку, в квітні 2003 р., Леонід Кучма знову відвідав Китай і Гонконг, цього разу з державним візитом. Здавалося, в українсько-китайських стосунках настала відлига. Активно йшла розробка проекту Договору про принципи стосунків і стратегічну співпрацю між Україною і Китайською Народною Республікою в XXI ст., розрахованому на 25 років. Документ, повністю погоджений українською стороною, вже передали Пекіну. У ході політичних консультацій, які провели в Пекіні перший заступник Міністра закордонних справ Володимир Єльченко зі своїм китайським колегою Лі Хуеєм, сторони визначили приблизний графік взаємних візитів наступного року: на першу половину 2004-го р. був запланований візит в КНР Голови Верховної Ради Володимира Литвина, також Київ запропонував організувати візит Прем'єр-міністра Віктора Януковича. Візит у відповідь в Україну мав намір здійснити новий голова КНР Ху Цзіньтао. Проте, на жаль, ця відлига була короткочасна, і в 2004 р. українсько-китайські стосунки знову пішли на спад.

Китай дуже неоднозначно сприйняв події Помаранчевої революції. Голова КНР Ху Цзіньтао встиг привітати з перемогою Віктора Януковича ще до того, як результати волевиявлення були скасовані і призначений

третій тур виборів. Китайські аналітики безпосередньо порівнювали події в Києві в 2004 р. з подіями на площі Тянаньмінь у 1989 р., тільки зі зворотним знаком. Невипадково почалося скорочення контактів Пекіна з вищими посадовцями України. Наприклад, заздалегідь погоджений візит в Пекін Міністра оборони України Анатолія Гриценка був скасований буквально за три дні до призначеної дати.

Крім того, Київ знову вдався до дуже недружного, з точки зору Пекіна, зовнішньополітичного кроку, видавши в 2005 р. візу представникові Тайваню Хуан Чжифану, який прибув в Україну для участі в засіданні Міжнародної кризової групи. Жорстка реакція китайської сторони не змусила на себе чекати – Китай відразу ж відмінив намічене на початок 2006 р. засідання комісії з торговельно-економічної співпраці. Подальші дії китайської сторони були цілком послідовними – діалог на рівні глав держав між Україною і Китаєм був згорнутий аж до 2010 р. У ході цього ж тимчасового проміжку не відбувалося і візитів глав зовнішньополітичних відомств України і КНР, а зустріч міністрів відбулася лише одного разу – у рамках 60-ої сесії Генеральної асамблеї ООН у вересні 2005 р.

Що стосується контактів на рівні глав законодавчих органів двох країн, то українська сторона, фактично, проявила неповагу до КНР. Спікер українського парламенту Олександр Мороз відвідав Китай у 2007 р., проте в момент його візиту Віктор Ющенко розпустив парламент, тим самим, по суті, позбавляючи керівника делегації яких-небудь офіційних повноважень, відповідно, візит був зірваний. З точки зору офіційного Пекіна, цей крок показав відношення команди Ющенка до українсько-китайських стосунків, тому сам Ющенко так в Китаї і не побував.

Замість цього діалог ішов на рівні третьорядних політичних фігур: у 2009 р. Україну відвідали три члени Політбюро ЦК КПК – перший заступник голови ВК НПКСК Ван Ган, секретар Шанхайського міськкому КПК Юй Чженшен і віце-прем'єр Держради КНР Чжан Децзян. Візитів аналогічного рівня в Китай з українського боку було два – в серпні 2008 р. з робочим візитом у КНР прибув Віце-прем'єр-міністр України І. Васюник з метою участі в офіційних заходах з нагоди відкриття XXIX Олімпіади, а у вересні 2009 р. в Китаї з робочим візитом знаходився Віце-прем'єр-міністр України Григорій Немиря для участі в роботі саміту «Літній Давос».

Водночас, політичні проблеми зовсім не заважали військово-технічній співпраці України і Китаю. У період 1992-2008 рр. Китай, за даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем світу (SIPRI), посідав друге, після Пакистану, місце серед імпортерів українських озброєнь (624 млн. дол.) З 2009 р. Китай для України став партнером номер один, але ненадовго.⁸

Активізація українсько-китайських стосунків відбувається тільки починаючи з 2010 р., з приходом до влади в Києві нового президента -

Віктора Януковича. У квітні 2010 р. він зустрівся з головою КНР Ху Цзіньтао у Вашингтоні, на Саміті з питань ядерної безпеки. Глави держав домовилися вивести українсько-китайські стосунки на якісно новий рівень і наповнити їх стратегічним сенсом. Серед напрямів подальшої співпраці: активізація взаємних візитів на вищому рівні, інтенсифікація практичної співпраці НВО за принципом «взаємної вигоди і двостороннього виграшу», поглиблення співпраці з актуальних міжнародних питань, розширення співпраці у сфері науки і техніки тощо.

У травні 2010 р. в Україну прибув Міністр закордонних справ КНР Ян Цзечі. Він зустрівся зі своїм українським колегою Костянтином Грищенком, Президентом Віктором Януковичем, спікером парламенту Володимиром Литвиним і Прем'єр-міністром Миколою Азаровим. У червні 2010 р. в Пекіні пройшли консультації з питань гарантій безпеки на рівні директорів профільних департаментів МЗС двох країн, під час яких на розгляд китайської сторони був переданий проект договору про гарантії Україні, що передбачає надання їй посилених гарантій безпеки. Пекін підтвердив свою позицію, що ні за яких умов не застосує ядерну зброю проти неядерних держав, і що ця позиція поширюється і на Україну.

Судячи з усього, саме в ході вказаних візитів були досягнуті певні домовленості з китайською стороною, оскільки 2 червня 2010 р. Віктор Янукович, виступаючи зі своїм Посланням Верховній Раді, позначив стратегію зовнішньої політики, в якій окреме місце було приділене Китаю. «Китай цікавий для нас, а у нас є, що запропонувати Китаю», - підкреслив він.⁹

Незабаром після цього, 5-9 вересня 2010 р., Янукович відвідав Китай з державним візитом. За підсумками візиту була підписана Дорожня карта українсько-китайської співпраці на 2010-2012 роки, а також 13 інших документів. Необхідно відмітити, що цей візит мав дуже солідне економічне підґрунтя, що не було характерним для попередніх зустрічей на вищому рівні. Так, були підписані контракти на суму 4,5 млрд. доларів, серед яких вирізнялися два інвестиційні проекти: «Повітряний експрес» і парогазова електростанція в Щелкино. Китайська сторона назвала візит Януковича епохальним.¹⁰

Голова КНР Ху Цзіньтао відвідав з візитом у відповідь Україну в червні 2011 р. За підсумками візиту була підписана Спільна декларація про встановлення і розвиток стосунків стратегічного партнерства, а також підписано низку контрактів на суму в 3,5 млрд. дол. «Китай є головним партнером України в Азійсько-тихоокеанському регіоні», – заявив Янукович. За його словами, в попередні роки було втрачено багато часу і купу можливостей. «Україна і Китай не можуть втрачати час у питаннях

налагодження співпраці», – завірив він. У цілому ж, дві сторони заявили про початок розвитку стосунків стратегічного партнерства.¹¹

Декларації і підписані документи прямо впливали на товарообіг між країнами. Необхідно відмітити, що на початку 2010 р., тобто на старті «постпомаранчевого» етапу торгівлі, обсяг торгівлі між Києвом і Пекіном складав 6 млрд. дол. і згодом за цей же рік виріс на 44% – до 7,7 млрд. дол. А до кінця 2011 р. товарообіг здолав психологічну відмітку в 10 млрд. дол.¹²

У грудні 2013 р. Віктор Янукович знову відвідав КНР, цього разу з державним візитом. Однією з головних причин цього стала зміна китайського керівництва, оскільки з 2012 р. кермо влади Китаю переходило від Ху Цзінтао до Сі Цзиньпіну. У ході візиту був підписаний Договір про дружбу і співпрацю між Україною і КНР. Договір був ключовим політичним документом і відображав основні принципи розвитку українсько-китайських стосунків стратегічного партнерства і співпраці як на двосторонній основі, так і у рамках багатосторонніх механізмів, а також містив перелік пріоритетних сфер розвитку практичної співпраці. Глави держав також підписали Спільну декларацію України і Китайської Народної Республіки про подальше поглиблення стосунків стратегічного партнерства. Декларація відображала досягнуті сторонами основні домовленості про подальший розвиток співпраці. Зокрема, йшлося про розвиток стосунків стратегічного партнерства між Україною і Китаєм, активізацію міждержавного політичного діалогу на вищому рівні, підтвердження позицій двох країн з найбільш актуальних питань міжнародного життя. Крім того, в документі був зафіксований факт затвердження главами двох держав Програми розвитку стосунків стратегічного партнерства між Україною і КНР на 2014-2018 роки.¹³

У той же час, візит мав і істотний економічний компонент. Так, Віктор Янукович, за результатами візиту, заявив про те, що підписані документи можуть забезпечити Україні до 8 млрд. дол. інвестицій з боку Китаю. У 2014 р. Україна розраховувала потроїти обсяги двосторонньої торгівлі. До 2023 р. Київ і Пекін мали намір збільшити об'єми торгівлі товарами і послугами до 100 млрд. дол., для чого планувалося оптимізувати і збалансувати структуру товарообігу.¹⁴

Втім, вже тоді було ясно, що реалізація підписаних раніше документів буксує. Так, посол КНР в Україні Чжан Сіюнь ще в 2011 р. повідомляв, що інвестиційні проекти просуваються слабо, і одне з істотних їх стримувань – висока корупція і бюрократична тяганина з українського боку. Втім, відмічав посол, «якщо китайці прийшли в Україну, вони повинні пристосовуватися до українських умов».¹⁵

Активно розвивалася і військово-технічна співпраця. Загалом, Україна продала КНР близько 30 військових технологій. Серед них: розробки для конструювання військових транспортних літаків, технології, що за-

стосовуються в рушійних механізмах авіаносців і великих кораблів, в танкових двигунах. Необхідно відмітити, що китайсько-український товарообіг у 2013 р., за статистикою митної служби Китаю, виріс на 7,1% і склав 11,11 млрд. дол. При цьому імпорт китайських товарів збільшився на 7,3% і склав 3,27 млрд. дол.; експорт збільшився на 7,1% і склав 7,84 млрд. дол.¹⁶

Таким чином, в 2013 році перспективи українсько-китайських стосунків виглядали цілком райдужно, даючи підстави для оптимізму. На жаль, у 2014 році ситуація різко змінилася.

Лінія поведінки Пекіна відносно кризи в Україні формувалася з урахуванням як власне «українських», так і геоекономічних і геополітичних інтересів КНР. Позиція, що вироблялася, повинна була відбивати «принциповий нейтралітет» Китаю в конфліктних ситуаціях, а також відповідати політичним і економічним інтересам КНР в Європі, планам з перезавантаження китайсько-американських стосунків, передусім в АТР, де взаємні підозри Пекіна і Вашингтона з його союзниками продовжували посилюватися.

Перша реакція Китаю на загострення ситуації в Україні і навколо неї була традиційно стриманою. Вона обмежилася заявами про невтручання і необхідність мирних, дипломатичних методів вирішення конфлікту. Відповідальність за погіршення політичної обстановки в країні Китай поклав на зовнішні сили. Пекін звинуватив Захід у маніпулюванні «думками людей» з приводу угоди про асоціацію з Євросоюзом. «Втручання Заходу завадило діалогу між урядом і опозицією, посіявши насіння подальших соціальних і політичних розбратів усередині країни», – повідомляло агентство Сінхуа.¹⁷

Чим далі розвивався конфлікт, тим більше поглиблювалося залучення КНР в найгострішу після розпаду СРСР міжнародну кризу, тим більше посилювалася активність Китаю з цього питання, оскільки ситуація в Україні зачепила глобальні і регіональні інтереси КНР, піддала її зовнішню політику певним ризикам.

Прихід до влади «нової коаліції» мало що змінив у підходах КНР до України. Не виникло і питання про легітимність або нелегітимність нових київських лідерів. 24 лютого 2014 р. офіційний представник МЗС КНР Хуа Чуньїн заявила, що Китай має намір продовжувати розвивати стосунки стратегічного партнерства з Україною на основі рівності і взаємної вигоди. Даючи оцінку ситуації в Києві та її впливу на китайсько-українські стосунки, Хуа Чуньїн підкреслила: «Ми помітили, що в результаті зусиль, прикладених різними сторонами, спостерігалось пом'якшення ситуації в цій країні. Ми сподіваємось, що політичний процес з вирішення кризи в Україні просуватиметься в рамках закону».¹⁸

Неконтрольоване зростання радикалізму й активізація на українському політичному просторі США і ЄС скорегували позицію Китаю. На на-

раді РБ ООН 3 березня 2014 р. постпред КНР при ООН Лю Цзеі висловив «велику заклопотаність у зв'язку з ситуацією в Україні». Він засудив радикальні насильницькі акти і запропонував, щоб зацікавлені українські сторони врегулювали внутрішні розбіжності в законодавчих рамках і мирним шляхом, «на практиці захистили законні інтереси різних народів України». Він додав, що «в Китаї звернули увагу на нестримно розпалювані русофобські настрої».¹⁹

Поява кримського чинника в «українській кризі» і підготовка до референдуму на півострові спочатку також не внесли корективів у позиції Китаю. 28 лютого офіційний представник МЗС КНР Цінь Ган заявив китайським і іноземним журналістам: «Позиція Китаю по відношенню до суверенітету і територіальної цілісності України залишається колишньою. Китай поважає суверенітет і територіальну цілісність України».²⁰

Прагнення Китаю вирішити ситуацію, що складається навколо України, «політичними і дипломатичними засобами» було підтверджене і під час телефонної розмови Голови КНР Сі Цзиньпіна з Президентом США Б. Обамою. «Китайська сторона в українському питанні дотримується об'єктивної і справедливої позиції. Ситуація в Україні надзвичайно складна, в нинішніх умовах усім сторонам необхідно зберігати холоднокровність і стриманість, уникати кроків, що можуть призвести до зростання напруженості. Необхідно зберігати курс на розв'язання кризи політичними і дипломатичними засобами», – підкреслив Сі Цзиньпін.²¹

Після голосування в РБ ООН з питання про Крим, від якого Китай утримався, а Росія наклала вето на відповідну резолюцію, український МЗС зажадав від китайських дипломатів роз'яснень по зайнятій КНР позиції. Посол в Україні Чжан Сіюнь заявив заступникові міністра закордонних справ України А. Олефірову, що одним з базових постулатів зовнішньої політики Китаю є принцип невтручання. Пояснення не задовольнило Київ, який до цього тлумачив заяви КНР про підтримку «суверенітету і територіальної цілісності України» як підтримку його позиції в суперечці з Москвою з кримського питання.

У міру ескалації конфлікту, Китай активізував зусилля з урегулювання «української кризи». На засіданні Ради Безпеки 16 березня постпред КНР в ООН Лю Цзеі запропонував посередництво у вирішенні проблеми. Він зажадав, по-перше, «створити міжнародний координаційний механізм за участю зацікавлених сторін для вироблення політичного врегулювання української кризи». По-друге, він призвав усі сторони утриматися від дій, які можуть призвести до подальшої ескалації конфлікту. По-третє, рекомендував міжнародним фінансовим інститутам визначити, як допомогти збереженню економічної і фінансової стабільності в Україні.²² Лю заявив, що голосування за проектом резолюції, внесеним США, лише «посилить конфронтацію і ще більше ускладнить обстановку», і нагадав, що «зовнішнє втручання» стало «важливою причиною,

що призвела до насильницьких дій на вулицях українських міст, що викликало кризу в країні».²³

Китай не міг ігнорувати і зростання напруженості в Південно-Східних регіонах України. Відповідаючи на питання журналістів про протистояння на Донбасі, представник МЗС КНР Хуа Чуньїн закликала зацікавлені сторони «зберігати холонокровність і стриманість, на основі повного обліку законних інтересів і стурбованості різних регіонів і різних національностей знайти канали врегулювання кризи шляхом політичного діалогу з метою сприяння стабілізації ситуації».²⁴

Трохи раніше, 6 березня 2014 р., відбулася розмова з української проблеми держрадника КНР Ян Цзечі з помічником президента США з національної безпеки Сьюзан Райс. У розмові Ян Цзечі підкреслив, що «законні права й інтереси всіх етнічних груп в Україні мають бути враховані при вирішенні української проблеми(в цілому)».²⁵

Крім того, офіційні ЗМІ КНР виступили із засудженням політики США та їх союзників. 19 березня 2014 р. агентство Сінхуа розповсюдило коментар про прихильність Заходу подвійним стандартам і тільки власним інтересам, що проявилось в широкому географічному діапазоні «від Косово до Південної Осетії, а також від Комор до Криму».²⁶

Китай у період загострення кримської теми посилено готувався до участі в «ядерному» саміті в Нідерландах і до візиту глави КНР Сі Цзиньпіна до європейських країн, що зайняли на той час ідентичну із США позицію з українського питання. Напередодні візиту до Європи Сі Цзиньпін оголосив, що Китай збереже стосунки з київським урядом і продовжить спільне економічне співробітництво. Таким чином, Китай підтвердив, що зацікавлений у торгівлі і розвитку економічних зв'язків з Україною. Так проявилася ще одна важлива відмітна риса зовнішньої політики Китаю, серйозним інноваційним чинником якої стала економічна дипломатія.²⁷

Стримана позиція КНР була ще раз продемонстрована в ході зустрічі голови КНР Сі Цзиньпіна з президентом США Б. Обамою в рамках саміту з ядерної безпеки в Гаазі. Голова КНР нагадав, що Китай запропонував терміново створити міжнародний координаційний механізм і відмовитися від дій, що можуть призвести до подальшого погіршення ситуації.²⁸ А під час зустрічі з керівниками Німеччини Голова КНР підкреслив, що ситуація в Україні складна і «вкрай чутлива», оскільки для стримування кризи потрібно врахування найрізноманітніших чинників.²⁹

Китай схвалив зустріч, що відбулася 17 квітня в Женеві за участю глав дипломатичних відомств Росії, США, ЄС й України. Представник МЗС КНР Хуа Чуньїн заявила, що «при вирішенні українських внутрішніх проблем мають бути враховані законні права, інтереси і потреби всіх регіонів і етнічних співтовариств», і відмітила необхідність забезпечити «сприятливе зовнішнє оточення».³⁰

Іншими словами, Пекін у процесі еволюції «української кризи» постарався максимально використати весь спектр дипломатичних засобів і методів, що дозволяли, з одного боку, демонструвати його принциповість, а з іншої — враховувати різнорівневі інтереси КНР, пов'язані з її стосунками з ЄС, Росією, Україною і США. Водночас китайська позиція при видимій її нейтральності містила «крен» у бік Росії. Паралельно з розробкою офіційної позиції в Китаї формувалася широка громадська думка на користь Москви.

На думку німецького журналу *Der Spiegel*, «доброзичливі і сильні слова про Росію» в провідних китайських ЗМІ підтверджують, що «в протистоянні Росії із Заходом найнаселеніша країна у світі стоїть на стороні найбільшої країни».³¹ А газета «Хуанцю шибао», що входить в інформаційний холдинг «Женьмінь жибао», відмічала: «Тоді як уряд КНР зайняв щодо України зважену позицію, громадська думка, що має можливість вільно висловлювати свої погляди, здебільшого встала на бік Росії. Люди, що підтримують Москву, вважають, що дії Росії – реакція на довгостроковий стратегічний тиск з боку Заходу... Ми більш схильні погодитися з тими, хто підтримує Росію».³²

Виникли проблеми і з економічною компонентою українсько-китайських стосунків. Уряду Януковича вдалося додати до європейського «ухилу» китайський економічний чинник, що в той період сприймався як одна з альтернатив неясним економічним перспективам асоціювання з ЄС. Проте з приходом до влади в Києві «нової коаліції» для Китаю та його інтересів виникли ризики, пов'язані з невизначеністю майбутнього намічених з Україною програм.

В умовах політичного хаосу проявилось нерозуміння в плані виконання частини домовленостей : вибухнув скандал з трьохмільярдным контрактом на постачання в КНР українського зерна. Згідно з контрактом, Китай зобов'язався надати Україні 15-річний кредит (з п'ятирічним пільговим періодом) по два транші в 1,5 млрд. дол. кожен. Перша частина кредиту, вже отримана українською стороною, повинна була піти на спотові і форвардні закупівлі зерна, яке так і не було поставлено китайцям. Друга частина, що виділялася на закупівлі в КНР сільгосптехніки, модернізацію і будівництво елеваторів, залишилася нерозкритою через неузгодженість питання про номенклатуру устаткування і цін на нього. «Зерновий скандал» виявив господарські протиріччя і не був єдиним у нових умовах.³³

Проте КНР продовжує розраховувати на довготривалий характер торгових зв'язків з Києвом. Представник міністерства комерції КНР Шень Даньян заявив 19 березня 2014 р. : «Китай готовий підтримувати з Укра-

їною тісні відносини взаємовигідної співпраці і сподівається на швидку стабілізацію ситуації в цій країні».³⁴

Водночас, перспективи військово-технічної співпраці України і Китаю стають усе більш туманними. По-перше, державний концерн «Укроборонпром», що є головним партнером Китаю в двосторонній військово-технічній співпраці, концентрує увагу на забезпеченні потреб оборони України, що неминуче викличе зниження можливих поставок військової техніки Пекіну.³⁵ По-друге, все більш глибока взаємодія України й ЄС може привести до того, що згідно з правилами ЄС про ембарго на постачання озброєнь і техніки подвійного призначення низці країн, що включає і Китай, Києву, можливо, доведеться скоротити торгівлю зброєю з Піднебесною. Тут не варто не враховувати і вирішальний вплив Сполучених Штатів на процес ухвалення рішень новою владою в Києві. Нарешті, по-третє, за 25 років Китай отримав від України майже всі необхідні йому технології і в українському ВПК з радянської спадщини не залишилося практично нічого, що могло б зацікавити Китай, а нові розробки ведуться вкрай повільними темпами через хронічне недофінансування. Таким чином, Україна зацікавлена у збереженні контактів з Пекіном у галузі військово-технічної співпраці, проте, ця співпраця може бути піддана коригуванню.

На цьому тлі не дивно, що Президент України Петро Порошенко так і не отримав запрошення відвідати з візитом Китай. Судячи із заяв українських дипломатів, цей візит навряд чи відбудеться в досяжному майбутньому.³⁶

Політичний діалог між Києвом і Пекіном на вищому рівні практично відсутній. За попередні два-три роки не відбулося жодного офіційного візиту на вищому рівні. Хіба що можна згадати дві досить скромні зустрічі – в квітні 2016 року Петро Порошенко зустрівся з главою КНР Сі Цзиньпіном (на Глобальному ядерного саміті у Вашингтоні), а 17 січня 2017 р. вони ж зустрілися під час Всесвітнього економічного форуму в Давосі.³⁷

Тривалий простій на політичному рівні доповнюється і загальмовуванням економічного співробітництва. Так, Міжурядова українсько-китайська комісія не може зібратися на чергове засідання вже три роки підряд, хоча це повинно бути лише третє засідання. А попереднє (тобто друге) засідання було проведене ще в жовтні 2013 р.

Тривала пауза у стосунках не могла не вплинути на економічні показники, в тому числі і на двосторонній товарообіг і інвестиції, об'єми яких закономірно знизилися. За 2015 р. товарообіг між Україною і Китаєм ледве перевищив 6 млрд. дол. У будь-якому разі, це жодним чином не

зупиняє той стрімкий обвал у двосторонній торгівлі, що спостерігається в порівнянні з довоєнними роками, коли товарообіг перевищував 10 млрд. дол. (доля України в загальному обсязі торгівлі Китаю досі вкрай незначна і складає всього 0,18%).³⁸

Висновки. Роль КНР в зовнішній політиці України дуже висока, при цьому українсько-китайські стосунки є асиметричними, зацікавленість України в Китаї набагато вища, ніж Китаю в Україні.

Політична складова українсько-китайських стосунків розвивалася нерівно, можна виокремити періоди зльоту цих стосунків (у 1992-1997 рр., 2001-2005 рр. і 2010-2013 рр.) і періоди їх охолодження (у 1997-2000 рр., 2006-2010 рр. і з 2014 р. по теперішній час). При цьому, ініціатором охолодження стосунків виступав Пекін, в основному, через непередбачені кроки української сторони. Нині активізації політичних контактів, особливо на вищому рівні, чекати не доводиться, для їх поживлення потрібна тривала і послідовна робота, передусім, з боку української дипломатії. Водночас, слід враховувати, що для Китаю відносини з Україною не є пріоритетними і часто стають заручниками геополітичних питань більш високого рівня, в тому числі і китайсько-російських, а також китайсько-американських і китайсько-європейських стосунків.

Економічна складова стосунків Києва і Пекіна, навпаки, розвивалася досить енергійно і не була схильна до таких істотних коливань. Слід враховувати, що КНР частенько, не прив'язує економічні зв'язки до політичного діалогу, і готова торгувати з будь-яким платоспроможним клієнтом. У той же час, для України нині є два «підводні камені» в економічному співробітництві з Китаєм. Передусім, це негативне сальдо торгового балансу, що веде до вимивання грошей з України; крім того, це структура товарообігу – експорт до Китаю сировини й інших товарів з низькою доданою вартістю в обмін на високотехнологічні товари з високою доданою вартістю. Врешті решт, це може призвести до втрати Україною платоспроможності. Торгівлю також ускладнює бюрократизованість і корумпованість української економіки.

Що стосується військово-технічної складової українсько-китайських стосунків, то її можна назвати найбільш успішною сторінкою співпраці Києва і Пекіна. КНР була вкрай зацікавлена в постачаннях низки критичних технологій з України і готова платити за них. Водночас, потенціал цих стосунків нині не викликає оптимізму, оскільки ті технології, які Китай хотів отримати, він уже отримав, а розробка передових технологій у галузі озброєнь Україною ведеться в дуже обмежених масштабах через хронічне недофінансування.

Загалом, стосунки з Китайською Народною Республікою грали і продовжують відігравати важливу роль для України, проте їм приділяється

непропорційно мало уваги, що періодично призводить до прикрих помилок. Києву слід було б приділяти більшу увагу стосункам, що декларуються як стратегічні.

¹ Про Основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

² Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

³ Політичні відносини між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). - Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>

⁴ 20 років стратегічного партнерства Пекіна і Києва. Роль України у військовій модернізації Китаю [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mil.news.sina.com.cn/2014-01-15/0935760158.html>

⁵ Нефедов В. Україна між Китаєм і Тайванем / Володимир Нефедов // Дзеркало Тижня. – 1996. – 1 листопада.

⁶ Исполнилось 25 лет дипотношений Украины и Китая – как все начиналось. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://izvestia.kiev.ua/article/97706>

⁷ Там само.

⁸ Тымчук Д. Украина-Китай: бег по лезвию «технологической бритвы» [Електронний ресурс] / Дмитрий Тымчук. - Режим доступу: http://flot2017.com/posts/new/ukrainakitaj_beg_po_lezviyu_tehnologicheskoy_britvy_

⁹ Янукович прорубил окно в Китай [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/712968-janukovich-prorubil-okno-v-kitaj.html>

¹⁰ Там само.

¹¹ Ху Цзиньтао прибыл в Украину с государственным визитом [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://russian.mofcom.gov.cn/article/zt_hujintaofangsanguo/lanmuaaa/201106/20110607606896.shtml

¹² Шевырев И. Украина и Китай: 20 лет вместе [Електронний ресурс] / Игорь Шевырев. - Режим доступу: <http://telegrafua.com/country/12879/>

¹³ Договірно-правова база між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>

¹⁴ Браиловский В. Украина-Китай: основные направления сотрудничества в XXI веке. [Електронний ресурс] / Вадим Браиловский. - Режим доступу: <http://hvylya.org/analytics/ukraina-kitay-osnovnyie-napravleniya-sotrudnichestva-v-hhi-veke.html>

¹⁵ Шевырев И. Украина и Китай: 20 лет вместе [Електронний ресурс] / Игорь Шевырев. - Режим доступу: <http://telegrafua.com/country/12879/>

¹⁶ Обзор и перспективы развития китайско-украинских торгово-экономических связей [Електронний ресурс] / Сайт Посольства Китайской Народной Республики в Украине. – Режим доступу: <http://ua2.mofcom.gov.cn/article/chinanews/200510/20051000635484.shtml>

¹⁷ Китай недоволен вмешательством Запада в дела Украины [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zn.ua/WORLD/kitay-nedovolen-vmeshatelstvom-zapada-v-dela-ukrainy-134976_.html

- ¹⁸ Очередная пресс-конференция 25 февраля 2014 года у официального представителя МИД КНР Хуа Чуньин [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/lxjzhzhdh/t1133381.shtml>
- ¹⁹ Выступление постоянного представителя КНР при ООН Лю Цзеи 3 марта 2014 года у официального представителя МИД КНР Хуа Чуньин [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2014-03/03/content_31653342.htm
- ²⁰ Китай глубоко озабочен ситуацией, сложившейся в Украине – МИД КНР [Электронный ресурс]. - Режим доступа: // <http://russian.people.com.cn/31521/8551594.html>
- ²¹ Китай выступает за дипломатическое разрешение кризиса на Украине [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/1034000>
- ²² China makes proposals on political solution to Ukraine crisis. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ecns.cn/2014/03-16/105061.shtml>
- ²³ Там само.
- ²⁴ Chinese State Councilor, U.S. National Security Advisor discuss Ukraine over phone. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-03/08/c133166793.htm>
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Комментарий: Кто бросил Крым в объятия России? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://russian.news.cn/cis/2014-03/19/c_133197425.htm
- ²⁷ Бельгийские СМИ: визит Си Цзиньпина в Европу принес хорошие плоды, экономическая дипломатия Китая получила хорошие отзывы [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2014-03/28/content_31922986.htm
- ²⁸ Китай занимает объективную позицию в украинском вопросе. Си Цзиньпин. Сообщение Укринформ. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/rus/news/kitay_zanimaet_obektivnuyu_pozitsiyu_v_ukrainskom_voprose_si_tszipin_1616471
- ²⁹ Xi, Merkel hold phone talks on ties, Ukraine crisis. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ecns.cn/2014/03-10/104020.shtml>
- ³⁰ Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Regular Press Conference on April 17, 2014. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_6653_99/s2510_665401/t1148134.shtml
- ³¹ Клусман У. Тень Китая нависла над Украиной: Пекин поддерживает Москву [Электронный ресурс] / Уве Клусман. - Режим доступа: <http://inopressa.ru/article/21Mar2014/spiegel/china.html>
- ³² Editorial Huangqiu shibao. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://opinion.huanqiu.com/editorial/2014-09/4878080.htm>
- ³³ Китай собирается отсудить у Украины 3 млрд долл. долга по кредиту [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.rbc.ru/economics/21/03/2014/570419d79a794761c0ce8363>
- ³⁴ Минкоммерции КНР пристально следит за развитием ситуации в Украине и оценивает двустороннее торговое сотрудничество как «в целом нормальное». [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://russian.china.org.cn/business/txt/2014-03/19/content_31826144.htm
- ³⁵ Терещенко Ю. Потребности Вооруженных сил – главный приоритет «Укроборонпрома» [Электронный ресурс] / Юрий Терещенко. - Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/internal/potrebnosti-vooruzhennyh-sil-glavnyy-prioritet-ukroboronproma_.html

³⁶ Намечається ли прорыв в украинско-китайских отношениях – мнение посла Украины в КНР Олега Демина [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vnews.agency/newshead/23524-namechaetsya-li-proryv-v-ukrainsko-kitayskih-otnosheniyah-mnenie-posla-ukrainy-v-kr-olega-demina.html>

³⁷ Політичні відносини між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). - Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>

³⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). - Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>

РОЗДІЛ 9

УКРАЇНО – ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ

Юлія Тарасюк

Сучасна історія двосторонніх відносин між Україною і Туреччиною є порівняно недовгою. За винятком нетривалого проміжку часу незалежної України на початку 1920-х рр. обидві країни не мали жодних дипломатичних стосунків до пострадянської ери. Більшу частину ХХ ст. економічні стосунки та зовнішня політика загалом спрямовувалися з Москви. Україна і Туреччина були розділені між собою не лише географічно, Чорним морем, але також межами їхньої політичної та військової приналежності.

Розпад комуністичної системи в цьому регіоні поклав кінець тому status quo, що склався за часів «холодної війни». Після розпаду Радянського Союзу відбувся безпрецедентний розвиток регіону, що відчутно змінив його «політичний ландшафт». Чорноморський регіон став відкритим для міжнародного співробітництва, стратегічна культура зовнішньої політики нових незалежних держав також почала змінюватися.

Українці та турки впродовж існування та розвитку обох народів мали двосторонні зв'язки – як у козацьку добу, так і протягом існування України як частини Російської імперії, а також під час численних російсько-турецьких війн. Стратегічна культура двосторонніх відносин формувалася за рахунок економічних, торговельних, прикордонних зв'язків між народами.

Історичний досвід. Дійсне розуміння значення української проблеми з'являється в Туреччині під час Першої світової війни. Ще до вступу Османської імперії у війну, Союз Визволення України звернувся до турецького народу. Це звернення – перший офіційний документ у відносинах країн. Для налагодження контактів з турецькими та болгарськими урядами до Стамбулу були направлені представники Української Ради. Делегати Української Ради Л. Цегельський та С. Баран зустрічалися з турецькими політичними лідерами Енвер-пашою та Талаат-беєм.

Найбільшим досягненням місії СВУ в Стамбулі стала декларація міністра внутрішніх справ Талаат-бея щодо українського питання, яка була опублікована 24 жовтня 1914 р. Наприкінці жовтня 1914 р. у статті «Нова держава» він стверджував, що «створення української держави стане великою послугою світу». Політичне значення декларації Талаат-бея складно переоцінити. Це перший у міжнародних відносинах офіційний документ, що визнавав право українського народу на створення незалежної держави.¹

Слід також зазначити, що реальні можливості українсько-турецьких взаємовідносин в умовах війни виявилися дуже малими. Після підписання в 1918 р. Брест-Литовського договору, в роки існування УНР та Директорії відносини між двома країнами стали більш конструктивними. Діяльність першого українського посла М. Левицького в Стамбулі була присвячена проблемам Криму, Бессарабії та балканському питанню.

В умовах блокування державами Антанти, Туреччина, після розпаду Османської Імперії, підписала низку договорів із своїми північними сусідами. 2 січня 1922 р. в Анкарі був підписаний Договір про дружбу та братерство між Україною та Туреччиною. Мустафа Кемаль Ататюрк, голова Великого національного зібрання Туреччини, заявив, що «Україна та Туреччина найбільш близькі між собою країни. Такою ж близькою є дружба між народами цих двох країн».²

Нові політичні умови та розвиток взаємовідносин між Туреччиною та Радянським Союзом у цілому не дали можливості цьому договору бути імплементованим повною мірою. Однак, перший договір про дружбу та братерство між Україною та Туреччиною передбачав укладення дипломатичних та консульських відносин, правових основ торговельно-економічного співробітництва й став важливою віхою у добросусідських відносинах.

Формування офіційних двосторонніх відносин. Двосторонні відносини відновлюються в умовах глибокої кризи СРСР та виникнення незалежної України. Першим документальним підтвердженням цього став протокол між Турецькою Республікою та Українською РСР щодо розвитку торговельно-економічних відносин від 1989 р.³

Навесні 1991 р. офіційний візит в Україну здійснив тодішній президент Турецької Республіки Тургут Озал. 13 березня 1991 р. відбулася зустріч голови українського парламенту з президентом Турецької Республіки. Під час зустрічі була підписана Декларація щодо принципів та цілей взаємовідносин двох країн. У Декларації наголошувалося: «Виходячи з двосторонніх намірів продовжувати добрі традиції, закладені Договором про дружбу та братерство від 2 січня 1922 р., Україна і Туреччина заявляють про наміри розвивати взаємовигідне співробітництво в політичній, економічній, екологічній, науково-технічній, інформаційній, культурній, гуманітарній та інших сферах».⁴

Українська сторона підкреслила свою зацікавленість у підтримці ініціативи президента Туреччини стосовно створення зони Чорноморського економічного співробітництва як одного із шляхів розвитку інтеграційних процесів у Європі. У зв'язку з цим Декларація продемонструвала згоду двох країн разом працювати у сфері охорони довколишнього середовища, перш за все Чорного моря, а також працювати над розробкою

екологічної конвенції. Під час цього візиту були підписані документи про співробітництво у сфері телекомунікацій, культури, досягнута домовленість щодо утворення українсько-турецької Асоціації зовнішньоторговельних та зовнішньоекономічних зв'язків. Ще 20 листопада 1991 р., до проведення українського референдуму щодо незалежності, Туреччина оголосила про встановлення консульських відносин з Україною.

Розпад Радянського Союзу та утворення незалежної України поставили перед Туреччиною нові завдання та перспективи. 5-6 березня 1992 р. відбувся офіційний візит до Києва міністра закордонних справ Туреччини Х. Четіна, під час якого був підписаний Протокол про консультації з питань зовнішньополітичної діяльності. Уже в травні 1992 р. відбувся перший в історії двосторонніх відносин офіційний візит до Туреччини президента України Л. Кравчука та підписання Договору про дружбу та співробітництво між Україною та Турецькою Республікою.

Сторони підтвердили «свої обов'язки в рамках усіх підписаних між ними раніше та нині діючих актів», особливо Договору про дружбу та братерство між Україною і Туреччиною від 2 січня 1922 р.». Договір від 4 травня 1992 р. заклав основи для всебічного співробітництва двох держав у політичній, економічній, культурній та інших сферах. Особливу увагу було приділено взаємодії в Чорноморському регіоні на основі «Декларації Чорноморського економічного співробітництва», підписаний у Стамбулі 25 липня 1992 р. одинадцятьма країнами Причорноморського регіону.⁵

Україна та Туреччина, виходячи з узятих на себе міжнародних зобов'язань, домовилися також про співпрацю в рамках Організації з безпеки й співробітництва в Європі, а також у рамках Організації Об'єднаних Націй.

Концептуальний підхід турецького уряду щодо побудови загальної стратегії в регіоні полягав у тому, що політика балансування між Росією та Україною може бути відхилена в український бік, якщо й українська сторона буде докладати зусиль у цьому напрямку. Росія, на погляд турецьких аналітиків, країна, політику якої складно прогнозувати внаслідок цілої низки геополітичних, національних та соціальних причин. Україна ж, на їх думку, продемонструвала своє прагнення підтримати мир та безпеку не тільки в країні, але й у всьому регіоні, її політика більше піддається прогнозам і може відповідати національним інтересам Турецької Республіки.

Одним із головних завдань, яке Туреччина ставила перед собою на початку 90-х рр. XX ст., була допомога новим незалежним державам у перехідний до ринкової економіки період. Однією з причин цього є те,

що всі ці країни – її сусіди. «Перша причина – це наші власні інтереси, ми хочемо сусідів без проблем, ми хочемо, щоб вони стояли на власних ногах та зробили цей перехід. Ми хочемо допомогти цьому процесу», – сказав президент Туреччини, виступаючи з промовою у Верховній Раді 31 травня 1994 р. «Іншою причиною зацікавленості Туреччини у своїх північних сусідах є тюркський, а відносно України – кримсько-татарський чинник. Туреччина вважала не тільки своєю справою, але й справою інших держав надати кримським татарам допомогу. Якщо сотні тисяч татар повернулися до Криму, то сьогодні це проблема не тільки України, яка не в змозі вирішити її самостійно, але й усіх цивілізованих країн».⁶

Таким чином, спільне минуле, перші кроки України та Туреччини в розвитку двосторонніх відносин у нових історичних умовах продемонстрували взаємну зацікавленість, намір досягнути істотно нового рівня міждержавних взаємодій. Вони визначили високі темпи зближення позицій України та Туреччини з широкого кола актуальних проблем, рішення яких потенційно відіграло важливу роль в економічному, соціальному й культурному житті обох країн.

Стратегічні інтереси та геополітичне середовище. Розглянемо напрямки двосторонніх відносин та формування стратегічної культури зовнішньої політики України щодо Туреччини та Чорноморського регіону загалом більш детально.

Проводячи порівняльний аналіз інтересів України і Туреччини впродовж 1990-х рр., перш за все треба зазначити, що Україна й Туреччина являли собою багато в чому дві схожі країни як за внутрішнім станом, так і за геополітичним оточенням.

Україна і Туреччина – країни, що знаходяться на межі двох цивілізацій: європейської та євразійської. Таке положення істотно впливало на їхню зовнішньополітичну орієнтацію та внутрішнє становище.

Стратегічним вибором України, як і Туреччини, щоправда в різні роки, став курс на європейську інтеграцію. Стратегічні інтереси обох країн у цивілізаційному вимірі вектору Захід-Схід у цілому збігалися. Саме на цьому векторі й почали будуватися двосторонні відносини України і Туреччини як геополітичних союзників.

Україна після здобуття незалежності стала на шлях демократичної розбудови суспільства. У Конституції України були закладені основні принципи демократії, почали створюватися демократичні інститути, впроваджено механізм розподілу функцій політичної влади.

Політична влада в Туреччині належала різним демократичним силам, ядро якої в ці роки становила Партія Вітчизни, що висловлювала інтереси інтелігенції, підприємців, промисловців. Але, на відміну від Туреч-

чини, в Україні демократичні сили не мали такого значного впливу на суспільство і владу.

Туреччина була значно більше інтегрована в європейські структури, тоді як Україна стояла на самому початку цього шляху. ТР на початку 1990-х рр. уже була членом Ради Європи, Митного союзу європейських країн, з 1952 р. приєдналася до НАТО, для якого, в першу чергу, була південно-східним форпостом. Із закінченням періоду «холодної війни» та розпадом СРСР військово-стратегічне значення Туреччини для альянсу дещо зменшилося. Тому поступово вона почала формувати концепцію самостійної зовнішньої політики в Чорноморському регіоні, а тому й налагоджувати двосторонні відносини з країнами регіону, відігравати роль провідника їх у євроатлантичній структурі. У середині 1990-х рр. відносини України з НАТО будувалися за формулою «особливого партнерства», що знайшла своє втілення в Хартії про особливе партнерство між Україною та Північноатлантичним альянсом. Практичне втілення вона мала перш за все в програмі Black Sea Force, яку Україна здійснювала разом із Туреччиною та іншими країнами Чорноморського регіону.⁷

Щодо таких європейських організацій як РЄ, ЄС, то й тут Україна і Туреччина мали спільні інтереси та проблеми. Насамперед, суперечкою у відносинах із РЄ було питання застосування смертної кари, яка залишалася вищою мірою покарання в законодавствах обох країн, незважаючи на мораторій, який де-факто був прийнятий у ТР та Україні. Проти України Рада Європи намагалася застосувати санкції, від Туреччини ж вимагали підписати та ратифікувати Протокол № 6 до Європейської конвенції прав людини. У подальшому Туреччина була вимушена провести конституційну реформу й внести зміни до законодавства.

Стратегічною метою як для України, так і для Туреччини був і є вступ до Європейського Союзу. Але обидві країни на шляху до цієї мети стикалися із значними труднощами. Для Туреччини ця проблема переважною мірою лежала у площині гуманітарного права. Прикладом може слугувати арешт курдського лідера А. Оджалана та вимоги ЄС проводити суд над ним із дотриманням демократичних процедур. Щодо України, то проблеми вступу до ЄС були пов'язані із внутрішньополітичною ситуацією. Хоча Україна підписала та ратифікувала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС, а також затвердила стратегію інтеграції України в ЄС, цей процес не став об'єднуючою ідеєю для української політичної еліти та й українського суспільства в той період часу. На відміну від Туреччини, значна частина політичної еліти України, декларуючи своєю метою членство в ЄС, продовжувала орієнтуватися на СНД та Росію.

Слід зазначити, що основною проблемою як для України, так і для Туреччини на шляху до ЄС залишалися економічні труднощі: інфляція,

тіньова економіка, недосконала податкова система, великий державний борг та економічна криза в цілому. Але, на відміну від української, турецька фінансова система володіла великим інвестиційним потенціалом, а валютні резерви Центрального банку в 1997 р. сягнули близько 26 млрд. дол.⁸

Як для України, так і для Туреччини рух до Європи значною мірою стримувався різноспрямованою геополітичною орієнтацією східних і західних регіонів. Так, західні і центральні регіони України, згідно з опитуваннями, тяжіли до Європи (62% цих регіонів за вступ до ЄС, 50% – НАТО). Водночас, у східних регіонах прихильників вступу до НАТО було тільки 7%.⁹

Однак, звичайно, рушійні сили про-азійських або східних геополітичних орієнтацій у Туреччині та Україні були різними. У Туреччині – це ісламський фундаменталізм східних сільських регіонів, а в Україні – проросійські настрої та комуністичне минуле, що так і не стало посправжньому минулим. Так, на парламентських виборах до Верховної Ради України в 1998 р. комуністи знову отримали прохідний відсоток.¹⁰ У Туреччині ж, навпаки, фундаменталізм зберігав своє домінування в східних регіонах саме через їх економічну відсталість. Економічний розвиток західних регіонів сприймався ними як вестернізація, тобто виклик національній культурі.

Тим не менш, у сфері зовнішньої політики повної відмови від європейської інтеграції не відбулося. Впродовж 1990-х рр. Туреччина активно імплементувала європейське право у внутрішньо-політичну та внутрішньо-економічну сфери життя. Україна ж підійшла до цього після 2000-х рр. Окремо слід зауважити, що євроінтеграційний досвід Туреччини мав великий вплив на Україну.¹¹

Переходячи від розгляду глобального рівня зовнішньополітичних пріоритетів обох країн до регіонального, необхідно відмітити спільність геополітичних інтересів України і Туреччини в Чорноморському регіоні. Інтереси ці частково збігалися й перетиналися, але ні в якому разі не були несумісними.

Незважаючи на те, що Туреччина займала надзвичайно вигідне геополітичне положення, на початку 1990-х рр. вона водночас опинилася у ворожому оточенні. На західному напрямку вона зіткнулася з проблемами в Середземному (Кіпр) й Егейському морях (протистояння з Грецією щодо демілітаризації прилеглих островів). Дружнім інтересам із Болгарією заважало складне історичне минуле. Балкани через свою конфліктогенність унеможливлювали створення для Туреччини взаємовигідних багатосторонніх відносин. На східному напрямку ТР стикалася з курдською проблемою та поширенням радикального ісламського фунда-

менталізму з боку Ірану та Іраку. На північному сході – з Вірменією, яка з часом почала становити для неї небезпечну геополітичну проблему.

Одним із пріоритетних векторів зовнішньої політики Турецької Республіки після розпаду Радянського Союзу стала концепція заповнення вакууму безпеки. Після зміни регіонального порядку та зменшення темпів її європейської інтеграції, Анкара змогла скористатись новим геополітичним порядком та встановити дружні взаємовідносини з колишніми радянськими республіками. Цим можна пояснити її активну політику в Чорноморському регіоні та Центральній Азії.

Що ж до Росії, то вона взагалі розглядала Туреччину як свого основного супротивника в Чорноморському регіоні. Відтак у Туреччини майже не залишалося тут геополітичних союзників. Україна в цьому контексті мала привабливі риси стратегічного регіонального партнера. З огляду на розстановку сил у регіоні, як економічні, так і геополітичні інтереси наших країн були дуже близькі. Наприклад, сферою реалізації транспортних інтересів України став коридор лінії Північ-Південь. Україна мала можливість використовувати Чорноморські протоки Туреччини для зв'язку з міжнародними торговельними комунікаціями. Україна ж у відповідь надавала свої транспортні шляхи для зв'язку Туреччини з Європою.

Проблема Криму, що час від часу порушувалася при розгляді українсько-турецьких відносин у 1990-ті рр., не була предметом конфронтації двох країн. Скоріше, це було предметом потенційної конфронтації в українсько-російських відносинах, що перетворилася на реальну вже в 2014 р., коли РФ окупувала Кримський півострів.

Важливою підставою, що дозволяє говорити про відсутність конфронтаційних мотивів у відносинах між Україною і Туреччиною є те, що основні геополітичні інтереси останньої в 1990-ті рр. були пов'язані не стільки з самим Чорноморським регіоном, скільки з Центральною Азією. Саме цей регіон виявився найбільш безпечним для Туреччини. Спорідненість культур і мов народів тюркської групи, великий сировинний та демографічний потенціал дозволили Туреччині досить легко завоювати ключові позиції в економіці та банківській сфері країн регіону.

Концептуальна складова зовнішньополітичних орієнтацій України та Туреччини. У середині 2000-х рр. стосунки між Україною та Туреччиною все ще не вийшли на рівень стратегічних попри існуюче зближення між країнами. Об'єктивними причинами для цього були, перш за все, покращення відносин між Росією та Туреччиною, фокусування Туреччини на європейському напрямку та втрата міжнародного авторитету України в період до Помаранчевої революції. Фактично, Туреччина відмовилась стати спостерігачем у ГУАМ та СДВ (Спільноті Демократич-

ного Вибору), форумі країн Балто-Чорноморської вісі. Антиросійська, на погляд Анкари, направленість цих проектів, унеможливила будь-яку присутність Туреччини в цих схемах регіональної співпраці.

Аналізуючи успішність обох держав у перше десятиріччя 2000-х рр., вважаємо за необхідне дати деяку оцінку внутрішньополітичним процесам у Туреччині та Україні.

Україна до та після Помаранчевої Революції була зосереджена на внутрішньополітичній боротьбі та вирішенні енергетичних питань. Дипломатичні стосунки зберігалися зі всіма сусідніми країнами, але основним напрямком зовнішньої політики стає західний, а саме взаємини з США, НАТО, ЄС. Економічні та торговельні стосунки з Туреччиною продовжувалися на задекларованому рівні, але стратегічного поглиблення не набули. Після того як у 2002 р. на парламентських виборах здобула перемогу Партія справедливості і розвитку, в Туреччині почала реалізовуватися нова зовнішня політика, яку деякі дослідники називали «неоосманізм». Вважалося, що Туреччина має використовувати свій досвід часів Османської імперії, геополітичні переваги та перетворитися з периферійного члена НАТО на великий центр сили. Внутрішня трансформація мала привести країну до моделі держави, що органічно поєднує ліберальний іслам і демократичні цінності. Саме тому, що в ці роки національні інтереси Туреччини превалювали над блоковими, Туреччина, незважаючи на членство в НАТО та стратегічне партнерство з США, активно співпрацювала з Москвою та дистанціювалася від Вашингтону. Українсько-турецькі відносини в ці роки були неактивними.

Через декілька років до концепції неоосманізму додалася зовнішньополітична концепція «нульових проблем із сусідами». Нова регіональна стратегія країни пояснювалася ускладненим геополітичним становищем країни. Тодішній міністр закордонних справ Ахмед Давутоглу пояснював доцільність зовнішньополітичної активності так: «Ми не можемо дозволити собі довготривале напруження з нашими сусідами. Ми повинні не тільки мати хороші стосунки з нашими сусідами, але й проводити активну політику в регіонах, що нас оточують. Ми повинні бути усюди».¹² У руслі нового зовнішньополітичного курсу «нульових» проблем та створення «поясу безпеки» в регіоні спостерігалася поступова десекьюритизація її зовнішньої політики – вирішення проблем за допомогою «soft power», без надмірної політизації. Прикладом трансформації в зовнішньополітичній площині є план створення «Кавказької платформи стабільності» після російсько-грузинської війни в серпні 2008 р. Платформа являла собою амбітні плани Анкари стати основою для майбутнього регіонального утворення, засновником якого виступала б Анкара. Цей приклад для нас цікавий ще й тим, що Туреччина після 2008 р. пе-

рестає сприймати Росію як постійну загрозу, почуває себе, за словами турецького дослідника, більш самодостатньою, менш залежною від західної спільноти.¹³

Події більш пізнього періоду в нестабільному регіоні, в якому знаходяться Україна та Туреччина, продемонстрували нам, що така відлига у стосунках з Росією, почуття безпеки та намагання змінити статус-кво у стосунках із Заходом були передчасними.

Зазначені процеси впливали і на українсько-турецькі відносини. Відносини, що в 1993 р. були задекларовані як «стратегічні», не відповідали таким на думку експертів.¹⁴ Стратегічна культура України сприяла тому, що такі відносини були задекларовані із більш ніж 20 країнами, що відображало принцип багатовекторності в зовнішній політиці, закріплений навіть у Конституції країни 1996 р. Проголошення в різні часи стратегічними партнерами більше двадцяти країн не відповідає також і реальним можливостям нашої держави.

Поглиблення економічного та енергетичного співробітництва. Уже в першому десятиріччі 2000-х рр. російсько-турецькі відносини значно покращилися за рахунок активного економічного та енергетичного співробітництва. Стратегічне партнерство на межі регіонального суперництва передбачало активну взаємодію країн у питаннях, де їхні позиції співпадали. Такі відносини значною мірою відрізнялися від формату двосторонніх відносин Україна – Туреччина, більш того залежали від балансування Туреччини між Україною і Росією. Схильність Туреччини орієнтуватися на Україну заради тиску на Росію стала характерною рисою двосторонніх відносин та відображає історичні приклади стратегічної культури взаємовідносин двох країн. Але це не означає, що співпраця між Україною і Турецькою Республікою, започаткована в 1990-ті рр., була спрямована лише на те, щоб Туреччина мала додатковий спосіб протиставити аргументи у грі з РФ, а Україна – вийти зі сфери впливу Росії. Очевидно, що така тісна, хоч і не стратегічна на той час взаємодія, обумовлена існуванням спільних сторін між Україною та Туреччиною та бажанням обох сторін розвивати ці відносини.

До 2004 р. стосунки між Україною і Туреччиною можна охарактеризувати як «стратегічні в окремих галузях», за думкою турецьких та українських дипломатів.¹⁵ Така оцінка розбудованих економічних, торговельних та військово-технічних відносин між країнами більше відповідала дійсності.

Наприкінці першого десятиріччя 2000-х рр. Київ та Анкара намагаються активізувати діалог. Виходячи з того, що в політичній сфері взаємин України з Туреччиною були відсутні проблемні питання, укра-

їнська сторона заявляє про наміри інтенсифікувати розвиток стратегічного партнерства.

5-6 травня 2010 р. міністр закордонних справ ТР Ахмет Давутоглу відвідав Київ, де зустрівся з Януковичем, Азаровим та міністром закордонних справ К. Грищенком. Ключовим питанням стало підписання Плану дій на 2010-2011 рр. та досягнення домовленостей у транспортній сфері (про організацію паромних переправ). Під час візиту Давутоглу заявив, що Туреччина дуже зацікавлена в збереженні миру і стабільності в Чорноморському басейні. Окремо міністр прокоментував рішення України про продовження терміну перебування Чорноморського флоту Росії в Криму як таке, в якому Туреччина не бачить ніяких загроз.¹⁶ Ця обережність Анкари щодо України та нівелювання конфліктів заради поглиблення співпраці в не політичних сферах пояснюється саме російським фактором. Україна ж у свою чергу погоджувалася на це своєрідне кероване суперництво Росії і Туреччини, не вимагаючи більш рішучих дій та заяв.

Інтенсивний діалог між Україною та Туреччиною на найвищому рівні продовжився в червні 2010 р., коли відбувся візит президента Януковича до ТР. У результаті зустрічей із президентом Туреччини Абдуллахом Гюлемом та прем'єр-міністром Реджепом Таїпом Ердоганом сторони погодилися розвивати взаємини на рівні стратегічного партнерства. Важливим моментом стало підписання тексту Декларації про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Турецькою Республікою. Сам документ був бути підписаний у ході офіційного візиту Ердогана в Україну в січні 2011 р. Підписання цього документу надало нового статусу турецько-українським відносинам не тільки на декларативному рівні. Подальші засідання Стратегічної ради високого рівня, що відбулися в грудні 2011 р. під час офіційного візиту Януковича до ТР та вересні 2012 р. в ході офіційного візиту в Україну Ердогана мали такі результати: була налагоджена робота профільних комітетів парламентів країн, що надавало можливість взаємної підтримки в рамках міжнародних парламентських асамблей; створено консультаційний механізм по лінії міністерств закордонних справ, що охоплював питання політико-військової галузі, безпеки на Чорному морі, євроінтеграції, консульської проблематики, співробітництва в галузі енергетики; скасовано візовий режим з 31 серпня 2012 р.; обговорено підписання договору про вільну торгівлю; поглиблено співробітництво в енергетичному секторі; підвищено обсяг інвестицій у будівельну та транспортну сфери.¹⁷ Зокрема, турецька сторона пообіцяла щомісячно пропускати 8 українських танкерів-метановозів через Босфор та Дарданелли, що відкривало для України можливість приймати зріджений газ через LNG-термінал в Одесі не тільки з Азербайджану, а й з Катару та Алжиру.

З 2010 р. Україна та Туреччина плідно співпрацюють у рамках міжнародних організацій та в Чорноморському регіоні в рамках ОЧЕС, а також по лінії військового та безпекового вимірів – сил швидкого реагування «Блексіфор» та в операції «Чорноморська гармонія».¹⁸

Поступово Туреччина стає одним із головних торговельно-економічних партнерів України. Протягом січня-вересня 2010 р. Туреччина продовжувала посідати друге місце (після Російської Федерації) серед країн, до яких здійснюються найбільші експортні поставки української продукції (6% від загального обсягу експорту України проти 5,4% за аналогічний період 2009 р.). За даними Держкомстату України, товарообіг склав біля 3 млрд. дол. США, що на 41,75% більше, ніж за аналогічний період 2009 р. При цьому експорт склав 2,2 млрд. дол. (зріс на 46,5%), а імпорт – 841,3 млн. дол. (зріс на 30,9%); отже, для України позитивне сальдо складало 1,3 млрд. дол.

Важливим механізмом у торговельно-економічній сфері стала діяльність Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва, сьоме засідання якої відбулося в травні 2010 р. в Стамбулі під головуванням віце-прем'єр-міністра України С. Тігіпка та державного міністра Туреччини З. Чаглаяна. Під час засідання було досягнуто укладання проектів з інвестування українських вугільних шахт, спільного пошуку енергоносіїв на шельфі Чорного моря, постачання української електроенергії до ТР, а також подальшого розвитку співпраці в галузях металургії, суднобудування, автомобілебудування, танкобудування, будівельної індустрії, хімічної, легкої та харчової промисловості.¹⁹ За офіційною статистикою, станом на 2010 р. сума турецьких інвестицій в Україну складала 143 млн. дол. США. Якщо враховувати турецькі інвестиції, що надходили на український ринок через європейські канали, сума сягає 2 млрд. дол. Отже, на даному етапі для України розвиток економічних відносин із Туреччиною був оптимальним рішенням проблеми стратегічного вибору, вважають експерти.²⁰

Однак, зближення з одним із партнерів часто приводить до погіршення діалогу з іншим. Україна, наприклад, намагалася балансувати між Москвою та Брюсселем; Туреччина – між мусульманськими країнами та євроатлантичними інститутами. У цьому контексті становище України і Туреччини виглядало схожим: проблематика «екзистенціального» вибору в зовнішній сфері та консолідація соціуму у внутрішній – сутність розвитку сучасної України та Туреччини.

Враховуючи особливості розвитку двох країн після завершення «холодної війни», динаміку регіональних процесів, пасивність України щодо подальшого впровадження проголошених ініціатив, неузгодженість дій гілок влади всередині країни, періодична зміна проголошува-

них векторів зовнішньополітичної орієнтації, занепад економіки, вплив глобальних гравців, Україні і Туреччині не вдалося реалізувати потенціал «стратегічного партнерства» в перші два десятиріччя двосторонніх відносин. Сторони були вимушені розвивати та зробити традиційними відносини у сфері економіки, туризму та культури.

Політична складова двосторонніх відносин. Ситуація дещо політизується з 2014 р., після Революції гідності в Україні та початку військової агресії Росії проти України, окупації Криму. Внутрішньополітична ситуація в Україні змінюється, проходять нові президентські та парламентські вибори. Країна проголошує курс на євроатлантичну інтеграцію. Через воєнне втручання РФ у політичну ситуацію в Україні, Росія перестає бути предметом дискурсу «Схід – Захід» у зовнішньополітичному орієнтуванні країни. Внутрішнє напруження та проблема єднання народу під гаслом однієї національної ідеї залишаються наріжними для українського суспільства.

Туреччина надає активну політичну підтримку Україні в питанні повернення Криму до складу України. Однак, Турецька Республіка не приєдналася до санкцій, застосованих до Росії західними країнами. Рівень економічної та енергетичної залежності цих ключових гравців Чорноморського регіону один від одного не дозволив Туреччині зайняти радикальну позицію. Тільки напруження у відносинах із РФ після збиття російського літака турецькою стороною в листопаді 2015 р. та двостороннє введення санкцій до середини 2016 р. стимулювало динамічний розвиток стосунків між Україною й Туреччиною. Туреччина, як можлива протидія російської агресії, викликала певний інтерес у політичних колах.

Розглянемо більш детально нову концептуальну та доктринальну базу України в контексті турецького напрямку зовнішньої політики. Окремо Турецька Республіка не згадується в стратегічних документах України, а питання співпраці окреслено в загальних рисах. У Концепції національної безпеки України зроблено акцент на використання в регіональному форматі Організації Чорноморського економічного співробітництва як пріоритету та на забезпеченні безпеки в Чорному морі. На військово-технічній співпраці з країнами-членами НАТО окремо наголошує Воєнна доктрина України. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» найголовнішою вважає реформу системи національної безпеки та оборони.²¹ «Важливим регіональним партнером» названо Туреччину в аналітичній доповіді до послання президента до ВРУ. Щоправда, в першій частині доповіді, «Взаємодія із ключовими партнерами і союзниками», Туреччина не згадується.

Програма діяльності Кабінету міністрів ставить завдання проведення переговорів про підписання угод про ЗВТ з декількома країнами, зокре-

ма з Туреччиною. Також, програмою заплановане проведення переговорів щодо дозволу на проходження танкерів зі скрапленим природним газом через Босфор. Слід нагадати, що останнє питання розглядалося на другому засіданні Стратегічної ради високого рівня України і Туреччини у вересні 2012 р. Пасивність української сторони та «особливий» характер відносин із Росією пролонгували процес вирішення багатьох питань на декілька років.

Тобто, стратегічне партнерство залишається на рівні дипломатичної риторики окрім періоду розриву відносин між ТР і РФ у 2015-2016 рр. Втім, головні напрями українсько-турецької співпраці безпосередньо збігаються з окресленими в цих документах пріоритетами. А пошук партнерів та союзників у конфронтації з РФ змусив український істеблішмент звернути більшу увагу на північного сусіда.

Протягом 2015-2016 рр. відбуваються зустрічі президента України П. Порошенка та президента Туреччини Р. Т. Ердогана. Перша зустріч у березні 2015 р. відбулася в рамках 4 засідання Стратегічної ради високого рівня між Турецькою Республікою та Україною. Турецька сторона підкреслила свою підтримку територіальної цілісності України та «значний потенціал у сприянні стабілізації ситуації в Україні».²² Також, були відновлені переговори про ЗВТ, досягнуто домовленості про спільні проекти в авіаційній, атомній будівельній галузі. Особливу увагу приділено бажанню сторін поглибити військово-технічну співпрацю, подовжити спільні навчання українських та турецьких ВМС у рамках багатонаціональних операцій.

Визначним прогресом у розвитку політичних відносин між Києвом та Анкарою стало кримське питання. Фінансова допомога та залучення інвестицій до Криму були традиційним показниками турецької активності на півострові й до окупації РФ. Після 2014 р. кримське питання, а саме становище татар та інших тюркських народів, стало своєрідним містком у взаєминах сторін.

Як зазначалось вище, Туреччина не визнала приєднання Криму до Росії, підтримала українську позицію в рамках ООН, надіслала своїх представників до Спеціальної моніторингової комісії ОБСЄ. Водночас, неприєднання до санкцій проти РФ продемонструвало неможливість та небажання турецької сторони переступати своєрідну червону лінію у відносинах із Росією. Щодо гуманітарної допомоги, то група експертів і вчених відвідала Крим для з'ясування ситуації на півострові. У серпні 2015 р. за підтримки турецького уряду пройшло 2 засідання Всесвітнього конгресу кримських татар, яке було офіційно підтримано Україною. Туреччина також надала фінансову та гуманітарну допомогу на потреби внутрішньо переміщених осіб та будівництво військово-польового гос-

пітально. Анексія Криму також призвела до значного падіння товарообігу між державами до 5 млрд. дол. США на рік. Цей факт додатково стимулював бажання турецьких партнерів підписати договір про ЗВТ між двома країнами вже в 2016 р. Потепління у стосунках Туреччини з РФ влітку 2016 р. знову призупинило цей процес.

Партнерство України і Туреччини в енергетичній сфері також не є повноцінним і однозначним. По-перше, Туреччина має власні інтереси в питанні транзиту енергоносіїв у Чорноморсько-Каспійському регіоні. Також, Ердоган підтримує запропоновану Путіним ідею будівництва Турецького потоку, що є взаємовигідним для обох країн, але нівелює транзитний потенціал України.

На думку автора, на сьогоднішній день інтереси України щодо Туреччини можна сформулювати таким чином. У сфері безпеки: гарантування безпеки в Чорноморському регіоні та потенційна участь у створенні механізму де-окупації Криму; в економіці: посилення торговельних відносин та надання Україні кредитів; в енергетиці: отримання дозволу на проходження танкерів зі скрапленим природним газом через Босфор (фактично прецедентів проходу танкерів через Босфор та Дарданелли ще не існує); в гуманітарній сфері: поглиблення співпраці у сфері освіти, допомоги кримським татарам та налагодження зв'язків між кримськотатарською меншиною в Україні та кримськотатарською діаспорою; в інтеграційній сфері: обмін досвідом процесу проведення реформ та інтегрування в ЄС.

Висновки. Відносини між Україною і Туреччиною наразі є такими, що розвиваються. Нормативно-правова база двосторонніх відносин є достатньою для поглиблення стратегічного партнерства між двома країнами. Важливим чинником, на думку автора, є необхідність для України формулювання чіткої зовнішньополітичної концепції, стратегії національної безпеки не в площині Захід-Схід, а з урахуванням усіх ключових партнерів і південних сусідів.

Як у минулі часи, так і на етапі по завершенні «холодної війни», багатовекторність української політики, що ґрунтується на її політичній культурі, є стратегічно необґрунтованою та в багатьох випадках неефективною. Потенціал Турецької Республіки як стратегічного зовнішнього партнера з боку української влади є недооціненим. Україна у відносинах із ТР найчастіше виступає не ініціатором нових проектів та концепцій, а діє у відповідь на запропоновані Туреччиною варіанти та правила гри. Туреччина ж, у свою чергу, за винятком періодів загострення відносин із Росією, керується у відносинах з Україною «російсько-центровою» моделлю Чорноморського регіону.

У різні періоди з моменту набуття незалежності Україна проголосила своїми стратегічними партнерами понад двадцять різних країн, що ніяк не відповідає потенціалу нашої держави. У процесі реалізації своєї зовнішньої політики Україна має діяти більш реалістично, відкинувши зайву риторичку. Через призму стосунків із Туреччиною в більш широкий історичний проміжок часу (козацька доба, Перша світова війна) можна простежити основні етапи та риси політичної та стратегічної культури України. Основною характеристикою є відсутність чіткого розуміння власних національних інтересів, проблема екзистенціального вибору, пасивність, керованість більш впливовими регіональними та глобальними гравцями. Однак, відносини з Турецькою Республікою теоретично мають шанс еволюціонувати від ситуативних до стратегічних, але тільки за умови подальшої еволюції політичної культури нашої країни.

¹ Сергійчук Б. Сучасна турецька історіографія про українсько-турецькі зв'язки у XVII – XX сторіччі / Б. Сергійчук // Сходознавство. – 2009. – Ч.48. – С. 177.

² Україна та Туреччина // Східний світ – 1929. – №1-2. – С. 8-9.

³ Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України: Єдина інформаційна стрічка [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/newswire>

⁴ Там само.

⁵ Черніков І. З глибин століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини в контексті історії / І. Черніков // Політика і час. – 1994. – № 7. – С. 82.

⁶ Несук М. Україна в зовнішній політиці Туреччини / М. Несук // Українська державність у XX сторіччі. – К.: Політична думка, 1996. – С. 213.

⁷ Перепелиця Г. Чорноморський регіон як зона інтересів України і Туреччини / Г. Перепелиця // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Зб. / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С. 112.

⁸ Там само. – С. 113.

⁹ Парахонський Б. Інтереси України і Туреччини у Чорноморському регіоні: порівняльний аналіз / Б. Парахонський // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С. 57.

¹⁰ Жангожа Р. Турецький вектор геополітичної орієнтації України / Р. Жангожа // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С. 33.

¹¹ Матос Дж. Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні / Дж. Матос // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С. 153.

¹² Волович О. О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів / О. О. Волович, М. О. Воротнюк, Є. В. Габер. - Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у місті Одесі, 2011. – С. 34.

¹³ Там само. – С. 26.

¹⁴ Верне Д. Турция, Украина: общая битва? [Електронний ресурс] / Д. Верне // Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/translation/215749.html>

¹⁵ Ердоган І. Взаємне скасування віз – наша мета. [Електронний ресурс] / Ішджан Ердоган // Режим доступу: <http://www.turkishnews.com.ua/haberler-main-menu-2/6051-2009-09-04-09-48-16>

¹⁶ Волович О. О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів / О. О. Волович, М. О. Воротнюк, С. В. Габер. – Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у місті Одесі, 2011. – С. 398.

¹⁷ Корсунський С. В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра / С. В. Корсунський // Зовнішня політика і дипломатія України. – 2011. – Вип.17. – С. 26.

¹⁸ Мхитарян Н. Стан та перспективи українсько-турецьких відносин [Електронний ресурс] / Н. Мхитарян // <http://www.niss.gov.ua/articles/472/>

¹⁹ Корсунський С. В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра / С. В. Корсунський // Зовнішня політика і дипломатія України. – 2011. – Вип.17. – С. 28.

²⁰ Кравченко В. Слово Ердогана / В. Кравченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/slovo_erdogana.html

²¹ Українська призма: зовнішня політика 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/slovo_erdogana.html: <http://prizmua.org/scorecards>

²² Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України: Єдина інформаційна стрічка. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/newswire>

РОЗДІЛ 10

КРАЇНИ ЛЕВАНТУ ТА ЄГИПЕТ У ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Ірина Зубаренко, Дмитро Побле

Пріоритети зовнішньої політики України є визначеними у законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики від 1 липня 2010 р.», де частина друга статті 11 формулює як основні засади зовнішньої політики України «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі».¹ У документі є посилання на унікальність географічного розташування нашої країни, територія якої протягом сторіч була розмінною картою у складних іграх монархій та імперій. Україну прийнято вважати історичним перехрестям, де перетинаються шляхи не лише із Заходу на Схід, а й з Півночі на Південь. Євросоюз зацікавлений у співпраці з Україною ще й тому, що наша держава «повернута не лише на Схід, а й на Південь, маючи природний вплив у Чорноморському регіоні, на Кавказі та Близькому Сході».²

Наприкінці квітня 2012 р. в Укрінформі відбувся «круглий стіл» «Сучасний близькосхідний пасьянс: місце та роль української карти», в якому взяли участь науковці Києва, Одеси, Харкова, представники органів державної влади та громадських організацій. Звертає на себе увагу той факт, що цей захід відбувся через рік після подій так званої «Арабської весни» і через тиждень після закінчення першого візиту президента В. Януковича до Хашимітського Королівства Йорданії. Серед висновків учасників «круглого столу» слід відмітити наступні: «У своїй близькосхідній геостратегії Україна має орієнтуватися на лідера арабського світу – Саудівську Аравію. Сприятиме затвердженню України на близькосхідній арені та розвиток співробітництва з країнами Леванту (Йорданія, Ліван та Сирія). Керівництву Української держави необхідно органічно поєднувати пріоритетний європейський вектор з близькосхідним, що дозволить отримувати дивіденди з обох напрямків. Державна політика в регіоні Близького Сходу має бути більш цілісною, послідовною та системною, із відповідним якісним аналітичним забезпеченням».³ На сучасному етапі розвитку взаємовідносин України з державами Близького та Середнього Сходу першочергового значення набуває завдання опрацювання найбільш перспективних та сучасних форм економічної та науково-технічної співпраці.

Увага до країн Леванту та Єгипту пов'язана насамперед із географічним та стратегічним розташуванням згаданих країн, які можна назвати

«м'яким підчерев'ям» Чорноморського регіону (за аналогом відомого висловлювання У. Черчилля щодо Балкан). Сирія, Ліван та Йорданія розташовані на півночі арабського світу і через територію азіатської частини Туреччини виходять до басейну Чорного моря, зокрема, до південної України. Стратегічна позиція Єгипту обумовлена здебільшого наявністю на стику двох континентів Суецького каналу і надзвичайними можливостями, які він надає.

Для України як для держави, що має дуже скромний морський та річковий флот (порівняно з можливостями значної мережі морських та річкових портів та численних українських кваліфікованих кадрів, працюючих на іноземних судах), дуже важливо налагодити стосунки для морського сполучення та виходу до східного Середземномор'я. 17 січня 2017 р. Верховна Рада в першому читанні затвердила Проект Закону про внесення змін до Кодексу торговельного мореплавства України (щодо сприяння розвитку судноплавства в Україні). Ці зміни повинні покращити ситуацію щодо процесу скорочення кількості суден та порядку їх реєстрації під українським прапором. (Так, у 1991 р. під українським прапором налічувалося 375 суден дедвейтом 5 тис. тонн і більше, у 2000 р. – 155, у 2005 р. – 91, у 2008 р. – 75, у 2012 р. – 60, у 2014 р. – 46 суден. При цьому під іноземним прапором працюють більше 200 середніх та великих суден, що належать українським компаніям).

Беручи до уваги безпекову складову (військову та економічну) та зважаючи на те, що ключовими гравцями в доступі України до світових океанів (Атлантичного та Індійського) є Туреччина та Єгипет, поживалення східної політики було б дуже корисним для розвитку нашої країни. Приклад того, яке значення має використання логістичного човникового мосту між російськими чорноморськими портами та портами у східному Середземномор'ї продемонструвала Росія для підтримки свого безпосереднього військового втручання у Сирію з вересня 2015 р.

За часів незалежності чинники впливу на зовнішню політику України зазнали певних трансформацій, що не могло не вплинути на практику впровадження зовнішньополітичних заходів офіційними особами з Михайлівської площі. Зокрема, з'явилося бажання здійснити певну кореляцію згаданого вектору зовнішньої політики України в межах поняття «стратегічної культури», що поширюється в наукових колах та офіційних джерелах. Щодо наукових досліджень українських вчених у галузі культурної політики без використання дефініції стратегічної культури, то вони представлені роботами таких науковців як В. Карлова «Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах», С. Дрожжина «Культурна політика як проблема

сучасного соціокультурного процесу», В. Бакальчук «Етносоціальний вектор культурної політики України: стратегічні пріоритети.», О. Батіщева «Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації», Л. Чупрій «Концептуальні засади політики національної безпеки української держави в гуманітарній сфері», К. Степико «Формування діалогічності української культури як пріоритет гуманітарної безпеки держави».

Якщо брати за основу дослідження багатоаспектну структуру стратегічної культури, визначену американським науковцем А. Джонсоном як «інтегровану систему символів (зокрема, структури аргументації, мови, аналогії, метафори тощо), що створює сталі стратегічні цілі/преференції відносно ролі та ефективності військової сили у міждержавних відносинах...»,⁴ то зазвичай галузі, які охоплює стратегічна культура, є набагато ширшими, ніж гуманітарні складові згаданих українських досліджень. Тому, на нашу думку, буде логічно розглядати специфічний близькосхідний напрямок зовнішньої політики України саме у контексті стратегічної культури.

Необхідно приділяти увагу також релігійній складовій стратегічної культури України. Вона впливає на поширення контактів поза межами Російської православної церкви зі світовими автокефальними православними церквами (Константинопольською, Олександрійською, Антіохійською та Єрусалимською); з впливовими патріархатами, розташованими на території Туреччини, Єгипту, Сирії, Йорданії, а також Ізраїлю. Як приклад можна привести документ від 16 червня 2016 р. «Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні».⁵ Це питання обговорювалося президентом Порошенко під час зустрічі з Варфоломієм I у резиденції вселенського патріархату у Фанарі (Стамбул), де йшлося про «майбутнє України, про мир, про єдину Помісну Православну Церкву, якої прагне і чекає Український народ».⁶ Вдруге Порошенко 28 липня 2016 р. на Володимирській гірці в Києві привітав представника всесвітнього патріарха архієпископа Тельміського Іова: «Перекажіть, владико, Його Всесвятості, що Православна Церква в Україні потребує невідкладної уваги з боку Вселенського Константинопольського Престолу. Він – єдиний, хто спроможний допомогти православним України об'єднатися та врегулювати канонічний статус Української Церкви в структурі світового Православ'я».⁷

У формуванні нової стратегічної культури, зокрема, її релігійної складової, беруть участь не тільки вищі посадовці, але й 20-мільйонна укра-

їнська діаспора з 53 країн світу. 18 листопада 2016 р. у Стамбулі президент Світового конгресу українців Євген Чолій закликав Вселенського Патріарха видати Томос (декрет) про автокефалію Української Православної Церкви Київського Патріархату. У минулому такий прецедент був у 1998 р., коли Константинопольським патріархом Варфоломієм був виданий «Патріарший і Синодальний Томос про дарування автокефалії святей Православній Церкві у Чеських землях і Словаччині».

Тема релігійного впливу на стратегічну культуру держави, в якій є два православних патріархати: Київський та Московський, дуже делікатна, тому безцеремонне втручання в цю галузь може призвести до несподіваної реакції з боку церкви та вірних. Але цю тему не обійти при розгляді національної безпеки. Аналізуючи події 2016 р., можна зробити висновок, що релігія може стати заручником у політичних і геополітичних інтригах. Достатньо навести декілька резонансних прикладів: війну в Сирії, зустріч Патріарха Російської Православної Церкви Кирила та Папи Римського Франциска в аеропорту Гавани, Всеправославний Собор на Криті (за участю 10 з 14 церков), російську агресію проти України. Тому під час формування зовнішньополітичного курсу треба врахувати всі складові та виклики, особливо країні, національна безпека якої драматично погіршилася.

Щоб адекватно оцінити феномен стратегічної культури України в сучасних умовах та її вплив на міждержавні відносини, вважаємо за доцільне відстежити історію становлення відносин України з арабським світом на прикладі трьох країн Леванту (Сирії, Лівану та Йорданії) та Єгипту.

Протягом останніх років увага до країн так званого Леванту значно зросла, і це не тільки пов'язано із подіями п'ятирічної давності «Арабської весни», а скоріше з появою феномену Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ, арабською «ДАІШ»). Варто зазначити, що араби називають цей край «Аль-Шам», а в Європі топонім Левант з'явився в документах кінця XV ст. (з італійської «levante» та французької «levant») перекладається як «схід», або «східний»). Іншими словами, Левант – це земля, де сходить Сонце (зрозуміло, з погляду європейців), або країни Близького Сходу. Сьогодні під територією Леванту розуміють декілька держав: окрім Сирії, Лівану та Йорданії до поняття «Левант» залучають Туреччину, Саудівську Аравію, Єгипет, Ірак, Ізраїль.

Географічне положення народів Леванту є не єдиним чинником, що поєднує цю спільноту. Народи Леванту мають спільну історію, схожу кухню та звичаї. А також більшість їх, за винятком турків та євреїв, говорять однією мовою – арабською. Що стосується релігійних пріоритетів

населення Леванту, то безумовну перевагу мають представники Ісламу – мусульмани, але, крім компактного розташування іудеїв, тут також проживають і прихильники інших релігій – католики, курди-езіди, протестанти та ін.

На думку Юлії Гергель (Дипломатична академія МЗС України), роль України на близькосхідній арені як повноцінного гравця може скластися лише за умови «підтримки активного політичного діалогу та розбудови тісних та взаємовигідних відносин» з країнами Леванту (Ліван, Сирія, Йорданія). Причину автор вбачає у геополітичній вазі цих країн у регіоні, які складають важливий транзитний коридор, транспортний та комунікаційний вузол». ⁸ Однак, розглянемо можливість практичного досягнення такої амбіційної мети. Якщо виходити з положень Гергель, для України країни Леванту можуть мати стратегічне значення як перспективний ринок товарів українського виробництва і послуг та їх просування на інші ринки регіону, передусім до Іраку. Але останні події в регіоні сплутали всі карти, знищили всі віртуальні переваги через створення Ісламської держави на частині території Сирії та Іраку та через збройне протистояння, що триває між урядами та опозицією згаданих країн, міжнародною коаліцією, бойовими угруповуваннями ІДІЛ (ІД).

Історія відносин України з **Сирією** є небагатою на події. Сирія визнала державну незалежність України 28 грудня 1991 р., 31 березня 1992 р. було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин та Угоду про співробітництво та координацію між МЗС України і МЗС САР. Посольство України розпочало свою діяльність у Дамаску в 2000 р., а Посольство САР в Україні функціонує з 2004 р.

У 2002 р. відбувся офіційний візит президента Л. Д. Кучми до Сирії. Під час візиту було підписано низку базових угод в економічній сфері та створено Міжурядову українсько-сирійську комісію з питань торговельно-економічного та технічного співробітництва. У 2010 р. президент Сирії здійснив візит в Україну, що відбилося на поглибленні усього спектру двосторонньої співпраці в економічній, науково-технічній та гуманітарній сферах.

Економічне співробітництво між Україною та Сирією будувалося по висхідній. У період 2000-2011 рр. було укладено 49 нормативно-правових актів; до 2008 р. спостерігалось щорічне зростання товарообігу. Вражаючи цифри: у 2008 р. українській експорт до САР посів третє місце після РФ та Китаю; у 2009 р. Україна посіла перше місце у загальному сирійському імпорті. Навіть на сьогодні, незважаючи на триваючі бойові дії у Сирії, українсько-сирійська торгівля характеризується позитивним балансом на користь України. Двосторонній товарообіг продовжує

формуватися, переважно за рахунок українського експорту (приблизно 90-93%). Загальна структура експорту української продукції поділяється на такі основні групи: зернові культури – 37%, металопродукція – 23%, жири та олії – 15%. Українській імпорту з Сирії складається з таких товарів: фосфати калію – 60%, фармацевтична продукція – 12%, тканини, текстильна продукція тощо – 9%. Таким чином, проведений аналіз торговельних відносин України та Сирії вказує на стійку комерційну привабливість вітчизняної продукції та послуг на внутрішньому ринку Сирії. Попри кризу в Сирії українські товари продовжують користуватися високим попитом, є тенденції до розширення номенклатури українських товарів і послуг.⁹

До початку сирійського конфлікту в 2011 р. українсько-сирійські контакти підтримувалися у формі політичних консультацій на рівні заступників міністрів закордонних справ, а також під час щорічних засідань Міжурядової українсько-сирійської комісії з торговельно-економічного та технічного співробітництва (усього було проведено сім засідань згаданої комісії). Взаємодія в рамках міжнародних організацій здійснювалася шляхом надання підтримки кандидатам від України та Сирії під час виборів до різних міжнародних органів. Однак, наразі українсько-сирійські взаємини характеризуються паузою в політичному діалозі, що стала наслідком політичної підтримки Сирією курсу Росії щодо України, висловленої в телеграмі президента САР на адресу президента РФ від 6 березня 2014 р., а також у зв'язку з голосуванням Сирії проти резолюції ГА ООН «Територіальна цілісність України» 27 березня 2014 р.

Виходячи з пріоритетності євроінтеграційного напрямку зовнішньої політики України, в червні 2014 р. наша держава приєдналася до Рішення Ради ЄС 2014/309/CFSP від 28 травня 2014 р. щодо обмежувальних заходів стосовно фізичних та юридичних осіб Сирії до 1 червня 2015 р. При цьому не виключалася можливість здійснення співробітництва із САР по тих напрямках економічної, торговельної і гуманітарної галузей, що не підпали під міжнародні санкції щодо Сирії. Позиція України полягала в необхідності розв'язання кризи у Сирії виключно політико-дипломатичними засобами; в мирному врегулюванні ключову роль мають відігравати ООН та її Рада Безпеки, а також такі впливові регіональні організації як Ліга Арабських Держав.¹⁰

Ситуація для України ускладнилася не тільки фактом самого конфлікту в Сирії, але й неочікуваним втручанням збройних сил Росії в сирійський конфлікт. Де-юре він повинен був продемонструвати світовому суспільству російський внесок у боротьбу з міжнародною терористичною організацією, що представляє ІДІЛ, але де-факто він розкрив на-

міри керівництва Росії підтримати режим Башара Асада в боротьбі з опозицією. На думку В. Шведа, «геополітичним процесам на Близькому та Середньому Сході сьогодні також притаманний небувалий раніше динамізм змін у розподілі сил між основними міжнародними та регіональними центрами політики, який швидкими темпами формує якісно нове «обличчя» регіону».¹¹

У майбутньому Україні треба чітко відслідковувати ситуацію з громадським протистоянням та безпосереднім військовим втручанням Росії у сирійський конфлікт. Якщо не зараз, то у перспективі Україна має бути готовою зайняти будь-яку можливу нішу серед гравців на Близькому Сході.

Друга ключова країна Леванту – *Ліван* – стала однією з перших арабських країн, яка вже в 1991 р. визнала Україну незалежною державою. Дипломатичні відносини між двома державами були встановлені 14 грудня 1992 р. шляхом обміну нотами. Посольство України в Бейруті було відкрито в 1995 р., а в 2006 р. в Києві започаткувало свою діяльність посольство Ліванської республіки.

Двосторонні відносини отримали імпульс завдяки офіційним візитам президента України до Лівану в 2002 р. та президента Лівану в Україну в 2003 р. У 2002 р. в Лівані перебував міністр освіти і науки України В. Кремень; у ході візиту була парафорована угода про співробітництво в галузі науки і технологій. У 2010 р. в Києві відбулося перше спільне засідання Міжурядової українсько-ліванської комісії з торговельно-економічного співробітництва.¹²

Економічне співробітництво між Україною та Ліваном за останні п'ять років характеризується позитивною динамікою. Україна продовжує утримувати за собою абсолютне позитивне сальдо торгівлі, що складає 99% від загальної суми. На основі аналізу 2014-2015 рр. загальна структура експорту української продукції до Лівану поділяється на такі групи: чорні метали та вироби з них – 40%, зернові культури – 40%, жири й олії тваринного або рослинного походження – 20%. Основними імпортними товарами з Лівану є: тютюн і промислові замінники тютюну – 70%, продукти переробки овочів – 12%, пластмаси та полімерні матеріали – 18%.¹³

В Україні з радянських часів пройшли навчання тисячі ліванських громадян (80% ліванських випускників радянських вишів є випускниками вишів України). Кожного року Посольство України в Лівані видає 600-700 студентських віз. Основні спеціальності – медичні, інженерні, технічні.¹⁴ Тому не випадково одним з важливих напрямів двостороннього науково-технічного співробітництва є налагодження зв'язків між

університетами (Національний університет «Львівська політехніка», Запорізький національний технічний університет, Національний лінгвістичний університет).¹⁵ У 2011 р. в Лівані була проведена міжнародна конференція, присвячена видатному українському сходознавцю Агатангелу Кримському.

Упродовж 2011-2012 рр. у Лівані неодноразово перебували українські творчі колективи. У Бейруті функціонує громадська неурядова організація «Український культурний центр». Підтримуються зв'язки з талановитими співвітчизниками, які постійно проживають у Лівані, зокрема з піаністкою Тетяною Примак-Хурі, художницею Наталкою Дзядик-Хабіб. У Лівані існують аматорські танцювальні колективи «Зірка» (м. Бейрут), та «Чайка» (м. Сайда). У 2013 р. вперше в історії двосторонніх відносин відбулися Дні культури України в Лівані, відбулися концерти за участю артистів Національного академічного українського народного хору України ім. Григорія Верьовки та балетної групи Національного академічного театру опери та балету України ім. Тараса Шевченка, а також демонструвалася експозиція фото-картин «Україна сьогодні».

Попри певні досягнення в економічній та гуманітарній сфері, відносини з Ліваном знаходяться у стані гомеостазу. У цілому ж слід зазначити, що на Сирію і Ліван здійснюється суттєвий пресинг Російської Федерації, тому розмова про координацію зовнішньополітичних заходів та взаємну підтримку на міжнародній арені України та двох згаданих країн є маловірогідною.

Третя з головних країн Леванту, *Йорданія*, встановила дипломатичні відносини з Україною 19 квітня 1992 р. У 2002 р. у Йорданії розпочало свою роботу консульство України, в лютому 2003 р. перетворене на посольство. Інтереси Йорданії в Україні з 1997 р. представляє за сумісництвом посол Йорданії в Російській Федерації. У тому ж році в Києві почав працювати відділ посольства Йорданії в Росії, що опікується питаннями культури. У 2000 р. розпочало свою діяльність почесне консульство Йорданії в Києві. Усього між Україною та Йорданією відбулося понад 60 офіційних візитів, але переважну більшість із них становили візити українських делегацій до Йорданії. Офіційний візит президента України Л. Кучми до Йорданії відбувся тільки в 2002 р. Загалом, двосторонній політичний діалог більшою мірою відбувається в рамках політичних консультацій між зовнішньополітичними відомствами двох країн. Починаючи з 1995 р., в Аммані політичні консультації провели 5 делегацій МЗС України. Ще одним напрямом українсько-йорданського політичного співробітництва є контакти між парламентами двох країн. У 2009 р. у ВРУ була створена депутатська група з міжпарламентських

зв'язків з Йорданією. У 2011 р. відбувся перший в історії українсько-йорданських відносин офіційний візит короля Йорданії Абдалли II до України. У рамках якого було підписано низку двосторонніх документів про співробітництво у військовій сфері, в галузі охорони здоров'я, обмін інформацією для боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Йорданія становить значний інтерес для України як перспективний ринок товарів, послуг і технологій, транспортний, транзитний, торговельно-фінансовий і туристичний центр Близького Сходу з моменту підписання Угоди між урядом України та урядом Йорданії про торговельно-економічне співробітництво від 23 квітня 2002 р. Королівство, завдяки своїй традиційній ролі регіонального торговельно-економічного посередника, може розглядатися як своєрідні «ворота» для просування української продукції і технологій на ринки інших арабських країн.

За останні два роки зовнішньоекономічні відносини між Україною та Йорданією характеризуються поступовим скороченням обсягів торгівлі товарами і послугами. Це пов'язано насамперед зі складною фінансово-економічною ситуацією в Королівстві у зв'язку з великими витратами державного бюджету Йорданії на утримання сирійських біженців, закриттям сирійських кордонів, через територію якої відбувався йорданський експорт, зменшенням обсягів будівництва масштабних інфраструктурних проектів, а також з анексією Криму Росією, нестабільною ситуацією в Донецькій та Луганській областях. Водночас, керівництво Йорданії вживає активні заходи щодо збільшення експорту товарів та послуг до інших країн.

За даними Держслужби статистики України у 2015 р. обсяг зовнішньоторговельного обороту товарами і послугами між Україною та Йорданією склав 154,7 млн. дол. США (у 2014 р. — 353,65 млн.). Загальне сальдо зовнішньої торгівлі з ЙХК є позитивним і складає 139,698 млн. дол. Обсяг українського експорту у 2015 р. знизився на 54,8 % порівняно з 2014 р. і становить 147,19 млн. дол. Основний вплив мало зменшення поставок молока та молочної продукції, яєць, меду, зернових культур, чорних металів. Водночас, відбулося збільшення поставок до Йорданії м'яса та їстівних субпродуктів, жирів та олії, електричних машин. Імпорт з Йорданії в 2015 р. також знизився на 72,8 % (7,51 млн. дол.) за рахунок зменшення поставок фармацевтичної продукції, що становить 45,1% від загального імпорту з Йорданії, а також пластмаси, полімерних матеріалів. Водночас, відбулося значне зростання імпорту виробів з чорних металів на 617 тис. дол. США та товарів, придбаних у портах, на 370 тис. дол. США.¹⁶

У гуманітарній сфері пріоритетним напрямом розвитку українсько-йорданських відносин залишається співпраця в галузі освіти. Достатньо сказати, що, починаючи з 1992 р., в Україні отримали вищу та середню спеціальну освіту близько 5 тисяч громадян Йорданії, а зараз в українських вузах навчаються понад 3 тисяч йорданських студентів.

У 2006 р. було підписано Угоду про співробітництво в галузі туризму. За останніх кілька років перспективним напрямом наукового співробітництва між Україною і Йорданією залишається співробітництво у сфері медичної науки та охорони здоров'я. Королівство є одним з найбільших центрів міжнародного «медичного туризму» і посідає у цій сфері перше місце серед арабських країн та п'яте у світі. Крім того, велика кількість лікарів Йорданії (понад тисяча випускників) здобувала професійну освіту в навчальних закладах України, кілька тисяч громадян Йорданії продовжують навчатися в медичних університетах України.¹⁷

Визначною подією двостороннього культурного співробітництва між Україною і Йорданією стало проведення Днів йорданської культури в Україні в 2011 р. У Королівському культурному центрі Йорданії було проведено мистецьку виставку «Йорданія очима українських художників».

Іншим імпульсом співробітництва стало прийняття в 2013 р. муніципалітетами Аммана та Мадаби рішень про присвоєння одній з вулиць йорданської столиці та Мадаби ім'я великого українського поета і художника Тараса Шевченка. Варто зазначити, що на вулиці аль-Умума, тепер Тараса Шевченка, в Аммані знаходиться посольство України в Йорданії, і це перша в світі українська закордонна дипломатична установа, що розташована на вулиці Кобзаря. Крім того, Йорданське Хашімітське Королівство є єдиною країною в арабському світі, яка назвала вулицю в столиці іменем Шевченка.

Щодо політичної галузі, то для України була дуже важливою підтримка Йорданії, що як непостійний член Ради безпеки ООН 14 березня 2014 р. проголосувала за проект резолюції по Криму, що підтверджує територіальну цілісність України в її міжнародно-визнаних кордонах і незаконність референдуму по Криму. Далі 27 березня 2014 р. на 80-му пленарному засіданні 68-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН Йорданія віддала свій голос за Резолюцію ГА ООН A/RES/68/262 на підтримку суверенітету і територіальної цілісності України та визнання незаконними зміни статусу Криму та міста Севастополь.

У квітні 2014 р. під час засідання РБ ООН Постійний представник Йорданії при ООН принц Зейд бін Раад вчергове висловив занепокоєння Йорданського Хашімітського Королівства стосовно подій на Сході

України наступною заявою: «Те, що відбувається там, призведе до розпаду та розділу країни. Україна має право та зобов'язання перед своїми громадянами щодо збереження територіальної цілісності, а також повернення верховенства закону в усіх частинах країни».¹⁸

Позитивний досвід узгодження позицій України та Йорданії став одним із чинників, що змусили Україну як непостійного члена Ради безпеки ООН 23 грудня 2016 р. проголосувати за резолюцію S/RES/ 2334, що засуджує будівництво ізраїльських поселень на палестинських територіях і кваліфікує дії Ізраїлю як порушення міжнародного права. 14 членів РБ ООН, включно з Україною, проголосували за резолюцію, а США, які раніше користувалися правом вето для блокування антиізраїльських резолюцій, утрималися. Під час голосування Україна опинилася у скрутному становищі: якби Україна проголосувала проти резолюції РБ ООН 2334 або навіть утрималася, то це могло б призвести до негативних наслідків у економічних та політичних стосунках з арабським світом. До речі, якщо в 2015 р. обіг торгівлі товарами та послугами між Україною та Ізраїлем рівнявся 930,6 млн. дол. США, то торгівля України з одним лише Єгиптом сягнула 2,2 млрд. дол. Не виключено також, що арабські абітурієнти, в разі уникнення України в Радбезі ООН від засудження політики Ізраїлю щодо будівництва на окупованих територіях, могли б відмовитися від навчання у вишах нашої держави. І навпаки, голосування України за засудження будівництва не могло не ускладнити двосторонні відносини з Ізраїлем.

Таким чином, на прикладі трьох країн Леванту можна зробити наступні висновки. Україна змогла певною мірою впровадити деякі з трьох основних функцій, властивих для зовнішньої політики держави (захисну, інформаційно-представницьку та організаційно-посередницьку), та представити свої інтереси в цих країнах. Повніше вони проявилися в торговельно-економічній сфері. На відміну від інших регіонів світу Україні доводиться підходити до розвитку двосторонніх відносин з країнами Леванту в кожному випадку окремо, враховуючи цілий спектр перешкод, а також загальну політичну нестабільність цього регіону. Найбільш значимим прикладом координації зовнішньополітичних заходів у політичній галузі можна вважати консультації урядів України та Хашімітського Королівства Йорданії, зокрема в ООН, де наша країна одержує підтримку у складний для нас період.

Дослідження *українсько-єгипетських відносин* розкриває їх послідовний розвиток у всіх галузях. Арабська Республіка Єгипет офіційно визнала незалежність України 3 січня 1992 р. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 25 січня 1992 р. Україна стала

однією з перших держав колишнього СРСР, де було відкрито дипломатичне представництво АРЕ у травні 1993 р. Офіційне відкриття українського посольства в Каїрі відбулося 1 вересня 1993 р. У грудні 2009 р. в Каїрі відбулись українсько-єгипетські переговори щодо підготовки та остаточного узгодження проекту Договору між Україною і АРЕ про правову допомогу і правові відносини в цивільних справах.¹⁹ Ратифікація Договору надає можливість визнання і виконання рішень українських судів на території АРЕ. У грудні 2010 р. було підписано Угоду між урядом України й урядом АРЕ про звільнення від оформлення віз для громадян, котрі користуються дипломатичними, службовими та іншими спеціальними паспортами.

З 1991 р. представники двох країн починають здійснювати численні візити різного рівня; серед найважливіших можна зазначити візит президента України Л. Кучми у грудні 1992 р., в ході якого між Україною й Єгиптом було підписано Угоду про основи взаємовідносин і співробітництво. У 1997 р. було підписано Угоду про морське торгове судноплавство, Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування доходів та майна тощо. Того ж року відбулося відкриття спільного українсько-єгипетського трактороскладального заводу в місті Олександрія, співзасновниками якого стали дніпровський завод «Південмаш» і провідна єгипетська корпорація «ММ». 2008 р. означив офіційний візит до Каїру президента України В. Ющенка, під час якого були обговорені питання торговельно-економічного та військово-технічного співробітництва. Окрему увагу було приділено питанню створення зони вільної торгівлі між Україною та Єгиптом. Арабська сторона виявила найбільшу зацікавленість до розвитку обмінів новими матеріалами та технологіями (іригація, харчування, рибне господарство), до співробітництва в галузі озброєнь, космічній галузі, банківській сфері та розвитку туризму.

Науково-технічне співробітництво між двома країнами було закладено задовго до здобуття Україною незалежності. Протягом 1960-1970 рр. українські фахівці зробили суттєвий внесок у розвиток технічної інфраструктури Єгипту. Понад двадцять українських підприємств постачали техніку, необхідну для суднобудування в Олександрії. У 1960-х рр. українці допомагали єгиптянам у розробці та будівництві іригаційних проєктів, у будівництві підземних тунелів Асуанського комплексу. Україна зробила свій внесок у металургію; в 1961 р. перетворилася на головного постачальника горно-металургійної продукції та техніки для видобування металів, вугілля, коксу, хімікалій до всіх країн африканського континенту. Мало хто знає, що понад 60 українських заводів подарували АРЕ 118 одиниць цінного обладнання заради реалізації проєкту будівництва Висотної греблі.²⁰

Зі здобуттям Україною незалежності починають досить активно розвиватись її відносини з Єгиптом у галузі високих та промислових технологій. У 1995 р. делегація Єгипетського національно-дослідницького центру відвідала Україну з метою ознайомлення з її науковими можливостями, а наступного року українські науковці здійснили візит до Єгипту. Було розглянуто перспективи створення спільного українсько-єгипетського інституту з технологій електрозварювання, можливості співробітництва в ядерній галузі. У 1999 р. Єгипетська комісія з ядерних матеріалів разом з Комітетом з ядерних досліджень і Академією наук України провела в Каїрі наукову конференцію за темою дослідження ядерних матеріалів, технологій та геохімії ядерної сировини з мирною метою. Українська сторона запропонувала поділитись з Єгиптом досвідом у галузі будівництва газопроводів. Єгипетські науковці, зі свого боку, підтвердили свою зацікавленість у співробітництві з Україною в галузі планіметрії і будівництва авіадвигунів.

У 1995 р. між двома країнами було укладено угоду, згідно з якою Україна зобов'язалася здійснити модернізацію деяких систем протиповітряної оборони в Єгипті та замінити літаки МІГ 17 і 19 на МІГ 29, а старі танки – на сучасні марки А-27.²¹ У 2003 р. Харківське державне авіаційне виробниче підприємство виграло тендер у Єгипті на поставку дев'яти літаків АН-74Т-200А і АН-74ТК-200А для силових відомств. У 2005 р. підприємство поставило до Єгипту першу машину АН-74Т-200А, сертифікація якої завершилася того ж року. Через фінансові труднощі терміни виконання контракту дещо змістилися. Однак, у грудні 2009 р. Україна передала Єгиптові другий літак АН-74Т-200А.²²

У 2001 р. Україна отримала тендер на виробництво штучного єгипетського супутника для дистанційного зондування землі «EgyptSat-1», створення якого було розпочато в 2003 р. на заводі «Південмаш», а в 2007 р. було здійснено його перший запуск українським ракетним носієм «Дніпро» з космодрому «Байконур». У 2008 р. було відкрито станцію керування супутником та підписано угоду про співробітництво в галузі мирного використання космосу.

Через зменшення запасів органічного палива Єгипет планував до 2015 р. збільшити частку нетрадиційних джерел енергії, в тому числі й атомної, до 20% загального енергобалансу, тому єгипетська сторона зацікавлена перспективами розвитку атомної енергетики України та її досвідом міжнародної співпраці в цій галузі. Українські атомники можуть надавати консультаційну та методичну підтримку і допомогу в підготовці кадрів у галузі атомної енергетики та промисловості, будівництва й експлуатації АЕС.²³

На базі Концесійної угоди 2006 р. між компанією «Нафтогаз України» і Єгипетською генеральною нафтовою корпорацією триває успішна реалізація проекту з освоєння концесійної території Алам аш-Шавіш Іст у Західній пустелі АРЕ. Завдяки сумісним зусиллям було відкрито вже третє родовище на зазначеній території. При випробуванні у свердловині горизонту «G» формації Abu Rawash у 2010 р. було отримано промислові припливи газу дебітом 270 тис. куб. м на добу та конденсату дебітом 64,5 куб. м на добу.²⁴ У процесі буріння свердловини проводився повний комплекс геолого-географічних та промислових досліджень, у тому числі й пошукові роботи в межах концесійної території. З урахуванням позитивних результатів виконання Державної програми диверсифікації джерел постачання вуглеводнів до України, НАК «Нафтогаз України» і Міністерство нафти АРЕ підписали концесійну угоду про розвідку та експлуатацію родовищ вуглеводнів WadiMahareeth № 8 і № 9, що знаходяться в управлінні компанії «GANOPE» (GanoubEl-Wadi HoldingPetroleumCo). Окрім того, була досягнута домовленість про створення українсько-єгипетського банку для фінансування сумісних проектів. Однак, незважаючи на наявність широких перспектив для сумісних інвестицій, нестача коштів як в Україні, так і в Єгипті, є головною перешкодою на шляху до їх реалізації.

За останні роки в рамках побратимських зв'язків між Одесою та Олександрією було проведено низку зустрічей з керівництвом Арабської академії наук, технологій та морського транспорту з метою налагодження співробітництва з Одеською національною морською академією шляхом укладення відповідного протоколу. У перспективі співпраця між зазначеними морськими навчальними закладами також може стати міцним базисом для розвитку співробітництва між портами міст Одеса і Олександрія.

У торгівельно-економічних відносинах між Україною і Єгиптом слід зазначити, що обидві сторони зацікавлені в активізації та поглибленні взаємовигідних контактів. У цілому товарообіг між двома країнами свідчить про позитивну динаміку. Якщо в 1992 р. він дорівнював 21,1 млн. дол. США, то в 2009 р. він сягнув рекордних показників, склавши 1,75 млрд. дол., з яких 1,6 млрд. дол. припали на долю українського експорту.²⁵

Арабська весна негативно вплинула на товарообіг між Україною і АРЕ. Товарообіг між двома країнами знизився до 130,5 млн. дол., але в 2013 р. знову збільшився до 2,85 млрд. Варто вказати на те, що починаючи з 2008 р. Єгипет знаходиться у першій десятці головних імпортерів українських товарів. Станом на 2010 р. внутрішній ринок АРЕ випере-

див за обсягами споживання української продукції ринки Китаю й Казахстану, посівши восьме місце. Питома вага АРС у загальному українському експорті в середньому становить 2,59 % з позитивним сальдо торгівлі на користь України, що дорівнює 1,25 млрд. дол.²⁶

Серед головних статей українського експорту до Єгипту – хімічна продукція, мінеральні добрива, металовироби, продукція машинобудівництва. Окрім того, Єгипет має стратегічний інтерес до експорту сільськогосподарської продукції з України. Саме співвідношення ціна/якість на зернову продукцію стало вирішальним фактором для закупівлі української пшениці. Цьому сприяє потреба Єгипту в якісній пшениці 3 і 4 класу, яку може пропонувати українська сторона. Щорічно Єгипет закуповує від 6 до 8 млн. т пшениці. Частка головного державного імпортера пшениці GASC складає 4,5-6 млн. т від цього обсягу (через тендери). Якщо уряд України підтримає пропозиції зі стимулювання експорту зерна та припинить застосовувати механізми квотування експорту зернових, частка українського зерна в загальносвітовому експорті до АРС значно зросте. Єгипетська сторона зацікавлена в укладенні довгострокового контракту щодо імпорту української пшениці за фіксованими цінами. Ця пропозиція може бути економічно вигідною для обох країн: Єгипту фіксована ціна на зерно дасть можливість прогнозувати бюджетні витрати, що їх буде виділено на закупівлю, а Україні підписання договору про фіксовані ціни дозволить розробити механізм укладення подібних договорів з іншими країнами Близького Сходу та Південної Африки. Така практика може привести виробників сільськогосподарської продукції в Україні до праці «на замовлення», зокрема до вирощування зернових культур, що відповідають стандартам якості окремих країн регіону і будуть гарантовано закуплені. На додаток, укладення подібних контрактів допоможе заздалегідь нейтралізувати зайву пропозицію зерна на внутрішньому ринку України. У разі налагодження постачання до єгипетського ринку обсяги українського експорту ячменя можуть сягати до 1 млн. т на рік.

Щодо єгипетського експорту до України, то перш за все йдеться про сільськогосподарську продукцію, медикаменти. Серед головних труднощів для єгипетського експорту в Україну Торговельне представництво АРС у Києві зазначило високі митні податки в Україні, наявність певної кількості імпортованих з інших країн та контрабандних товарів, що здебільшого позбавляє єгипетський експорт конкурентоспроможності щодо іноземних аналогів, котрі не підлягають митним зборам або мають певні пільги.²⁷

Попри зазначені труднощі, представники обох країн шукають нові можливості для плідного співробітництва. Наразі постійні представництва

в Єгипті мають «Міжнародні Авіалінії України», Чорноморське, Дунайське і Азовське пароплавства, корпорація «140 Україна – Європа – Світ», компанії «Укрмонтажспецбуд» (м. Київ), «Укренергочормет» (м. Харків), «Гірхімпром» (м. Львів), «КрАз» (м. Кременчук).

Ще одним важливим аспектом у торговельно-економічних відносинах між Україною і Єгиптом є обмін досвідом та надання необхідної допомоги. У 1992 р. МЗС Єгипту заснувало Фонд технічного співробітництва з країнами СНД, метою якого є підтримка відносин між АРЕ і країнами СНД, обмін технічним досвідом у різних галузях через зацікавлені організації, навчання і підготовка кадрів у обох країнах. З метою ознайомлення з досвідом роботи вільної економічної зони АРЕ Фонд організував візит до Єгипту групи українських підприємців, під час якого вони провели низку переговорів з провідними єгипетськими компаніями «Араб Контракторз», «Ораском», «Арток Груп», «Еджіквіп», «Хелуанський металургійний комбінат» та іншими, що значною мірою посприяло активізації двосторонньої торговельно-економічної співпраці.

Значна увага у відносинах між двома країнами приділяється розвитку гуманітарного співробітництва, зокрема в галузі освіти та культури. У 1992 р. Україна і Єгипет підписали першу Угоду про культурно-гуманітарне співробітництво, в 2010 р. було підписано документи з розвитку співробітництва в галузі освіти та науки, культури і туризму.²⁸

За даними Міністерства туризму Єгипту, туристична галузь дає 11,3% ВВП країни та забезпечує понад 14% валютних надходжень. Тому на зниження туристичних потоків до цієї арабської країни у зв'язку з питаннями безпеки протягом 2015-2016 рр. туроператори відповіли зменшенням тарифів на популярні маршрути. За інформацією українських туристичних агентств, серед українців з початку 2017 р. популярність відпочинку на Червоному морі переважила усі інші.

У галузі культурного співпраці єгипетська сторона має певні інтереси щодо популяризації вивчення арабської мови в навчальних закладах України. Станом на 2014 р. в Україні діяло 624 зареєстровані мусульманські общини. Приблизна чисельність мусульман України становить від 500 тисяч до 1 мільйона душ.²⁹ Українські мусульмани беруть доволі активну участь у міжнародних релігійних конференціях, що їх проводить Міністерство вакуфів у Єгипті. У 2000 р. Міністерство вакуфів АРЕ запропонувало організувати в ісламській школі для мусульманського земляцтва в Києві клас з вивчення арабської мови і Корану, з чим охоче погодився Головний муфтії України. Єгипет періодично відвідують делегації Духовного управління мусульман України (ДУМУ) з метою активізації співпраці між Ісламським університетом при ДУМУ та єги-

петським університетом «Аль-Азгаром», який є престижним центром підготовки сунітського духовенства в усьому світі.

Безперечно, велику роль у популяризації арабської мови на території України відіграє Фонд з технічного співробітництва з країнами СНД, що належить до Міністерства закордонних справ Єгипту. За останні 20 років фонд організував лінгвокраєзнавче стажування в Каїрському та Олександрійському університетах для десятків науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів України. У 2008 р. відбулось урочисте відкриття Єгипетського центру арабської мови та культури в Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка. Єгипетська сторона забезпечила фінансування центру, надала необхідну аудіо- та відеотехніку.³⁰

У 2015 р. в Каїрі відбулася міжнародна виставка «Україна запрошує на навчання», на якій представники 14 українських вишів ознайомили випускників єгипетських шкіл з умовами навчання в Україні. Привабливі умови вступу, високий рівень освіти та відносно низька, порівняно з іншими, європейськими державами вартість навчання, є основними факторами, що заохочують єгипетських студентів до отримання вищої освіти в Україні. Станом на 2016 р. в Україні навчається 1106 єгипетських студентів.³¹

Серед культурницьких заходів українців у Єгипті слід відмітити експозицію 2001 р., присвячену 140-річчю з дня народження видатної української поетеси Лесі Українки, яка на початку XX ст. лікувалася в єгипетських містах Олександрії та Хелуані і написала там збірку поезій «Весна у Єгипті»; гастролі Національного академічного ансамблю українського танцю ім. П. Вірського, театральних колективів Львівського драматичного театру ім. Лесі Українки, «Молодого», «Брами». Дobreю традицією є проведення в Єгипті конкурсів дитячих малюнків під назвою «Малюємо Україну» до Дня незалежності України. У ЮНЕСКО Єгипет підтримав включення номінації «Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX-XXI ст.» до репрезентативного списку нематеріальної спадщини людства.

Щодо політичної сфери співробітництва, то Україна підтримала Резолюцію про створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерного озброєння, згідно з проектом, що висунув Єгипет ще у 1980 р. Україна разом з Єгиптом відмовилася голосувати за Резолюцію з питань порушення прав людини на окупованих арабських територіях, беручи участь у засіданнях Комітету з прав людини при Генеральній Асамблеї на 53-ій сесії ООН (1998 р.).

Україна, Єгипет і ООН підписали Меморандум про взаєморозуміння з метою запровадження трьохстороннього співробітництва в галузі

технічного сприяння розвитку України і популяризації єгипетського досвіду реформування і відбудови економічної структури, забезпечення української молоді місцями для праці за участю фонду, аналогічного єгипетському Фонду соціального розвитку. Позитивним результатом української дипломатичної місії в 2009 р. стало рішення арабських країн акредитувати надзвичайного і повноважного посла України в АРЄ Є. Микитенка в ролі спостерігача при Лізі Арабських Держав, штаб-квартира якої знаходиться в Каїрі. Окрім того, в ході роботи чергової сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, відбулося підписання Меморандуму про співпрацю між МЗС України і Генеральним секретаріатом ЛАД, що дозволив Україні активніше долучатися до політичних процесів у близькосхідному регіоні. За таких обставин набула певного сенсу інтенсифікація діяльності співробітництва між Україною й Єгиптом. Так намітився прогрес у вирішенні проблемних питань, зокрема активізації торговельного судноплавства між Україною й АРЄ, виставкової діяльності й обмінів делегаціями підприємців та промисловців.³²

Події так званої Арабської весни, а також подальші політичні події в Україні певним чином загальмували процес двостороннього співробітництва. Однак, обоюдне прагнення двох країн до відкриття нових горизонтів співробітництва є запорукою вдалого розвитку відносин між ними.

Висновки. Попри те, що українсько-арабські відносини загалом були віднесені українською владою до останньої групи інтересів, низка арабських країн – Єгипет та нафтовидобувні країни, зокрема Саудівська Аравія – визначалися Україною як стратегічні партнери. Але впродовж усього періоду Україна так і не отримала симетричної відповіді від цих країн.

Динаміка розгортання механізму торговельно-економічного і військово-технічного співробітництва України з арабськими країнами мала свої особливості. Вони визначались як розвитком процесів лібералізації в арабському світі та в Україні, так і обсягами внутрішніх ринків та товарною структурою експорту й імпорту. Найбільших обсягів двосторонньої торгівлі України на початку ХХІ ст. крім Сирії було досягнуто з Єгиптом. На арабський ринок озброєння Україна входила через відновлення зв'язків попереднього часу та розгортання виставкової і маркетингової діяльності. Найбільш налагодженим є військово-технічне співробітництво України з Єгиптом, Сирією, Йорданією, ОАЕ.

Для практичного втілення подальших перспектив у реалізації двосторонніх відносин з арабськими країнами Україні необхідно вжити наступних заходів: активізувати контакти та обмін делегаціями на вищому рівні; координувати позиції в рамках регіональних і міжнародних організацій; приділяти ретельну увагу виконанню правових і договір-

них основ співпраці; своєчасно та якісно виконувати зобов'язання щодо втілення проектів у галузях промисловості та сільського господарства, утримувати на високому рівні товарообіг; надавати якомога сприятливіший режим для взаємних інвестувань; сприяти науково-культурній співпраці, зокрема між вищими навчальними закладами і засобами масової інформації.

Головною метою української дипломатії та фахівців має стати пошук оптимальної моделі співробітництва. Якщо проаналізувати наш досвід з урахуванням поняття «стратегічної культури», виявляється додаткова задача – створити політику інформаційного забезпечення національних інтересів у регіоні та на міжнародній арені в цілому. Внесення певної корекції і відповідного переосмислення українською владою ролі і значення арабського вектору в зовнішньополітичній діяльності МЗС у сучасних непростих умовах існування Української держави дозволить відпрацювати таку модель розвитку, яка б відповідала існуючим реаліям і викликам глобального світу.

¹ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

² Короткий В. Сучасний близькосхідний пасьянс: місце та роль української карти. [Електронний ресурс] / Василь Короткий. - Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1344086-blizkoshidna_strategiya_ukraini_saudivska_araviya_levant_ta_balans_z_e_vropeyskim_vektorem_1722617.html

³ Там само.

⁴ Johnston A. I. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History / Alastair Iain Johnston. – Princeton University Press, 1998. - P. 36.

⁵ Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>

⁶ Варфоломій: Церква Константинополя материнська для України. [Електронний ресурс] / ЛІГАБізнесІнформ. - Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/9491448-varfolom_y_tserkva_konstantinopolya_materinska_dlya_ukra_ni.htm

⁷ Порошенко: Україні потрібна допомога Вселенського патріархату в подоланні розділу православних. [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство Ukr.Media. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/270200/>

⁸ Гєргель Ю. В. Роль і місце держав Леванту в міжнародних відносинах на Близькому Сході та в системі зовнішньополітичних пріоритетів України в регіоні / Ю. В. Гєргель // Науковий вісник Дипломатичної академії України. - 2012. - Вип. 19. - С. 177-185.

⁹ Україна та Сирія – торговельно-економічне співробітництво між Україною та Сирією. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Сирійській Арабській Республіці. - Режим доступу: <http://syria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sy/trade>

¹⁰ Україна та Сирія – політичні відносини. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Сирійській Арабській Республіці. - Режим доступу: <http://syria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sy/diplomacy>

¹¹ Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки: [монографія] / Під ред. В. О. Шведа. – Київ, 2008. – С.20.

¹² Україна та Ліван – політичні відносини. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Ліванській Республіці. - Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/diplomacy>

¹³ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Ліваном. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Ліванській Республіці. - Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/trade>

¹⁴ Науково-технічне співробітництво між Україною та Ліваном. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Ліванській Республіці. - Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/science>

¹⁵ Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Ліваном. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Ліванській Республіці. - Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/culture>

¹⁶ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Йорданією. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Йорданському Хашимітському Королівстві. - Режим доступу: <http://jordan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-jo/trade>

¹⁷ Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Йорданією. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Йорданському Хашимітському Королівстві. - Режим доступу: <http://jordan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-jo/culture>

¹⁸ Україна та Йорданія – політичні відносини. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Йорданському Хашимітському Королівстві. - Режим доступу: <http://jordan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-jo/diplomacy>

¹⁹ Україна та Єгипет парафували Договір про правову допомогу і правові відносини у цивільних справах. [Електронний ресурс] / Урядовий портал. - Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243225631

²⁰ Мащаур аль-сadd аль-алі. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт міністерства водних ресурсів та меліорації Єгипту. - Режим доступу: <http://www.mwri.gov.eg/project/highdam.aspx> (араб. мовою).

²¹ Укранія тасаї іля татуір аль-алякат маа Миср. [Електронний ресурс] / Аль-бауаба аль-арабія іля Укранія. – Режим доступу: <http://www.ukraine-arabia.ae/ae/news/388/> (араб. мовою).

²² Україна передала Єгиптові новий АН-74. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/1029798>

²³ Президент НАЕК «Енергоатом» Юрій Недашковський та Надзвичайний і Повноважний Посол Арабської Республіки Єгипет в Україні Ясер Атеф обговорили перспективи співпраці в атомній енергетиці. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики України. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=157934&cat_id=35087

²⁴ Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» відкрила вже третє родовище на концесійній території Алам Ель Шавіш Іст в Єгипті. [Електронний ресурс] / РБК Україна. – Режим доступу: https://www.rbc.ua/ukr/news/_naftogaz_otkryla_trete_mestorozhdenie_na_kontsessionnoy_territorii_alam_el_shavish_ist_v_egipte_22022010
<http://www.mfa.gov.ua/egypt/ua>

²⁵ Україна тасаї іля татуір аль-алякат маа Миср. [Електронний ресурс] / Аль-бауаба аль-арабія іля Україна. – Режим доступу: <http://www.ukraine-arabia.ae/ae/news/388/> (араб. мовою).

²⁶ Державна підтримка українського експорту. [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/search/?find=%BA%E3%E8%EF%E5%F2>

²⁷ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Єгиптом. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Арабській Республіці Єгипет. – Режим доступу: <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/trade>

²⁸ Договірно-правова база між Україною та Єгиптом. [Електронний ресурс] / Посольство України в Арабській Республіці Єгипет. – Режим доступу: <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/legal-acts>

²⁹ Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність: [монографія] / Михайло Якубович. – Київ: Нілан-ЛТД, 2016. – С. 228.

³⁰ Ректор зустрівся з Послом Єгипту в Україні. [Електронний ресурс] / Прес-центр КНУ. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/news/1439>

³¹ Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Єгиптом. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Посольства України в Арабській Республіці Єгипет. – Режим доступу: <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/culture>

³² Про підсумки візиту заступника міністра закордонних справ Єгипту М. Фатхали в Україну. [Електронний ресурс] / Ближневосточная библиотека – архив документов. – Режим доступу: <http://www.middleeast.org.ua/documents/ukr1.htm>

РОЗДІЛ 11

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО – СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Аліна Задорожня

Довгий час території як сучасної України, так і східноєвропейських країн були підвладні чи входили до складу могутніх держав: Речі Посполитої, Австро-Угорської, Російської імперій, разом визволяли землі від турецької навали, фашистської Німеччини, спільно розпочали відновлення від соціалістичної ідеології заради європейських цінностей. Багатолітня залежність, відсутність власної державності «вплинули на всі сфери суспільного життя країн, у тому числі на їхні ментальні особливості. Відомо, що ніщо не змінюється так повільно, як ментальність народу, тому не дивно, що й у XX ст. східноєвропейці, бажаючи змінити свою історичну долю, насамперед змінили свою зовнішньополітичну орієнтацію».¹

Спільні історичні, геополітичні, соціально-економічні риси виділили країни в окремий регіон: «Центрально-Східну», «Серединну» чи «Крайню Європу», що за зовнішніми формальними ознаками виникла між Росією та Західною Європою і довгий час належала до соцтабору (не до СРСР). Щоправда, іноді територію розширювали до Литви, Латвії, Естонії та навіть України, Молдови, рідше Білорусі.

Хорватський професор Р. Вукадінович чітко вирізняв центральноєвропейські країни й ті, що розташовані в південно-східній частині регіону та входять до перехідної групи крихких демократичних основ.² Чеський політолог О. Крейчі дійшов висновку, що за геополітичними особливостями регіон не має природних кордонів і не може розглядатися поза межами загальноєвропейського контексту.³ «Рухливою геополітичною зоною» Центральну Європу назвав вітчизняний дослідник В. Фісанов, оскільки в минулому столітті ці землі не могли забезпечити цілісність і незмінність своїх територіальних кордонів (упродовж більш ніж 70 років свій «геополітичний статус» шість разів змінювала Чехословаччина. Подібна риса притаманна Україні, де рухливими геополітичними точками вчений визначив Буковину, яка п'ять разів «змінювала» свою приналежність, подібний досвід мало Закарпаття й навіть одного разу політично самовизначилося, а також Крим, нагадавши між тим, що Україна межує з такими ж геополітично рухливими регіонами, як Молдова і Придністров'я).⁴ Бачити українську державу в центрі Європи погодився польський історик Єжи Ключовські,⁵ довівши важливість вивчення регіону як моста, відкритого на захід і схід. Належність України до регіону вже з Білоруссю підкріпила, так звана, «ягеллонська» ідея

польських політиків, за якою визначальним для культури та ментальності народів виявився спадок Речі Посполитої.⁶ Ці пострадянські країни разом з Молдовою американський спеціаліст зі Східної Європи, Росії та Євразії А. Стент віднесла до «Нової Східної Європи», відвівши їм роль проміжної території.⁷ Цей термін зазвичай використовувався в консервативних політичних колах США для визначення європейських країн посткомуністичного періоду, розташованих у Центральній Європі. Полеміка показала, що хоча з розширенням ЄС на схід (у 2004, 2007, 2013 роках) зазначена система стала втрачати цілісність, дефініції, що відокремлюють країни від решти Європи, зберегли свою актуальність.

У сучасній літературі східноєвропейські країни найчастіше розглядаються за наступними групами: 1) держави Центрально-Східної Європи чи Вишеградська четвірка (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія) – територія відносної стабільності та швидких трансформаційних змін; 2) держави Південно-Східної Європи (Болгарія, Румунія) являють собою проміжну територію, для якої притаманний затяжний процес суспільно-економічних трансформацій; 3) колишні югославські республіки та Албанія – малонаселені і географічно найбільш віддалені від українських кордонів, які формують регіон Західні Балкани.

Особливе розташування країн на лінії зіткнення різних геополітичних і релігійних світів призвело до того, що формування менталітету українців та східноєвропейців відбувалося в умовах тиску та гноблення і мало особливий вплив на складову їхньої національної ідентифікації. З огляду на надбання вчених-психологів, робимо висновок, що психічний склад більшості східноєвропейців і українців – результат інтеграції елементів культур Сходу і Заходу з домішками візантійської. При цьому народи ЦСЄ відчували ментальний вплив здебільшого західноєвропейського психотипу, що визначається як маскулінний та відрізняється агресивною, жорсткою поведінкою, сфокусованою на досягненні матеріалізованого успіху. Серед рис такого психотипу виокремлюють волю до влади, реалізм, догматизм, ідеалізм, раціоналізм, індивідуалізм та ідеал гармонії. Східні (фемінна культура) та візантійські (домінує жіноче начало) впливи більшою мірою відчувалися на становленні менталітету населення Балкан, Болгарії, Румунії та України. Візантійському психотипу іноді відводять проміжне становище між Заходом та Сходом. Йому притаманні такі риси як «поміркованість у дії, соціальна привабливість, незахищеність, апатичність, наївність, потреба у сильному та вольовому союзникові».⁸ Формування менталітету українців та східноєвропейців в умовах тиску та гноблення вплинуло на складову їхньої національної ідентифікації.

Отже, уособлення протилежних рис українцями та східноєвропейцями посилює в ментальних особливостях народів відчуття любові до землі, працьовитість, духовність, покірність, патерналізм, проте майже позбавило рішучості в діях, героїзму як виразу національних почуттів,

що, своєю чергою, свідчить про превалювання фемінного над маскулінним (винятком виступають центрально-європейці). Втім, останні події в Україні та на Сході Європи демонструють нові якості психокультурного симбіозу, який здатен привести населення до самовизначення й усвідомлення себе невід'ємною частиною єдиного цивілізаційного простору.

Особливості діалогу України та країн Вишеградської четвірки. Відносини українців з центральноєвропейськими народами своїм корінням сягають глибокої давнини та у різні періоди вони носили різний характер: дружби, ворожнечі, суперництва чи розподілу можливостей. Саме такі багатогранні та складні відносини між акторами склали, за А. Вендтом, основу «структури ролей» («ворог», «суперник», «друг»), якій відповідають три «культури анархії»: «кантіанська», «локкіанська», «гоббсіанська». Дослідження зовнішніх впливів на поведінку основних учасників діалогу вимагають відведення особливого місця питанню колективної безпеки, що набуває все більшої актуальності для України як заручниці неоімперської політики Кремля.

З початком встановлення діалогу відчуття крайньої ворожнечі між Україною та В-4 не спостерігалось: певний негатив ішов від польського народу стосовно радянських українців, проте на офіційному рівні Польща першою визнала українську незалежність та завжди підтримувала її прагнення до зміцнення авторитету. Територіальні претензії Румунії гальмували процес оформлення з нею договору добросусідства, який би за прикладом договору з Польщею підтверджував непорушність кордонів, гарантував недопущення акту воєнної агресії третьої країни з їхньої території. Для центральноєвропейців загроза нестабільності йшла від Балкан.

З огляду на не до кінця сформовані ціннісні орієнтації українців та слабе зовнішнє оточення країни, вибір зовнішньополітичної стратегії здебільшого робився на користь стратегії «балансу інтересів», що передбачала пошук компромісу, врахування національних інтересів країн. Альтернативна стратегія «вибору пріоритетів» вимагала високого рівня незалежності, самостійності у виборі стратегічних партнерів. Між тим вихід відносин на рівень «стратегічного партнерства» першими обрали Україна і Польща. Словаччина й Угорщина доповнювали смугу миру та стабільності. Характер співпраці із західними сусідами та географічно близькою Чехією висвітлив концептуальний документ «Основні напрямки зовнішньої політики України» (1993 р.), що передбачав двосторонні відносини; співпрацю через зближення з ЄС та в рамках міжнародних, регіональних структур. У 2010 р. пріоритети осучаснив Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» з акцентом на співпрацю в межах євроінтеграції. На практиці найбільш результативним виявилось співробітництво на рівні місцевих адміністрацій і у сфері захисту національних меншин.

В Україні на 2001 р. нараховувалося майже 157 тис. представників угорської діаспори, 144 тис. – польської, приблизно по 6 тис. словацької і чеської. Водночас кількість носіїв української культури в цих країнах у десятки разів менша: в Польщі зафіксовано близько 30 тис. (2002 р.), у Чехії і Словаччині – по 11 тис., найменше в Угорщині – близько 7 тис. (2001 р.) українських діаспорян.⁹ Захист їхніх прав забезпечувався створенням різноманітних спілок, товариств, відкриттям національно-культурних центрів, недільних шкіл, рідше видавалися газети рідною мовою. Гарною традицією стало щорічне проведення Днів культури та Днів кіно. Основними сферами для співпраці обиралися університетська мобільність, академічна доброчесність, технологічна сфера, мистецтво, охорона навколишнього середовища, робота з повернення історичних цінностей.

Проекти у сферах науки, культури, торгівлі, туризму й економіки також реалізовувалися у межах євро-регіонів: Карпати (1993 р.), заснованого на кордонах з Польщею, Словаччиною, Угорщиною; Буг (1995 р.), що на українсько-польському кордоні. Не без фінансової й технічної підтримки ЄС (передусім PHARE / TACIS, INTERREG) тут створювалися спільні підприємства, вирішувалися екологічні проблеми, питання прикордонної, транспортної інфраструктури, здійснювався моніторинг річок, рівня забруднення води, вироблялися спільні підходи до реалізації національно-культурних прав національних груп, створювалися сучасні пункти пропуску (як приклад, «Ягодин», «Устилуг»). Прикордонники та правоохоронці різних країн спільними зусиллями боролися з нелегальною міграцією, розповсюдженням наркотиків, контрабанди, економічними злочинами, знешкоджували злочинні угруповання, здійснювали спільне патрулювання. Співпраця в рамках єврорегіонів сприяла заснуванню колегіуму українсько-польських університетів, запровадженню системи моніторингу на річках Західний Буг, Уж і Латориця, створенню біосферного резервату, внесеного до списку ЮНЕСКО.

Безпосередня участь населення в проектах та можливість посадити за стіл переговорів представників влади, бізнес-кіл, науковців – та складова, що стала запорукою успіху низки транскордонних проектів, хоч і не масштабних, проте вкрай необхідних. Більше того, зміцнення зв'язків між місцевими владами по обидва боки нових кордонів було на меті Ніредьгазької ініціативи, що діяла під патронатом МЗС Угорщини як інструмент практичної реалізації концепції «Ширша Європа». З ініціативи словацької сторони розроблена програма «Прозорість Шенгенського кордону», направлена на пом'якшення негативного впливу нових умов перетину кордону.

Молоді покоління поляків і українців поступово вносили корективи у прохолодні стосунки між людьми похилого віку: поляки не могли вибачити дії українських націоналістів у роки Другої світової війни, україн-

ське населення – наслідки сумнозвісної акції «Вісла». Владнати питання на офіційному рівні була покликана Заява президентів «До порозуміння і єднання» (1997 р.). Помітним консолідуючим фактором стала зростаюча роль церков у країнах, зокрема візит до України Папи Римського Іоанна Павла II в 2001 р. Однак, ці зусилля певною мірою підірвало нещодавнє визнання сеймом Польщі Волинської трагедії актом геноциду. Такого роду пошуки історичної правди вітчизняний МЗС назвав суто політичним рішенням. Зрештою в українському парламенті було зареєстровано дзеркальний проект постанови щодо геноциду проти українців.

Найбільш прискіпливим захисником «своїх» завжди виступала Угорщина. Стан угорців в Україні вона вважала найбільш захищеним, що позитивно відобразилося на становленні двосторонніх відносин. За підтримки угорського уряду сотні дітей із сімей учасників АТО отримали можливість відпочити в Угорщині. Знаковою стала акція угорського об'єднання Csillagfalu «Народ вітає народ», завдяки якій угорські посадовці, громадські діячі, звичайні мешканці мали нагоду передати відеопривітання українських угорців з 25-ю річницею незалежності. Більше того, угорська громада наразі має свого представника у Верховній Раді, а у представників української нацменшини з'явилася можливість лобювати власні інтереси в парламенті Угорщини. Між тим, деякі пропозиції офіційного Будапешта (наприклад, інавгураційна промова В. Орбана в травні 2014 р. щодо автономії закарпатських угорців та подвійного громадянства) викликають обурення Києва. Заявам угорського президента передувала участь представників партії Йоббік у так званому «кримському референдумі», потім на «виборах» у Криму і Донбасі як спостерігачів. Серед них помічено депутата Європарламенту Б. Ковача, якому в результаті Україна заборонила в'їзд на свою територію, а ЄС позбавив імунітету.

Широкою підтримкою з прабатьківщини заручилася словацька діаспора, особливо та, яка мешкає на периферії. Українцям у Словаччині довелося відчувати антиукраїнські настрої, що поширювалися через деякі ЗМІ російськими панславістами, це, вочевидь, негативно вплинуло на сприйняття українців у Словаччині. Згідно з опитуванням, серед країн В-4 сприйняття українців словаками виявилось найгіршим. Довіряти та покладатись на Україну погодились 17% опитаних, 44% мали протилежну думку.¹⁰ З іншого боку, це не позбавило українців лідерства за кількістю віз, виданих словацькими консульськими установами та дозволів на проживання (в порівнянні з громадянами інших країн). Існувало припущення, що візове питання стосовно українців взагалі буде знято завдяки зусиллям Словаччини, що головувала в ЄС у другій половині 2016 р. Двосторонні відносини країн включають обмін досвідом у сферах енергоефективності, розвитку громадянського суспільства, розбудові інституцій. Словацькі реформатори, разом з польськими, широко залучені

до внутрішньополітичних процесів України: экс-міністр фінансів Словаччини І. Міклош та співавтор польської шокової терапії, а нині представник Президента України в Кабміні Л. Бальцерович, очолили Групу стратегічних радників. Міклош також став керівником Групи радників прем'єр-міністра України.

З огляду на географічну віддаленість, відносини України з Чеською республікою здебільшого зводилися до вирішення візового питання та співпраці в енергетичній сфері. Не секрет, що Чехія є привабливою для українців через високооплачувані вакансії. За різними підрахунками, на території Чехії знаходиться 112-116 тис. трудових мігрантів з України (у лідерах залишається Польща, де їх удвічі більше). Наприкінці 2015 р. уряд ЧР спростив процедуру отримання довгострокових робочих віз для висококваліфікованих українських фахівців. Підтримку українців чеський народ продемонстрував багатотисячною маніфестацією за відставку президента Чехії М. Земана, який російську агресію на Донбасі назвав «громадянською війною», а Майдан – «осередком бандерівців».¹¹ Заяви Земана отримали гостру критику з боку экс-міністра закордонних справ Чехії К. Шварценберга та інтелектуальної еліти країни. Нещодавно МЗС ЧР довелося докладати зусиль для спростування інформації про відкриття диппредставництва ДНР у м. Острава. Разом з тим Служба безпеки Чехії звинуватила РФ у спробі маніпулювати чеським суспільством та веденням інформаційної війни, що в свою чергу свідчить про визнання неправомірних дій з боку агресора.

Аналіз рівня підтримки України країнами-членами ЄС, який після подій на Майдані здійснювали провідні українські експерти, показав, що кращим другом України в ЄС є Польща. У першу десятку потрапили Чехія (7) та Словаччина (9). Угорщина опинилася на 19 позиції.¹² На думку аналітиків, таке опитування мало стати стимулом для країн, які часом готові поступитися власними принципами. Тішить, що жодна країна не визнана ворогом. Підтвердження тому – результати опитування компанії TNS (жовтень 2015 р.), за яким 42% українців вважають Угорщину дружньою країною, меншість бачить відносини нейтральними та сприймають її привабливою з точки зору туризму, багатой історії і культури.¹³

Добробут населення, захист культурних потреб національних меншин, свобода, справедливість як верховенство закону – ті суспільні цінності, з якими тісно пов'язані поняття національної безпеки. Її захист на початку 1990-х рр. країни намагалися забезпечити через створення нової колективної системи безпеки в регіоні, проте ні ідея польського президента Л. Валенси про НАТО-біс, ні пропозиція українського президента Л. Кравчука щодо утворення нової зони безпеки не знайшли свого втілення. Кращим варіантом країни бачили зближення з Альянсом через програму Партнерство заради миру (1994 р.), що передбачала їхню участь в обговоренні нагальних проблем із членами блоку. На двосто-

ронньому рівні Україна цікавила Польщу як джерело запчастин для військової техніки; інтерес решти країн проявлявся у придбанні або обслуговуванні українцями гвинтокрилів Mi-8, Mi-24, організації військових програм обміну. У сучасних умовах польська, угорська, словацька фінансова та фінансова підтримка особливо відчутна в організації лікування та реабілітації українських військових, які отримали поранення на сході України, у проведенні курсів для військових лікарів та спільних навчань.

Польща чи не єдина центральноєвропейська країна, яка послідовно протягом усього періоду з 1991 р. проводила проукраїнську політику. Вона найбільше була зацікавлена у створенні міцного східного кордону за рахунок стабільної та європейської України, що в свою чергу позбавило б її статусу «крес» ЄС. На території Польщі Україна вперше продемонструвала свою прихильність до натовської системи безпеки, взявши участь у спільних навчаннях Cooperative Bridge, потім у Cooperative Spirit, Peace Shield. Польові навчання Carpathian Safety з питань планування на випадок надзвичайних ситуацій забезпечили допомогу медичним обладнанням, провіантом, одягом; створювалася система прогнозування, оповіщення та реагування на повені в Карпатах. Навчання 1997 р. під назвою Cooperative Neighbour проходили на Яворівському полігоні біля Львова, перетворивши його на навчальний центр ПЗМ. Додатковим досягненням стало створення польсько-українського миротворчого батальйону УкрПолбат. Нещодавно Україна, Польща і Литва підписали Угоду про спільну військову бригаду ЛитПолУкрбриг за участю півтисячі українських військовослужбовців, до двох тисяч польських і біля 350 осіб від Литви.¹⁴ Варто підкреслити участь підрозділів Збройних Сил України (з 2010 р.) в чергуванні у складі Бойових тактичних груп ЄС. Слід зазначити, як літак Ан-26 з групою аеродинамічної евакуації ЗСУ разом зі словацькими та польськими військовими перебував на оперативному чергуванні у складі бойової тактичної групи ЄС (БТГ) «Балтійська». Протягом наступних років сили ЗСУ чергували у складі БТГ ЄС «Хелброк». Влітку 2016 р. разом з країнами В-4 Україна розпочала тренування в рамках масштабних маневрів для відпрацювання спільних дій в умовах гібридної війни. Водночас Міністерство оборони України приєдналося до Технічної угоди між міністерствами оборони країн Вишеградської четвірки зі співробітництва в рамках Бойової тактичної групи ЄС (БТГ ЄС В4), що мала на меті оперативну взаємодію з арміями інших держав у питанні врегулювання криз. Чисельність групи склала близько чотирьох тисяч військових. За рік українські представники виступили спостерігачами в маневрах Common Challenge (м. Дравсько-Поморське, Польща), спрямованих на перевірку групи напередодні її чергування в ЄС. Широкомасштабна участь країн у військових навчаннях направлена на перевірку здібностей Заходу захистити східний фланг. Та це не дозволило відвести загрозу від східних кордонів українського партнера.

Радикальної поведінки потребувало питання військового забезпечення держави. Якщо сумарний військовий бюджет Польщі, Чехії, Угорщини на межі століть міг складати близько п'яти млрд. дол., а витрати Словаччини сягали понад триста млн., то Україна витрачала приблизно 800 млн. дол. Сума здавалася чималою, проте в розрахунку на одного жителя України витрати на цю сферу виглядали вдесятеро меншими, ніж в Угорщині чи Польщі. З 2002 р. в країні почалося помітне збільшення фінансування військової сфери. Різкі зміни були спровоковані подіями на східному кордоні. Вітчизняними ЗМІ поширювалася інформація, що на 2017 р. в держбюджеті на Міністерство оборони передбачалося майже 2,4 млрд. дол. (64 млрд. грн). Виявилось, що Україна не була єдиною у своїх мобілізаційних прагненнях. Слід зазначити, що, за оприлюдненою інформацією, Польща також планувала збільшити оборонний бюджет до 9,2 млрд. дол. (8,7 млрд. євро). За декілька місяців до затвердження бюджетів Україна та Польща погодилися посилити співпрацю в оборонній сфері, підписавши відповідну Генеральну угоду між двома урядами. Аналітики констатували збільшення військових витрат в усьому світі. Зокрема, через побоювання щодо російської агресії, до таких заходів вдалися центральноєвропейські держави (в 2015 р. витрати зросли приблизно на 13% порівняно з даними 2014 р.).

Варто пригадати, що на відміну від центральноєвропейських сусідів, починати новий виток розвитку стратегічної культури Україні – ядерній державі з більш ніж 700 тисячним військом Збройних сил і могутнім торговим флотом, довелося з непростого рішення – відмови від третього у світі арсеналу ядерної зброї і перетворення на транзитера ядерного палива. Звідси і доленосний «Меморандум про гарантії безпеки» (м. Будапешт, 1994 р.) за участю США, Росії та Великобританії. Посилити дані гарантії в умовах сучасних викликів національній безпеці держави повинна була Заява ВРУ про надання їй реальних гарантій безпеки від 6 липня 2010 р., яка розширювала коло захисників українського суверенітету, залучивши також Китай і Францію.

Помітний резонанс на світовій політичній арені викликало питання розміщення на території Нової Європи системи Протиракетної оборони. Як плацдарм для розміщення систем ПРО розглядалися Чехія та Польща. Згодом першу змінила колишня авіабаза Девеселу (жудец Олт) у Румунії. Серед пропозицій зазначалися дві радіолокаційні станції попередження про ракетний напад під Севастополем і в Мукачеві. Москва відверто називала недопустимим наближення НАТО до кордонів РФ. Постійні нарікання російської влади на прагнення Заходу давно знайшли гостру оцінку в промові экс-президента Чехії В. Гавела: «Головна проблема Росії в тому, що вона не знає, де її кордони... і, якщо Росія хоче бути повноправним сусідом, вона повинна відмовитися від войовни-

чого тиску на навколишній світ».¹⁵ Та Кремль обрав інший шлях. Події на сході України форсували дії із забезпечення безпеки в регіоні та відповідно оживили дискусії в Україні (у липні 2014 р. депутатами від ВО «Свобода» в парламенті зареєстровано проект Постанови про заяву ВРУ щодо відновлення статусу ядерної держави). Опозиціонери ініціювали введення миротворчого контингенту ООН, до складу якого також мали входити військові контингенти і України, і РФ з метою недопущення ескалації конфлікту. Проте обидва питання не викликали широкого дискурсу серед політичних кіл країни та не вийшли за її межі.

Якщо поодинокі заяви сусідів іноді підлягали осуду, то у спільних рішеннях країни діяли на захист національних інтересів України: на засіданні урядів країн В-4 у Братиславі (грудень 2014 р.) прем'єри засудили політику Росії щодо порушення суверенітету та територіальної цілісності України. У складний для України час лідери В-4 захищали її європейський вибір, виступали посередниками між владою і опозицією, здійснювали фінансову та енергетичну допомогу. Підтримка центрально-європейцями українських прагнень була особливо відчутною під час ратифікації Угоди про асоціацію України та ЄС. У Польщі участь у референдумі взяли майже 60% виборців. Не обійшлося без політичної кмітливості організаторів заходу: референдум проводився у два дні. Останньою ратифікаційну грамоту до Брюсселя передала Чехія.

Перед російською політикою тиску найбільш стійкою виявилася Польща. Українці це відчували: лінію польської політики щодо російсько-українського конфлікту підтримало майже 57% українців (населення Західного і Центрального регіонів – 74% та 63%, відповідно, Південного і Східного – 45% і 43%, громадська думка Донбасу розділилася навпіл (42% підтримали, стільки ж оцінили негативно). Загалом населення очікувало від Польщі економічної та гуманітарної допомоги, більш ніж половина сподівалися на надання військового устаткування та підготовки військовослужбовців.¹⁶ Разом зі Швецією і Великобританією Польща виступила ініціатором створення цивільної місії ЄС в Україні в рамках Спільної політики безпеки й оборони з метою допомогти у проведенні реформ, зокрема правоохоронних органів та судочинства. Офіційна позиція Польщі дещо змінилася після заяв нового прем'єр-міністра Єви Копач про ведення політики невтручання в конфлікт з сепаратистами та зосередженні уваги на власній безпеці.

Угорщина, знана за кращого друга Росії, та Словаччина – потужний діловий партнер РФ, у своїх «м'яких» висновках щодо антиросійських санкцій керувалися залежністю від постачання російських енергоносіїв. Опитування компанії Ipsos (квітень 2014 р.) показало, що серед 11 країн ЄС саме угорці продемонстрували найменшу підтримку (31%)

своєму урядові щодо «докладання усіх можливих зусиль для збереження стабільності на решті території України». Лише третина населення виступила «за» впровадження урядом санкцій щодо Росії. Здебільшого респонденти радили не втручатися у справи сусідів.¹⁷ Між іншим, на зустрічі з українським президентом взимку 2016 р. представники офіційної делегації зі Словаччини підтвердили критичні підходи країни до питання будівництва другої гілки газопроводу Північний потік (в обхід України). Чехія намагалася не брати активної участі в обстоюванні подальшого продовження санкцій. Однак у заяві МЗС вона вбачала в діях РФ «безпрецедентне порушення міжнародних норм і зобов'язань».¹⁸

Однакову позицію західні сусіди зайняли у питанні анексії Криму, якому пророкували сценарій невизнаного Придністров'я чи чергової нестабільної території РФ. «Новоутворення» не отримало офіційного визнання з боку переважної кількості країн світу, оскільки міжнародне право не підтримує одностороннього відділення, до того ж референдум сумнівного характеру було проведено силами сторонньої держави. Результати прийняття Резолюції ГА ООН щодо територіальної цілісності України 27 березня 2014 р. стало свідченням абсолютної підтримки країнами В-4 міжнародного права і кордонів України та статусу АРК. Із 193 країн світу лише одинадцять держав проголосували «проти» і серед них не помічено жодного східноєвропейця (Боснія та Герцеговина, Сербія не брали участі в голосуванні). Між тим, Резолюцію «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» від 19 грудня 2016 р. сербська делегація не ухвалила разом з іншими прибічниками Росії, тим самим виправдавши дії РФ як державо-окупанта та окупацію нею Кримського півострову. Попри енергетичну залежність від агресора, країни В-4 та балканські держави стали на бік верховенства права.

Заслуговує на увагу вчинок депутатки польського Сейму Малгожати Госевської, яка представила в Європарламенті звіт про дії Росії на Донбасі з доказами воєнних злочинів, здійснених російськими військовими і проросійськими сепаратистами. Свідчення українських полонених (і військових, і мирних жителів), яких ув'язнили та катували терористи, політик готувала для Гаазького трибуналу. Шокуючі матеріали мали показати європейським політикам справжнє «обличчя» того, з ким вони хочуть мати спільні інтереси.

Початок розгляду Міжнародним судом ООН в Гаазі в березні 2017 р. позову України до Росії щодо протидії фінансуванню тероризму на Донбасі та расової дискримінації по відношенню до кримських татар знову привернув увагу світової спільноти до України. Оцінка ситуації міжна-

родними експертами виявилася неоднозначною. Захисники верховенства права вірили, що судові рішення здатне принаймні не допустити ескалації конфлікту, змусити РФ нести відповідальність за скоєне та негативно вплинути на імідж неоімперської держави. Скептики запевняли, що навіть позитивний вердикт (на користь України) не поверне державі втрачений Крим та спокій на Донбасі.

Підтримка територіальної цілісності України, спільна оборонна діяльність, захист прав представників національної діаспори складають основу двостороннього співробітництва сьогодні. Цей блок питань останнім часом не можливо розглядати без урахування візової складової. Певним проривом у вирішенні даного питання стало березнєве затвердження Комітетом Європарламенту з громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ (LIBE) проекту законодавчої резолюції про внесення України до переліку третіх країн, громадянам яких скасовуються візові вимоги. Із 44 голосуючих лише чотири делегати дали негативну відповідь. Подальша процедура, яку має завершити Рада ЄС, вирішить, чи зможуть українці перетинати західний кордон без віз уже в червні 2017 р.

За прогнозами західних та вітчизняних аналітиків, на заваді можуть стати декілька європейських країн, серед яких Угорщина. Через страх напливу трудових емігрантів та проникнення кримінальних елементів за нових умов від неї ніби слід очікувати більш прискіпливих перевірок на митницях. Яскравим лобістом українських інтересів тут знову виступила Польща. Міністр іноземних справ Вітольд Уосзкзиковський закликав європейських колег не затягувати процедуру візової лібералізації та впровадження договору про співпрацю ЄС-Україна.

Отже, наразі можемо констатувати вихід України на новий етап відродження в умовах екзистенціальної кризи, коли населення знаходиться у стані тривоги і зосереджене на питаннях сенсу існування власної країни та пошуку шляхів виживання поміж Заходом і Сходом. Розстріл «Небесної сотні», окупація Криму, зростаюча кількість жертв війни на сході країни (за офіційними даними країна втратила понад 2,5 тис. захисників Вітчизни, на фронт відправлено майже 300 тис. осіб)¹⁹ – безпрецедентне явище через чверть століття після проголошення країною незалежності та визначення демократичного і миролюбного зовнішньополітичного курсу. Готовність до модернізації суспільства вчергове демонструє народ країни. Вирішальний крок тепер за владою: чи будуть впроваджені ефективні реформи та чи почнеться формування політичної еліти за прикладом Чехії і Польщі. Тож міжнародна підтримка центрально-європейців особливо важлива для України і може бути рушійною силою, що здатна вивести країну на новий етап розвитку демократичної культури.

Висновки. Таким чином, трансформація стратегічної культури країн посткомуністичної Європи відбувається динамічніше ніж на решті

континенту. Причину маємо шукати не тільки в політичних традиціях країн, але й у зовнішніх впливах: східноєвропейські країни мали менш тривалу залежність від авторитарного режиму радянського періоду ніж Україна. Варто визнати, що неабияку роль у поверненні населення країн В-4, а також Словенії та Хорватії до лона їхніх природних національних політичних настанов відіграла католицька церква, яка нейтралізувала вплив комуністичної ідеології на політичну культуру громадян.

Завданням сьогодення має бути реанімація національних демократичних настроїв українців, які в різні історичні часи приводили до спроб заснувати власну українську державу та вимагали укладання союзів із сусідами задля зміцнення безпеки. Превалювання в українців почуття волелюбності і патріотизму загостило прагнення до національної єдності. Отже, консолідація суспільства на основі загальноприйнятих політико-культурних цінностей – невід’ємної складової єдиної геополітичної системи, дозволяє створити групу надійних партнерів, здатних забезпечити спокій на кордонах.

¹ Брусиловська О. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни: [монографія] / Ольга Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2007. – С. 11.

² Vukadinovic R. South East Europe and European Security Architecture / Radovan Vukadinovic [Електронний ресурс] // Slovenska academia vied. – Режим доступу: <http://www.sav.sk/journals/mot/full/mo101i.pdf>

³ Krejčí O. Geopolitics of the Central European region: the view from Prague and Bratislava / Oskar Krejčí. – Prague, 2005. – P. 65.

⁴ Фісанов В. Державність як експеримент і сучасний український контекст / Володимир Фісанов [Електронний ресурс] // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т. 20: Політичні науки. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2002_20

⁵ Historia Europy Srodkowo-Wschodniej. T. 1 / [Red. J. Kloczowski]. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. – P. 8.

⁶ Миллер А. Тема Центральной Европы: История, современные дискурсы и место в них России / Алексей Миллер [Електронний ресурс] // Research Center “Borderland Society: Past and Present”. – Режим доступу: <http://www.timeandspace.lviv.ua/files/session/Miller3454cb65501418.doc>

⁷ Stent A. The Lands In Between: The New Eastern Europe in the Twenty-First Century / Angela Stent // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova. - Baltimore, Maryland: Center for Transatlantic Relations, 2007. – P. 3.

⁸ Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): [монографія]. - О. Донченко, Ю. Романенко – К.: Либідь, 2001. – С. 119.

⁹ Ethnic composition. [Електронний ресурс] // Population statistics of Eastern Europe. – Режим доступу: pop-stat.mashke.org

¹⁰ Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики: Україна – Словаччина / Марина Воротнюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/pub/pdf/10/1037/Aud_Ukr_Slovak_01_40_ukr.pdf

¹¹ Zeman vyzval k útoku na základny teroristů, ať jsou umístěny kdekoli. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpravy.idnes.cz/zeman-varoval-pred-expanzi-islamistu-i-ruskou-invazi-na-ukrajinu-p9z-/domaci.aspx?c=A140826_163824_domaci_kop#utm_source=sph.idnes&utm_medium=richtext&utm_content=top6

¹² Хто друг України в ЄС? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwrp.org.ua/ukr/public/1156.html>

¹³ Мединський І. Аудит зовнішньої політики: Україна-Угорщина / Іван Мединський/ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/334472-audit-zovnishnoji-politiki-ukrajina-ugorshchina.html>

¹⁴ Україна, Польща і Литва підписали Угоду про спільну військову бригаду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/suspilstvo/ukraina-polshcha-i-lytva-pidpysaly-uhodu-pro-spilnu-viiskovu-bryhadu-88375.html>

¹⁵ Каймаков А. Строительство американской противоракетной базы в Чехии должно начаться в 2008 году? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/ru/rubrika/tema/stroitelstvo-amerikanskoj-protivoraketnoj-bazy-v-chexii-dolzho-nachatsya-v-2008-godu>

¹⁶ Зовнішня політика України: оцінки й очікування населення // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/en/polls/2015a/zovnishnja-politiennja-.htm>

¹⁷ Мединський І. Аудит зовнішньої політики: Україна-Угорщина / Іван Мединський/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/334472-audit-zovnishnoji-politiki-ukrajina-ugorshchina.html>

¹⁸ Foreign Ministry's statement on Russia's decision on annexation of Crimea [Електронний ресурс] // Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. – 2014. – March 19. – Режим доступу: http://www.mzv.cz/jnp/en/issues_and_press/mfa_statements

¹⁹ Промова президента України Петра Порошенка до 25-ї річниці Дня незалежності України від 24.08.2016. [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-paradu-nezalezhnosti-37949>

РОЗДІЛ 12

ПІВДЕННОСХІДНИЙ ТА ЗАХІДНОБАЛКАНСЬКИЙ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Ірина Максименко, Юлія Майстренко

Незмінною рисою зовнішньополітичної діяльності українських лідерів будь-яких часів було намагання гарантувати безпеку держави та отримати підтримку її суверенності та цілісності, в тому числі шляхом розвитку симетричних відносин із сусідніми державами. Країни Східної Європи в цьому контексті займають особливе місце: вони є країнами-сусідами та належать до одного регіону, що робить безпеку неподільною для них. Забезпечення безпеки шляхом встановлення дружніх відносин із сусідніми державами іманентно притаманне стратегічній культурі України. З іншого боку, в Україні все ще продовжує формуватися функціональний вимір регіональної ідентичності, що передбачає участь держави у створенні та розбудові регіону, до якого вона належить, її роль у формуванні структури регіональної безпеки, що стає необхідною умовою національної безпеки¹. Важливість цього аспекту можна проілюструвати словами Зб. Бжезінського, який наголошував: «Якщо Україна має вижити як незалежна держава, вона змушена буде стати частиною Центральної Європи, а не Євразії, і якщо вона буде частиною Центральної Європи, тоді вона повинна буде повністю поділяти зв'язки Центральної Європи з НАТО та з Європейським Союзом»². У свою чергу, незалежна Україна є надзвичайно важливою для національної та регіональної безпеки східноєвропейських країн, насамперед, Польщі та Румунії³. Ця думка не тільки набула актуальності з розпадом СРСР, але й надзвичайно загострилася в контексті політики Росії щодо України в 2013-2014 рр. Таким чином, забезпечення безпеки України вимагає пошуку нових алгоритмів співпраці з країнами-членами ЄС та НАТО, у першу чергу, переосмислення відносин між Україною та країнами-сусідами Центральної та Південно-Східної Європи, а також визначення подальшої стратегії взаємодії на двосторонньому та регіональному рівнях.

Основоположні принципи двосторонніх відносин між Україною та Болгарією і Румунією були сформульовані в перших документах незалежної України. Вони констатували намагання молодої Української держави розбудовувати дружні, рівноправні та взаємовигідні відносини з прикордонними та географічно близькими державами, брати участь у міжнародних та регіональних організаціях з метою зміцнення безпеки та миру, вирішення широкого кола проблем, що є спільними для країн-су-

сідів. Додатковими імпульсами для розбудови відносин мали стати, по-перше, реалізація курсу на інтеграцію в Європейський Союз та НАТО, що було стратегічною метою внутрішньої та зовнішньої політики трьох країн, а по-друге, близькість інтересів у Придунайському та Чорноморському регіонах. Зазначені чинники стали підґрунтям для проголошення Болгарії та Румунії стратегічними партнерами України⁴. Але попри вказані чинники в 2000 р. жоден з опитаних пересічних громадян України та лише 2% експертів вважали, що Болгарія та Румунія відносилися до пріоритетних напрямків розвитку стратегічних відносин України⁵. Однак, сучасні світові та регіональні тенденції диктують нові пріоритети.

Українсько-болгарські відносини «сягають своїм історичним корінням глибини століть і ніколи не мали «обтяжуючих» моментів»⁶, вони ґрунтуються на приналежності до одного православного віросповідання, спільності духовної культури, а також схожості історичної долі. Останнє пов'язано з важливим транзитно-стратегічним розташуванням як України, так і Болгарії, їхньої ролі як з'єднувальної ланки між Західним та Східним світом. Спорідненість сприяла тому, що вже 5 грудня 1991 р. Республіка Болгарія (РБ) однією з перших визнала незалежність України, за тиждень встановила дипломатичні відносини, а в жовтні 1992 р., на відміну від колишніх союзників по СРСР, сторони підписали базовий Договір про дружні відносини та співробітництво. Водночас жвавий старт та тісні торгівельно-економічні і культурно-історичні зв'язки болгарського та українського народів не забезпечили міцне підґрунтя для динамічних стосунків у постбіполярний період.

На сьогодні створено договірно-правову базу, що складається майже зі 160 спільних документів, які регламентують розвиток співпраці в усіх сферах діяльності: політичній, торговельно-економічній, військово-технічній, міжрегіональній, культурно-гуманітарній тощо. Ключові документи були підписані протягом 1990-х рр. та доповнені в новому тисячолітті з урахуванням поточних змін та потреб. Серед основоположних документів варто пригадати Декларацію про подальший розвиток та поглиблення співробітництва між Україною та РБ від 24 березня 1998 р., який має особливе значення: він формалізував наміри сторін розвивати відносини всебічного співробітництва та стратегічного партнерства з урахуванням наявності спільних інтересів у регіональному та глобальному масштабі та волі до співпраці в їх реалізації. Тим самим були окреслені напрями комплексної взаємодії в найважливіших сферах співробітництва на довгострокову перспективу: взаємна підтримка курсу на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, побудова нової архітектури європейської безпеки та регіонального співробітництва

в Чорному морі, спільна участь і взаємодія у побудові і функціонуванні трансрегіональних енергетичних, транспортних та комунікаційних коридорів⁷.

Важливим є те, що відносини між двома країнами не залежали від внутрішньополітичної кон'юнктури в обох країнах: сторони завжди наголошували на взаємній зацікавленості в розвитку дружніх та партнерських відносин. Але попри спільність інтересів та важливість Болгарії для виходу України на Балкани двосторонній діалог між країнами характеризується низькою активністю контактів як на вищому рівні (за весь період відбулося лише чотири зустрічі на вищому рівні, що зовсім не відповідає потенціалу співробітництва та рівню стратегічного партнерства), так і на рівні голів парламентів, урядів та міністерств закордонних справ. Головним чином, низька динаміка двосторонніх відносин протягом 1990-х рр. пояснюється такими факторами: концентрація політичних сил України та Болгарії на внутрішніх проблемах економічного та соціально-політичного характеру, пов'язаних зі складнощами транзитного періоду, різними підходами до зовнішньополітичної стратегії (багатовекторність в Україні), що призвело до розпорошення сил і втрати важливого моменту для заяви про свої пріоритети; домінантність балканського та західноєвропейського курсу Болгарії, де вона намагалася позиціонувати себе як «балканського лідера»⁸. Також серед причин пасивності двосторонніх контактів протягом 1990-х рр. називають низький рівень обізнаності про Україну до 1991 р. в РБ та поширеність думки про опосередковану вину українського керівництва у розпаді СРСР, який болгарське керівництво вважало гарантом у відносинах з Туреччиною⁹.

На початку 2000-х рр. Болгарія повністю зосередила зусилля на швидкій інтеграції до НАТО та ЄС. А після вступу Болгарії до ЄС у 2007 р. майже зупинився діалог з узгодження та підписання низки важливих для ефективної взаємодії документів. Невизначеність зовнішньополітичного курсу України в цей період перешкоджала поглибленню співробітництва Києва та Софії у сфері євроінтеграції та реалізації двостороннього потенціалу.

Болгарія є головним торговельним партнером України на Балканах, втім торговельно-економічні відносини розвивалися між країнами повільно: обсяг товарообороту зріс від 307,6 млн. дол. США в 1995 р. до 672,6 млн. дол. у 2015 р. (3,2% загального експорту та 1,7% – імпорту товарів), а експорт та імпорт послуг не перевищували 1% і 0,5%. Також незначним залишається рівень інвестиційного співробітництва з Болгарією. Не в останню чергу низький рівень економічних зв'язків обумов-

лений відмінностями у системі ведення бізнесу двох країн, невідповідністю законодавчої бази, слабкою зацікавленістю представників бізнесу, а також тим, що обидві країни є реципієнтами іноземного капіталу для модернізації та розвитку економіки.

Така ситуація негативно впливає на туристичну сферу, розвиток якої тривалий час стримувався відсутністю прямого транспортного сполучення між Україною та Болгарією. Покращити ситуацію може взаємна підтримка в рамках регіональних та загальноєвропейських проектів з транспортної інфраструктури, як то: створення Кільцевої автомобільної магістральної дороги навколо Чорного моря, реалізація якого надала б потужного поштовху розвитку туризму, торгівлі, сприяла активізації міжлюдських контактів; Сьомого Дунайського коридору та TRACECA – Транспортного коридору «Європа – Кавказ – Азія», складовою частиною якого є поромна переправа Варна – Іллічівськ – Поті/Батумі; проекту «Вікінг», що об'єднує різні види транспортних мереж Білорусі, Болгарії, Грузії, Молдови, Литви, Румунії та України.

Тривалий час поза увагою сторін було питання енергетичного співробітництва, проте сьогодні цей напрямок є одним із найважливіших з урахуванням того, що Україна та РБ є залежними від зовнішніх енергоресурсів, більша частина яких надходить із Росії. Після відмови від участі в нафтовому проекті «Бургас–Александрополіс» та газогону «Південний потік» детермінантою енергетичної політики РБ стала диверсифікація енергоджерел, підвищення енергоефективності шляхом модернізації та впровадження альтернативної енергетики, а також поглиблення регіональної взаємодії та створення нових інтерколекторів та терміналів скрапленого газу (LNG) для отримання енергоресурсів з Каспійського та Близькосхідного регіонів¹⁰. Болгарія підтримує ідею створення нового форуму, відкритого для країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи – Дунайської енергетичної ініціативи, в рамках якої планується розвивати великомасштабні проекти в галузі енергетичної інфраструктури та знизити залежність від політичних розбіжностей між США, Західною Європою та Росією¹¹. Такий підхід, що дозволяє не тільки диверсифікувати джерела енергетичних ресурсів, але й постачальників, є вкрай важливим для України. Отже, відкриваються нові можливості для поглиблення взаємодії між Україною та всіма сусідніми країнами Східної Європи, реалізуючи як ідею Балто-Чорноморської енергетичної вісі, так і гасло, що озвучив президент Болгарії Росен Плевнелієв у Києві: «Ми стоїмо разом, і разом – ми сильні»¹².

Знання історії та культури двох народів є важливою складовою для покращення рівня взаєморозуміння та довіри, що опосередковано впли-

ває і на безпекове сприйняття одне одного. У цьому напрямку українсько-болгарські відносини мають позитивний досвід у сфері міжрегіонального та гуманітарного співробітництва, що сприяє інтенсифікації торговельно-економічної взаємодії, активізації міжлюдських контактів, розвитку відносин у галузях освіти, науки, культури, туризму. Позитивною динамікою відрізняється розвиток культурно-гуманітарних відносин між Україною та Болгарією, що спираються на традиційні культурні зв'язки та присутність у Болгарії української діаспори (1,79 тис. етнічних українців за переписом 2011 р.) та в Україні – найбільшої болгарської діаспори за кордоном (204,5 тис. осіб, головним чином, в Одеській та Запорізькій областях). Основним напрямком реалізації взаємодії є проведення спільних культурних заходів, спрямованих на підтримку дружніх відносин та поширення інформації щодо України та її історії безпосередньо в Болгарії та опосередковано в інших країнах ПСЄ та ЄС у цілому.

Протягом 2000-х рр. найбільшим динамізмом вирізнялися контакти представників обох держав у рамках міжнародних та регіональних організацій. Болгарія підтримувала вступ України до Ради Європи та СОТ, обидві країни тісно взаємодіють у рамках ОБСЄ та програми НАТО «Партнерство заради миру», Центральноевропейської ініціативи та ОЧЕС. Особливого значення відносини між Києвом та Софією набувають у контексті підписання Угоди про асоціацію з ЄС у червні 2014 р. Болгарія послідовно підтримує курс України на європейську інтеграцію, що Софія продемонструвала ратифікацією Угоди про асоціацію з ЄС у липні 2014 р. Таким чином, саме в рамках багатосторонніх проектів у транспортній та енергетичній сферах, а також у регіональних ініціативах та структурах можна очікувати підвищення ефективності та продуктивності співробітництва України з РБ. Уже сьогодні Болгарія консулює Україну у сфері енергетики та туризму; в процесі розробки знаходяться інфраструктурні проекти (будування нової дороги, що поєднає Україну, Румунію та Болгарію та слугуватиме «символом дружби»¹³; розвиток річкового транспорту та поєднання річок Дунай та Дніпро з перспективою створення водного шляху Е-70 Чорне море – Дніпро – Прип'ять – Вісла), перспективним є приєднання України до програм регіональної взаємодії в рамках Дунайської стратегії ЄС, в якій Болгарія спільно з Румунією курує проекти зі збільшення круїзного судноплавства, створення спільної туристичної продукції, розвитку зеленого, релігійного, рекреаційного та винного туризму.

Двостороннє військово-технічне та оборонне співробітництво, а також партнерство та поглиблення співробітництва в галузі європей-

ської та євроатлантичної інтеграції були на порядку денному протягом 1990-2000-х рр. Головними напрямками військово-технічної співпраці є обмін досвідом у сфері організації та керівництва збройними силами, структурного реформування сектору безпеки, обмін досвідом, організація та проведення гуманітарних операцій, розбудова системи регіональної безпеки тощо. Значну увагу Україна приділяє протягом 2000-х рр. розширенню військово-політичного регіонального співробітництва. У 2001 р. Україна, Болгарія та Румунія є одними з організаторів Чорноморської групи військово-морського співробітництва (BLACKSEAFOR), у квітні 2002 р. Київ ініціює підписання Документа щодо зміцнення довіри та безпеки у військово-морській сфері в акваторії Чорного моря (МУДБ) з метою визнання безпосереднього зв'язку між безпекою в Чорноморському регіоні та загальноєвропейською і міжнародною безпекою; також Київ, Софія та Бухарест співпрацюють у рамках операції «Чорноморська гармонія». За підтримки РБ українські військові беруть участь у роботі Чорноморського прикордонного центру інформації та документації, створеного в жовтні 2004 р., та Раді міністрів оборони країн ПСЄ, українські спостерігачі також присутні в Південно-Східній бригаді SEEBRIG, що є частиною Багатонаціональних миротворчих сил Південно-Східної Європи (South-Eastern Europe Brigade (SEEBRIG) / Multinational Peace Force South-Eastern Europe (MPFSEE)), яка діє під керівництвом НАТО або ЄС та може використовуватися в миротворчих та миропідтримуючих операціях ООН та ОБСЄ; з 2014 р. спеціальний підрозділ українських збройних сил бере участь у чергуваннях південного підрозділу Бойової тактичної групи Сил швидкого реагування ЄС (HELBROC). Актуальним є питання приєднання України до реалізації ініціативи щодо створення нової моделі регіонального співробітництва в галузі оборони в Південно-Східній Європі – Південно-східно-європейське оборонне співробітництво (South-East European Defence Cooperation, SEDEFCO), яке буде орієнтовано на реалізацію конкретних відкритих до участі проектів з підвищення оборонного потенціалу та взаємодії в регіоні.

Спільною є позиція України та Болгарії щодо конфліктів, територіальної цілісності, суверенітету та права вільного вибору кожною країною свого майбутнього. Особливо активною є позиція РБ щодо Криму та конфлікту на Сході України. На сесії Генеральної асамблеї ООН президент Плевнелієв заявив, що анексія Криму є кричущим порушенням міжнародного права і його принципів. Він також наголосив на відповідальності країн-підписантів Будапештського меморандуму і важливості дотримання своїх зобов'язань. Голос Болгарії в ООН, НАТО та ЄС – «на

захисті України та миру», – сказав Плевнелієв. Активні зусилля болгарського президента з підтримки України в контексті агресивної політики Росії здобули йому звання «Людини року 2015»¹⁴. У рамках такого підходу Болгарія очолила трастовий фонд НАТО з допомоги Україні, ресурси якого спрямовуються на реабілітацію українських військових із зони АТО, а також на проведення навчань для представників української армії¹⁵.

На відміну від українсько-болгарських відносин *стосунки між Україною та Румунією* протягом 25 років після проголошення української незалежності носили суперечливий та нерівномірний характер. З одного боку, Румунія визнала незалежність України 8 січня 1992 р. (до речі, останньою з сусідніх країн) та встановила дипломатичні відносини 1 лютого того ж року. З іншого, у Румунії поширеним є негативне сприйняття України, що підтримується низкою радикальних політичних партій та ЗМІ. Політика Румунії щодо України визначалася фундаментальними чинниками стратегічного мислення румунського політичного істеблішменту. По-перше, невід’ємною складовою зовнішньої політики Румунської держави протягом XX-XXI ст. є вирішення «територіального питання» та боротьби за розширення державних кордонів – повернення «Великої Румунії»¹⁶. По-друге, з припиненням «холодної війни» у стратегічній культурі Румунії формуються нові риси: абсолютною парадигмою зовнішньої та безпекової політики стала інтеграція до НАТО та ЄС, зараз долучився високий рівень амбіцій щодо ролі Румунії в регіоні та Європі в цілому, домінування у зовнішній політиці міркувань, пов’язаних з безпекою та обороною (особливо стосовно сприйняття загроз), сприйняття Росії як основної загрози для Румунії та регіональної нестабільності¹⁷.

Україна відразу визнала стратегічне партнерство з Румунією одним із важливих завдань своєї зовнішньої політики, що визначається об’єктивними чинниками: наявність довгого спільного державного кордону, проживання в обох країнах національної меншини іншої сторони, існування значних резервів і потенціалу у сфері торговельно-економічної співпраці, збіг інтересів щодо політичної та економічної взаємодії в Чорноморському регіоні, а також інтеграції до ЄС. Однак, політика багатовекторності України, невизначеність протягом тривалого часу щодо інтеграції в НАТО та намагання розвивати з Росією тісні відносини негативно відобразилися на динаміці та характері українсько-румунських стосунків.

На сьогодні міждержавні відносини регулюються 45 нормативно-правовими актами. Упродовж 1991-1996 рр. розвиток конструктивного діалогу стримувався територіальними претензіями з боку Румунії, що були

припинені внаслідок як однозначної та безумовної позиції української влади щодо територіальної цілісності та непорушності кордонів України та країн-сусідів, так і прагненням Румунії здобути статус кандидата на членство в НАТО та ЄС.

У 1995 р. Бухарест заявив про політичну та економічну важливість України для Румунії, що сприяло завершенню підготовки та підписанню в червні 1997 р. Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, а також зниженню гостроти інших проблем (розмежування та делімітація кордону, питання національних меншин, релігійні питання, судноплавство в дельті Дунаю, завершення будівництва спільного проекту – Криворізького гірничо-збагачувального комбінату). На цій хвилі сторони досягли успіхів у регіональній взаємодії (обговорення ідеї щодо створення Балто-Чорноморської вісі стабільності, створення ОЧЕС у 1998 р., єврорегіонів Нижній Дунай у 1998 р. та Верхній Прут у 2000 р.). Зустріч президентів України та Румунії з підписання цієї угоди була єдиним офіційним візитом Л. Кучми до Румунії протягом 1990-х рр. Також тільки раз Україну відвідав і президент Румунії – у травні 1999 р. Кількість зустрічей на вищому рівні зросла після 2005 р., проте вже з 2008 р. українські та румунські президенти майже не перетиналися. Незначним рівнем інтенсивності характеризуються міжурядові та міжпарламентські контакти протягом усього періоду незалежності України. З обранням П. Порошенка президентом України політичний діалог активізувався – лідери двох держав здійснили офіційні візити та провели кілька зустрічей під час міжнародних заходів. Румунія стала першою країною, яка ратифікувала Угоду про асоціацію між ЄС і Україною, а також активно підтримувала Україну на міжнародному рівні після анексії Криму.

Торговельно-економічні відносини між Україною та Румунією не були стабільними та продуктивними. Обсяги товарообігу постійно коливалися: 318,8 млн. дол. США у 1995 р., 227,54 млн. дол. у 2000 р., 1388,1 млн. дол. у 2010 р. та 569,9 млн. дол. у 2015 р. (4,4% та 2,1% від загального експорту та імпорту товарів відповідно). Надзвичайно низькими є рівні торгівлі послугами (0,24% та 0,17% від загального експорту та імпорту послуг відповідно) та інвестиційного співробітництва (від 0,0% 1995 р. до 0,04% на початок 2016 р.). Більш ніж скромні показники є результатом недосконалої товарної структури взаємної торгівлі, в якій переважають товари з низькою доданою вартістю (чорні метали, руди, палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки).

Енергетичне співробітництво все ще належить до перспективних напрямків кооперації. Румунія є одним з постачальників нафтопродуктів в

Україну, що має потенціал для подальшої енергетичної співпраці (спільні проекти з видобутку вуглеводнів на шельфі Чорного моря, залучення інвестицій та підтримки міжнародних компаній, розробка проектів з видобутку газогідратів, які на перспективу є джерелом диверсифікації енергоресурсів). Україна також запропонувала Румунії побудувати інтерконектори між газотранспортними системами двох країн.

Низька ефективність усього комплексу міждержавних відносин є водночас причиною та наслідками відсутності прогресу в розв'язанні протиріч та трансформації їхньої бази в додаткові чинники взаємовигідної співпраці. Більше того, вони створювали підґрунтя для взаємної підозри та недовіри, а час від часу дії румунської сторони загострювали ситуацію. Яскравим прикладом є політика офіційного Бухареста в питаннях кордонів, судноплавства на р. Дунай та національних меншин.

Ще на передодні референдуму з незалежності України румунська влада закликала етнічних румун, мешканців Чернівецької та Одеської областей (так званих «втрачених територій» – північної частини Буковини та південної частини Бессарабії), не брати участі в опитуванні. Потім в односторонньому порядку Бухарест денонсував низку радянсько-румунських угод, що визначали лінію українсько-румунського кордону та приналежність о. Зміїний¹⁸. Керуючись головною парадигмою зовнішньої політики – інтеграцією до НАТО та ЄС – Румунія підписала базовий договір, де визнала непорушність існуючого між країнами кордону. Водночас вона наполягла на окремому розгляді питання про режим кордону між державами та про делімітацію континентального шельфу і спеціальні економічні зони в Чорному морі. Підписанню Договору про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань (червень 2003 р.) сприяла підготовка Румунії до вступу в НАТО в 2004 р. Відповідно до угоди, сторони визнали проходження державного кордону відповідно до статей Договору між СРСР та Румунською Народною Республікою від 1961 р. та інших документів станом на 16 липня 1990 р., визначили постійні межі територіальних морів (12 морських миль), а також зафіксували незмінність лінії державного кордону, якщо договірні сторони не домовляться про інше¹⁹. Але румунські політики не вважали цю домовленість такою, що задовольняє їхні плани, та подали позив до Міжнародного суду у вересні 2004 р. Наполегливість Бухаресту обумовлюється тим, що оскарживши статус Зміїного як острова, Румунія отримала значну частину багатого на енергоносії шельфу та виключних економічних зон навколо нього. У лютому 2009 р. Міжнародний суд виніс таке рішення: Зміїний визнано островом, Україна отримала 12-мильну зону, але ви-

ключна економічна зона навколо острова була поділена між Україною та Румунією в співвідношенні 1 до 3. Отже, цю проблему вирішено, проте Румунія ще намагається переглянути інші проблемні частини кордону: ділянку Рахівського та Тячівського районів (Закарпатська область) українсько-румунського кордону, який проходить по середині русла Тиси та змінюється через паводки, а також п'яти островів у гирлі Дунаю. Щодо островів, то проблема має економічне підґрунтя, оскільки від їхньої приналежності, на думку румунської сторони, має вимірюватися судноплавний фарватер річки та розмір виняткової економічної зони. Так само економічними чинниками Бухарест керується щодо поновлення глибоководної частини судноплавного транзитного ходу «Дунай – Чорне море», який є альтернативою румунським каналам. Таким чином, на офіційному рівні територіальні проблеми між двома країнами є врегульованими, однак окремі румунські політики та частина громадськості вважає, що Україна незаконно володіє румунськими землями.

Важливу роль у відносинах Київ – Бухарест займає питання національних меншин: на території України мешкає численна румунська (151 тис. чол.) та молдавська (258,6 тис. чол.) меншини (останню румунські офіційні кола не визнають, вважаючи їх бессарабськими румунами)²⁰. На початку 1990-х рр. румунські політики намагалися реалізувати концепцію побудови «спільного культурного простору». Згодом почали різко критикувати політику Києва щодо румунської меншини в Україні на міжнародному рівні, що не мало під собою жодних правдивих аргументів²¹. Складна ситуація спостерігається з українською меншиною, яка складає за різними підрахунками від 57 до 200 тис. осіб. Хоча більша частина українців у Румунії проживає в прикордонних регіонах, що межують із Закарпатською та Чернівецькою областями, в Румунії немає жодного навчального закладу з українською мовою викладання всіх предметів від першого до випускного класу, існують проблеми з виділенням радіо- та телефіру для україномовних програм, активністю вирізняється діяльність прорумунських організацій серед молоді. Ще одним інструментом румунської політики з підтримки румунської діаспори як важливого елементу румунської ідентичності є спрощена процедура видачі румунських паспортів українським громадянам, відновлення діяльності Бессарабської митрополії румунської православної церкви у селищі Камишовка (Одеська область) з перспективою переносу єпископських кафедр в інших містах (Хотин, Ізмаїл, Білгород-Дністровський). Такі кроки викликають стурбованість в Україні, оскільки створюють підґрунтя для можливого виникнення в майбутньому питання про перегляд статусу південної Бессарабії та Буковини²².

Не сприяло врегулюванню цих питань транскордонне співробітництво в рамках єврорегіонів Нижній Дунай, Верхній Прут та Карпати. Тривалий час через брак коштів та спільної стратегії розвитку єврорегіони Нижній Дунай та Верхній Прут існували скоріше де-юре. Після набуття Румунією членства в ЄС в січні 2007 р. та впровадження Програми транскордонного співробітництва «Румунія – Україна – Республіка Молдова» в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства єврорегіони вийшли на новий рівень: відбувся процес інституційного оформлення єврорегіону Нижній Дунай, було реалізовано низку спільних проектів у сфері екології, управління водними ресурсами та запобігання повеням, підтримки малого та середнього бізнесу. На порядку денному залишаються важливі напрямки транскордонного співробітництва, що слугуватимуть зближенню двох народів та реалізації євроінтеграційної політики України на регіональному рівні, серед них: обізнаність щодо інвестиційного потенціалу сторін, розвиток туризму, підтримка культурних зв'язків та збереження спільних культурних цінностей, вдосконалення транспортної інфраструктури та транспортного сполучення між країнами. Вказані питання повернулися до порядку денного відносин між Києвом та Бухарестом лише у 2014-2015 р. Втім вже є певні зрушення: запроваджено малий прикордонний рух, відкриті нові пункти пропуску на кордоні, відновлено пряме залізничне сполучення Київ – Бухарест, налагоджено автобусні маршрути, досягнута домовленість щодо відновлення прямих авіарейсів та розбудови транспортного сполучення між Україною та Румунією в дельті Дунаю, зокрема будівництва нових мостів²³.

Одним з найперспективніших напрямків співробітництва України та Румунії, що так і не був реалізований відповідно до потенціалу обох держав, є регіональна взаємодія. Після набуття членства в НАТО та ЄС румунський політикум визначив новий підхід до ролі Румунії – посилення її лідерських позицій в регіоні ПСЄ та Чорного моря, отримання статусу провідника чорноморської політики в рамках ЄС та НАТО. Виходячи з нових задач, румунське керівництво починає дуже енергійно займатися питаннями регіонального та чорноморського співробітництва, бере на себе відповідальність за зміцнення демократії на пострадянському просторі. Спочатку Румунія підтримала В. Ющенка під час президентських виборів в Україні наприкінці 2004 р., вітала створення Співдружності Демократичного Вибору (грудень 2005 р.) і посилення ролі ОЧЕС, потім брала активну участь у київському саміті ГУАМ у травні 2006 р., під час якого форум трансформувався в Організацію за демократію та економічний розвиток ОДЕР–ГУАМ, ініціювала створення Чорноморського форуму в червні 2006 р..

Різка критика Росією зазначених процесів актуалізувала відчуття небезпеки для румунської держави. Сьогодні російська політика відроджує в Румунії побоювання перетворитися на «сіру зону», які мали місце на початку 1990-х рр., та відчуття загрози для румунської держави через мілітаризацію Криму та популяризацію проекту «Новоросія», що створює загрозу для румунських національних меншин на Південному Заході України та в Молдові. Згідно з опитуванням, на початок 2015 р. 66% румунських громадян негативно сприймали Росію та 64% респондентів вважали війну в Україні загрозою Румунії²⁴. Президент Румунії К. Йоханніс відкрито заявляв, що Росія безпосередньо причетна до озброєння бойовиків на Сході України та не використовує свого впливу на них для урегулювання конфлікту²⁵. Отже сьогодні Румунія спрямовує зусилля на посилення власної безпеки наступними діями.

По-перше, вона надає всесторонню підтримку Україні, визнає незаконність референдуму та анексії Криму, засуджує дії Росії на Донбасі, а також надає практичну військово-технічну допомогу в контексті протидії військовій агресії РФ (першою застосувала термін «військова агресія» в заявах НАТО щодо воєнних дій РФ проти України), робить внески в роботу Трестового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки, підписала угоди про спільне патрулювання українсько-румунського державного кордону та про співпрацю у сфері військових перевезень, бере участь у моніторингу безпекової ситуації в Україні в рамках місії ОБСЄ на Сході України та є головою групи спостерігачів у Чернівцях²⁶.

По-друге, Бухарест ініціює проекти з регулярного військового співробітництва та посилення інструментів «м'якої» безпеки (боротьба з корупцією та організованою злочинністю, кібербезпека, інформаційна безпека, енергетична та економічна незалежність від Росії). Головною метою таких кроків є протидія спробам російської держави дестабілізувати ситуацію на східних кордонах ЄС та запобігти ізоляції Румунії²⁷. Одним з таких проектів є створення спільної флотилії НАТО у Чорному морі за участі Румунії, Болгарії та Туреччини. Якщо ця пропозиція буде затверджена НАТО, Україна готова приєднатися до неї, що перетворить її на сполучну ланку в регіональній безпеці Східної Європи. Сприяє цьому спільна бригада УкрЛитПолБриг та реалізація ідеї президента України щодо формування подібної військової бригади спільно з Румунією та Болгарією²⁸.

Отже, на сьогодні обидві країни вкрай зацікавлені в кардинальному оновленні відносин по лінії Київ – Бухарест. Події 2014 р. дали поштовх першим зрушенням у взаємному сприйнятті обох націй, проголошенню курсу на «перезавантаження» міждержавних відносин та посилення

двосторонньої співпраці, в тому числі в рамках розширених регіональних форматів (зокрема «групи солідарності» – трикутника «Польща – Україна – Румунія»). За дослідженням 2015 р. 41% опитаних румунів позитивно ставляться до України, однак 48% румунів заявили про «негативні почуття щодо України». Головним аргументом негативного ставлення є розділення країни на проєвропейську і проросійську частини, недостатній рівень європейської ідентичності. Водночас 30% українських респондентів позитивно сприймають Румунію, 58% нейтрально і тільки 7% негативно²⁹. Поліпшення іміджу Румунії в Україні пов'язане з чіткою позицією Румунської держави щодо агресії Росії проти України, активна підтримка українських позицій на міжнародному рівні та надання допомоги в рамках НАТО.

Країни регіону Західні Балкани (РЗБ) розвивалися практично в таких самих історичних умовах, як і Україна, тому стратегічна культура цих країн має подібні риси. Країни РЗБ у різні періоди свого становлення, як і Україна, перебували під владою інших держав. Так, з 20-30-х рр. XI ст. сербські державні утворення – Рашка, Захум'є, Зета (Чорногорія) – після недовгого періоду залежності від Болгарії потрапили у васальну залежність від Візантії. Завдяки успішній діяльності Стефана Немані з об'єднання сербських державних утворень Сербія наприкінці XII ст. перетворилася на важливий чинник політичного життя на Балканському півострові. Країни РЗБ, як і Україна, на різних етапах історичного розвитку намагалися знайти підтримку з боку більш сильних держав. Стефан Неманя в 1208 р. одружився вдруге, взявши за дружину венеціанську принцесу. Орієнтація на Захід виявилася правильною, й у 1217 р. Стефан одержав від папи Римського Інокентія III корону, здобувши його підтримку. Під час правління Душана середньовічна Сербія сягнула вершин свого розвитку: Болгарія повністю залежала від його волі, Візантія шукала у нього підтримки, Венеція тішилася дружбою з ним. Але після битви на Косовому полі (1389 р.) Сербія стала васалом турецького султана. Сербія, як і Україна, була затиснута між двома потужними агресивними сусідами, у випадку першої це були Угорщина й османи. Позбавлена змоги проводити незалежну політику, Сербія стала жертвою зіткнення інтересів інших держав. Так само правителі Боснії намагалися в роки незалежності знаходити компроміси з правителями більш сильних держав; Хорватія шукала підтримку сильніших сусідів, перебувала в унії з Угорщиною з 1102 р. У середині XV ст. правителі Хорватії намагалися використати Габсбургів для протидії турецькій експансії. Істрія, Далмація та Дубровник входили до складу Австрії з 1797 по 1815 р.³⁰ Спільним у країн РЗБ і України є також комуністичне ми-

нуле, отримання незалежності на початку 1990-х рр.; Україна проходить подібні до країн РЗБ етапи у сфері політичних трансформацій, також переживає політико-системну кризу в умовах збройного конфлікту.

Незважаючи на подібність історичних уроків, а може й через них, але між Україною та країнами РЗБ не склалося міцних політичних зв'язків, а в економічній сфері країни не використовують існуючий потенціал. Розглядаючи відносини України та країн РЗБ на початку 1990-х рр., слід відзначити, що у цей період відбувалося становлення незалежності цих держав та, відповідно, їхньої зовнішньої політики.

Югославська криза безпосередньо вплинула на формування української зовнішньополітичної концепції. Події на Балканах спонукали українське керівництво до формування чіткої позиції щодо міжетнічних конфліктів як усередині країни, так і поза її межами. Участь України в миротворчих операціях під егідою ООН на Балканах у 1992 р. започаткувала миротворчу історію Збройних сил України. Україна підтримувала вирішення югославського конфлікту шляхом переговорів і за посередництва ООН.

Упродовж 1990-х рр. не спостерігалось активних зв'язків України з РЗБ; зміни намітилися після початку військової операції НАТО в Югославії 24 березня 1999 р. Уже в перші години Косовського конфлікту була оприлюднена посередницька ініціатива Президента України Л. Кучми³¹. Позиція України ґрунтувалася на тому, що спірні міжнародні питання не повинні вирішуватися силою, а лише шляхом переговорів. Неприпустимо, щоб уряди країн обмежували та порушували права власних громадян або чинили проти них насильство. Насамкінець, визнавалося неприйнятним застосування сили без відповідного рішення РБ ООН. Українська сторона пропонувала вирішення конфлікту у три етапи, а саме: 1) синхронне припинення всіх військових дій, 2) повернення біженців під охороною миротворчих сил і розгортання гуманітарної місії ОБСЄ, 3) скликання у столиці однієї з нейтральних країн мирної конференції. Україна, згідно з указами президента в 1999 р., направила на підтримку міжнародної миротворчої операції в Косово миротворчий контингент чисельністю 800 осіб і надала миротворчий персонал чисельністю 30 осіб для Місії ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово.

У політичному діалозі між Хорватією та Україною відсутні проблемні питання, що дозволило вивести їхні відносини на якісно новий рівень. Сабор Республіки Хорватія визнав незалежність України в грудні 1991 р.³² У свою чергу, Україна була першою державою ООН, яка визнала незалежність Хорватії 11 грудня 1991 р.³³ Дипломатичні відносини між Україною та Республікою Албанія встановлені 13 січня 1993 р.³⁴ У

1993 р. Україна визнала незалежність Колишньої Югославської Республіки Македонії (КЮРМ), 20 квітня 1995 р. встановила з нею дипломатичні відносини, а в 2000 р. підписала Договір про дружбу і співробітництво. У 2001 р. Верховна Рада України ратифікувала «Консульську конвенцію між Україною і Республікою Македонія» та підписала низку договорів про взаємовигідне співробітництво в різних сферах. Українсько-македонські відносини інтенсифікувалися на початку 2000-х рр., коли посилювався балканський вектор зовнішньої політики України, особливо у зв'язку з участю України у миротворчих операціях у цьому регіоні. Головуючи в Раді Безпеки ООН у березні 2001 р., Україна виступила за збереження територіальної цілісності та суверенітету Македонії. Підтримала КЮРМ у розв'язанні міжетнічного конфлікту мирним шляхом. Розвиток українсько-македонських відносин відбувався в умовах конструктивного співробітництва як одного з елементів курсу на політичне й економічне зближення з країнами балканського регіону в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції³⁵. Україна визнала незалежність Боснії і Герцеговини 12 жовтня 1992 р., встановлення дипломатичних відносин відбулося 20 грудня 1995 р.³⁶ Розбудова дипломатичних відносин між Україною та Боснією і Герцеговиною відбувалась уповільнено через загострення міжнаціональних відносин та невизначеність статусу БіГ в балканському регіоні. Дипломатичні відносини між Києвом та Сараєво були встановлені 20 грудня 1995 р.³⁷ Політичний діалог між Україною та Сербією почав активніше розвиватися після того, як у 2000 р. В. Коштуніца розпочав демократичні зміни в Югославії, змінивши С. Мілошевича на посту президента СРЮ³⁸. Із здобуттям незалежності 3 червня 2006 р. Чорногорія відкрила нову сторінку в розвитку двосторонніх відносин з Україною; з 2008 р. у Подгориці відкрито Посольство України³⁹.

З пріоритетів двосторонніх відносин слід виділити співробітництво у культурно-освітній сфері. Воно розвивається активно, оскільки матеріальна, духовна культура народів РЗБ має багато спільних рис з українською культурою. Так, підписано угоди про співробітництво між Київським і Белградським університетами, Чернівецьким і Новосадським університетами. У Хорватії регулярно відбуваються українські художні виставки, літературні презентації, концерти та інші заходи, виходять книжки українських авторів хорватською мовою. Предметом особливої гордості є кафедра української мови та літератури, відкрита в Загребі у 2001 р.⁴⁰ Хорватські студенти здійснюють поїздки до України з метою здобуття мовної практики в партнерських вузах – Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Львівському національно-

му університеті ім. І. Франка. Завдяки співпраці між українськими та хорватським університетами і відповідній договірно-правовій базі між міністерствами освіти двох країн українські філологи також мають можливість поглиблювати свої знання хорватської мови і літератури в ході стажування в Загребському університеті. З БіГ налагоджено співробітництво між Університетом м. Баня-Лука та вищими навчальними закладами України, зокрема, Чернівецьким університетом (угода 1996 р.), Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут» (угода 2004 р.); між Сараєвським університетом і Харківським національним університетом імені В. Каразіна (угода 2012 р.)⁴¹.

Особливе місце в двосторонніх відносинах посідає українсько-русинська меншина в Сербії (близько 5,5 тис. громадян). У місцях компактного проживання етнічних українців і русинів в Автономному краї Воеводина (містах Кула, Вербас і Нови Сад) відбуваються зустрічі українського керівництва з представниками української діаспори. Українська громада в Сербії останніми роками стала більш організованою. У країні з'являються українські школи, літні табори, передачі на радіо та телебаченні, функціонує видавництво, що підтримується державою. Крім того, в Сербії існує п'ять культурних місцевих товариств і діє найвищий представницький орган – Українська національна рада Сербії і Чорногорії. Знаковою подією для українців Сербії стало визначення статусу української мови як регіональної мови і мови меншин у липні 2006 р., що дало можливість українцям використовувати рідну мову в особистих документах та місцевому самоврядуванні в Сербії. В Україні сербська меншина представлена незначною кількістю і проживає в основному в Кіровоградській та Луганській областях. У Києві в травні 2008 р. на базі раніше існуючої Української сербської общини «Святий Сава», було створено Міжнародну громадську організацію «Об'єднана Сербська Діаспора Євразії», яка є мостом, що пов'язує Сербію і країни СНД у культурному, духовному, історичному й економічному відношенні, виступає ініціатором багатьох ділових, політичних, гуманітарних заходів, організатором зустрічей між політиками, бізнесменами і культурними діячами⁴².

Українці і русини в Хорватії належать до найбільш давньої української діаспори у світі. У середині XVIII ст. переселенці з карпатських регіонів Словаччини під іменем «русини» прийшли на територію Воеводини (Сербія), а звідти переселилися до Східної Славонії (Хорватія). Наприкінці XIX - на початку XX ст. українці з Галичини, що в той час перебувала у складі Австро-Угорської імперії, мігрували до Посавини (східна Хорватія) та північної Боснії, а звідти – на інші території сучас-

ної Хорватії. Міграція українців наприкінці XIX – на початку XX ст. була спричинена економічними умовами, а також бажанням Австро-Угорщини після анексії Боснії населити цей край християнським населенням⁴³. Українська громада веде активну діяльність, щорічно проводяться дитячі літні українознавчі школи. Діаспора видає кілька україномовних видань – журнали «Вісник», «Наша газета», «Нова думка», альманах «Думки з Дунаю». Українська та русинська діаспори отримують широку державну фінансову підтримку своїх заходів, мають право обирати до парламенту країни свого депутата⁴⁴.

В економічній сфері співробітництво між Хорватією та Україною виглядало наступним чином: за 2015 р. обсяг двосторонньої торгівлі товарами склав 41 млн. дол. США та зменшився, у порівнянні з 2014 р. на 53%; сальдо двосторонньої торгівлі товарами було загалом позитивним для України і склало 11 млн. дол. У структурі товарного експорту з України переважали чорні метали (62% від загального обсягу експорту в грошовому вираженні), деревина та вироби з неї (8%). Структура товарного імпорту до України характеризувалася переважанням обладнання для атомної енергетики (35%), фармацевтичної продукції (11%), пластмас і полімерних матеріалів (9%).⁴⁵ Загалом товарообіг між країнами знизився, що пов'язано передусім із подіями в Україні.

У 2015 р. загальний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та Македонією зменшився в порівнянні з 2014 р. на 59 % (на 37 млн. дол. США) і становив 26 млн. дол., позитивне сальдо – 0,3 млн. дол. Основу українського експорту товарів до Македонії склали чорні метали – 68% (прокат холоднокатаний та гарячекатаний, прутки гарячекатані); мідь і вироби з неї – 12%; реактори ядерні, котли, машини – 6%. Основу імпорту македонських товарів в Україну в 2015 р. становили тютюн і промислові замітники тютюну – 42% від загального обсягу; електричні машини – 34%.⁴⁶

Україна є для БіГ ключовим торговельно-економічним партнером на пострадянському просторі, але обсяги товарообігу є відносно незначними. У 2015 р. загальний обсяг торгівлі між Україною та БіГ становив 17,134 млн. дол. США. Сальдо взаємної торгівлі товарами на користь боснійської сторони і становить 2 млн. дол. У структурі імпорту з БіГ до України переважає фармацевтична продукція (46%), нафта, продукти її перегонки та вугілля (20%)⁴⁷.

За 2015 р. обсяг товарообігу між Україною та Албанією становив 20,6 млн. дол. США. Позитивне для України сальдо становить 15,6 млн. дол. Відбулося певне зростання албанського імпорту, перш за все щодо категорії «чорні метали; пластмаси, полімерні матеріали».

Загальна вартість імпортованих чорних металів за цей період складала 0,9 млн. дол. Аналізуючи структуру експортно-імпортних операцій, можна відзначити відсутність суттєвих коливань обсягів основних складових українського експорту, а це добрива (46%), чорні метали (40%) та жири й олії тваринного або рослинного походження (9%)⁴⁸.

У політичній сфері країни РЗБ посідають в українській стратегії незначне місце. Україна співробітничала з Сербією в рамках таких організацій як ЮНЕСКО, ПАРЄ, ОБСЄ, ЦЄІ, ОЧЕС, Дунайська комісія, Рада регіонального співробітництва⁴⁹. Україна активно розвиває співробітництво із Сербією на регіональному рівні. У цій сфері діє низка угод: Протокол про наміри сприяння розвитку двостороннього співробітництва між Чортківським районом Тернопільської області (Україна) та общиною Кула Автономного краю Воєводина (Республіка Сербія); Угода між Київською обласною державною адміністрацією України та Автономним краєм Воєводина Сербії і Чорногорії про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво. Україна та Хорватія дотримуються загальноєвропейського тренду суттєвої децентралізації та зміцнення міжрегіональних зв'язків. Протягом 2010 р. проводилася робота щодо організації співпраці між українськими та хорватськими місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. На нашу думку, порівняно слабкі політичні відносини пояснюються тим, що й Україна, й країни РЗБ схильні шукати сильного партнера і покладатися на нього, а один одного вони вважають занадто слабкими.

Висновки. Українсько-румунські відносини були складними та нерівномірними. Сталі стереотипи («агресивна експансіоністська Румунія», Україна як failed state та «тінь Росії») та проблеми історичного та етнонаціонального характеру не сприяли розвитку стратегічних відносин. Ані в Україні, ані в Румунії не було вироблено цілісного бачення міждержавних відносин, закріплених у концептуальному вигляді, відсутні програмні документи щодо комплексного підходу до вирішення проблемних питань. Відносини між Україною і Румунією та перспективи їхнього розвитку неоднозначно оцінюються в обох країнах: від критичних до позитивних. Синтезуючи всі точки зору та підходи до стосунків між Києвом та Бухарестом, можна зробити наступний висновок: Румунія водночас є сильним, чітко орієнтованим на власні національні інтереси та цілеспрямованим конкурентом України (в окремих питаннях) й її союзником, потенційно одним з найважливіших стратегічних партнерів у Східній Європі та Чорноморському регіоні. За останні два роки на двосторонньому рівні досягнуто принципового рішення про ре-

організацію відносин. Втім, не варто очікувати на швидке встановлення ані добросусідських, ані стратегічних відносин; з урахуванням того, що пріоритетом для Києва та Бухареста сьогодні є безпека та оборона доцільно зосередити увагу на формуванні стратегічного альянсу «Україна – Румунія» для реалізації спільних безпекових ініціатив, враховуючи, що Україна і Румунія – країни-сусіди і питання безпеки для однієї є питанням безпеки для іншої. Додаткові можливості відкриваються в контексті наближення України та Молдови до ЄС, що Румунія розглядає як гарантії стабільності та безпеки в регіоні. Тому Румунія оголосила про своє бажання брати більш активну участь у підтримці країн-учасниць «Східного партнерства», передусім Молдови, Грузії й України. У цьому контексті Румунія запропонувала Україні ще один варіант поглиблення багатосторонньої співпраці у «трикутнику» Румунія – Молдова – Україна з метою зміцнення економічного потенціалу регіону (зазначена ініціатива була оголошена в жовтні 2014 р.). Одним з питань, що сприятиме безпеці та позитивному співробітництву, є координація політики трьох держав у процесі врегулювання придністровського питання, що залишається джерелом нестабільності через наявність російських військових на території невизнаної Придністровської республіки. Румунія готова підтримувати Україну в процесі внутрішніх реформ, необхідних для виконання взятих на себе зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС та набуття членства в НАТО, що може стати важливим підґрунтям для досягнення прогресу в двосторонніх відносинах. Зрозуміло, що перспективи українсько-румунських відносин залежатимуть від успіху України в реалізації Угоди про асоціацію з ЄС та успішності реформування. Разом з тим, активна участь української держави в регіональних та європейських проектах за підтримки Румунії та Болгарії слугуватиме стабілізації ситуації навколо неї та додатковим імпульсом для скорішої модернізації України.

Розмірковуючи про перспективи українсько-болгарських відносин, варто брати до уваги наступні чинники. Традиційно зовнішньополітичні інтереси Болгарії сконцентровані на європейському та балканському напрямках, саме там вона вбачає перспективи для стабілізації та модернізації. З іншого боку, серед представників болгарського політичного істеблішменту немає консенсусу щодо Росії; це обумовлює обережні підходи Болгарії до посилення військового співробітництва та присутності НАТО в Чорному морі. Імперативом зовнішньої політики Софії є отримання фінансової та технічної допомоги для реалізації національних інтересів у сфері енергетики, економічного розвитку та інфраструктури. У цьому контексті важливими є слова Прем'єр-міністра Болгарії

Бойко Борисова, який зазначив, що «Росія та Болгарія мають два рівня відносин – історичні зв'язки, що є імунними до зовнішніх впливів, та політичні відносини, на які впливають поточні події». Росія продовжує займати важливе місце в зовнішньополітичній та енергетичній політиці Болгарії. Саме в такому стратегічному розрізі РБ розглядає відносини з Україною. Водночас найважливішою характеристикою нової стратегічної культури Болгарії залишається повне ототожнення болгарських зовнішньополітичних та безпекових інтересів і цілей регіонального та глобального рівня з інтересами та цілями ЄС та НАТО. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС, створення Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС створює додаткові можливості для реалізації існуючого потенціалу українсько-болгарських відносин, зокрема у сфері модернізації енергетичного комплексу РБ, комунікації та туризму. Відмова України від позаблокового статусу створюватиме додаткові можливості для розвитку воєнно-політичного співробітництва на двосторонньому та регіональному рівнях. При цьому Болгарія вважає, що взаємодія в рамках Чорноморського регіону зайшла в глухий кут після анексії Криму та підтримки повстанських підрозділів на Сході України, тож планує зосередити увагу на оборонному співробітництві в ПСЄ. Таким чином, подальший розвиток українсько-болгарських відносин залежатиме від того, наскільки успішно Україна зможе інтегруватися до проектів та ініціатив ЄС та ПСЄ, що наповнюватиме задеклароване стратегічне партнерство Україна – Болгарія реальним змістом.

Щодо регіону Західні Балкани, то на сьогодні Україна та держави РЗБ не використовують весь існуючий потенціал співробітництва. Україна і РЗБ нарешті визначилися зі своїм зовнішньополітичним вектором: інтеграція в європейські та євроатлантичні структури, тож Україні доцільно вивчати досвід країн РЗБ, які вже досягли вагомих результатів. Не менш важливим є їхній досвід урегулювання конфліктів. Що стосується економіки, то останнім часом об'єм товарообігу зменшився через події в Україні та світову економічну кризу. У перспективі економічне співробітництво може стати ланкою, яка допоможе зміцнити і політичний діалог між державами.

¹ Шергін С. Геополітична ідентичність України: ретроспектива і реальність / С. Шергін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/geopolitichna-identichnist-ukrajini-retrospektiva-i-re/>

² Бжезінський З. Велика шахівниця / Збігнев Бжезінський. – Львов – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С. 121.

³ Бжезінський З. Вирішальна роль України на пострадянському просторі / Збіг-

нев Бжезінський // Політика і час. – 1997. – № 9. – С. 23-26; Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / Степан Рудницький. – Берлін, 1923. – 215 с.

⁴ Постанова Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

⁵ Стратегічні партнери України: декларації та реалії // Національна безпека та оборона. – 2000. – № 12. – С. 7.

⁶ Спільне комюніке Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука і Голови Великих народних зборів Республіки Болгарії Н. Тодорова від 13.04.1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100_505

⁷ Декларація про подальший розвиток та поглиблення співробітництва між Україною та Республікою Болгарія від 24 березня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/100_065

⁸ Кирилич В. Євроінтеграційний шлях Республіки Болгарія: досвід для України / В. Кирилич // Політика і час. – 2005. – № 11. – С. 47.

⁹ Крюков А. Украина и Болгария: в предвкушении мира на Балканах / А. Крюков // Зеркало недели. – 1995. - № 47.

¹⁰ The Ukraine War and CEE Energy Security // Energy Intelligence Brief. – 2016. – № 1, April. – P. 21.

¹¹ Serbia, Hungary and Bulgaria Commit to Cooperation on Economic Development and Energy Security [Електронний ресурс] // Natural Gas Europe. – 2014, July 3. – Режим доступу: <http://finance.yahoo.com/news/serbia-hungary-bulgaria-commit-cooperation-095900743.html>

¹² Президент Болгарії перебуває в Україні з робочим візитом 26 березня, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/prezydent_bolgarii_perebuvaie_v_ukraini_z_robocnym_vizytom_223683.html

¹³ Офіційний візит Президента Республіки Болгарія Росена Плевнелієва в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mf.gov.ua/ua/press-center/news/38332-oficijnij-vizit-prezidenta-respubliki-bolgarija-v-ukrajinu>

¹⁴ Присуджено міжнародну премію «Людина року-2015» в галузі суспільно – політичної діяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ludinaroku.com.ua/prisudzheno-mizhnarodnu-premiyu-lyudina-roku-2015-v-galuzi-suspilno-politichnoi-diyalnosti.html>

¹⁵ Болгария будет лечить и учить военнотружасчих Украинской армии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsbg.ru/obschestvo/89-obschestvo/10719-bolgarija-budet-lechit-i-uchit-voennoslužhaschih-ukrainskoj-armii.html>

¹⁶ Гузенкова Т.С. Международный статус и внешнеполитические притязания Румынии / Тамара Гузенкова // Восточная политика Румынии в прошлом и настоящем (конец XIX – начало XXI вв.): сб. докл. междунар. науч. конф. / Под ред. В. Б. Каширина. – М.: РИСИ, 2011. – С. 225.

¹⁷ Joja I.-S. Reflections on Romania's Role Conception In National Strategic Documents 1990-2014: an Evolving Security Understanding / Iulia-Sabina Joja // EUROPOLITY. – 2015. – Vol. 9, №. 1. – P. 89-111; Micu M. Romania // Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies Across the Continent / Mircea Micu / Eds. by Heiko Biehl, Bastian Giegerich, Alexandra Jonas. – Potsdam: Springer Science & Business Media, 2013. – P. 293-305; Romanian's national security dilemma // The Romanian Digest. – 2005. – September. – Vol. X. – N 9.

¹⁸ Гакман С. Современные аспекты украинско-румынских отношений: граница и меньшинства / Сергей Гакман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/read/32806>

¹⁹ Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань від 17 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/642_022

²⁰ Филипенко А. Україна – Румунія: проблеми і виклики двосторонніх відносин : аналітична записка / Артем Филипенко, Владлен Макух. – Одеса: Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Одесі, 2013. – С. 14.

²¹ Соловей І. Українсько-румунські відносини: проблеми та перспективи їх розв'язання / І. Соловей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/03/solovey.htm>

²² Филипенко А. Вказ. праця. – С. 15.

²³ Порошенко у Румунії домовився про імпорту газу і 750 тисяч євро допомоги 21 квітня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/poroshenko-urumuniyi-domovivsia-pro-import-gazu-i-750-tisyach-uevro-dopomogi-635501.html>

²⁴ Солодкий С. Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія / Сергій Солодкий, Іляна Ракеру. – К.: Інститут світової політики, 2016. – С. 10.

²⁵ Гуцал С. Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією : Аналітична записка / Світлана Гуцал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2084/>

²⁶ Солодкий С. Вказ. праця. – С. 11.

²⁷ Preventing Romania's isolation 09 August 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cera.org/europes-edge/preventing-romaniyas-isolation>

²⁸ Україна, Румунія та Болгарія обговорюють можливість створення спільної бригади – Зустріч Президентів України та Румунії 21 квітня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/21/ukraina-rumuniya-ta-bolgariya-obgovoryuyut-mozhlyvist-stvorenniya-spilnoi-brigadi-%E2%80%93-zustrich-prezidentiv-ukraini-ta-rumunii--/>

²⁹ Солодкий С. Вказ. праця. – С. 28-30.

³⁰ Пономарева Е. Новые государства на Балканах [монография] / Елена Пономарева. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2010. – С. 30.

³¹ Ткачик О. Українсько-Сербські зв'язки крізь призму діяльності глав держав (1999-2008 рр.) / Олександр Ткачик // Історична панорама. – 2013. – Вип.16. – С. 118.

³² Бірюкова О. О. Сучасна Україна і постюгославський простір: нові горизонти взаємовідносин [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова // Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/>

³³ Левченко О. М. Українсько-хорватські відносини – від спільного історичного коріння до сучасності / О. М. Левченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 45.

³⁴ Українсько-албанські політичні відносини [Електронний ресурс] / Посольство України в Грецькій Республіці // Режим доступу: <http://greece.mfa.gov.ua/ua/ukraine-albania/diplomacy>

³⁵ Бірюкова О. О. Сучасна Україна і постюгославський простір: нові горизонти взаємовідносин [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова // Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/>

³⁶ Політичні відносини [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії // Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bosnia-i-herzegovina/diplomacy>

³⁷ Бірюкова О. О. Сучасна Україна і постюгославський простір: нові горизонти взаємовідносин [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова // Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/>

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Левченко О. М. Українсько-хорватські відносини – від спільного історичного коріння до сучасності // О. М. Левченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 47.

⁴¹ Науково-технічне співробітництво [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії // Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bosnia-i-herzegovina/diplomacy>

⁴² Бірюкова О. О. Сучасна Україна і постюгославський простір: нові горизонти взаємовідносин [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова // Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/>

⁴³ Українці в Хорватії [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії // Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-croatia/ukrainians-in-croatia>

⁴⁴ Левченко О. М. Українсько-хорватські відносини – від спільного історичного коріння до сучасності // О. М. Левченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 48.

⁴⁵ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Хорватією [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії // Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-croatia/trade>

⁴⁶ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Македонією [Електронний ресурс] / Посольство України в Республіці Македнії // Режим доступу: <http://macedonia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-mk/trade>

⁴⁷ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та БіГ [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії // Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bosnia-i-herzegovina/trade>

⁴⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Албанією [Електронний ресурс] / Посольство України в Грецькій Республіці // Режим доступу: <http://greece.mfa.gov.ua/ua/ukraine-albania/trade>

⁴⁹ Томаш Ю. Двосторонні відносини України і Сербії / Ю. Томаш // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2010. – Вип. 16. – С. 36.

ВИСНОВКИ

Події 2013-2017 рр. актуалізували питання про особливості впливу українського світогляду на вироблення дієвої безпекової стратегії держави. Загравання то з НАТО, то з Росією не сприяло збереженню Україною миру на своїй землі. Суїцидальна біфуркальність української політики відображала одну з найгостріших дилем: де повинна була бути Україна. Притаманна українцям стратегічна культура призвела до того, що Україна виявилася неготовою самостійно протистояти гібридній війні, що ведеться Росією. Отже, розвиток сектору «жорсткої безпеки», однієї з найхарактерніших ознак маскулінної стратегічної культури, є важливим завданням для політичних еліт сучасної України.

Жити без розуміння стратегічної культури своєї держави, а таким чином і без стратегії зовнішньої політики, теоретично можливо. Проте це означає втрачати майбутнє, безнадійно відстати від світу, що рухається вперед.

Концепт стратегічної культури є особливо важливим для розуміння «безпекового портрету держави». Ця дефініція пов'язана з поняттям «політична культура», однак відрізняється спрямованістю на дослідження ролі «жорсткої сили» у формуванні державного світогляду. Те, що ця проблематика залишалася поза увагою дослідників зовнішньої політики України, не дивує, і не тільки з огляду на те, що стратегічна культура України, так само як і українська нація, все ще знаходиться у процесі розвитку, а й тому, що Україна традиційно відрізнялася меншим застосуванням інструментів «жорсткої сили», віддаючи перевагу «м'яким». Україна демонструє так звані «фемінні» риси стратегічної культури. Історично політика розвитку безпеки через дипломатію зробила останню одним з найбільш активних методів будівництва нації. Фундаментальною рисою української стратегічної культури став пошук сильної держави-партнера, що нерідко призводило до асиметричного партнерства на кшталт відносин «патрон-клієнт». Водночас другою історичною рисою став перманентний пошук збільшення свобод від патрона, якщо той утискав права українців.

На початку своєї історії як незалежної держави Україна, під тиском обставин та міжнародної спільноти, відмовилася від розвитку жорсткої сили у вигляді ядерної зброї і натомість перетворила ядерну зброю на елемент отримання певних політичних та економічних дивідендів для себе. Для нас сьогодні важливо, що на кону стояли такі питання як: визнання Росією належності Криму, делімітація кордонів, економічна заборгованість Києва перед Москвою. Здавалося, що відмова від ядерної зброї, основи жорсткої сили України, була вірним рішенням, однак обіцяна Україні безпека з боку ядерних держав створила у Києва ілюзію повної захищеності. Будапештський меморандум приспав в Україні природну для будь-якої держави опору на жорстку силу в підтриманні влас-

ної безпеки; втрата ядерної зброї підштовхнула політичні еліти України до нехтування розвитком конвенційного стримування та армією як такою. Навіть у Воєнній доктрині 2012 р. головними методами попередження воєнного конфлікту назване не воєнне стримування, а сукупність політико-дипломатичних заходів.

Основним таким заходом вважалося зближення з НАТО, як найбільш ефективним військово-політичним блоком сучасності. Парадоксальним чином, саме перманентне зближення України з НАТО, нехай навіть і з багаторічними перервами, провокувало агресивну політику Москви щодо Києва в спектрі від дипломатичного тиску до енергетичного шантажу. У підсумку, військова агресія Росії проти України в 2014 р., що включає в себе анексію Криму і ведення так званої «гібридної війни» на Донбасі, частково пояснювалася російським керівництвом як необхідний захід щодо запобігання вступу України в НАТО. Історична дилема України – Схід чи Захід – поступово перетворилася на наріжну дилему її стратегічної культури, де тема НАТО і відносини країн-членів Альянсу з Росією вийшли на «передову» української політики. У результаті Україна не могла не бути втягнутою в новий виток глобального суперництва між колективним Заходом і Росією.

Говорячи про «колективний Захід» як актора міжнародних відносин, не слід, однак, спрощувати: політика, наприклад, НАТО та ЄС не є тождешною; так само сприйняття їх українцями досить відрізняється. Якщо вступ у НАТО до 2014 р. викликав побоювання більшості громадян, то вступ у ЄС від початку схвалювався суспільством, в уявленні якого Україна завжди належала до європейської цивілізації. «Не-вступ» України – це насамперед «заслуга» українських можновладців, неспроможних дослухатися до громадської думки; власне Євромайдан був спричинений саме відвертим обуренням громадян, чий європейський вибір влада відкинула з особливим цинізмом. Водночас після Революції Гідності єврочиновники посиляли замало підбадьорюючих сигналів українцям, пригніченим складністю своїх внутрішніх та зовнішніх проблем. Таким чином, можна передбачати поступове зниження єврооптимізму українців, що може фатально відобразитися не тільки на темпі внутрішніх реформ, але й взагалі на процесі прийняття стратегічних рішень українським керівництвом.

Ключовим пріоритетом зовнішньої політики держави стає безпека в її найвужчому значенні. Захист державності, відновлення територіальної цілісності, створення ефективних державних інститутів, запровадження дієвої демократії - ключові національні інтереси України на найближчі кілька років.

Дослідження регіональних напрямків зовнішньої політики України крізь призму стратегічної культури приводить до висновків, які здаються дещо парадоксальними. Очевидно, що Україна є середньою європейською державою, яка не може діяти самостійно і повинна шукати

регіональних партнерів, а найважливішим регіоном може бути тільки Чорноморський. Але за минулий період це не вплинуло на стратегічні рішення Києва. Навпаки, саме у Чорноморському регіоні ми бачимо як купу неврегульованих міждержавних проблем політичного й економічного характеру, так і відсутність стратегічного бачення взаємозв'язку субрегіональних проблем із загальноєвропейськими і загальносвітовими процесами. У підсумку таке нове завдання для України як відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях Кримського півострова і Сходу країни не знаходить підтримки з боку партнерів по регіону, а сам він залишається «zone of turmoil». Це має спонукати Україну поглянути на проблему регіонального сусідства з іншого боку: в контексті сучасної поведінки сусідів по Чорномор'ю в інтересах України є подальше якомога інтенсивніше розширення самого поняття «Чорноморський регіон» задля залучення більшого числа держав – потенційних союзників та, водночас, налагодження внутрішніх зв'язків між країнами регіону в тих сферах, що є більш вільними від політизації, але сприяють сек'юритизації. У цьому контексті проблемою є відносини з Туреччиною, яка, за винятком періодів загострення відносин із Росією, керується у відносинах з Україною «російсько-центровою» моделлю Чорноморського регіону.

Російська Федерація надовго втратила місце одного з найважливіших стратегічних партнерів України. Поточний конфлікт дав Україні національну ідею, відсутність якої так довго і болісно позначалася на процесі посткомуністичного розвитку нашої країни. У ході конфлікту, розпочатого не українцями, вони вперше відмовилися від традиційно пасивної ролі, «фемінної» ролі тих, хто не намагається захистити себе сам, а тільки шукає нового сильного партнера.

Події останніх років радикально змінили й тональність відносин України з США. Якщо перший Президент України Л. Кравчук наголошував, що саме США мають бути нашим головним стратегічним партнером (читай: покровителем та донором), то П. Порошенко усвідомив, що ніколи український вимір не буде головним пріоритетом американської зовнішньої політики. Міць та інтереси наших держав настільки незрівнянні, що годі говорити про можливість будь-якого рівностороннього партнерства. Проте, порядок денний американсько-українських відносин ніколи не був настільки насиченим у всіх можливих сферах двосторонніх відносин – від військово-стратегічного партнерства до політичної, економічної та інформаційної співпраці. У рамках економічної допомоги Вашингтон робить значний внесок до бюджету міжнародних фінансових установ, що? по суті, є основними донорами України. Ми спостерігаємо безпрецедентно високий рівень уваги щодо кризи навколо України з боку США (від урядових структур до засобів масової інформації та широкої громадськості), інша справа чи будуть у змозі укра-

їнські вищі чиновники використати цю увагу згідно з національними інтересами України.

Інший приклад асиметричних стосунків надає кейс українсько-китайських відносин: протягом усього періоду зацікавленість України в Китаї була набагато вищою, ніж Китаю в Україні. Еволюція стосунків виглядає так, що Китай вже отримав те, що його найбільш цікавило (передові технології у галузі озброєнь), а втручатися у проблеми, які не можуть принести користі, КНР не має наміру. Цікавим моментом є те, що ані політична, ані стратегічна культура китайців та українців не впливала на розвиток міждержавних відносин. Можна зробити висновок, що «зіткнення культур» приносить свої плоди (позитивні або негативні) тільки тоді, коли існує загальний майданчик для такого зіткнення, коли має місце територіальна близькість та спільне історичне минуле.

Прикладом цього можуть слугувати не тільки відносини з Росією, але й з іншими сусідами по колишньому «соціалістичному табору». Так, ані в Україні, ані в Румунії не вироблено цілісного бачення міждержавних відносин, закріплених у концептуальному вигляді. Сталі стереотипи («агресивна експансіоністська Румунія», Україна як failed state та «тінь Росії») та проблеми історичного та етнонаціонального характеру не сприяли розвитку стратегічних відносин. Уразливість України відлякує транзитивні країни ЦСЄ та ПСЄ, а «фемінний» комплекс України заважає придивитись до можливостей співпраці з такими ж слабкими державами.

З моменту набуття незалежності Україна проголосила своїми стратегічними партнерами понад двадцять різних країн, що не відповідає потенціалу нашої держави. Так Єгипет та нафтовидобувні країни, зокрема Саудівська Аравія, теж визначалися Україною як стратегічні партнери. Аналіз довів, що порівняно важливими є ті країни регіону, з якими було налагоджено військово-технічне співробітництво (Єгипет, Сирія, Йорданія, ОАЕ).

У процесі реалізації своєї зовнішньої політики Україна має діяти більш реалістично, відкинувши зайву риторику. При цьому існує ціла низка проблем, на які досі офіційний Київ не звертав уваги. У тому числі нереалізованою, але все більш важливою метою має стати розробка дієвої політики інформаційного забезпечення національних інтересів у регіонах та на міжнародній арені в цілому.

Втрата (хоча і тимчасова) частини території, поза сумнівом, зменшує гнучкість нашої зовнішньої політики, стає центром кристалізації різних її проявів та ініціатив. В умовах зростання кризових явищ у системі міжнародної безпеки нам вкрай необхідно - настільки, наскільки це можливо, - зберегти свободу вибору союзників та зобов'язань.

Вибір цей має бути прагматичним, відповідальним і сприяти послідовності зовнішньої політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки: [монографія] / Під ред. В. О. Шведа. – Київ, 2008. – 222 с.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с.
3. Аналитическая справка «К вопросу о размещении на территории Украины ядерного оружия» // Филиал Национального института стратегических исследований, конструкторское бюро «Южное». – 1992. – 60 с.
4. Асмус Р. Евро-атлантическое Причерноморье / Рональд Асмус // Россия в глобальной политике. – 2007. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7699.html>
5. Багров Н. Объект, предмет, базовые категории регионального геополитического анализа / Николай Багров // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ellib/crimea/Bagrov/knp26_54.pdf
6. Бельгийские СМИ: визит Си Цзиньпина в Европу принес хорошие плоды, экономическая дипломатия Китая получила хорошие отзывы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2014-03/28/content_31922986.htm
7. Бжезінський З. Велика шахівниця / Збігнев Бжезінський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
8. Бжезінський З. Вирішальна роль України на пострадянському просторі / Збігнев Бжезінський // Політика і час. – 1997. – № 9. – С. 23-26.
9. Бірюкова О. О. Сучасна Україна і постюгославський простір: нові горизонти взаємовідносин [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова // Режим доступу: <http://dspace.univer.kharkov.ua/>
10. Болгария будет лечить и учить военнослужащих Украинской армии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsbg.ru/obschestvo/89-obschestvo/10719-bolgarija-budet-lechit-i-uchit-voennosluzhaschih-ukrainskoj-armii.html>
11. Браиловский В. Украина – Китай: основные направления сотрудничества в XXI веке. [Електронний ресурс] / Вадим Браиловский. – Режим доступу: <http://hvylya.org/analytics/ukraina-kitay-osnovnyie-napravleniya-sotrudn-ichestva-v-hhi-veke.html>
12. Брусиловська О. Кейси Криму та «Новоросії» у контексті нових викликів європейській безпеці / Ольга Брусиловська // Studia Politolog-

- ica Ucraino-Polona / За ред. В. Горбатенка та І. Ставови-Кавки. – Житомир – Київ – Краків, 2016. - Вип. 6. – С. 10-18.
13. Брусиловська О. Концепт національних інтересів та зовнішня політика сучасної України / Ольга Брусиловська // Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки. – Серія: Політичні науки. – 2016. – Т. 22. – Вип. 2 (27). – С. 9-19.
 14. Брусиловська О. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни: [монографія] / О. І. Брусиловська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 352 с.
 15. Будущий комиссар ЕС по международным отношениям Бенита Ферреро-Вальднер заявила о том, что Европейский Союз должен хотя бы удержат на своей стороне Украину, 5 октября 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/103588-v-evroparlamente-schitayut-chto-es-dolzhen-hotya-by-uderzhat-ukrainu>
 16. В России обрадовались отставке Тарасюка, 31 января 2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.pr.ua.com/news/2007/01/31/181206.html>
 17. Вагнер В. Цивільна світова держава? Зовнішня політика та політика оборони і безпеки Європейського Союзу / В. Вагнер, І. Гелльманн // Європейська інтеграція / За ред. М. Яхтенфукса, Б. Колер-Кох. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – С. 377-394.
 18. Варфоломій: Церква Константинополя материнська для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/9491448-varfolom_y_tserkva_konstantinopolya_materinska_dlya_ukra_ni.htm
 19. Верне Д. Турция, Украина: общая битва? [Електронний ресурс] / Верне Д. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/translation/215749.html>
 20. Верховна Рада України, Інформаційне управління. Верховна Рада України у дзеркалі ЗМІ. За повідомленнями друкованих та інтернет-ЗМІ, телебачення і радіомовлення 28 лютого 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/25583.pdf>
 21. Вечернее пленарное заседание Госдумы 3 июля 2009 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gosduma.net/news/273/58994/>
 22. Виступ Малкольма Рифкінда, Державного секретаря у закордонних справах Великобританії та в справах Співдружності, в Українському

- інституті міжнародних відносин 4 вересня 1995 року // Політика і час. – 1995. – № 10. – С. 10-16.
23. Відносини ЄС – Україна – Росія: проблеми і перспективи: аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4-5. – С. 2-54.
 24. Відносини України з ЄС і РФ: позиції та оцінки громадян. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 4-5.
 25. Вінніченко В. Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.) / Володимир Вінніченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rulit.me/.../vidrozhennya-nacii-istoriya-ukrainskoi-revolucii-marec-1917-r-gruden-1919-r-read-180633-185.html
 26. Военная доктрина Российской Федерации (в редакции от 2014 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkVB6BZ29/content/id/589760
 27. Военная доктрина Украины. Затверджено Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648/2004. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20120608>
 28. Военная доктрина Украины. Затверджено Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>
 29. Волович О. О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів / О. О. Волович, М. О. Воротнюк, Є. В. Габер. – Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у Одесі, 2011. – 408 с.
 30. Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики: Україна-Словаччина / Марина Воротнюк. [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство «Главком». – Режим доступу: <http://glavcom.ua>
 31. Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на Форуме «Территория смыслов на Клязьме», Владимирская область, д. Дворики, 24 августа 2015 года. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1680936
 32. Выступление постоянного представителя КНР при ООН Лю Цзеи 3

- марта 2014 года у официального представителя МИД КНР Хуа Чуньин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2014-03/03/content_31653_342.htm
33. Гакман С. Современные аспекты украинско-румынских отношений: граница и меньшинства / Сергей Гакман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/read/32806>
34. Геополітичне майбутнє України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Дипломатична академія України при МЗС України. Інститут міжнародних відносин Національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 175 с.
35. Гергель Ю. В. Роль і місце держав Леванту в міжнародних відносинах на Близькому Сході та в системі зовнішньополітичних пріоритетів України в регіоні / Ю. В. Гергель // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2012. – Вип. 19. – С. 177-185.
36. Глебов С. Постбіполярний регіоналізм як політична, світоглядна і функціональна парадигма / Сергій Глебов // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки: монографія / За ред. І. М. Ковалю, О. І. Брусиловської. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. – С. 48-71.
37. Глебов С. В. Становление системы безопасности и сотрудничества в Черноморском регионе и роль Украины в этом процессе (1990-е годы): Дисс. / Сергій Володимирович Глебов. – Одесса, 2002. – 178 с.
38. Глебов С. Энергетическая безопасность Европы: Черноморский транзитный контекст / Сергій Глебов // Чорноморська безпека. – 2012. – № 2 (24). – С. 18-30.
39. Гузенкова Т. С. Международный статус и внешнеполитические притязания Румынии / Тамара Гузенкова // Восточная политика Румынии в прошлом и настоящем (конец XIX – начало XXI вв.): сб. докл. междунар. науч. конф. / Под ред. В. Б. Каширина. – М.: РИСИ, 2011. – С. 222-230.
40. Гуцал С. Перспективи розвитку партнерських відносин України з Румунією: Аналітична записка / Світлана Гуцал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2084/>
41. 20 років стратегічного партнерства Пекіна і Києва. Роль України у військовій модернізації Китаю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mil.news.sina.com.cn/2014-01-15/0935760158.html>
42. Декларація про подальший розвиток та поглиблення співробітництва між Україною та Республікою Болгарія від 24 березня 1998 р.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/100_065
43. Декларація про чорноморське економічне співробітництво, прийнята на найвищому рівні, 25 червня 1992 р. // Політика і час. – 1993. – № 1. – С. 85-87.
 44. Дергачов О. Розширення ЄС і нові параметри європейського курсу України / Олександр Дергачов // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 70-78.
 45. Державна підтримка українського експорту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/search/?find=%BA%E3%E8%EF%E5%F2>
 46. Дідик О. «Велика шахівниця» Збігнева Бжезінського та геополітичні орієнтири європейської України України / Ольга Дідик // Українознавство. – 2013. – № 1. – С. 248-254.
 47. Договірні-правова база між Україною та Китаєм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>
 48. Договірні-правова база між Україною та Єгиптом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/legal-acts>
 49. Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань від 17 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/642_022
 50. Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной, 31 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 7. – С. 50-58.
 51. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (Київ, 31 травня 1997 р.) (Договір ратифіковано Законом N 13/98-ВР від 14.01.98). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_006
 52. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
 53. Дубовик В. Дискусія американських науковців щодо ядерної зброї на терені України у 1992-1993 роках / Володимир Дубовик // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / Під ред. І. М. Коваля, О. І. Брусиловської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 245-267.
 54. Ердоган І. Взаємне скасування віз – наша мета. [Електронний ресурс] / Ішджан Ердоган. – Режим доступу: <http://www.turkishnews.com.ua/haberler-mainmenu-2/6051-2009-09-04-09-48-16>
 55. ЕС согласился дать Украине «европейскую перспективу», 11 ок-

- тября 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/103983>
56. Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 3-4. – 132 с.
 57. Європейський проект та Україна: монографія / А. Єрмолаєв, Б. Парохонський, Г. Яворська, О. Резнікова. – К.: НІСД, 2012. – 192 с.
 58. Жангожа Р. Турецький вектор геополітичної орієнтації України / Р. Жангожа // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Збірник матеріалів міжнародної конференції (10-11 квітня 2000 р.) / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С. 33-37.
 59. Закон Украины «О внешнеэкономической деятельности», 16 апреля 1991 г. // Право и практика. – 1997. – № 21.
 60. Закон України “Про основи національної безпеки України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР) 2003, № 39, ст. 351)”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
 61. Закон України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
 62. Закон України № 35-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 4, ст. 13). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-viii>
 63. Замглавы Пентагона: Украина должна быть в НАТО, 6 октября 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/103618>
 64. Заява голів держав і урядів ЄС щодо України (07/03/2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_07_01_uk.htm
 65. Зеленько Г. Влияние реализации «Минских соглашений» на социально-политические процессы в Центрально-Восточной Европе / Галина Зеленько // Современные глобальные вызовы и Беларусь: институты, идеологии и стратегии социально-политического взаимодействия. Ч. 2. – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2016. – С. 175-177.
 66. Зленко А. Діпломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / Анатолій Зленко. – Харків: Фоліо, 2003. – 559 с.
 67. Зовнішньополітична орієнтація громадян України. Результати соціологічного дослідження, вересень 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0916Inter.doc>

68. Зовнішня політика України: оцінки й очікування населення. [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу: <http://dif.org.ua>
69. Исполнилось 25 лет дипотношений Украины и Китая – как все начиналось. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.kiev.ua/article/97706>
70. Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості // Національна безпека і оборона. – 2016. – № 3-4. – 134 с.
71. Інтерв'ю Леоніда Кравчука, 1 квітня 2016 року.
72. Інтерв'ю Ніколая Сокова, 15 квітня 2016 року.
73. Каймаков А. Строительство американской противоракетной базы в Чехии должно начаться в 2008 году? / А. Каймаков // Радио “Český rozhlas”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/ru>
74. Каппелер А. У тіні Росії. Як Україна зникла з європейської свідомості / Андреас Каппелер // <http://maidan.org.ua/2015/06/u-tini-rosiji-yak-ukrajina-znykla-z-jevropejskoji-svidomosti/>
75. Кирилич В. Євроінтеграційний шлях Республіки Болгарія: досвід для України / В. Кирилич // Політика і час. – 2005. – № 11. – С. 42-48.
76. Кистяківський Б. Вибране / Богдан Кистяківський. – К.: Абрис, 1996.
77. Комментарий: Кто бросил Крым в объятия России? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.news.cn/cis/2014-03/19/c_133197425.htm
78. Китай выступает за дипломатическое разрешение кризиса на Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/1034000>
79. Китай глубоко озабочен ситуацией, сложившейся в Украине – МИД КНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31521/8551594.html>
80. Китай занимает объективную позицию в украинском вопросе. Си Цзиньпин. Сообщение Укринформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rus/news/kitay_zanimaet_obektivnuyu_pozitsiyu_v_ukrainskom_voprose_si_tszinpin_1616471
81. Китай недоволен вмешательством Запада в дела Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/WORLD/kitay-nedovolennvmeshatelstvom-zapada-v-dela-ukrainy-134976_.html
82. Китай собирается отсудить у Украины 3 млрд долл. долга по кредиту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/economics/21/03/2014/570419d79a794761c0ce8363>
83. Клушман У. Тень Китая нависла над Украиной: Пекин поддерживает Москву / Уве Клушман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inopressa.ru/article/21Mar2014/spiegel/china.html>
84. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена

- Президентом Российской Федерации Д. А. Медведевым 12 июля 2008 г.) Президент России. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/news/785>
85. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkVB6BZ29/content/id/122186
86. Короткий В. Сучасний близькосхідний пасьянс: місце та роль української карти / Василь Короткий // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1344086-blizkoshidna_strategiya_ukraini_saudivska_araviya_levant_ta_balans_z_e_vropeyskim_vektorem_1722617.html
87. Корсунський С. В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра / С. В. Корсунський // Зовнішня політика і дипломатія України. – 2011. – Вип.17. – С. 24-31.
88. Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. – К.: Ярославів Вал, 2015. – 461 с.
89. Костомаров Н. И. Две русские народности // Собрание сочинений Н. И. Костомарова в 8 книгах, 21 т. Исторические монографии и исследования: СПб, Типография М. М. Стасюлевича, 1903. – Книга 1, Т.1. – С. 31-65. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_dve_russkie_narodnosti.html
90. Кравченко В. Слово Эрдогана / В. Кравченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/slovo_erdogana.html
91. Крюков А. Украина и Болгария: в предвкушении мира на Балканах / А. Крюков // Зеркало недели. – 1995. - № 47.
92. Кузьо Т. Конфлікт не владнати без компромісів / Тарас Кузьо // Політика і час. – 1994. – № 6. – С. 31-32.
93. Кузьо Т. Чеченська криза і «ближнє зарубіжжя» / Тарас Кузьо // Політика і час. – 1995. – № 8. – С. 42-52.
94. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Єгиптом [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/culture>
95. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Йорданією. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://jordan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-jo/culture>
96. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Ліваном. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/culture>
97. Кучма Л. Україна – не Росія / Леонид Кучма. – М.: Время, 2003. – 560 с.

98. Кучма заявил Евросоюзу, что Украина не готова к вступлению, 8 июля 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/main/97758>
99. Кучма исключил из Военной доктрины цели вступить в НАТО и ЕС, 26 июля 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.podrobnosti.com.ua/power/2004/07/26/135508.html>
100. Левченко О. М. Українсько-хорватські відносини – від спільного історичного коріння до сучасності / О. М. Левченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2011. – Вип. 17. – С. 45 -50.
101. Лише 2% українців продовжують вважати відносини з РФ дружніми, 73% бачать загрозу для своєї країни – 6 липня, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news>
102. Літра Л. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? / Леонід Літра, Іване Чхиквадзе. – К.: Інститут світової політики, 2016. – 20 с.
103. Максименко І. Зовнішньополітичний курс України як чинник геополітичного лідерства ЄС та Росії / Ірина Максименко // Актуальні питання міжнародних відносин. – Вип. 120. Ч. 1. – Київ: Київський інститут міжнародних відносин, 2014. – С. 59-72.
104. Матос Дж. Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні / Дж. Матос // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Збірник матеріалів міжнародної конференції (10-11 квітня 2000 р.) / Під ред. В. І. Андруйка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С.151-159.
105. Мащаур аль-садд аль-алі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mwri.gov.eg/project/highdam.aspx> (араб. мовою).
106. Мединський І. Аудит зовнішньої політики: Україна-Угорщина / Іван Мединський. [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство «Главком». – Режим доступу: <http://glavcom.ua>
107. Миллер А. Тема Центральной Европы: История, современные дискурсы и место в них России / Алексей Миллер // Research Center “Borderland Society: Past and Present”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timeandspace.lviv.ua>
108. Минкоммерции КНР пристально следит за развитием ситуации в Украине и оценивает двустороннее торговое сотрудничество как «в целом нормальное». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.china.org.cn/business/txt/2014-03/19/content_31826144.htm
109. Мхитарян Н. Стан та перспективи українсько-турецьких відносин / Н. Мхитарян. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/472/>
110. Намечается ли прорыв в украинско-китайских отношениях – мнение посла Украины в КНР Олега Демина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnews.agency/newshead/23524-namechaetsya->

- li-proryv-v-ukrainsko-kitayskih-otnosheniyah-mnenie-posla-ukrainy-v-knr-olega-demina.html
111. Науково-технічне співробітництво / [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bosnia-i-herzegovina/diplomacy>
 112. Науково-технічне співробітництво між Україною та Ліваном. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/>
 113. Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» відкрила вже третє родовище на концесійній території Алам Ель Шавіш Іст в Єгипті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/egypt/ua>
 114. Немиря Г. Європейський Союз і Україна: старі партнери – нові сусіди? / Григорій Немиря // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 1-19.
 115. Несук М. Україна в зовнішній політиці Туреччини / М. Несук // Українська державність у XX сторіччі. – Київ: Політична думка, 1996. – С. 205-220.
 116. Нефедов В. Україна між Китаєм і Тайванем / Володимир Нефедов // Дзеркало Тижня. – 1996. – 1 листопада.
 117. Обзор и перспективы развития китайско-украинских торгово-экономических связей [Електронний ресурс] / Сайт Посольства Китайской Народной Республики в Украине. – Режим доступу: <http://ua2.mofcom.gov.cn/article/chinanews/200510/20051000635484.shtml>
 118. Окара А. Безхребетна Україна / Андрій Окара // Независимая газета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ng.ru/sodfr/2001-10-02/10_ukraine.html
 119. Опитування: Українці стали більш зорієнтованими на ЄС після саміту у Вільнюсі. 1 грудня 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/96462>
 120. Опитування: за вступ у НАТО на референдумі проголосували б 78% українців, Радіо Свобода, 6.07.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27841417.html>
 121. Основополагающий акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией североатлантического договора, 27 мая 1997. Организация Североатлантического договора. Официальный сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm
 122. Офіційний візит Президента Республіки Болгарія Росена Плевнелієва в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/38332-oficijnij-vizit-prezidenta-respubliki-bolgarija-v-ukrajinu>
 123. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України: Єдина

- інформаційна стрічка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/newswire>
124. Очередная пресс-конференция 25 февраля 2014 года у официального представителя МИД КНР Хуа Чуньин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/lxjzhzhdh/t1133381.shtml>
125. Парахонський Б. Інтереси України і Туреччини у Чорноморському регіоні: порівняльний аналіз / Б. Парахонський // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Збірник матеріалів міжнародної конференції (10-11 квітня 2000 р.) / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С.48-59.
126. Пашков М. Україна на шляху європейської інтеграції. Соціологічне опитування / Михайло Пашков, Валерій Чалий // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 9. – С. 2-14.
127. Перепелиця Г. Чорноморський регіон як зона інтересів України і Туреччини / Г. Перепелиця // Україна - Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Збірник матеріалів міжнародної конференції (10-11 квітня 2000 р.) / Під ред. В. І. Андрійка, Г. М. Перепелиці. – Київ, 2000. – С.97-122.
128. Перепелиця Г. Виступ на круглому столі «20 річниця без'ядерного вибору України» / Г. Перепелиця. – Одеса, 25 квітня 2016 р.
129. План дій Україна-НАТО, 22 листопада 2002. NATO official website. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_19547.htm?selectedLocale=uk
130. План дій Україна – ЄС: результати і перспективи // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 6 (100). – 56 с.
131. Покась М. Денуклеаризація України та роль США у прийнятті Україною рішення про ядерне роззброєння (1991-1992): аналіз американської політичної думки / Михайло Покась // Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки / Під ред. І. М. Коваля, О. І. Брусиловської. – Одеса: ОНУ, 2016. – С. 222-244.
132. Політичні відносини [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bosnia-i-herzegovina/diplomacy>
133. Політичні відносини між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>
134. Пономарева Е. Новые государства на Балканах [монография] / Елена Пономарева. – М.: МГИМО(У) МИД России, 2010. – 254 с.
135. Порошенко П. Європейський вибір – це серце нашого національного ідеалу / Петро Порошенко // Зовнішні справи. – 2014. – № 5. – С. 5.

136. Порошенко: В Україні пройдет референдум по вопросу членства в НАТО. 2 лютого 2017 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.net/politics/1755432-poroshenko-v-ukraine-proydet-referendum-po-voprosu-chlenstva-v-nato.html>
137. Порошенко у Румунії домовився про імпорту газу і 750 тисяч євро допомоги 21 квітня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/poroshenko-u-rumuniyi-domovivsia-pro-import-gazu-i-750-tisyach-yevro-dopomogi-635501.html>
138. Порошенко: Україні потрібна допомога Вселенського патріархату в подоланні розділу православних. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/270200/>
139. Послання Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» від 30 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02/page>
140. Послання Президента України до Верховної Ради «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.» від 23 лютого 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276%D0%B0/2000>
141. Постанова Верховної Ради УРСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» 25 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/581-12>
142. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України», 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – № 37.
143. Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року» // Костенко Ю. І. Історія ядерного роззброєння України / Ю. І. Костенко. – К.: Ярославів Вал, 2015. – С. 444-450.
144. Постановление Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации от 1 марта 2014 года N 48-CF города Москва «Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rg.ru/2014/03/05/voyska-dok.html>
145. Президент Болгарії перебуває в Україні з робочим візитом 26 бе-

- резня, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/prezydent_bolgarii_perebuvaie_v_ukraini_z_robochym_vizytom_223683.html
146. Президент НАЕК «Енергоатом» Юрій Недашковський та Надзвичайний і Повноважний Посол Арабської Республіки Єгипет в Україні Ясер Атеф обговорили перспективи співпраці в атомній енергетиці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=157934&cat_id=35087
147. Присуджено міжнародну премію «Людина року-2015» в галузі суспільно – політичної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ludinaroku.com.ua/prisudzheno-mizhnarodnu-premiyu-lyudina-roku-2015-v-galuzi-suspilno-politichnoi-diyalnosti.html>
148. Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14 вересня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>
149. Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>
150. Про Основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
151. Про підсумки візиту заступника міністра закордонних справ Єгипту М. Фатхали в Україну. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.middleeast.org.ua/documents/ukr1.htm>
152. Промова президента України Петра Порошенка до 25-ї річниці Дня незалежності України від 24.08.2016. [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
153. Прямая линия с Владимиром Путиным. Президент России. Официальный сайт. 17 апреля 2014 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796>
154. Ректор зустрівся з Послом Єгипту в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/news/1439>
155. Референдум щодо вступу у НАТО був би виграний, проте це питання ділить Україну. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 29 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/referenit-ukrainu-.htm>
156. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 «Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Указ президента України від 8 лип-

- ня 2002 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/International/Strategia.pdf>
157. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / Степан Рудницький. – Берлін, 1923. – 215 с.
158. Сергійчук Б. Сучасна турецька історіографія про українсько-турецькі зв'язки у XVII – XX сторіччі / Б. Сергійчук // Сходознавство. – 2009. – Ч. 48. – С. 175-196.
159. Сидорук Т. Системные ограничения Восточного партнерства / Татьяна Сидорук // Восточное партнерство. Цели – опыт – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах охваченных программой / Под. ред. П. Байора. – Краков, 2013. – С. 43-52.
160. Силіна Т. Угода про асоціацію: ходіння по муках / Тетяна Силіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/ugoda-pro-asociaciyu-hodinnya-po-mukah.html>
161. Соглашение между правительством Российской Федерации и правительством Украины о взаиморасчетах, связанных с разделом Черноморского флота и пребыванием Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины, 28 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 10. – С. 80-83.
162. Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о параметрах раздела Черноморского флота, 28 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 10. – С. 34-37.
163. Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о статусе и условиях пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины, 28 мая 1997 г. // Бюллетень международных договоров. – 1999. – № 10. – С. 74-80.
164. Соловей І. Українсько-румунські відносини: проблеми та перспективи їх розв'язання / І. Соловей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyvu.edu.ua/vmv/v/03/solovey.htm>
165. Солодкий С. Аудит зовнішньої політики: Україна – Румунія / Сергій Солодкий, Іляна Ракеру. – К.: Інститут світової політики, 2016. – 46 с.
166. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_492
167. Спільне комюніке Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука і Голови Великих народних зборів Республіки Болгарії Н. Тодорова від 13.04.1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100_505
168. Ставлення громадян до вступу в НАТО і інших питань безпеки.

Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 19 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/publications/press-relizy/stavlennja-gromadjan-do-vstupu-v-nato-i-inshih-pitan-bezpeki.htm>

169. Стратегічні партнери України: декларації та реалії // Національна безпека та оборони. – 2000. – № 12. – 80 с.
170. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98
171. Стратегія України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) (Указ президента України від 8 липня 2002 року № 627/2002) // Україна-НАТО: сучасний стан відносин та перспективи розвитку / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: Фоліант, 2008. – С. 320-332.
172. Сушко О. Україна – наступна? / Олександр Сушко // Українська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/08/12/3517426/?attempt=1?attempt=2>
173. Тарасюк: ЕС пропонує Україні політику, неправильну по визначенню, 6 березня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/181780>
174. Терещенко Ю. Потребности Вооруженных сил — главный приоритет «Укроборонпрома» [Електронний ресурс] / Юрий Терещенко. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/potrebnosti-vooruzhennyh-sil-glavnyu-prioritet-ukroboronproma.html>
175. Ткачик О. Українсько-Сербські зв'язки крізь призму діяльності глав держав (1999-2008 рр.) / Олександр Ткачик // Історична панорама. – 2013. – Вип.16. – С. 116-125.
176. Толубко В. Ядерное оружие, космос и флот: решение вопросов не терпит промедления // Архив министерства иностранных дел Украины, Фонд 1, дело 7058, лист 99-106.
177. Томаш Ю. Двосторонні відносини України і Сербії / Ю. Томаш // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2010. – Вип. 16. – С. 32-37.
178. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Албанією [Електронний ресурс] / Посольство України в Грецькій Республіці. – Режим доступу: <http://greece.mfa.gov.ua/ua/ukraine-albania/trade>
179. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Боснією і Герцеговиною [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-bosnia-i-herzegovina/trade>
180. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Македонією [Електронний ресурс] / Посольство України в Республіці Македонії. – Режим доступу: <http://macedonia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-mk/trade>

181. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] / Сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/diplomacy>
182. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Хорватією [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-croatia/trade>
183. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Єгиптом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/trade>
184. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Йорданією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jordan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-jo/trade>
185. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Ліваном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/trade>
186. Тупота О. Концептуальное осмысление проблем безопасности в Черноморском регионе на примере деятельности Германского Фонда Маршалла (США) / Ольга Тупота // Флот 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.flot2017.com/ru/analitics/1983>
187. Тымчук Д. Украина-Китай: бег по лезвию «технологической бритвы» [Електронний ресурс] / Дмитрий Тымчук. – Режим доступу: http://flot2017.com/posts/new/ukrainakitaj_beg_po_lezviju_tehnologicheskoy_britvy
188. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (Угоду ратифіковано Законом N 2153-VI (2153-17) від 27.04.2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_359
189. Указ Президента України від 15 липня 2004 року № 800/2004 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року «Про дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна-НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року». Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/800/2004>
190. Указ Президента «Питання Воєнної доктрини України» № 702/2005 від 21 квітня 2005 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/702/2005/ed20090720/>
191. Указ Президента України № 390/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». [Електронний ресурс]. – Ре-

жим доступу: <http://armyua.com.ua/voyenna-doktrina-ukraini/>

192. Указ Президента України № 555/2015 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Офіційний сайт Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
193. Украинская государственность в XX веке (Историко–политологический анализ) / Ред. А. Дергачев. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
194. Україна тасаї іля татуір аль-алякат маа Миср. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-arabia.ae/ae/news/388/> (араб. мовою).
195. Україна в системі європейської безпеки: виклики і перспективи // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 4. – С. 9-24.
196. Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки-2005: монографія / За ред. О. С. Власюк. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2005. – 606 с.
197. Україна передала Єгиптові новий АН-74. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/1029798>
198. Україна та Єгипет парафували Договір про правову допомогу і правові відносини у цивільних справах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243225631
199. Україна та Йорданія – політичні відносини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jordan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-jo/diplomacy>
200. Україна та Ліван – політичні відносини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lebanon.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lb/diplomacy>
201. Україна та Сирія – політичні відносини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://syria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sy/diplomacy>
202. Україна та Сирія – торговельно-економічне співробітництво між Україною та Сирією. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://syria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-sy/trade>
203. Україна, Польща і Литва підписали Угоду про спільну військову бригаду. [Електронний ресурс] // 5 канал. – Режим доступу: <http://www.5.ua>
204. Україна, Румунія та Болгарія обговорюють можливість створення спільної бригади – Зустріч Президентів України та Румунії 21 квітня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/04/21/ukraina-rumuniya-ta-bolgariya-obgovoryuyut-mozhlivist-stvorenniya-spilnoi-brigadi-%E2%80%93-zustrich-prezidentiv-ukraini-ta-rumunii--/>
205. Україна та Туреччина // Східний світ. – 1929. – № 1-2. – С. 6-12.
206. Українська призма: зовнішня політика 2015 [Електронний ре-

- сурс]. – Режим доступу: <http://prizmua/org/scorecards>
207. Укрансько-албанські політичні відносини [Електронний ресурс] / Посольство України в Грецькій Республіці. – Режим доступу: <http://greece.mfa.gov.ua/ua/ukraine-albania/diplomacy>
208. Українці в Хорватії [Електронний ресурс] / Посольство України в Хорватії. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-croatia/ukrainians-in-croatia>
209. Універсал національної єдності Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України; Універсал від 03.08.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06>
210. Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
211. Фісанов В. Державність як експеримент і сучасний український контекст / Володимир Фісанов. [Електронний ресурс] // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т.20: Політичні науки. – С. 34-38. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>
212. Филипенко А. Україна–Румунія: проблеми і виклики двосторонніх відносин: аналітична записка / Артем Филипенко, Владлен Макух. – Одеса: Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в Одесі, 2013. – 27 с.
213. Фрейере М. Р. Політика сусідства як новий формат стратегічного партнерства / М. Р. Фрейере // Європейська інтеграція та процеси внутрішньої трансформації: українські перспективи та португальський досвід. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 117-126.
214. Хартия основных прав Европейского Союза. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524
215. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. Документ 994_002, 9 липня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_002
216. Хилько О. Конкурентна боротьба ЄС і Росії на просторі спільного сусідства / О. Хилько // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Випуск 120, Ч. I. – С. 102-112.
217. Хто друг України в ЄС? [Електронний ресурс] // Інститут світової політики. – Режим доступу: <http://iwp.org.ua/ukr/public/1156.html>
218. Ху Цзиньтао прибыл в Украину с государственным визитом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russian.mofcom.gov.cn/article/zt_hujintaofangsanguo/lanmuaaa/201106/20110607606896.shtml
219. Черніков І. «... Вирішили зміцнити між собою назавжди найкращі та сердечні відносини» / Ігор Черніков // Політика і час. – 1992. – № 4. – С. 37-41.

220. Черніков І. З глибин століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини в контексті історії // Політика і час. – 1994. – № 7. – С.80-88.
221. Чи є майбутнє у «нормандської четвірки»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161019_normandy_format_quartet_it?SThisFB
222. Чумак В. Роль России в Черноморском регионе, украино-российские отношения, вероятные интересы Москвы в Крыму / В. Чумак // Occasional Papers. – 1997. – № 6. – С. 49-53.
223. Чухліб Т. Гетьмани України-Русі / Т. Чухліб. – Донецьк: ВКФ БАО, 2012.
224. Шевырев И. Украина и Китай: 20 лет вместе [Електронний ресурс] / Игорь Шевырев. – Режим доступу: <http://telegrafua.com/country/12879/>
225. Шергін С. Геополітична ідентичність України: ретроспектива і реальність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/geopolitichna-identichnist-ukrajini-retrospektiva-i-re/>
226. Шерр Дж. Україна і Європа: остаточне рішення? / Джеймс Шерр // Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 3-4. – С. 75-77.
227. Шпорлюк Р. Формирование современной Украины: западное измерение / Роман Шпорлюк // Перекрестки. – 2006. - № 1-2. – С. 5-37.
228. Эмерсон М. Институализация Большой Европы / Майкл Эмерсон // CEPS Policy Brief. – 2003. – № 42. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: aei.pitt.edu/1946/1/PB42_Russian.pdf
229. Эмерсон М. Экзистенциальная диллема Европы / Майкл Эмерсон // Вестник Европы. – 2005. – № 15. – С. 41-65.
230. Юсеф Н. Н. Торговельно-економічні відносини України з країнами Близького Сходу (Саудівська Аравія, Іран, Єгипет) / Н. Н. Юсеф // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2010. – Вип. 4 (27). – С. 62-71.
231. Ющенко, Тимошенко и Яценюк подписали заявление о НАТО, 15 января 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/346088-yushchenko-timoshenko-i-yasenyuk-podpisali-zayavlenie-o-nato>
232. Яворська Г. ЄС – Україна: перспективи «сусідства» / Галина Яворська // Розширення ЄС. – 2003. – № 1. – С. 38-44.
233. Яворська Г. Щодо змін у європейській політиці сусідства: наслідки для України. Аналітична записка / Галина Яворська, Олена Снігир. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/526/

234. Ядерна енергетика в світі та в Україні: стан та перспективи розвитку. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 3. – С. 10-11.
235. Як Ви вважаєте, чи треба Україні вступати до Європейського Союзу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1038
236. Який варіант гарантування безпеки був би, на Вашу думку, найкращий для України? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1082
237. Якою має бути політика України стосовно Росії? (динаміка 2002-2012, регіональний та віковий розподіли). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=840
238. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність: [монографія] / Михайло Якубович. – Київ: Нілан-ЛТД, 2016. – 264 с.
239. Янукович В. Двадцать лет Украины: Наш путь только начинается / Виктор Янукович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/dvadtsat_let_ukrainy__nash_put_tolko_nachinaetsya.html
240. Янукович прорубил окно в Китай. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/712968-janukovich-prorubil-okno-v-kitaj.html>
241. Яценюк назвал ошибкой письмо трех в НАТО и считает, что Тимошенко играет в «дурачка», 29 апреля 2009 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/politics/power/jatsenjuk-nazval-oshibkoj-pismo-trekh-v-nato-i-cchitaet-chto-timoshenko-ihraet-v-durachka.html>
242. Åslund A. Putin Needs Victory / Anders Åslund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.piie.com/realtime/?p=4275>
243. Asmus R., Jackson B. The Black Sea and the Frontiers of Freedom / Ronald Asmus, Bruce Jackson // Policy Review. – June & July 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hoover.org/research/black-sea-and-frontiers-freedom>
244. Asmus R. Developing a New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region: Istanbul Paper #2 / Ronald Asmus. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gmfus.org/publications/article.cfm?id=48&parent_type=P
245. Astrov V. Belarus, Ukraine and Moldova: Economic Developments and Integration Prospects / Vasily Astrov, Peter Havlik // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Wash. - Vienna: Center for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. - P. 127-148.
246. Barbashin A. Ivan Ilyin and the Ideology of Moscow's Rule / A. Barbashin, H. Thoburn. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2015-09-20/putins-philosopher>

247. Bibbins Sedaca N. Holding steady? US democracy promotion in a changing world / N. Bibbins Sedaca, N. Bouchet. - Chatham House Paper. – 2014. – N 1.
248. Biscop S. Ends, means, and meaning / Sven Biscop // Strategic Europe. – 2011. – October 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieeurope.eu/publications/?fa=45658>
249. Boyer Y. Europe and the Challenge of Proliferation / Yves Boyer, Christophe Carle, Joachim Krause, Harald Müller, Geoffrey Van Orden // Chaillot Paper. – 1996. – № 24. – 50 p.
250. Brusylovska O. Russian-Ukrainian conflict. First stage: propaganda war / Olga Brusylovska // Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20. – Вип. 2 (23). – С. 59-64.
251. Carothers T. Democracy promotion under Obama: revitalization or retreat? / T. Carothers, D. Kramer, J. Weinstein, J. Traub. – Carnegie Endowment, January 12, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2012/01/11/democracy-promotion-under-obama-revitalization-or-retreat-event-3507>
252. Chappell L. Differing Member State Approaches to the Development of the EU Battlegroup Concept: Implications for CSDP / Laura Chappell // European Security. – 2009. – № 18 (4). – P. 417-439.
253. China makes proposals on political solution to Ukraine crisis. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.ecns.cn/2014/03-16/105061.shtml](http://www.ecns.cn/2014/03-16/105061.shtml)
254. Chinese State Councilor, U.S. National Security Advisor discuss Ukraine over phone. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-03/08/c1_33166793.htm
255. Dalgaard-Nielsen A. The Test of Strategic Culture: Germany, Pacifism and Pre-emptive Strikes / A. Dalgaard-Nielsen // Security Dialogue. – 2005. – Vol. 36, N 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pure.fak.dk/.../The_Test_of_Strategic_Culture_Germany_Pacifism_and_Pre_emptive_Strikes.pdf
256. Darczewska J. The Information War on Ukraine: New challenges / Jolanta Darczewska // Cicero Foundation Great Debate Paper. – 2014. – N 14/08. – 19 p.
257. De Andreis M. The Soviet Nuclear Weapon Legacy / M. De Andreis, F. Calogero // SIPRI Research Report. - 1995. – N 10. – 125 p.
258. Defense Intelligence Report ODB 27092, Ukraine - Nuclear Withdrawal Suspension (U), March 1992 // Nunn-Lugar Revisited. A Conference at the Musgrove Conference Center St. Simons Island, Georgia, 26-29 September 2013. – P. 119-125.
259. Dragneva R. Between Dependence and Integration: Ukraine's

- Relations With Russia / Rilka Dragneva, Kataryna Wolczuk // *Europe-Asia Studies*. – 2016. – Vol. 68, Issue 4. – P. 678-698.
260. Dynamics of Change in Eurasia, No 29, DI-26870-348C, 92 (N) // Nunn-Lugar Revisited. A Conference at the Musgrove Conference Center St. Simons Island, Georgia, 26-29 September 2013. – P. 127-136.
261. Editorial Huangqiu shibao. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://opinion.huanqiu.com/editorial/2014-09/4878080.htm>
262. Edwards G. Is There a Security Culture in the Enlarged European Union? / Geoffrey Edwards // *The International Spectator*. – 2006. – № 3. – P. 7-23.
263. Eitelhuber N. The Russian Bear: Russian Strategic Culture and what it Implies for the West / Norbert Eitelhuber // *The Quarterly Journal*. – 2009. – Winter. – P. 8-22.
264. Emerson M. After the Vilnius fiasco: Who is to blame? What is to be done? / Michael Emerson. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ceps.eu/publications/after-vilnius-fiasco-who-blame-what-be-done>.
265. Emerson M. Ukraine and the European Union / Michael Emerson // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Washington, 2007. – P. 215-238.
266. Ermarth F. W. Russian Strategic Culture: Past, Present, and... in Transition? / F. W. Ermarth. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.fas.org/irp/agency/dod/dtra/russia.pdf
267. Ethnic composition // *Population statistics of Eastern Europe*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pop-stat.mashke.org>
268. EU security and defence policy. The first five years (1999-2004) / Ed. by N. Gnesotto. – Paris: EU Institute for Security Studies, 2004. – 294 p.
269. European Council Common Strategy of 11 December 1999 on Ukraine // *Official Journal of the European Communities*. – 1999. – 12 December.
270. European Council Conclusions (19/20 December 2013). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-217-2013-INIT/en/pdf
271. European Parliament resolution of 12 September 2013 on the pressure exerted by Russia on Eastern Partnership countries. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/press-center/news/14800-rezolyucija-jevropejsykogo-parlamentu-shhodo-tisku-shho-zdijsnyujetysya-rosijeju-na-krajini-skhidnogo-partnerstva-vid-12-veresnya-2013-roku>
272. European Parliament resolution on the outcome of the Vilnius Summit and the future of the Eastern Partnership, in particular as regards Ukraine (2013/2983(RSP)). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://>

www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-0595

273. EU-Ukraine Summit. Joint Press Release. – Vienna, 1998, October. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: europa.eu/rapid/press-release_IP-98-902_en.htm
274. Fact sheet «International support for Ukraine», Statement by the White House, Office of the press secretary, March 4, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/fs-03042014.html>
275. Farnsworth D. International Relations [monograph] / David Farnsworth. – Chicago: Nelson-Hall Publishers, 1992. – 381 p.
276. Foreign Ministry's statement on Russia's decision on annexation of Crimea // Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. – 2014. – March 19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mzv.cz>
277. Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying's Regular Press Conference on April 17, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_6653_99/s2510_665401/t1148134.shtml
278. Gilpin R. War and Change in World Politics [monograph] / Robert Gilpin. – Cambridge, 1983. – 354 p.
279. Glebov S. Russian Black Sea Fleet and Ukraine's Security Strategy: Agenda 2017 / Sergii Glebov // Military Bases: Historical Perspectives, Contemporary Challenges / NATO Science for Peace and Security Series E: Human and Societal Dynamics – Vol. 51. / Proceedings of the NATO Advanced research Workshop on Political and Societal Impact of Military Bases: Historical Perspectives, Contemporary Challenges, Lisbon, Portugal, 13-15 December 2007 / Ed. by Luis Rodrigues and Sergiy Glebov. – Amsterdam: IOS Press, 2009. – P. 181-187.
280. Goshko J. M. Yeltsin Claims Russian Sphere of Influence / John M. Goshko // The Washington Post. – 1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.friends-partners.org/oldfriends/news/wsummit/regional.peacekeeping.html>
281. Gray C. Strategic Culture as Context: the First Generation of Theory Strikes Back / Colin Gray // Review of International Studies. – 1999. – Vol. 21, N 1. – P. 49-69.
282. Haine J-Y. Idealism and power: the new EU security strategy / J.-Y. Haine // Current History. – 2004. – Vol. 103, № 671. – P. 107-112.
283. Hettne B. Globalization, the New Regionalism and East Asia / Bjorn Hettne // Globalism and Regionalism. Selected Papers, delivered at the United Nations University Global Seminar '96 Shonan Session, 2-6 September, 1996, Hayama, Japan / Ed. by Toshiro Tanaka and Takashi Inoguchi. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unu.edu/unupress/globalism.html>

284. Higgins A. Ukraine leader was defeated even before he was ousted / A. Higgins, A. E. Kramer // The New York Times. – 2015. – January 3.
285. Historia Europy Srodkowo-Wschodniej. T. 1 / Red. J. Kloczowski. – Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. – 554 p.
286. Hudson J. The undiplomatic diplomat / J. Hudson // Foreign Policy. – 2015. – June 18.
287. International Weekly. – 2014. – № 5 (18.03.2014 - 02.04.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-05-18.03.2014-02.04.2014.pdf>
288. International Weekly. – 2014. – № 15 (03.09.2014 – 17.09.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-15-03.09.2014-%E2%80%9417.09.2014.pdf>
289. Introduction to Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction / Ed. J. Johnson, K. Kartchner, J. Larsen. – N.Y.: Palgrave MacMillan: 2009. – P. 3-14.
290. Ivanovas B. The image of the European Union in the official Russian propaganda / Bernaras Ivanovas // Constructing “Europe” and spread of European values. – Kaunas: Vytautas Magnus University, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:B.03~2014~ISBN_978-609-467-058-9
291. Joja I.-S. Reflections on Romania’s Role Conception I National Strategic Documents 1990-2014: an Evolving Security Understanding / Iulia-Sabina Joja // Europolity. – 2015. – Vol. 9, №. 1. – P. 89-111.
292. Johnston A. I. Thinking about Strategic Culture / Alastair Iain Johnston // International Security. – 1995. – Vol. 19, N 4. – P. 37–39.
293. Johnston A. I. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History / Alastair Iain Johnston. – Princeton University Press, 1998. – 328 p.
294. Jackson D. US pledges \$ 1 billion aid to Ukraine, condemns Russia / D. Jackson // USA today. – 2014. – March 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usatoday.com/story/news/politics/2014/03/04/obama-russia-ukraine-1-billion-putin-crimea/6006759/>
295. Kagan R. Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order / Robert Kagan. – N.Y.: Vintage Books, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://commonweb.unifr.ch/arts-dean/.../33518_121406.pdf
296. Kagan R. End of Dreams, Return of History / Robert Kagan // Policy Review. – 2007. – N 143. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/books/2008/jun/.../politics>

297. Kennan G. The Sources of Soviet Conduct / George Kennan // Foreign Affairs. – 1947. – July. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.foreignaffairs.org/19470701faessay25403/x/the-sources-of-soviet-conduct.html
298. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis start at the end / H. Kissinger // Washington post. – 2014. – March 5.
299. Kirchick J. How the «realists» misjudged Ukraine / J. Kirchick // Daily beast. – 2014. – March 3.
300. Korewa A. Putin's cynicism promotes terrorism against Ukraine. 2015 / A. Korewa. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europe.newsweek.com/putins-cynicism-promotes-terrorism-against-ukraine-336466?rm=eu>
301. Korosteleva J. "Feeling European": The view from Belarus, Russia and Ukraine / Julia Korosteleva, Steven White // Contemporary Politics. – 2006. – Vol. 12, N 2. – P. 193-205.
302. Kortunov S. The Fate of Russia: Several Observations on 'New' Russian Identity / Sergei Kortunov. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stanford.edu/group/Russia20/volumepdf/Kortunov.pdf>
303. Kovalova E. Ukraine and Its Neighbors. Ukraine's Role in Changing Europe / Elena Kovalova // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Washington, 2007. – P. 171-194.
304. Kravchuk: Nonproliferation Treaty to be Signed as soon as Possible // La Republica – 29 June 1994. – FBIS-Sov-94-125, Ukraine 93, US National Security Archives.
305. Krejčí O. Geopolitics of the Central European region: the view from Prague and Bratislava / Oskar Krejčí. – Prague, 2005. – 493 p.
306. Kropatcheva E. Ukraine's EU Integration during the Presidency of Victor Yanukovich / Elena Kropatcheva // EU-Russia Paper. – 2014. – February. – 22 p.
307. Kuzio T. EU and Ukraine: a Turning Point in 2004? / Taras Kuzio // Chaillot Papers. – 2003. – N 47. – 37 p.
308. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine / Taras Kuzio // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Wash. – Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. – P. 25-54.
309. Lamothe D. Russia is greatest threat to the US, says Joint Chiefs Chairman nominee Gen. Joseph Dunford / D. Lamothe // Washington post. – 2015. – July 9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2015/07/09/russia-is-greatest-threat-to-the-u-s-says-joint-chiefs-chairman-nominee-gen-joseph-dunford/>

310. Liik K. What will happen with Eastern Ukraine? Policy Memo / Kadri Liik, Andrew Wilson. – The European Council on Foreign Relations, 2014, № 119. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ecfr.eu
311. Long W. J. Ideas, Beliefs and Nuclear Policies: Cases of South Africa and Ukraine / W. J. Long, S. L. Grillot // *Nonproliferation Review*. – 2000. – Spring. – P. 24-40.
312. Longhurst K. Recasting Relations with the Neighbours - Prospects for the Eastern Partnership / Kerry Longhurst, Susanne Nies. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/Europe_Visions_4.pdf
313. Maull H. W. Europe and the new balance of global order / H. W. Maull // *International Affairs*. – 2005. – Vol. 81, № 4. – P. 775-799.
314. McGuire S. The European Union and the United States: Competition and Convergence in the Global Arena / Steven McGuire, Michael Smith. – Houndmills: Palgrave Macmillan, 2008. – P. 229-243.
315. Mearsheimer J. The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent / J. Mearsheimer // *Foreign Affairs*. – Vol. 72, N 3. – P. 50-66.
316. Mearsheimer J. Why the Ukraine crisis is the West's fault / J. Mearsheimer // *Foreign Affairs*. – 2014. – September/October. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/.../why-ukraine-crisis-west-s-fault>
317. Mendelson S. E. Generation Putin. What to Expect from Russia's Future Leaders. 2015 / S. E. Mendelson. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.foreignaffairs.com/articles/142488/sarah-e-mendelson/generation-putin?cid=nlc-foreign_aff
318. Meyer O. C. The Quest for a European Strategic Culture: Changing Norms on Security and Defense in the European Union / Christoph O. Meyer. – Palgrave Macmillan, 2006. – 211 p.
319. Micu M. Romania // *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies Across the Continent* / Mircea Micu / Eds. by Heiko Biehl, Bastian Giegerich, Alexandra Jonas. – Potsdam: Springer Science & Business Media, 2013. – P. 293-305.
320. Milller S. The Case Against A Ukrainian Nuclear Deterrent / S. Milller // *Foreign Affairs*. – Vol. 72, N 3. – P.67-80.
321. Minin D. Bulgaria: Implications of Anti-Russian Policy / Dmitry Minin. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://m.strategic-culture.org/news/2015/07/23/bulgaria-implications-anti-russian-policy.html>
322. NATO general: West should consider arming Ukraine // *Voice of America*. – 2015. – March 22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.voanews.com/a/reu-west-should-consider-all-tools-including-arms-for-ukraine-nato-general/2690321.html>
323. New NATO SACEUR to think over granting weaponry to Ukraine

- // Kyiv post. – 2016. – May 5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/new-nato-saceur-to-think-over-granting-weaponry-to-ukraine-413206.html>
324. New Integration Project for Eurasia – A Future That Is Being Born Today. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru>
325. Nuclear non-proliferation // Ukrainian Prism. Foreign Policy 2015. – P. 134-135.
326. Partnership for Peace: Framework Document. Issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council, 10 Jan. 1994 - 11 Jan. 1994. NATO official web-site. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24469.html
327. Paul R. Interventionism Kills: Post-Coup Ukraine One Year Later / Ron Paul // Ron Paul Institute weekly column. – 2015. – February 22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ronpaulinstitute.org/archives/featured-articles/2015/february/22/interventionism-kills-post-coup-ukraine-one-year-later/>
328. Pidluska I. Ukraine and the EU. What Prospects for Integration / Inna Pidluska // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 183-197.
329. Piontkovsky A. Ukraine between Russia and the EU / Andrey Piontkovsky // National Security and Defence Journal. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf
330. Popescu N. The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood / Nicu Popescu, Andrew Wilson. – European Council on Foreign Relations, 2009. – 69 p.
331. Preventing Romania's isolation 09 August 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cepa.org/europes-edge/preventing-romanias-isolation>
332. Reeves Ch. Polish Strategic Culture and the Politics of Intervention: Explaining Poland's Retrenchment / Christopher Reeves. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wc2016.ipso.org/user?destination=my-ipso/events/paper-room>
333. Rengger N. J. Culture, Society and Order in World Politics / Nicholas J. Rengger // Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World / Ed. N. J. Rengger, J. Baylis. – Oxford: Clarendon, 1992. – 456 p.
334. Resolution of the European Parliament on the Commission communication to the Council on an Action Plan for Ukraine (C0M(96)0593 C4-0103/97). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51998I P0059\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51998I P0059(01):EN:HTML)

335. Romanian's national security dilemma // The Romanian Digest. – 2005. – September. – Vol. X. – N 9.
336. Serbia, Hungary and Bulgaria Commit to Cooperation on Economic Development and Energy Security [Электронный ресурс] // Natural Gas Europe. – 2014, July 3. – Режим доступа: <http://finance.yahoo.com/news/serbia-hungary-bulgaria-commit-cooperation-095900743.html>
337. Sherr J. Ukraine's New Time of Troubles / James Sherr. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.brange.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/99519/INF0698.pdf>
338. Sherr J. The mortgaging of Ukraine's independence / J. Sherr // Russian and Eurasia briefing paper. – 2010. – N 1.
339. Senate Resolution 165, Congressional record. - 2013, June 25. – Vol. 159, N. 92. – P. S5149.
340. Singer M. The real World Order: Zones of peace / Zones of Turmoil. Revised Edition / Max Singer, Aaron Wildavsky. – Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1996. – 224 p.
341. Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Operations / Jack Snyder. – Santa Monica, CA: Rand Corporation, 1977.
342. Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations / Jack Snyder. – A Project Air Force Report, prepared for the United States Air Force, September 1977. – 40 p.
343. Solana J. The EU and Ukraine: Ten Years After Independence / Javier Solana // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 27-30.
344. Sperling J. EU - US Management of Nuclear Proliferation in the 21st Century: How Strategic is a Strategic Partnership? / J. Sperling // The EU and the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: strategies, Policies, Actions / Ed. by Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis, Clara Portela. – Palgrave Macmillan, 2015.
345. Stewart P. Obama's Pentagon nominee suggests support for arming Ukraine / P. Stewart, A. Shalal // Reuters, February 4, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reuters.com/article/us-usa-pentagon-carter-idUSKBN0L80DA20150204>
346. Stent A. The Lands In Between: The New Eastern Europe in the Twenty-First Century / Angela Stent // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Baltimore: Center for Transatlantic Relations, 2007. – P. 1-24.
347. Stepanowa A. Is Russian military presence in Crimea legally justified? 2014 / A. Stepanowa. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://beyondthe.eu/is-russian-military-presence-in-crimea-legally-justified/>
348. Stephen Pifer: Activity of the Ukrainian government doubts Prime Minister's. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukraine.radiosvoboda.org/article/2006/12/6888d458-8177-4db3-9bb5-310c4fa-80c6a.html>

349. Stevens C. Identity Politics and Nuclear Disarmament. The Case of Ukraine / C. Stevens // *Nonproliferation Review*. - 2008. –Vol. 15, N 1. – P. 43-70.
350. Stout D. Top US general says Washington should consider arming Ukraine / D. Stout // *Time*. – 2015. – March 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://time.com/3731247/us-arm-ukraine-russia-general-martin-dempsey-putin/>
351. Strekal O. The Crimean Conflict and Its Implications for Ukraine's National Security / Oleg Strekal // *Stiftung Wissenschaft und Politik Projektpapier № 2*. – Ebenhausen: Forschungsinsnitut fur internationale politik und sicherheit, 1994. – 32 p.
352. Talbott S. The Russia Hand. A memoir of Presidential Diplomacy / S. Talbott. - N.Y.: Random House Trade Paperbacks, 2002. – 478 p.
353. Tedstrom J. The EU and Ukraine: A Transatlantic View / John Tedstrom // *The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners?* / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 31-35.
354. Testimony on Ukraine of V. Nuland to the US Senate Committee on Foreign Relations, January 15, 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/nuland-testimony-ukraine.html>
355. The Bosphorus Statement, Istanbul, 25 June 1992 // *BSEC Handbook of Documents*. Vol. 1. – Istanbul: PERMIS, 1995. – P. 9-10.
356. The European Foreign Policy Scorecard 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecfr.eu/scorecard/2015>
357. The Ukraine War and CEE Energy Security // *Energy Intelligence Brief*. – 2016. – № 1. – 21 p.
358. Tocci N. The EU in Conflict Resolution / Natalie Tocci // *Conflict Resolution: Theories and Practice* / Ed. by Stefan Wolff, Christalla Yakinthou. – London and New York: Routledge, 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ethnopolitics.org/isa/Tocci.pdf
359. Toje A. America, the EU and Strategic Culture: Renegotiating the Transatlantic Bargain / Asle Toje. – Abingdon: Routledge, 2008. – 228 p.
360. Torouria G. Three reasons why Crimea is not Kosovo / George Torouria. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://beyondthe.eu/crimea-definitely-not-kosovo/>
361. Trenin D. Russia and Ukraine / Dmitri Trenin // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / Ed. D. Hamilton, G. Mangott. – Wash. - Vienna: Centre for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. - P. 195-214.
362. Trip Report. Discussions of CISAC Plutonium Study. Kiev, Ukraine – May, 30 – June 3, 1994 // *US National Security Archives*, Folder 111.
363. Trip Report: CISAC Delegation Plutonium in Moscow, March 14-18, 1994 // *Nuclear Control Institute Collection*, FSU-8/94-10/94. – US

- National Security Archives, Folder 111.
364. Ukraine and Russia sanctions, US Department of State. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/>
 365. US delivers 300, 000 meals to Ukrainian military, March 30, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.usembassy.gov/statements/us-meals.html>
 366. US Commander says some 12,000 Russian soldiers in Eastern Ukraine // RFE/RL. – 2016. – August 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rferl.org/content/ukraine-us-commander-hodges-12000-russian-troops/26880574.html>
 367. Valasek T. European security strategy: concepts to practice : remarks to the IRRI-KIIRB Conference (18 February, 2003, Palais d'Egmont, Brussels) / Tomas Valasek. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cdi.org/document/search/displaydoc.cfm?DocumentID=2077&StartRow=1&ListRows=10
 368. Volovich O. Battle of Ukraine / Oleksiy Volovich // Borysfen Intel, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/en/guests/bitva-za-ukrainu/>
 369. Volovych O. The Agony of the Empire/ Oleksiy Volovich // Borysfen Intel, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/en/guests/agonija-imperii/>
 370. Vukadinovic R. South East Europe and European Security Architecture / Radovan Vukadinovic // Slovenska academia vied. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sav.sk/journals/mot/full/mo101i.pdf>
 371. White S. Belarus, Ukraine and Russia: East or West? / S. White, I. McAllister, V. Feklyunina // The British Journal of Politics and International Relations. – 2010. – Vol. 12. – P. 344-367.
 372. Wolczuk K. Integration without Europeanisation: Ukraine and its Policy towards the European Union / Kataryna Wolczuk // EUI Working Paper RSCAS. – № 2004/15. – 25 p.
 373. World Congress of Families: criticism of Putin is liberal media hysteria // Right wing watch. – 2014. – February 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rightwingwatch.org/content/world-congress-families-criticism-putin-liberal-media-hysteria>
 374. Xi, Merkel hold phone talks on ties, Ukraine crisis. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecns.cn/2014/03-10/104020.shtml>
 375. Young C. Putin's pal / C. Young // Slate. – 2014. – July 24.
 376. Zeman vyzval k útoku na základny teroristů, ať jsou umístěny kdekoli // Internetová média «Idnes.cz». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zpravy.idnes.cz>
 377. Zlenko A. Ukraine and the EU: It Takes Two to Tango / Anatoliy Zlenko // The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? / Ed. by A. Lewis. – London: The Federal Trust, 2001. – P. 21-26.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

БРУСИЛОВСЬКА Ольга Іллівна, професор (2012), доктор політичних наук (2008). Працює в ОНУ імені І. І. Мечникова з 1991 р. Зав. кафедри міжнародних відносин (з 2015 р.). Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа. 1989-2004». Є автором більше 80 наукових праць, у тому числі монографії «Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни» (Одеса, 2008); перероблене та доповнене перевидання «Systemic Transformation of the Region Eastern Europe (1989-2004)» (Saarbrücken, 2016). Член редакційної колегії наукового журналу «Вісник ОНУ» (Одеса, Україна) та електронного наукового журналу «Риторика та комунікації» (Софія, Болгарія); в якості рецензента співробітничав з науковим журналом «Щорічник соціальних наук» (Люблін, Польща).

Електронна адреса: brusylovska@gmail.com

ГЛЕБОВ Сергій Володимирович, доцент (2008), кандидат політичних наук (2002). Працює на кафедрі міжнародних відносин з 1999 р.; заступник директора ІСН; провідний науковий співробітник Центру міжнародних досліджень ОНУ. Є політичним оглядачем, автором та ведучим суспільно-політичних програм медіагрупи «ГЛАС». Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ОНУ на тему «Становлення системи безпеки і співробітництва в Чорноморському регіоні та роль України у цьому процесі (1990-і роки)». Є автором понад 60 наукових праць.

Електронна адреса: sergglebov@gmail.com

ДУБОВИК Володимир Алімович, доцент (2000), кандидат політичних наук (1996). Працює в ОНУ з 1992 р. Директор Центру міжнародних досліджень ОНУ (1999). Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ОНУ на тему «Політика США щодо України (1991-1994): аналіз концепцій американської політології». Є автором більше 50 наукових праць.

Електронна адреса: volodymyrdubovyk@gmail.com

ЗАДОРЖНЯ Аліна Григорівна, кандидат політичних наук (2012). Працює в ОНУ з 2013 р. Помічник ректора ОНУ (2013). Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича на тему «Місце України в системі регіональних відносин країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи». Є автором понад 20 наукових праць. Член Національної спілки журналістів України.

Електронна адреса: alizador@onu.edu.ua

ЗУБАРЕНКО Ірина Валеріївна, кандидат історичних наук (2005). Працює на посаді доцента кафедри міжнародних відносин. Захистила дисертацію зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія у Інституті сходознавства імені А. Кримського НАН України на тему «Американсько-єгипетські відносини в контексті близькосхідної політики США (1952 – 1991 рр.)». Автор понад 20 наукових праць.

Електронна адреса: irynazubarenko@gmail.com

КОВАЛЬ Ігор Миколайович, професор (2001), доктор політичних наук (2000). Заслужений діяч науки і техніки України. Працює в ОНУ з 1978 р. Зав. кафедри міжнародних відносин ОНУ (1999-2015); директор Інституту соціальних наук (1996-2010); з 2010 р. – ректор ОНУ. Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформуваль». Є автором більше 80 наукових праць, у тому числі монографії «Последняя битва «холодной войны»: восточно-европейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-е – нач. 90-х гг.)».

Електронна адреса: rector@onu.edu.ua

КУЗЬМІН Денис Валерійович, ст. викладач кафедри міжнародних відносин ОНУ з 1999 р. Читає лекційні курси «Теорія та історія європейської інтеграції», «Міжнародні організації». З 1996 р. науковий співробітник та координатор європейських програм Центру міжнародних досліджень ОНУ. Проходив стажування в університетах США, Канади, країн ЄС. Є автором біля 10 наукових праць.

Електронна адреса: denyskuzmin@ukr.net

МАЙСТРЕНКО Юлія Іванівна, кандидат політичних наук (2016). Викладач кафедри міжнародних відносин ОНУ з 2016 р. Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня к. політ. н. зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича на тему: «Регіон Західні Балкани: зовнішні чинники та особливості політичних трансформацій». Є автором біля 10 наукових праць.

Електронна адреса: artuh.ulya@gmail.com

МАКСИМЕНКО Ірина Володимирівна, кандидат політичних наук (2014). Ст. викладач кафедри міжнародних відносин ОНУ (з 2009 р.), провідний науковий співробітник Центру міжнародних досліджень ОНУ (з 2001 р.). У 2003 р. займала посаду асистента викладача в рамках проекту СЕР (Civic Education Project) на базі ОНУ. У 2004-2015 рр. працювала

старшим науковим співробітником Одеського регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича на тему «Вплив Великобританії, Франції та ФРН на становлення політики Європейського Союзу: економічний, безпековий та зовнішньополітичний виміри». Є автором більше 30 наукових праць.

Електронна адреса: ira.maksymenko@gmail.com

ПОБЛЕ Дмитро Костянтинівич. Працює в ОНУ на посаді старшого викладача кафедри міжнародних відносин з 1998 р. Має великий практичний досвід дипломатичної роботи в закордонних установах України на Близькому Сході та у регіональних організаціях Європи. Є автором методичних розробок з викладання арабської мови та багатьох статей у ЗМІ.

Електронна адреса: dmitrypoble@ukr.net

ПОКАСЬ Михайло Сергійович, кандидат історичних наук (2001). Працює в ОНУ на посаді доцента кафедри міжнародних відносин. Захистив дисертацію зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія в ОНУ на тему «Концептуальна еволюція політики США в питанні денуклеаризації України (1991-1997 рр.)». Є автором біля 10 наукових праць та більше ніж 100 аналітичних статей у ЗМІ.

Електронна адреса: mike_pokas@rambler.ru

СІНОВЕЦЬ Поліна Андріївна, доцент (2008), кандидат політичних наук (2004). Працює в ОНУ з 2000 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Ядерне стримування в політиці Росії та США в постбіполярний період». З 2015 р. очолює Одеський центр с питань нерозповсюдження при ОНУ імені І. І. Мечникова. Є автором більше 70 наукових праць.

Електронна адреса: polina.sinovets@gmail.com

ТАРАСЮК Юлія Матвіївна, старший викладач кафедри міжнародних відносин (з 2007 р.), науковий співробітник Центру міжнародних досліджень ОНУ імені І. І. Мечникова (2005-2007 рр.), провідний науковий співробітник Центру турецької мови та культури ОНУ з 2007 р. Є автором біля 10 наукових праць. Наукові інтереси: зовнішня політика Туреччини, модернізація Турецької Республіки, україно-турецькі відносини.

Електронна адреса: juliva@ukr.net

Наукове видання

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Монографія

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка – О. І. Карлічук

Підп. до друку 31.10.2017. Формат 70х100/16.
Ум.-друк. арк. 21,45. Тираж 300 пр.
Зам. № 1667.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.